Thomas Carlyle

Cultul eroilor

ESEURI DE IERI ȘI DE AZI

INSTITUTUL EUROPEAN

Această carte a apărut
cu sprijinul Fundaţiei SOROS

I S B N 973-586-015-5 PRINTED IN ROMANIA

THOMAS CARLYLE

CULTUL EROILOR

Traducere de Mihai AVĂDANEI

Prefaţă de Al. ZUB

INSTITUTUL EUROPEAN
1998

CARLYLE
SAU SPIRITUL EROIC ÎN ISTORIE

Nimic mai stimulativ, nimic mai reconfortant, la acest sfîrşit dramatic de secol şi de mileniu, decît o carte bine scrisă despre conduitele exemplare, capabile să incite şi pe alţii la muncă, sinceritate, existenţă demnă. Este cazul acelei *On heroes, hero-worship and heroic in history*, de Thomas Carlyle, tradusă cîndva la noi de C. Antoniade sub titlul: *Eroii, cultul eroilor şi eroicul în istorie*. Cartea a apărut în 1841, devenind oarecum clasică *ab initio* şi a fost transpusă în limba noastră la 1910, după ce stîrnise deja curiozitatea multor cărturari. La mai bine de un secol şi jumătate de la apariţie, ea continuă să incite, nu doar fiindcă a intrat în patrimoniul universal de valori, ci şi pentru că exprimă limpede, pregnant, convingător, o atitudine intelectuală de care lumea noastră simte încă trebuinţă. A o readuce în actualitate, în veşmînt primenit, a-i înlesni o mai bună circulaţie în diverse medii, nu e decît prea firesc.

O asemenea carte nu are nevoie, în mod obişnuit, de un cuvînt introductiv. Unele ediţii, din multele care au apărut, în alte limbi, s-au şi dispensat de el, lăsînd pe seama textului, aşadar a autorului, să se prezinte. E o carte care, odată citită, reclamă un loc la căpătîi. Te întorci la ea pentru marile figuri ilustrînd diverse domenii ale creaţiei umane, dar şi pentru straniul, fascinantul ei autor. Din vasta

operă a lui Carlyle, cea despre *Eroi, cultul eroilor şi eroicul în istorie* îl reprezintă poate cel mai bine. Identitatea dintre autor şi operă e, în acest caz, cu totul frapantă. Cum se explică ea şi ce trăsături anume o recomandă în clipa de faţă? Ne vom limita, în aceste rînduri, la cîteva consideraţii de ansamblu, menite nu atît să explice opera, cît să-i releve contextul, misiunea ce i se atribuie în cultura modernă a lumii.

Să notăm mai întîi că Thomas Carlyle (1795–1881) a trăit într-o epocă de mari schimbări, consecutivă Marii Revoluţii care începuse peste ocean, a explodat la 1789 de-a lungul Atlanticului şi s-a extins pe continent, modificîndu-i ideile, structurile geopolitice, alcătuirile sociale, mentalităţile[1]. Un seism analog, dar limitat la teritoriul său, trăise Anglia la jumătatea secolului XVII, după care şi-a remodelat instituţiile, în sens modern, ajungînd la un echilibru destul de stabil, pe care însă Revoluţia franceză era cît pe ce să-l compromită. La rîndul ei, revoluţia din „exagon" a produs un model sociopolitic pe care voia să-l impună cu orice preţ în restul Europei. Epoca deschisă de Revoluţie se poate „citi", sub acest unghi, ca o competiţie între modelul englez, contînd pe o evoluţie organică, şi modelul francez, întemeiat pe schimbarea intempestivă. Este o confruntare paradigmatică, în care Thomas Carlyle s-a situat în ansamblu de partea tradiţiei, solidar cu valorile bine sedimentate, susceptibile a garanta respectul demnităţii umane şi creaţia nestînjenită de bunuri spirituale.

Profesor de germană, la începutul carierei, Carlyle a tradus din Goethe, a scris o biografie a lui Schiller, pe lîngă numeroase analize de ordin literar, filozofic, istoric. Adept al puritanismului scoţian, influenţat în egală măsură şi de romantismul german, el a încercat să fie un mediator între culturi afine. Nimic mai caracteristic decît modul simetric în care şi-a elaborat unele proiecte. Unei cărţi despre *Oliver Cromwell* îi corespunde alta despre *Friedrich II*. După o *Istorie a Revoluţiei franceze*, a scris şi una a revoluţiilor europene. Nici

[1] J.A. Froude, *Thomas Carlyle: a history of the first forty years of his life, 1795–1835*, London, 1882; *Thomas Carlyle: a history of his life in London, 1834–1881*, New York, 1884.

o schimbare semnificativă în planul ideilor şi sentimentelor nu l-a lăsat impasibil, după cum rezultă din evoluţia scrisului său, variat, abundent şi profund, pe seama căruia s-a produs deja o întreagă literatură exegetică. Pe lîngă studiile de literatură germană, numeroase, să amintim aici eseurile despre Reinfried, Burns, Scott, comentariul despre mişcarea chartistă, care se adaugă altora de istoriografie propriu-zisă: *Despre istorie* (1830); *Din nou despre istorie* (1833); *Trecut şi prezent* (1843)[2].

Din această ultimă serie de lucrări face parte cea despre *Eroi, cultul eroilor şi eroicul în istorie*, publicată în 1841 şi bucurîndu-se de o lungă, prodigioasă posteritate. Unică în felul ei prin duhul profetic ce o străbate, prin forţa evocării, prin stil, această operă venea după destule încercări de a pune în lumină destine eroice, ca în cazul romantismului german, asiduu frecventat de Carlyle, ca în literatura rusă (Puşkin, Lermontov) şi franceză (Chateaubriand, Hugo), pentru a nu mai vorbi de spaţiul natal, unde geniul lui Byron era încă celebrat cu fervoare[3]. Numai că în timp ce o literatură pare dominată de figuri puternice însă negativiste (*Evgheni Oneghin*, *Demonul* etc.) sau chiar de oameni de prisos (*Un erou al timpului nostru*, *Rudin* etc.)[4], în alta se instalează un cult al omului de excepţie, care manifestă devotament pentru marile cauze, punîndu-şi calităţile în serviciul omenirii sau măcar al unui fragment de umanitate. Este mai ales cazul lui Carlyle, a cărui operă despre cultul eroicului s-a produs la două decenii după moartea lui Byron, într-o cultură saturată de moralism şi mereu atentă la identificarea de corective.

Desigur, problematica geniului şi a eroului nu era nouă. Epoca luminilor fusese dominată oarecum de ea, fără să inoveze, dar căutînd soluţii conforme cu marile nelinişti ce se anunţau. Scriind despre *Cunoaştere şi simţire în sufletul omenesc*, Herder exprimase de fapt o dilemă curentă, pe care o regăsim la mai toţi gînditorii timpului[5].

---

[2] Asupra istoricului Carlyle, vezi îndeosebi G.P. Gooch, *History and historians in the nineteenth century*, London, 1920, p. 323–329.

[3] Cf. Ileana Verzea, *Byron şi byronismul în literatura română*, Bucureşti, 1977.

[4] Cf. Tatiana Nicolescu, *A.S. Puşkin*, Bucureşti, 1978, p. 5–14.

[5] Johann Gottfried Herder, *Scrieri*, Bucureşti, 1973.

Depăşirea acestei polarităţi nu părea să fie posibilă, cu toate încercările unor spirite mai înalte de a realiza o sinteză şi a pune problema pe adevăratul ei făgaş, acela al unei realităţi dinamice, la care colaborează latura cognitivă şi cea sensibilă deopotrivă. Remarcă demnă de atenţie pe tărîm individual, ca şi pe tărîm colectiv. O întîlnim îndeosebi la filozofii germani, preocupaţi să instituţionalizeze oarecum formarea naţiunii lor, pe calea unităţii spirituale, a unei creaţii specifice, în care naţiunea şi omenirea să se poată întîlni în chip legitim[6]. Herder, Fichte, Schiller pot fi amintiţi, sub acest unghi, cu eforturile lor de a fundamenta o nouă filozofie a istoriei, ţinînd seama totodată de registrul popular şi de cel cult al naţiunii germane. Limbă, poezie, folclor, arte plastice, muzică, geniu, educaţie, sînt teme comune pentru intelectualitatea care se preocupa, în epocă, de găsirea unui bun raport între naţional şi universal. Pledoaria pentru viaţa interioară, ca teritoriu al adevăratei competiţii, cea mai profitabilă pentru creşterea-de-sine, e comună pentru intelectualii de seamă, oriunde în Europa de Vest şi Centrală, cu toate că unele accente diferă şi lasă impresia de opţiuni fără legătură între ele[7]. Unii se arată fascinaţi de reuşitele intelectului, de geniu, alţii înclină să aprecieze mai ales performanţele caracterului[8]. Herder se credea motivat să afirme că există un cult fals al eroilor[9], cult susceptibil să îndrume educaţia pe un teren greşit, din moment ce nu sprijină instrumentalizarea unui sistem formativ.

Cum trebuia să fie omul ales, eroul, figura reprezentativă capabilă să-şi pună pecetea asupra timpului său, rezultă din atîtea scrieri, în orice cultură. Personalitate de excepţie, dispusă a-şi mobiliza resursele în sensul unei exemplarităţi sociale, al unui model susceptibil să ofere un ideal de viaţă, eroul se distinge prin asumarea de sacrificii şi riscuri în efortul de autodepăşire continuă. În lupta socială, ca şi în creaţia de orice fel, el reprezintă o mare voinţă

[6] *Ibidem*, p. 107–184.
[7] *Ibidem*, p. 227.
[8] *Ibidem*, p. 230.
[9] *Ibidem*, p. 244–247: *Cunoaştere şi simţire în sufletul omenesc.*

individuală cu finalitate transcendentă. Îl întîlnim mai ales în epocile marcate de propensiuni romantice, existențialiste, voluntariste, elitare, cum s-a spus deja nu o dată.

În ce-l privește pe Carlyle, ideea lui cu privire la eroism în istorie era un fel de a răspunde acelui spirit al timpului *(Zeitgeist)*, sensibil la individualități și atent la șansele unei redresări prin acțiunea elitelor. A venit la timp, se poate spune, atunci cînd vechile aristocrații erau subminate pretutindeni pe continent, dacă nu și distruse metodic pe alocuri[10]. Exemplului negativ produs de Revoluția franceză i se putea opune însă unul cu sens pozitiv. În modelul german, Carlyle intuia o soluție corectivă pentru neamul său, de care era adînc atașat și tocmai de aceea îl dorea mai bun. Germanofil, crescut în respectul culturii și instituțiilor respective, a scris o carte despre Friedrich II și îl admira pe Bismarck, figuri ce se remarcă mai ales prin cultul faptei înnoitoare[11]. Se poate distinge, în aceste opțiuni, ca și în monografia dedicată lui Schiller, o voință ameliorativă, prezentă de altfel în tot scrisul său.

Cît despre *Eroii, cultul eroilor și eroicul în istorie*, operă de maturitate, cea mai amplu pusă la contribuție în diverse culturi, ea a produs o puternică impresie, prin apelul febril la muncă, sinceritate, devoțiune, valori cărora autorul le atribuia un sens foarte înalt, ca însușiri indispensabile demnității umane. O atare filozofie de viață nu era un simplu produs livresc. Carlyle o moștenise oarecum de la tatăl său, om neinstruit, însă exemplar pentru lumea în care trăia, o lume severă, protestantă, cu o puternică propensiune morală în toate manifestările existenței. Și-a dat seama de timpuriu că totul se schimbă că în lumea modernă, schimbările au o cadență vertiginoasă și că acestea nu pot fi ținute sub control dacă marile personalități nu consimt să le dirijeze mersul. Eroii, în sensul definit de Carlyle, sînt totodată agenți ai schimbării și garanți ai stabilității: statut paradoxal, de care se leagă însăși condiția lor tragică.

---

[10] Cf. A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, I, Paris, 1835.

[11] N. Iorga, *Ce datorim cărții engleze*, Vălenii-de-Munte, 1938, p. 12.

Din atîtea ipostaze ale eroicului, Carlyle a ales pe cele mai de seamă pentru a se rosti despre *divinitate, profet, poet, preot, literat, rege*, exemplificîndu-le prin figuri ce personifică ideile respective. Eroii, în această viziune, fac istoria: Moise i-a scos pe evrei din robia egipteană; Isus a demolat idolii pentru a clădi o lume nouă, bazată pe iubire; Luther s-a opus bisericii catolice, reclamînd o purificare a ei; Knox a întemeiat în același spirit puritanismul insular; Cromwell a distrus monarhia Stuarților, coruptă, în favoarea unei monarhii constituționale; Mahomed a creat o religie mai pură pentru lumea arabă, pe care a fanatizat-o în vederea supunerii „necredincioșilor"; Mirabeau a exprimat o clipă idealurile Revoluției, înainte ca aceasta să decline în teroare; Napoleon a căutat să impună o nouă ordine pe continent; Dante și Shakespeare ilustrează eroismul în creația poetică, iar Johnson, Rousseau și Burns în sfera literelor. O suită impresionantă de figuri, a căror evocare formează substanța acestei lucrări de unică densitate ideatică și de aleasă frumusețe.

Să adăugăm că *Eroii, cultul eroilor și eroicul în istorie* a produs o puternică impresie în epocă, ajungînd să circule și în spațiul carpato-danubian, acolo unde, sub alte forme, Anglia se anunța tot mai prezentă[12]. Dispunem deja de un inventar al reacțiilor stîrnite, la care s-ar putea adăuga și altele, spre a defini un impact spiritual dintre cele mai fecunde[13]. T. Maiorescu îl citea pe Carlyle cu mult interes, recomandîndu-l și altora, iar G. Panu ne asigură că în mediul *Junimii* era discutat cu pasiune. A.D. Xenopol îl aprecia superlativ, atent poate la contrastul cu opera lui Buckle și alte demersuri pozitiviste din epocă. B.P. Hasdeu găsea că teoria carlyleană a eroicului în istorie era „cam despotică", în timp ce Caragiale publica în *Vatra* sentințe memorabile din operă, alături de altele extrase din Thierry, Guizot, Tocqueville, Macaulay, autori pe care și Anghel Demetriescu îi prețuia în chip deosebit[14].

---

[12] Idem, *A History of Anglo-Romanian relations*, Bucharest, 1931.

[13] Ștefan Lemny, *Carlyle și propensiunea etică în cultura română*, în *Cultură și societate*, ed. Al. Zub, București, 1991, p. 271–285; *Carlyle's impact on Romanian culture*, în *Carlyle Newsletter*, Edinburg, 8, spring 1987, p. 1–6.

[14] *Ibidem*.

Dintre istorici, N. Iorga a fost cu siguranţă cel mai adînc marcat de întîlnirea cu autorul *Eroilor*, atins de spiritul acestuia pînă la „iluminare". Carlyle l-a ajutat a depăşi o juvenilă criză sufletească, inculcîndu-i un suflu nou, de idealism activ şi profetic, de dăruire continuă pentru binele comun. Iată cum îl caracteriza: „Istoric prin puterea lui de a vedea şi a învia, filozof prin larga lui înţelepciune, profet prin credinţa lui în adevăr şi dreptate, care merg mai presus de orice, Thomas Carlyle e fără pereche în literatura engleză şi în toate literaturile lumii[15]. Nepereche şi totuşi asociat de Iorga însuşi cu un eseist american, Ralph Waldo Emerson, pe care îl socotea „frate cu Carlyle în noutatea icoanelor (...), în energia proclamărilor de poveţe. E şi deosebire însă între ei: Carlyle crede în dreptate, în realitate şi sfarmă idolii goi pe dinăuntru ai formelor; Emerson crede în bunătatea care, dîndu-şi seama de zădarnicia chipurilor trecătoare, înţelege, iartă, uită"[16]. Moralistul de peste ocean era de altfel evocat mereu pentru această afinitate de program, oglindită mai ales în *Representative Men* (1850), *The conduct of life* (1860) şi *Society and solitude* (1870), scrieri comparabile cu *Eroii* lui Carlyle şi cu pasionata pledoarie a acestuia pentru muncă, sinceritate şi tăcere. Pe ambii autori Iorga i-a preţuit imens, reproducînd pasaje semnificative oricînd avea ocazia[17] şi recomandîndu-i ca exemple de împlinire umană. Cu *Eroii* celui dintîi s-a întîlnit iniţial la 1889, în versiunea franceză, care nu-l satisfăcuse[18]. Doi ani mai tîrziu, călătorind prin Anglia, l-a putut străbate şi în original: „Atunci l-am primit în suflet pe Carlyle şi m-am simţit altul după citirea Revoluţiei franceze, a lui *Frederic al II-lea*, a lui *Cromwell*"[19]. Viziunea lui Taine o putea verifica prin Carlyle, iar pe acesta prin Edmund Burke, ale cărui reflecţii sincrone cu Revoluţia însăşi nu puteau decît să-l

---

[15] N. Iorga, *Studii literare*, II, Bucureşti, 1970, p. 252.

[16] *Ibidem*, p. 249.

[17] Idem, *Cugetări*, Bucureşti, 1972, p. 320; *Studii literare*, II, p. 249, 252; *Ca să fim mai tari în ceasul de azi*, Vălenii-de-Munte, 1916, passim.

[18] Idem, *O viaţă de om aşa cum a fost*, Bucureşti, 1972, p. 148.

[19] *Ibidem*, p. 196.

satisfacă sub latura înțelegerii fenomenului[20]. El se situa în această descendență ilustră atunci cînd pretindea ca istoricul să cunoască nu numai „psihologia noastră", a contemporaneității, dar și „psihologia dispărută" a altor timpuri, pentru a putea accede la „starea de spirit" de odinioară, a compara și a înțelege prin analogii cronotopice situațiile de altădată. Ce nu spun documentele, trebuie să suplinim noi, cunoscînd spiritul epocii și trecînd peste el „suflarea poeziei, care singură poate da viață fapturii de lut"[21]. Gîndind astfel, Iorga știa că „mulți fac, e drept, numai chipuri de lut, de se umplu acele muzee care sunt bibliotecile, și numai din cînd în cînd apare un Michelet ori un Carlyle, care suflă asupra lor și trezește o mișcare așa de puternică, încît cel reprodus pînă atunci numai în înfățișarea lui exterioară, învie acum, trăiește, umblă pe lumea aceasta"[22]. E cît se poate de clară afinitatea cu formula lui Carlyle și Michelet, aceea a resurecției integrale, prin empatie și divinație, Iorga adăugînd însă că reconstituirea trecutului necesită însușirea de a stabili legături între experiența de azi și cea din trecut. Această formulă îl apropia, lămurit, și de Karl Lamprecht, fostul său îndrumător din Leipzig, care descoperise în istoria lumii anumite „faze de tipism, de individualism etc., anumite faze sufletești elementare", identificabile la orice popor, ca și în evoluția individului[23]. Dacă învățatul istoric german îi părea abstract, dispus la dogmatism, concepția despre erou și eroism a lui Carlyle era mai potrivită temperamentului său. „În timpurile noastre – nota Iorga – noi am trivializat, o mărturisim, studiul istoriei. Eroi mai sînt, dar nu sînt numai ei, și în același timp nu cădem în greșeala de ieri, de a suprima eroii pentru a pune în locul lor zvonul confuz al mulțimilor. Nu: glasuri clare trebuie să fie, rezumînd acele zvonuri confuze, dar glasurile acelea clare nu vor avea niciodată în ele putere de zguduire a sufletelor noastre,

[20] Idem, *Pagini de tinerețe*, II, București, 1968, p. 60-62.

[21] Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 114.

[22] *Ibidem*, p. 114.

[23] *Ibidem*, p. 115–116.

nu vor produce niciodată efectul acela măreț pe care-l pot produce, dacă ele nu se ridică tocmai din acel imens zvon ce-l fac gloatele omenești cînd le simți că trăiesc, suferă și luptă, și lor le datorim ceva din cît datoram numai eroilor odinioară"[24]. Nu poate fi oricine erou, însă poate deveni un element activ și onest al comunității din care face parte și care trebuie să-i inculce încredere în sine, în valorile de interes comun. Iorga se distanța astfel de providențialismul eroilor carlyleeni, pentru a pune accent pe situarea cît mai strictă a artistului în mediul său de creație[25]. Din acest punct de vedere, îl considera pe Ibsen „erou modern", militant pentru un ideal fără pete, realizabil – ca și la „radicalul creștin Carlyle" – numai prin efort lăuntric[26].

Încă mai aproape de viziunea eroică a marelui scoțian se află Vasile Pârvan, al cărui cult pentru Marc Aureliu îl apropia și de filozoful muncii tăcute, al datoriei și al sincerității depline[27]. În 1909, pe cînd lucra la un studiu despre împăratul-filozof, căuta analogii cu alți „oameni mari", între care *Alexandru cel Mare* de Droysen și *Friedrich cel Mare* de Carlyle, ultima părîndu-i-se cam stufoasă, dar indispensabilă[28]. Prin Fichte, Herder, Keller ș.a., s-a apropiat de idealismul german[29], atît de important și în educația lui Carlyle. Asemeni acestuia din urmă, a reținut din Fichte îndemnul patetic la acțiune ameliorativă: „A sta și a se plînge de stricăciunea și pieirea oamenilor, fără a pune mîna ca să le micșorezi, e femeiesc. A pedepsi și a batjocori amar, fără a spune oamenilor cum să se facă mai buni,

---

24 *Ibidem*, p. 111–112.

25 Idem, *Pagini de tinerețe*, II, 1968, p. 41, 60, 62, 277; I, p. 186, 307. Alte referiri la Carlyle, în *Cugetul românesc*, II, 1923, 6–7, p. 418; *Ce datorim cărții engleze*, Vălenii-de-Munte, 1938, p. 112; *Generalități*, p. 37–38.

26 Idem, *Un erou modern: Henrik Ibsen*, în *O luptă literară*, II, București, 1979, p. 321, 322, 323.

27 Al. Zub (ed.), *V. Pârvan. Corespondență și acte*, București, 1973, p. XIX.

28 *Ibidem*, p. 381.

29 Idem, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 116, 137, 140–141, 373.

e lipsă de bunăvoință. Acțiune, acțiune, iată pentru ce trăim!"[30] Este spiritul în care a trăit el însuși, atent la comandamentele morale și întărit în marea lui străduință de pilda lui Carlyle[31]. „Ca să înțelegi aceste două cuvinte ale filozofului englez, *muncă* și *tăcere*, trebuie să fii întîi sincer cu tine însuți", conchidea Pârvan[32], impresionat – ca și alți contemporani – de mesajul geniului solitar[33], de care se simțea atît de aproape ca viziune istorică, stil somptuos, încredere în putința omului de a se primeni mereu și înnobila[34].

Din noua generație de maiorescieni, C. Antoniade s-a distins printr-un studiu, întîiul de amploare la noi, despre Carlyle[35]. Studiu dens și entuziast, care a produs o suită de comentarii semnificative pentru impactul operei[36]. Un an mai tîrziu, în 1910, același filozof a publicat *Eroii, cultul eroilor și eroicul în istorie* [37], la care se adăuga numaidecît o selecție de texte[38], semn că „orizontul de așteptare" convenea acestui tip de restituiri. Peste cîțiva ani, în plină conflagrație mondială, M. Negru iniția o paralelă între Nietzsche și Carlyle, doi solitari preocupați de omul superior[39].

Și perioada interbelică a fost sensibilă, în alte culturi (Unamuno, Papini, Ludwig etc.) ca și la noi, față de tema eroului

---

30 V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 115.

31 Al. Zub, *op. cit.*, p. 342.

32 *Ibidem*, p. 362.

33 *Ibidem*, p. 376.

34 *Ibidem*, p. 382. Cf. și idem, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, p. 117, 336, 345.

35 C. Antoniade, Thomas Carlyle, București, 1909; ed. II, 1912; ed. III, 1925; Opere, ed. I.M. Popescu, București, 1985, p. 113–231.

36 N.C. Enescu, *Carlyle*, în *Ramuri*, IV, 1909, p. 856; Al. Vlahuță, *Thomas Carlyle*, în *Universul*, 1909, 113, p. 1; Eugen Poru, *Thomas Carlyle filozoful eroilor*, în *Noua revistă română*, V, 1909, 4, p. 54, 55; Barbu Constantinescxu, *Carlyle și filozofia istoriei*, în *Viitorul*, 1910, 988, p. 1–2.

37 Thomas Carlyle, *Eroii, cultul eroilor și eroicul în istorie*, trad. C. Antoniade, București, 1910, 1921, 1925.

38 Idem, *Muncă. Sinceritate. Tăcere. Pagini alese*, București, 1910.

39 M. Negru, *Omul superior văzut de doi singuratici, Friedrich Nietzsche și Thomas Carlyle*, București, 1916.

în istorie. „Rebeliunea maselor" punea sub semnul urgenței problema unei reacții individualiste pe măsură, pentru a se putea obține un mai bun echilibru social. Ortega y Gasset și Ștefan Zweig, între alții, sînt ilustrativi pentru sporul de interes ce se acorda omului excepțional, eroului, personalității. Biografia ocupa un loc privilegiat în demersul restitutiv, ca și în așteptările publicului. *Geniu și caracter* (Emil Ludwig) a făcut de atunci o frumoasă carieră. Lui Carlyle i s-au dedicat noi pagini de analiză în *Personalismul energetic* (C. Rădulescu-Motru), ca și în seria de *Oameni aleși* elaborată de I. Simionescu[40], la care se adaugă altele[41].

Interesul pentru opera lui Carlyle resuscitat o clipă prin traducerea *Istoriei Revoluției franceze*, la finele ultimei conflagrații mondiale[42], a fost multă vreme descurajat sub regimul comunist. Opera ca atare n-a mai putut circula, iar referințele la ea aveau să fie doar negative, mai ales în ce privește cultul eroilor și interpretarea dată Revoluției.

Abia în ultimul timp, prin reeditarea monografiei lui C. Antoniade[43] și prin traducerea lui *Sartor Resartus* de Mihai Avădanei[44], se poate spune că asistăm la o resurecție a interesului pentru filozoful muncii și angajării depline. Explicația trebuie căutată desigur în virtuțile operei sale, dar și în noul orizont de așteptare ce s-a conturat, pe seama unei lungi experiențe de tip colectivist

[40] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, 1984, p. 642–645; I. Simionescu, *Oameni aleși*, I, *Străini*, București, 1925, p. 76.

[41] Dragoș Protopopescu, *Fenomenul englez. Studii și interpretări*, București, 1936; Leo Cezza, *Thomas Carlyle*, în *Jurnalul literar*, I, 1939, 21, p. 1; M. Beza, *Din Anglia. Însemnările unui literat*, Iași, f.d., p. 16–23; Tudose Dracea, *Thomas Carlyle și tineretul*, în *Revista scriitoarei*, XIII, 1939, 1–12, p. 18; Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 30.

[42] Thomas Carlyle, *Istoria Revoluției franceze*, trad. Nicolae Pandelea, București, I, 1944; II, 1945; III, 1946.

[43] C. Antoniade, *Opere*, București, 1985, p. 113–231 (ed. I.M. Popescu).

[44] Thomas Carlyle, *Sartor Resartus, Filosofia vestimentației*, Iași, Institutul European, 1995, 284 p. (Trad. Mihai Avădanei).

şi totalitar[45]. Scrisul lui Carlyle e perceput ca un răspuns posibil la atîtea aberaţii, demisii şi turpitudini ale epocii. Nu se poate ieşi din cercul ei vicios fără eroismul recomandat de filozof. Nu e de conceput o salvare individuală sau colectivă prin evaziune, prin acel escapism mimat, pe care unii strategi ai puterii ni-l recomandă sub forma neimplicării în politic. Autorul *Eroilor* ne stă la îndemînă pentru sfat şi încurajare. Spirit tutelar al literelor engleze, el poate deţine o cotă înaltă de interes în lumea de azi. Ca istoric, scriitor şi filozof, Carlyle e un spirit de actualitate continuă. Cariera lui în spaţiul culturii române, deşi impresionantă prin unele afinităţi de stil, viziune, impuls eroic, e departe de a-şi epuiza resursele[46]. Dincolo de moda produsă de cuvîntul oracular, trebuie să recunoaştem substanţa lui, valoarea ideilor puse în joc destul de pregnant şi de abil pentru a crea o puternică impresie. Carlyle e dintre acei scriitori la care ne întoarcem nu numai pentru conţinutul mesajului său, dar şi pentru forma acestuia, strălucitoare, frapantă, stranie. Cariera unică a istoricului-filozof, a literatului cu mari însuşiri continuă. Sîntem ispitiţi a ne întoarce la el mereu, dincolo de exhumări parcimonioase ori triumfale, ca la un reper util şi reconfortant. Util, deoarece se găsesc acolo atîtea observaţii demne de interes, în ordinea cunoaşterii, a înţelegerii umane. Reconfortant, deoarece îndemnurile lui Carlyle, reiterate obsesiv, stimulează fibra morală din noi, punînd-o în alertă şi colaborînd la o înălţare de sine continuă.

Al. Zub

---

[45] Cf. Gertrude Himmelfarb, *Despre eroi, răufăcători şi valeţi*, în *Sinteza*, 95/1993, p. 67–72.

[46] Asupra valorii sale ca istoric, v. Alfred Cobban. *Carlyle's "French Revolution"*, în *History*, 1963, 48, p. 306–316; Harold T. Parker, *Thomas Carlyle*, în Lucian Boia (ed.), *Great historians of the modern age, an international dictionary*, New York etc., 1991, p. 190–191. Cu privire la doctrina eroicului, v. Sidney Hook, *The hero in history. A study in limitation and possibility*, Boston, 1955, p. 14, 42, 59, 60, 92, 102 etc.

I

EROUL CA DIVINITATE. ODIN. PĂGÎNISMUL: MITOLOGIA SCANDINAVĂ

Mi-am asumat sarcina de a spune aici cîte ceva despre Oamenii Mari, despre felul în care şi-au făcut apariţia în treburile lumii noastre, despre modul în care s-au modelat ei înşişi în istoria lumii, despre ideile pe care şi le-au făcut ceilalţi oameni despre ei, despre ceea ce au făcut; – adică despre eroi şi despre acceptarea şi faptele lor; ceea ce eu numesc *cultul eroilor* şi eroicul în viaţa oamenilor. Evident că este un subiect vast care merită să fie tratat altfel decît ne putem aştepta să-l tratăm acum. Un subiect vast, chiar nelimitat; vast cît întreaga istorie universală. Istoria a ceea ce a realizat omul în lumea aceasta este în fond istoria Oamenilor Mari care au trudit aici. Aceştia erau conducători de oameni; erau plăsmuitorii, modelele şi, într-un sens larg, creatorii a tot ceea ce marea masă a oamenilor s-a străduit să facă sau să dobîndească; toate lucrurile pe care le vedem săvîrşite pe lume sînt, la drept vorbind, rezultatul material exterior, realizarea practică şi materializarea gîndurilor care sălăşluiau în Oamenii Mari trimişi în lume. Am putea foarte bine să admitem

faptul că sufletul întregii istorii a lumii ar fi istoria lor. Este prea limpede că nu vom putea face dreptate acestui subiect în acest loc.

Avem o singură mîngîiere, şi anume că Oamenii Mari, oricum i-am lua, constituie o companie utilă. Nu ne putem uita la un Om Mare, oricît de imperfect ar fi el, fără să nu cîştigăm ceva. El este izvorul viu de lumină, în preajma căruia este bine şi plăcut să fii. Lumina care iluminează, care a pătruns întunericul lumii; şi aceasta nu doar ca o lampă aprinsă, ci asemeni făcliei naturale strălucind ca un dar al Cerului; ca un izvor de lumină revărsată, un izvor de intuiţie nativă şi originală, de bărbăţie şi nobleţe eroică; – în a cărui strălucire toate sufletele simt că e bine să se afle. Oricum s-ar face, nu vă veţi plînge dacă veţi rătăci o vreme într-o astfel de vecinătate. Cele şase categorii de eroi, alese din ţări şi epoci foarte îndepărtate, diferind total în privinţa aspectului lor exterior, vor putea, dacă vom şti să le privim cu justeţe, să ne ilustreze mai multe lucruri. Dacă le-am vedea bine, am arunca o privire în chiar miezul istoriei lumii. Cît de fericit aş fi dacă aş putea cumva, în vremuri ca acestea, să vă fac să pătrundeţi însemnătatea eroismului; legătura divină (pentru că pot foarte bine să-i spun aşa) care îl uneşte oricînd pe Omul Mare cu ceilalţi oameni; şi astfel, cum s-ar spune, nu să-mi epuizez subiectul, ci să-i deschid căi noi! În orice caz, trebuie să fac această încercare.

Se spune bine, în toate înţelesurile, că religia unui om este elementul principal în ceea ce-l priveşte pe el; religia cuiva sau a unui întreg popor. În acest contex nu înţeleg prin religie crezul bisericesc pe care cineva îl mărturiseşte, articolele de credinţă pe care le semnează şi le afirmă prin cuvinte sau în alte moduri; nu aceasta ca un întreg şi de multe ori chiar deloc. Vedem oameni de tot felul, de credinţe mărturisite, ajungînd la aproape toate treptele valorii sau non-valorii, în fiecare sau în oricare dintre ele. Această mărturisire şi această afirmare nu sînt ceea ce înţeleg eu prin religie; mărturisire şi afirmare adesea pornite din faptele exterioare ale omului, din obişnuita sa zonă argumentativă, oricît de adîncă ar fi aceasta. Dar lucrul în care omul crede cu adevărat (şi aceasta este adesea suficient *fără* a o afirma nici măcar faţă de el însuşi, cu atît

mai puţin faţă de alţii); lucrul pe care omul îl poartă practic în inimă şi pe care ştie că este sigur, privind legăturile sale cu acest Univers misterios şi datoria şi destinul său aici; acesta este în toate cazurile lucrul esenţial pentru el, lucru care le determină pe toate celelalte în mod creator. Aceasta este *religia* sa; sau poate fi simplul său scepticism şi *non-religia:* felul în care se simte el însuşi legat spiritualiceşte de lumea nevăzută sau de non-lume; iar dacă îmi spuneţi ce este acest lucru, îmi veţi arăta într-o mare măsură şi ce este omul şi ce fel de lucruri va face el. Prin urmare, vom întreba în primul rînd despre un om sau despre o naţiune: Ce religie aveau? Era păgînism, – pluriteism, pură reprezentare senzorială a acestui mister al vieţii, iar drept principal element recunoscut forţa fizică? Era creştinism; credinţa într-un nevăzut, nu numai ca fiind real, ci drept unica realitate; timpul, prin cele mai mărunte momente ale sale, sprijinindu-se pe veşnicie; împărăţia păgînă a forţei înlocuită printr-o supremaţie mai nobilă, aceea a sfinţeniei? Era scepticism, nesiguranţă şi cercetarea faptului dacă există sau nu o lume nevăzută, vreun mister al vieţii în afara unuia nebunesc; – îndoială faţă de toate acestea sau poate necredinţă şi negare făţişă? A răspunde la întrebarea aceasta înseamnă să ni se dea sufletul istoriei acelui om sau al acelei naţiuni. Gîndurile pe care le aveau au dat naştere acţiunilor pe care le-au săvîrşit; sentimentele lor dădeau naştere gîndurilor lor: nevăzutul şi spiritualul din ei erau cele care determinau exteriorul şi realul. Aşa cum spuneam, religia lor era marele fapt legat de ei.

În aceste cuvîntări, aşa limitaţi cum sîntem, ar fi bine să ne îndreptăm cercetările mai ales spre aspectul religios al subiectului. Odată binecunoscut acesta, totul ne va fi cunoscut. L-am ales ca prim erou din seria noastră pe Odin, figura centrală a păgînismului scandinav; o emblemă pentru noi a unui deosebit de extins domeniu al lucrurilor. Să ne oprim o vreme privirile asupra eroului ca divinitate, cea mai veche formă primară a eroismului.

Desigur, păgînismul acesta pare un lucru foarte straniu; aproape de neconceput pentru noi acum. O junglă încîlcită şi de nepătruns; o junglă de amăgiri, confuzii, falsităţi şi absurdităţi, acoperind întregul cîmp al vieţii! Un lucru care ne umple de uimire şi,

dacă e posibil aşa ceva, aproape de incredulitate, – căci, într-adevăr, nu este uşor să înţelegi cum nişte oameni teferi au putut vreodată, calm şi cu ochii deschişi, să creadă *în* şi să trăiască *conform* unor astfel de doctrine; ca oamenii să fi adorat pe sărmanul lor semen ca pe un zeu, şi nu numai pe el, dar şi trunchiuri, pietre şi tot soiul de obiecte însufleţite şi neînsufleţite; şi să fi alcătuit un haos, atît de incoerent, de halucinaţii în chip de teorie a Universului. Toate acestea par a fi o poveste de necrezut. Cu toate acestea, e limpede că au făcut-o. Oameni alcătuiţi ca şi noi au acceptat într-adevăr să depindă şi să se simtă ca acasă într-o asemenea junglă groaznic de încîlcită, de adorări şi credinţe greşite. Foarte ciudat. Da, putem adăsta în durere şi tăcere asupra abisurilor de beznă din om; dacă ne bucurăm de culmile de viziune mai pură la care a ajuns el. Asemenea lucruri au fost şi sînt în om; în toţi oamenii; deci, şi în noi.

Unii amatori de speculaţii explică foarte pe scurt religia păgînă: simplă înşelăciune, vicleşug preoţesc şi amăgire, spun ei. Nici un om teafăr nu a crezut cu adevărat în ea, – pur şi simplu s-a căznit să-i convingă pe alţi oameni, nedemni de numele de teferi, să creadă în ea! Va fi adesea datoria noastră să protestăm împotriva acestui fel de ipoteză despre faptele şi istoria oamenilor; iar eu protestez de la bun început aici împotriva ei în legătură cu păgînismul şi cu toate celelalte *isme* prin care s-a străduit, o vreme măcar, să păşească în această lume. Aveau toate un adevăr în ele, altfel oamenii nu le-ar fi acceptat. Înşelăciunea şi amăgeala abundă. În religii, mai cu seamă în stadiile mai avansate de decădere, au fost înspăimîntător de multe; dar înşelăciunea n-a constituit niciodată influenţa generatoare pentru asemenea lucruri; nu a fost niciodată sănătatea şi viaţa unor astfel de lucruri, ci boala lor, precursoarea sigură a morţii lor iminente! Să nu uităm niciodată acest lucru. Mie mi se pare o ipoteză deosebit de tristă aceea a înşelăciunii dînd naştere oricărei credinţe, chiar şi la sălbatici. Înşelăciunea nu generează nimic; ea ucide totul. Nu vom pătrunde în inima adevărată a vreunui lucru dacă privim doar la înşelăciunile cuprinse în el; dacă nu respingem în întregime toate înşelăciunile ca simple boli şi corupţii, faţă de care singura noastră datorie şi singura datorie a tuturor oamenilor este să le distrugem, să le înlăturăm din gîndurile şi viaţa noastră. Pretutindeni,

omul este duşmanul înnăscut al minciunilor. Cred că şi în Marele Lamaism există un fel de adevăr. Citiţi *Darea de Seamă a Ambasadei* lui Turner din acea ţară, o relatare sinceră, clară şi cam sceptică, şi veţi vedea. Aceşti sărmani oameni din Tibet au credinţa lor care spune că Providenţa trimite întotdeauna pe pămînt o încarnare a Ei pentru fiecare generaţie. În esenţă, o credinţă într-un fel de Papă! Mai mult, în fond, credinţa în existenţa unui *Foarte Mare* Om; în faptul că el poate fi descoperit; că, odată descoperit, ar trebui să-l acceptăm cu o supunere fără limite! Acesta este adevărul despre Marele Lamaism; „capacitatea de a-l descoperi" constituie unica eroare aici. Preoţii tibetani au propriile lor metode de a afla care este Cel Mai Mare Om, cel care merită să domnească asupra lor. Greşite metode: dar sînt ele chiar atît de greşite faţă de metodele noastre,– de a înţelege că el este întotdeauna primul născut dintr-o genealogie? Vai, cît de greu este să afli metode bune pentru aceasta! Vom ajunge să avem o şansă de a înţelege păgînismul atunci cînd vom recunoaşte mai întîi că, pentru partizanii lui, a fost o vreme cînd era copleşitor de adevărat. Să considerăm drept un fapt foarte sigur situaţia în care oamenii au crezut sincer în păgînism; oameni cu ochii deschişi, cu simţurile nealterate, oameni făcuţi întocmai la fel ca şi noi; că, dacă am fi fost acolo, am fi crezut în el. Să ne întrebăm acum: oare ce poate să fi fost păgînismul?

O altă teorie, oarecum mai respectabilă, atribuie astfel de lucruri alegoriei, un joc al spiritelor poetice, cum susţin teoreticienii; o întruchipare, în poveşti alegorice, personificări şi forme vizuale a ceea ce asemenea spirite poetice cunoscuseră şi simţiseră în Univers. Aceasta concordă, adaugă ei, cu o lege primară a firii umane, care poate fi încă observată acţionînd pretutindeni, deşi în lucruri mai puţin importante, astfel că omul se străduieşte să exteriorizeze ceea ce simte cu intensitate şi să vadă acest lucru reprezentat în faţa ochilor săi în forme concrete, ca un fel de viaţă şi realitate istorică. Fără îndoială că există o astfel de lege, care este una dintre cele mai profunde ale firii omeneşti; nici nu trebuie să ne îndoim de faptul că ea acţionează fundamental şi în acest domeniu. Ipoteza care atribuie întreg păgînismul sau cea mai mare parte a lui acestei acţiuni mi se pare ceva mai respectabilă; dar nu o pot încă numi

adevărata ipoteză. Gîndiţi-vă, am crede *noi* şi am considera drept principiu călăuzitor al vieţii noastre o alegorie, un joc poetic? Nu de joc, ci de onestitate avem noi nevoie. Este un lucru deosebit de serios să fii viu în lumea asta; moartea nu este un joc pentru om. Viaţa omului n-a fost niciodată un joc pentru el; să fie viu a fost o realitate aspră, o chestiune extrem de serioasă!

Consider, deci, că, deşi aceşti teoreticieni ai alegoriei se află pe calea adevărului, încă n-au ajuns la el. Religia păgînă este într-adevăr o alegorie, un simbol a ceea ce oamenii ştiau şi simţeau despre Univers şi toate religiile sînt simboluri ale acestei cunoaşteri şi simţiri, modificîndu-se pe măsură ce şi ele se transformă; dar mi se pare a fi pervertire radicală, ba chiar o *in*versare a problemei, să considerăm alegoria drept origine şi cauză motrice, ea nefiind decît, mai curînd, rezultatul şi finalul. Nu de alegorii frumoase şi de simboluri poetice perfecte aveau nevoie oamenii; ci să ştie ce trebuie să creadă despre Univers, ce cale aveau de străbătut în el; în ce să spere şi de ce să se teamă, ce să facă şi de ce să se ferească a înfăptui în această viaţă misterioasă a lor. *Călătoria Pelerinului* [1] este o alegorie, o alegorie frumoasă, corectă şi serioasă: dar gîndiţi-vă dacă alegoria lui Bunyan ar fi putut să *preceadă* credinţa al cărei simbol este! Credinţa – pentru care alegoria urma să devină *apoi* o umbră – trebuie să fi fost deja acolo, împărtăşită de toţi; şi putem spune cu toată seriozitatea că este vorba de o umbră *amuzantă*, de un simplu joc al fanteziei, în comparaţie cu acel fapt îngrozitor şi cu certitudinea ştiinţifică a căror emblemă aceasta se străduia să fie din punct de vedere poetic. Alegoria este produsul certitudinii, nu sursa ei, nici în cazul lui Bunyan şi nici în orice alt caz. În privinţa păgînismului încă trebuie să ne întrebăm de unde a apărut certitudinea aceea ştiinţifică, sursa unei serii atît de încîlcite de alegorii, erori şi confuzii? Cum era şi ce era ea?

Fireşte, ar fi o încercare nebunească să pretindem că am putea „explica” aici sau în oricare alt loc un asemenea fenomen cum este acest păgînism îndepărtat, această încîlcitură incoerentă şi nebuloasă, semănînd mai curînd cu o mare de nori decît cu un îndepărtat continent de pămînt şi solide fapte! Nu mai este vorba de o realitate, deşi a fost cîndva. Trebuie să înţelegem că această aparentă mare

de nori a fost cîndva realitate; că nu alegoria poetică, şi cu atît mai puţin înşelăciunea şi amăgirea au constituit originea ei. Îmi închipui că oamenii nu au crezut niciodată în cîntece deşarte, nu şi-au riscat viaţa sufletului lor pe alegorii. În toate timpurile, mai ales în vremurile sincere de la început, oamenii au avut un instinct pentru detectarea şi detestarea minciunilor. Să vedem dacă, lăsînd la o parte atît teoria înşelăciunii cît şi pe cea a alegoriei şi ascultînd cu atenţie duioasă acel zvon îndepărtat şi confuz al vremurilor păgîne, putem fi siguri cel puţin de aceea că exista un fel de fapt în inima lor; că nici ei nu erau mincinoşi şi nebuni, ci sinceri şi teferi în bietul lor fel de a fi!

Vă amintiţi ficţiunea aceea a lui Platon despre omul care atinsese maturitatea într-un loc ascuns şi întunecos şi care a fost scos pe neaşteptate la lumină ca să vadă răsăritul soarelui. Cît de mare trebuie să fi fost uimirea şi fără margini încîntarea lui în faţa priveliştei la care noi ne uităm cu indiferenţă în fiecare zi! Cu simţurile libere şi receptive ale unui copil şi, totuşi, cu capacitatea matură a unui bărbat, întreaga lui inimă ar fi vrăjită de priveliştea aceasta, şi-ar da foarte bine seama că e *dumnezeiască*, iar sufletul lui s-ar prosterna în faţa ei. O asemenea măreţie copilărească era caracteristică popoarelor primitive. Primul cugetător păgîn printre oamenii necizelaţi, primul om care a început să gîndească era tocmai acest copil-bărbat al lui Platon: simplu, sincer ca un copil, dar cu profunzimea şi forţa unui bărbat. Natura nu avea încă nici un nume; el nu întrunise încă sub un nume varietatea nesfîrşită de privelişti, sunete, forme şi mişcări pe care noi le numim acum Univers sau Natură – astfel că, dîndu-i un nume, scăpăm cu faţa curată. Pentru sălbaticul cu inimă profundă totul era încă nou, neascuns sub nume sau formule; se înălţa gol, strălucind acolo în faţa lui, frumos, înspăimîntător, de nepătruns. Pentru omul acesta, Natura era cum este ea întotdeauna pentru cugetător şi profet: *supranaturală*. Acest pămînt verde şi înflorit alcătuit din stînci, copaci, munţi, rîuri, mări cu mii de glasuri; – marea aceasta nemărginită şi adîncă de azur care pluteşte deasupra capetelor noastre; vînturile care o bîntuie; norul negru care se adună din sine însuşi, vărsînd cînd foc, cînd grindină, cînd ploaie;

ce *este* aceasta? Spuneți, ce? De fapt, încă nu știm; poate că nu vom ști nimic niciodată. Nu prin introspecția noastră superioară putem ieși din încurcătură, ci prin ușurința noastră umană, prin neatenția și *lipsa* noastră de introspecție. Doar *negîndind* încetăm să ne mai minunăm. Solidificat în jurul nostru, încătușînd în întregime orice noțiune pe care ne-o deslușim, se află un înveliș de tradiții, lucruri din auzite, *vorbe* goale. Numim focul acela al norului negru „electricitate" și ținem cursuri savante despre ea; facem la fel și cu sticla și mătasea. Dar ce *sînt acestea?* Ce le-a creat? De unde vin? Încotro se îndreaptă? Știința a făcut multe pentru noi; dar știința care ne-ar ascunde nemărginita, adînca și sacra infinitate a neștiinței, în care nu putem pătrunde niciodată și deasupra căreia orice știință plutește ca o pojghiță foarte subțire, este o știință săracă. Lumea aceasta, după toată știința și științele noastre, este încă un miracol: minunată, de nepătruns, *magică* și chiar mai mult decît atît pentru oricine *va cugeta* asupra ei.

Marele mister al Timpului – în caz că nu mai există și altul; nemărginitul, tăcutul și neostoitul lucru numit Timp, care curge, se precipită tăcut, iute, ca fluxul unui ocean atotstăpînitor, deasupra căruia noi și întregul univers plutim ca niște emanații, ca niște arătări care *sînt reale* și imediat după aceea *dispar* – este de-a pururi un miracol; un lucru care ne lasă muți, pentru că nu avem cuvinte ca să vorbim despre el. Universul acesta, vai mie – ce putea omul primitiv să știe despre el; ce putem noi ști acum? Că e o Forță, o complexitate înmiită de forțe; o forță din care noi nu facem parte. Asta-i tot; noi sîntem forța aceasta, întrucît ea este total diferită de noi. Forță, forță, pretutindeni forță; noi înșine sîntem o forță misterioasă în mijlocul ei. „Nu există nici o frunză care putrezește în drum să nu aibă forță în ea: altfel cum ar putea putrezi?" Desigur, și pentru cugetătorul ateist, dacă ar putea exista așa ceva, acest uriaș vîrtej nemărginit de forță care ne înconjoară trebuie să fie tot un miracol; un vîrtej în continuă mișcare, la fel de înalt ca și nemărginirea, la fel de bătrîn ca veșnicia. Și ce este el? Creația lui Dumnezeu, răspund oamenii religioși; a Dumnezeului Atotputernic! Știința ateistă bolborosește neputincioasă despre aceasta, cu denumiri științifice, experiențe și mai știu eu ce, ca și cum ar fi vorba despre un

biet lucru mort bun de pus în butelii Leyden şi bun de vîndut la tarabe. Dar simţul natural al omului, dacă este corect folosit, îl proclamă în toate timpurile ca fiind un lucru viu, – da, un lucru nespus de dumnezeiesc, faţă de care cea mai bună atitudine de adoptat pentru noi, după atîta ştiinţă acumulată în timp, este temerea, prosternarea cucernică şi umilinţa în adîncul sufletelor noastre, adorate măcar în tăcere dacă nu în cuvinte.

Dar observ acum ceva în plus: dar dacă în vremuri ca ale noastre este nevoie de un Profet sau de un Poet ca să ne înveţe acest lucru, adică debarasarea de aceste sărmane învelişuri necucernice, de aceste denumiri şi cunoştinţe ştiinţifice din auzite, – lucru pe care anticul suflet sincer, încă neîngreunat cu asemenea piedici, îl făcea pentru sine. Lumea, care acum este divină doar pentru cei care au har, era atunci divină pentru oricine îşi arunca privirile asupra ei. Omul stătea gol, faţă în faţă cu ea. „Totul era divin sau Dumnezeu" – Jean Paul încă o consideră ca fiind aşa; uriaşul Jean Paul care are puterea să scape de lucrurile din auzite: dar atunci nu existau lucruri din auzite. Canopus[2], strălucind deasupra deşertului, cu licărirea lui de diamant albastru (strălucirea aceea albastră asemenea unui spirit, mult mai puternică decît o vedem vreodată de aici), pătrundea în inima sălbaticului ismaelit, pe care îl călăuzea prin pustietatea dezolată de acolo. Acelui Canopus, strălucirea interioară care îl domina din marea şi adînca Veşnicie, putea să i se pară ca un ochi minuscul inimii lui sălbatice plină de sentimente, dar fără să aibă *cuvinte* pentru vreunul din ele. N-am putea înţelege cum oamenii aceştia, deveniţi ceea ce noi numim Sabeani, adoratorii stelelor, îl *adorau* pe Canopus? Acesta este pentru mine secretul tuturor formelor de păgînism. Adorarea este încîntarea transcendentă; încîntare pentru care nu există nici limite, nici măsură; aceasta înseamnă adorare. Pentru aceşti oameni primitivi, toate lucrurile şi orice vedeau în preajma lor erau însemnul divinităţii, a unui zeu.

Priviţi ce liană veşnică a adevărului se afla în aceasta! Dar nouă, prin fiecare stea, prin fiecare fir de iarbă, dacă ne vom deschide minţile şi ochii, nu ni se arată un Dumnezeu? Acum nu ne mai închinăm în felul acela; dar nu ni se consideră încă drept un merit, o dovadă a ceea ce noi numim „fire poetică" faptul că recunoaştem

că fiecare obiect are o frumusețe divină în el, că fiecare obiect este, „cu adevărat", o fereastră prin care putem privi însuși Infinitul? Pe cel care poate descoperi frumusețea lucrurilor îl numim Poet, Pictor, Om de Geniu. Ei sînt dăruiți cu har, demni de a fi iubiți. Acești sărmani sabeani[3] – în felul lor – făceau exact ceea ce face și el. Că făceau asta, indiferent în ce fel, era un merit: era ceva mai bun decît făcea omul complet prost, calul și cămila, – adică nimic!

Dar acum, dacă toate lucrurile la care ne uităm constituie pentru noi însemne ale Prea Înaltului Dumnezeu, pot adăuga că omul este o asemenea emblemă mai mult decît oricare din ele. Ați auzit de celebrele vorbe ale Sfîntului Crisostom cu privire la Shekinah[4] sau Arca Mărturisirii, revelație vizibilă a lui Dumnezeu la evrei: „Adevărata Shekinah este omul!" Da, așa și este: nu sînt vorbe goale; este cu adevărat așa. Esența ființei noastre, misterul din noi care își spune „Eu" – oare ce vorbe avem noi pentru asemenea lucruri? – e un suflu al Cerului: Prea Înalta Făptură care se revelează pe ea însăși în om. Corpul acesta, aceste capacități, viața asta a noastră, nu sînt toate un fel de veșmînt pentru acel Nenumit? „Există un singur Templu în Univers", spune piosul Novalis, „iar acesta este Trupul Omului. Nimic nu este mai sfînt decît această formă superioară. Să te închini în fața oamenilor înseamnă să preaslăvești această revelație în carne. Atingem Cerul atunci cînd atingem cu mîna un trup omenesc!" Acestea par simple înflorituri retorice, dar nu este așa. Meditînd temeinic, vom descoperi că este vorba de un fapt științific; expresia, formulată așa cum s-a putut, a adevărului fundamental al lucrului. *Noi* sîntem miracolul miracolelor, – marele mister de nepătruns al lui Dumnezeu pe care nu-l putem înțelege, nu știm cum să vorbim despre el; dacă vrem, putem să simțim și să știm că este cu adevărat așa.

Aceste adevăruri erau cîndva mai ușor de simțit decît acum. Tînăra generație a lumii – care avea în ea prospețimea copiilor de vîrstă fragedă și totuși profunzimea oamenilor sinceri, care nu credeau că făcuseră totul în Cer și pe Pămînt doar pentru că le dăduseră denumiri științifice, ci trebuiau să se uite drept în ele, acolo unde se aflau, cu teamă și uimire – simțea mai bine ce anume din divinitate sălășluiește în om și în natură; tinerii aceștia, fără să fie

nebuni, puteau *adora* natura şi omul mai mult decît orice altceva. Adorare, adică, aşa cum spuneam mai sus, admiraţie fără margini: folosindu-şi deplin capacităţile şi cu toată sinceritatea inimilor lor, ei puteau face acest lucru. Eu consider cultul eroilor ca fiind marele element modificator în sistemul antic de gîndire. Ceea ce numeam junglă confuză a păgînismului răsăritean, putem spune, născută din multe rădăcini: orice admiraţie sau adorare a unei stele sau a unui obiect din natură era o rădăcină sau o viţă de rădăcină; dar Cultul Eroilor este cea mai adîncă rădăcină din toate; rădăcina-mamă din care, în mare măsură, tot restul se hrănea şi creştea.

Iar dacă adorarea chiar a unei stele avea o oarecare semnificaţie în ea, cît de multă trebuie să fi avut cea a unui erou! Adorarea unui erou este admiraţia transcendentă a unui Om Mare. Cred că Oamenii Mari sînt încă de admirat! Nu există sentiment mai nobil decît admiraţia faţă de cineva mai presus de sine însuşi în toate timpurile. Pînă în zilele noastre, el a constituit o influenţă tonifiantă în viaţa omului. Cred că religia se bizuie pe acest sentiment: nu numai păgînismul, ci chiar şi religii net superioare şi mai adevărate, – toate religiile cunoscute pînă acum. Cultul eroilor, admiraţia prosternată, din adîncul inimii, supunere înflăcărată şi fără margini faţă de o atît de dumnezeiască şi nobilă formă a omului, – nu sînt toate acestea sîmburele Creştinismului însuşi? Cel mai mare dintre toţi eroii este Cel pe care nu-l vom numi aici! Să lăsăm tăcerea sfîntă să mediteze la acest subiect sacru; veţi vedea că el este ultima desăvîrşire a unui principiu existent în întreaga istorie a omului pe pămînt.

Sau, ca să intrăm în zone mai joase, mai puţin inexplicabile, nu este orice loialitate înrudită şi cu credinţa religioasă? Credinţa este loialitatea faţă de un Învăţător inspirat, faţă de un Erou spiritual. Şi ce este adevărata loialitate, suflul vital al oricărei societăţi, dacă nu o emanaţie a cultului eroilor, o admiraţie respectuoasă faţă de cei cu adevărat mari? Societatea se bizuie pe cultul eroilor. Toate demnităţile de rang pe care se sprijină asociaţiile oamenilor sînt ceea ce am putea numi *erouarhie* (guvernarea eroilor), – sau ierarhie, întrucît este, de altfel, destul de „sfîntă"! Duce este *Dux*, conducător; Regele este *Kön-ning*, *Kan-ning*, Omul care *ştie* sau *poate*. Pretutindeni, societatea constituie o anume reprezentare, nu insuportabil de

inexactă, a unui cult gradat al eroilor; – respect şi ascultare faţă de oameni cu adevărat mari şi înţelepţi. Nu insuportabil de inexactă, repet! Aceşti demnitari sociali sînt toţi ca nişte bancnote, toţi reprezintă aur; – şi, din păcate, mulţi din ei sînt întotdeauna bancnote *false*. Ne putem descurca cu cîteva bancnote false; chiar şi cu mai multe; dar nu cu toate sau cu cea mai mare parte din ele false! Nu: pentru că atunci trebuie să vină revoluţiile; strigăte de democraţie, libertate şi egalitate, şi mai ştiu eu ce. Bancnotele fiind false şi neputînd căpăta aur în schimbul *lor*, oamenii, în disperarea lor, încep să strige că nu mai este aur şi că nici n-a fost vreodată! – „Aurul", cultul eroilor au existat întotdeauna şi pretutindeni şi nu vor dispărea decît odată cu stingerea omului.

Sînt perfect conştient de faptul că în zilele noastre cultul eroilor, ceea ce numesc eu cult al eroilor, pare să fi ieşit din scenă şi în cele din urmă să fi dispărut. Epoca aceasta, pentru motive care ar merita să fie cercetate odată şi odată, este o epocă ce neagă existenţa Oamenilor Mari. Arătaţi-le criticilor noştri un Om Mare, un Luther, de exemplu, şi vor începe, cum zic ei, să-l „explice"; nu să-l adore, ci să-i ia măsurile, – şi vor ajunge la concluzia că face parte dintr-o categorie de oameni mici! El era „produsul epocii", susţin ei; epoca avea nevoie de el; Timpul a făcut totul, el nu are nici un merit, ceea ce a făcut el am fi putut face şi noi, aşa critici neînsemnaţi cum sîntem! Tristă situaţie, aş zice eu. Epoca avea nevoie de el? Am cunoscut, din păcate, timpuri care *îşi* reclamau destul de zgomotos marele lor om; dar nu l-au găsit atunci cînd aveau nevoie de el! Nu era acolo; Providenţa nu-l trimisese; Timpul, *reclamîndu-l* în gura mare, a trebuit să se prăbuşească în confuzie şi deteriorare pentru că Marele Om nu a venit atunci cînd era nevoie de el.

Căci, dacă ne gîndim bine, nu ar fi fost nevoie ca nici o epocă să se ruineze dacă ar fi *găsit* un om destul de mare, un om destul de înţelept şi destul de bun: înţelepciune ca să-şi dea seama de cerinţele epocii, bravură ca să o ducă într-acolo pe calea cea bună; acestea sînt salvarea oricărei epoci. Dar eu aseămăn epocile obişnuite şi lîncede cu necredinţa, mizeria şi confuzia lor, cu personajele lor îndoielnice şi cu împrejurările stînjenitoare, prăbuşindu-se neputincioase într-o mizerie tot mai mare, către ruina finală; – toate acestea le

asemăn cu lemnul uscat și mort, așteptînd trăsnetul Cerului să-l aprindă. Trăsnetul acesta este Marele Om, cu forța sa liberă primită chiar din mîna lui Dumnezeu. Cuvîntul lui este cuvîntul înțelept și alinător în care putem crede cu toții. Totul e în flăcări în jurul lui acum, după căderea trăsnetului, și arde la fel de tare ca și focul lui. Unii cred că grămezile de lemn putred l-au atras. Aveau mare nevoie de el, într-adevăr; dar cît privește chemarea...

Cred că vor fi unii critici mărginiți care vor striga: „Nu cumva bețele au aprins focul?" Nu există dovadă mai tristă a micimii unui om decît lipsa lui de credință în Oamenii Mari. Nu există simptom mai trist al unei generații decît o asemenea orbire generală în fața fulgerului spiritual, însoțită de credința doar într-o grămadă de lemn mort și steril. Aceasta este ultima etapă a necredinței. În toate epocile din istoria lumii vom găsi un Om Mare care a fost mîntuitorul absolut necesar al vremii sale; – trăsnetul fără care lemnul nu s-ar fi aprins în veci.

Am spus deja că istoria lumii este biografia Oamenilor Mari. Criticii mărginiți, de felul celor despre care vorbeam, pot răspîndi necredința și o paralizie spirituală universală; dar, din fericire, nu pot reuși întotdeauna s-o facă complet. Există oricînd posibilitatea ca un om să se înalțe destul de sus pentru a simți că ei și doctrinele lor nu sînt decît himere și pînze de păianjen. Dar ceea ce este important este că nu reușesc niciodată să smulgă cu totul din inimile vii ale oamenilor un anume respect aparte față de Oamenii Mari; adorație și adorare, oricît de întunecate și pervertite ar fi ele. Cultul eroilor va dura atîta vreme cît va exista omul. Boswell[5] îl venerează pe Johnson al lui, îl venerează cu adevărat chiar în secolul al XVIII-lea. Francezii, în necredința lor, cred în Voltaire al lor și se agită în jurul lui într-un cult al eroilor foarte ciudat, în acel act final al vieții lui cînd „îl înăbușă sub trandafiri". Mi s-a părut întotdeauna foarte ciudat cazul lui Voltaire. Întrucît, dacă exemplul cel mai înalt de cult al eroilor este creștinismul, atunci putem găsi în cultul pentru Voltaire unul dintre cele mai de jos! Cel a cărui viață a fost cea a unui fel de Anticrist prezintă din nou un contrast curios sub acest aspect. Nici un popor nu a fost vreodată atît de puțin înclinat spre admirație ca acești francezi ai lui Voltaire. *Persiflarea* era trăsătura

dominantă a spiritului lor; adorarea era total exclusă. Dar iată că moşneagul de la Ferney[6] vine la Paris! Un bătrîn tremurînd din toate încheieturile, un infirm de optzeci şi patru de ani. Simt cu toţii că şi el este un fel de erou; că şi-a petrecut viaţa împotrivindu-se greşelilor şi nedreptăţilor, obligînd autorităţile să-l elibereze pe Calas[7] şi demascîndu-i pe ipocriţii care ocupau poziţii înalte; – pe scurt, că *şi* el, deşi într-o manieră bizară, a luptat ca un viteaz. Ei simt şi că, dacă *persiflarea* este lucrul de căpetenie, atunci n-a existat niciodată un *persiflator* mai mare. El este idealul atins al fiecăruia dintre ei; ceea ce toţi ar dori să fie; cel mai francez dintre toţi francezii. *El* este chiar zeul lor, – un zeu pe măsura lor, astfel că, de la Regina Antoaneta pînă la vameşul de la Poarta St. Denis, nu-l adoră cu toţii? Oamenii de calitate se deghizează sub chipul unor chelneri de crîşmă de periferie. Dirigintele Poştei, cu o înjurătură straşnică, îi ordonă surugiului: „Mînă cu grijă; îl ai în poştalion pe Dl. de Voltaire". La Paris, trăsura lui e „nucleul unei comete a cărei coadă umple străzi întregi". Doamnele smulg un fir sau două din blana sa ca să le păstreze ca pe nişte moaşte. Nimic din ce era mai măreţ, mai frumos şi mai nobil în întreaga Franţă nu putea să nu simtă că omul acesta era mai măreţ, mai frumos, mai nobil.

Da, de la nordicul Odin la englezul Samuel Johnson, de la divinul Întemeietor al creştinismului la uscatul Pontif al enciclopedismului, eroul a fost adorat în toate timpurile şi peste tot. Şi aşa va fi întotdeauna. Cu toţii îi iubim pe Oamenii Mari; îi iubim, îi venerăm şi ne înclinăm respectuos în faţa lor. În fond, cum am putea să ne înclinăm în mod sincer în faţa a altceva? Nu se simte orice om adevărat înălţat arătînd respect faţă de ceea ce se află cu adevărat deasupra lui? Nu există sentiment mai nobil sau mai binecuvîntat în inima omului. Şi e o alinare pentru mine cînd mă gîndesc că nici o falsitate sau ariditate a oricărui Timp, cu toate consecinţele lor, nu pot distruge această loialitate nobilă înnăscută şi înclinaţia spre adorare existentă în om. În perioadele dominate de necredinţă, care aveau să devină curînd perioade de revoluţie, se pot vedea în toţi prăbuşiri, decăderi jalnice şi ruină. În ceea ce mă priveşte, mi se pare că văd astăzi în indestructibilitatea cultului eroilor diamantul veşnic, mai jos de care ruina confuză a lucrurilor revoluţionare nu

poate decădea. Ruina confuză a lucrurilor sfărîmîndu-se şi chiar zdrobindu-se şi rostogolindu-se în jurul nostru în aceste perioade revoluţionare va ajunge pînă la acest punct, dar *nu* mai departe. Este o piatră unghiulară eternă de la care pot începe să se reîntregească iar. Faptul că omul, într-un sens sau altul, are Cultul Eroilor; că noi toţi îi respectăm şi trebuie întotdeauna să-i respectăm pe Oamenii Mari – aceasta este pentru mine stînca vie în mijlocul tuturor prăbuşirilor posibile, acel punct fix în istoria revoluţionară modernă, care altfel ar fi infinit de adîncă şi fără margini.

Atît de mult adevăr, numai că sub un veşmînt străvechi şi demodat, găsesc cu adevărat doar în păgînismul vechilor popoare. Natura este încă divină, revelaţie a creaţiei lui Dumnezeu; eroul este încă demn de a fi adorat – aceasta, sub nişte biete forme stîngace de început, este ceea ce toate religiile păgîne s-au străduit, cum au putut ele, să aducă pe primul plan. Cred că pentru noi, cei de aici, păgînismul scandinav este mai interesant decît oricare altul. El este, în primul rînd, cel din urmă; a dăinuit în regiunile acestea ale Europei pînă în secolul al XI-lea; cu opt sute de ani în urmă, norvegienii se închinau încă lui Odin. Este de asemenea interesant pentru că a fost crezul părinţilor noştri; al oamenilor al căror sînge curge şi acum în venele noastre şi cu care, fără îndoială, semănăm încă în atît de multe privinţe. Ciudat: ei credeau cu adevărat în felul acesta, pe cînd noi credem atît de diferit. Să examinăm puţin această sărmană credinţă scandinavă, şi aceasta din mai multe motive. Avem suficiente mijloace de a o face; pentru că există încă un punct de interes în aceste mitologii scandinave: faptul că s-au păstrat atît de bine.

În ciudata insulă a Islandei, – înălţată, susţin geologii, prin puterea focului, în adîncul mării, se află un ţinut sălbatic unde domnesc goliciunea şi lava, învăluită timp de multe luni pe an de furtuni întunecate, dar de o frumuseţe sălbatică şi strălucitoare în timpul verii. Insula se înalţă acolo, în Oceanul Nordic, aspră şi posomorîtă, cu piscurile ei de zăpadă, gheizerele ei tumultuoase, bălţile de pucioasă şi groaznicele ei abisuri vulcanice, ca nişte uriaşe şi haotice cîmpuri de bătălie ale gerului şi focului. Aici unde ar fi ultimul loc în care am putea căuta mărturii literare, aici au fost înscrise amintirile acestor lucruri. De-a lungul ţărmului acestui ţinut sălba-

tic există o fîşie de pămînt acoperit de iarbă, unde vitele se pot hrăni, şi, la rîndul lor, şi oamenii, datorită lor şi a produselor mării. Se pare că aceşti oameni aveau o fire poetică, nutreau gînduri profunde pe care le exprimau prin muzică. Multe ar fi pierdute, dacă Islanda n-ar fi răsărit din mare şi n-ar fi fost descoperită de scandinavi! Mulţi din vechii poeţi scandinavi s-au născut în Islanda.

Saemund, unul din primii preoţi creştini de acolo, care se pare că avea o înclinaţie şovăielnică faţă de păgînism, a adunat o parte din vechile lor cîntece păgîne, poeme sau cînturi cu caracter mitic şi profetic, cea mai mare parte a lor de natură religioasă, tocmai cînd începeau să fie date uitării. Aceasta este ceea ce criticii scandinavi numesc *Edda Cea Veche* sau *Edda* Poetică. *Edda*[8], un cuvînt cu o etimologie nesigură, este considerat a avea sensul de *strămoaşă*. Snorro Sturleson, un nobil islandez, o persoană extrem de importantă, crescut de nepotul acestui Saemund, printre alte cîteva cărţi pe care le-a scris, a fost următorul care, la aproape un secol după aceea, şi-a asumat sarcina de a întocmi un fel de rezumat în proză al întregii mitologii, elucidate de noi în fragmente de versuri tradiţionale. O lucrare alcătuită realmente cu mare originalitate şi talent înnăscut, cu ceea ce s-ar putea numi artă inconştientă; într-un cuvînt, o lucrare ingenioasă şi clară, care constituie şi astăzi o lectură plăcută: aceasta este *Edda Cea Nouă* sau *Edda* în proză. Prin acestea şi prin alte numeroase *Saga*, majoritatea islandeze, cu comentarii islandeze sau nu, continuate cu mult zel în nord pînă în zilele noastre, putem dobîndi chiar şi astăzi o oarecare introspecţie directă şi, de asemenea, să privim vechiul sistem de credinţă scandinavă, cum s-ar spune, în faţă. Să uităm că este o religie greşită; să o privim ca pe un vechi sistem de gîndire şi să vedem dacă nu putem simţi, măcar într-o oarecare măsură, simpatie faţă de el.

Cred că prima caracteristică a acestei vechi mitologii a ţinuturilor nordice este personificarea lucrurilor vizibile ale naturii. Simplă recunoaştere sinceră a lucrurilor naturii fizice, ca ceva total miraculos, uimitor şi divin. Ei se minunau şi se prosternau cu teamă, făcînd religie din ceea ce pentru noi constituie subiect de curs, sub titlul de ştiinţă. Îşi închipuiau forţele întunecate şi ostile ale naturii sub formă de „Jötuns", Uriaşi, fiinţe imense şi sălbatice cu caracter

demonic. Gerul, Focul, Furtunile de pe mare; acestea erau Jötuns. Dimpotrivă, forțele benefice, ca Arșița Verii și Soarele, sînt zei. Împărăția acestui Univers este împărțită între acestea două; ele locuiesc separat, într-un permanent conflict, pe viață și pe moarte. Zeii locuiesc sus, în Asgard, Grădina Asenilor, adică a divinităților; Jötunheim, un îndepărtat ținut întunecos și haotic, este căminul așa-numiților Jötuns.

Toate acestea sînt foarte ciudate, dar nu zadarnice sau lipsite de sens, dacă privim la temeliile lor. Puterea *Focului* sau a *Flăcării*, pe care o denumim printr-un banal termen chimic oarecare, ascunzînd astfel față de noi înșine caracterul esențial de miracol existent în ea, ca și în toate lucrurile, este pentru acești scandinavi de pe vremuri Loke, un *Demon* foarte rapid și subtil, din stirpea menționaților Jötuns. Sălbaticii din Insulele Ladrone (susțin unii călători spanioli) credeau și ei că focul, pe care nu-l văzuseră pînă atunci, este un demon sau un zeu, care mușca dureros dacă îl atingeai și că se hrănește cu lemn uscat. Nici pentru noi, nici o chimie, dacă n-ar fi prostia să o ajute, n-ar ascunde faptul că flacăra e un miracol. Ce este Flacăra? – Gerul este pentru vechiul vizionar scandinav un monstruos Jötun acoperit de brumă, Uriașul *Thrym* sau *Hrym:* sau *Rime*, vechiul cuvînt acum aproape uitat prin aceste părți, dar folosit încă în Scoția cu sensul de chiciură. *Rime* nu era pe vremea aceea, cum este acum, un element chimic lipsit de viață, ci un Jötun sau Demon viu; groaznicul Jötun *Rime* își mîna noaptea caii acasă, după care le „țesăla coamele", – caii fiind *Norii de Grindină* sau repezile *Vînturi Înghețate.* Vacile lui – nu, nu ale lui, ci ale unei rude, Uriașele Vaci ale lui Hymir, – sînt Aisbergurile; acest Hymir se uită la stînci cu ochiul lui de diavol, iar ele *se crapă* sub privirea lui.

Pe atunci, trăsnetul nu era doar electricitate obținută cu ajutorul sticlei sau a rășinii; el era Zeul Donner (Trăsnet) sau Thor, – și el zeu al binefăcătoarei arșițe a verii. Trăsnetul simboliza mînia lui: norii adunați, negri și joși, erau încruntarea mînioasă a lui Thor; săgeata de foc țîșnind din Cer este Ciocanul care sfărîmă tot, aruncat fiind de mîna lui Thor. Cînd își mînă carul zgomotos peste piscurile munților, – acesta e tunetul: cînd e mînios, „suflă în barba lui roșie", – acesta este freamătul neobosit al furtunii înainte de a începe să cadă trăsnetele. Iar Balder, Zeul cel Alb, cel frumos, drept și blînd (pe

care primii misionari creştini îl asemănau cu Cristos) este Soarele – cel mai frumos dintre lucrurile vizibile; magnific şi încă divin, cu toate astronomiile şi almanahurile noastre! Dar poate că cel mai important zeu despre care auzim vorbindu-se este cel descoperit de Grimm, etimologul german: Zeul *Wünsch*, sau Wish (Dorinţă). Zeul *Dorinţă*, cel care ne putea da tot ce *dorim!* Nu este aceasta cea mai sinceră şi totodată cea mai grosolană voce a spiritului omenesc? Cel mai grosolan ideal la care a aspirat vreodată omul şi care se manifestă şi astăzi în cele mai recente forme ale culturii noastre spirituale. Consideraţii mai înalte trebuie însă să ne înveţe că Zeul *Dorinţă* nu este adevăratul Dumnezeu.

Dintre ceilalţi zei sau Jötuns voi menţiona, de dragul etimologiei, doar faptul că furtuna care bîntuie mările este Jötun-ul *Aegir*, un Jötun foarte periculos; – chiar şi în zilele noastre, după cum mi s-a spus, pe rîul nostru Trent, atunci cînd acesta se umflă (un fel de flux, cu o învolburare a apei foarte primejdioasă pentru ei), luntraşii din Nottingham o numesc *Eager* şi strigă: „Păzea, că vine *Eager*"! Ciudat: cuvîntul acesta a supravieţuit precum piscul unei lumi scufundate! *Cei mai de demult* luntraşi din Nottingham crezuseră în zeul lor Aegir. Într-adevăr, şi sîngele nostru englez este în mare parte danez, scandinav; sau, mai curînd, la origine, între cel scandinav şi cel saxon nu exista nici o diferenţă, cu excepţia uneia superficiale,– ca aceea dintre păgîni şi creştini, sau ceva de felul acesta. Dar de la un capăt la celălalt al Insulei noastre sîntem într-o mare măsură amestecaţi cu danezi curaţi, – ca urmare a nenumăratelor invazii care au avut loc; şi aceasta, desigur, într-o mai mare proporţie de-a lungul coastei de est. După cîte ştiu, cele mai mari invazii au avut loc în ţinutul din Nord, de la Humber[9] în sus, în toată Scoţia. Limba vorbită de oamenii de rînd este încă într-o măsură ciudată islandeză; germanismul ei are o coloratură scandinavă aparte. Şi ei sînt „normanzi", oameni din Nord,– acest lucru semnifică ceva foarte frumos!

Despre zeul suprem, Odin, vom vorbi imediat. Deocamdată, reţineţi atît: esenţa păgînismului scandinav şi, practic, al oricărui păgînism constă în recunoaşterea forţelor naturii ca fiind agenţi divini, uluitori şi personali,– întrupaţi sub formă de Zei şi Demoni. De neconceput pentru noi este gîndirea de început a omului deschizîndu-se cu

spaimă şi uimire asupra acestui veşnic uluitor Univers. Eu găsesc în sistemul scandinav ceva foarte original, foarte măreţ şi bărbătesc. O simplitate vastă şi o rusticitate atît de mult diferite de graţia uşoară a vechiului păgînism grec sînt trăsăturile distinctive ale acestui sistem scandinav. Este gîndire; gîndire originală a unor minţi profunde, aspre şi sincere, deschise cu francheţe asupra lucrurilor din jur; o cercetare directă a lucrurilor de la inimă la inimă, – prima caracteristică a oricărei gîndiri drepte din toate timpurile. Nu numai uşurinţă graţioasă, pe jumătate joacă, ca la păgînismul grecesc, ci o anumită veridicitate nativă şi forţă rustică, o mare sinceritate aspră pot fi sesizate aici. Este ciudat ca, după frumoasele noastre statui ale lui Apollo şi miturile limpezi şi zîmbitoare, să dăm peste zeii scandinavi „făcînd bere" pentru ospeţele lor cu Aegir, Jötun-ul Mării; trimiţîndu-l pe Thor să le aducă o căldare din ţara Jötun-ilor; Thor, după multe peripeţii, punîndu-şi oala pe cap, ca pe o uriaşă pălărie, porneşte, – aproape pierdut în ea, toartele oalei ajungîndu-i pînă la călcîie! Un fel de urieşenie amorfă, o imensitate greoaie caracterizează sistemul acesta scandinav; o forţă nemăsurată, lipsită încă de coordonare, împleticindu-se cu paşi mari şi nesiguri. Gîndiţi-vă doar la mitul lor primitiv privind Zeii, care – după ce au pus să fie ucis Uriaşul Ymer, un Uriaş făurit de „vîntul cald" prin multă trudă confuză, născut din încleştarea dintre Ger şi Foc, – s-au hotărît să zidească o lume din el. Din sîngele lui s-a născut Marea; carnea lui era Pămîntul, iar stîncile oasele lui; din sprîncenele lui au clădit Asgard-ul, sălaşul zeilor; craniul lui era vasta boltă albastră a imensităţii, iar creierul lui s-a prefăcut în nori. Ce ispravă brobdignag-iană![10] Gîndire neîmblînzită, măreaţă, uriaşă, enormă; – care avea să fie îmblînzită la momentul potrivit şi transformată în măreţie compactă, nu uriaşă, ci divină şi mai puternică decît urieşenia unui Shakespeare sau a unui Goethe! – Din punct de vedere spiritual şi trupesc, oamenii aceştia sînt strămoşii noştri.

Îmi place şi imaginea pe care şi-o făceau ei despre Arborele Igdrasil. Îşi închipuiau întreaga viaţă sub forma unui arbore. Igdrasil, Frasinul Existenţei, îşi are rădăcinile înfipte adînc în împărăţiile Helei sau Morţii; trunchiul lui se înalţă pînă la cer, iar ramurile lui se întind peste întregul Univers: el este Arborele Existenţei. La picioa-

rele lui, în împărăţia Morţii, stau trei *Norne*, Ursite,– Trecutul, Prezentul şi Viitorul, udîndu-i rădăcinile cu apa din Izvorul Sfînt. „Ramurile lui", cu mugurii şi frunzele lor, – întîmplări, suferinţe, lucruri săvîrşite, nenorociri,– se întind peste toate ţinuturile şi în toate timpurile. Nu este fiecare din aceste frunze o biografie, nu este fiecare fibră o faptă sau o vorbă? Ramurile lui sînt istoriile popoarelor. Freamătul lor este zgomotul existenţei umane pornită din vechime şi mergînd mai departe. Acolo creşte el, iar suflarea patimii omeneşti îl face să freamăte; – sau să fie aruncată de vîntul furtunos care vîjîie printre ramuri ca vocea tuturor zeilor. Acesta este Igdrasil, Arborele Vieţii. El este Trecutul, Prezentul şi Viitorul; ceea ce s-a făcut, ceea ce se face şi ceea ce va fi făcut; „conjugarea nesfîrşită a verbului a face". Gîndindu-mă la felul în care merg treburile în lumea oamenilor, fiecare în strînsă legătură cu toate celelalte,– cum cuvîntul pe care vi-l spun astăzi nu este împrumutat numai de la Ulfila Mesogotul[11], ci de la toţi oamenii de cînd primul om a început să vorbească,– nu găsesc nici o asemănare mai fidelă decît cea cu un Arbore Frumos; cum nu se poate de frumos şi măreţ. *„Maşina Universului"*, – gîndiţi-vă numai ce contrast!

Cam ciudată perspectiva aceasta a vechilor scandinavi asupra naturii; destul de diferită de ceea ce credem noi despre natură. Nimănui nu i-ar plăcea să fie obligat să spună exact de unde provine! Putem spune doar că-şi are sorgintea în minţile scandinavilor; – în primul rînd în mintea *primului scandinav* care a avut o putere originală de gîndire. Primul scandinav „om de geniu", cum ar trebui să-i spunem! Nenumăraţi oameni trecuseră prin Universul acesta, cu o mirare mută şi vagă, pe care chiar şi animalele o pot simţi; sau cu o mirare dureroasă şi zadarnic cercetătoare, aşa cum doar oamenii o pot simţi; – pînă cînd a venit marele gînditor, omul *original*, Vizionarul; a cărui gîndire cristalizată şi exprimată deşteaptă şi cheamă la cugetare capacităţile adormite ale tuturor. Aşa procedează întotdeauna Gînditorul, Eroul spiritual. Ceea ce spune el, erau gata s-o spună şi doreau s-o spună toţi oamenii. Gîndurile lor tresar în jurul gîndirii lui ca dintr-un somn dureros şi vrăjit; răspunzîndu-i prin da, exact aşa! La fel de plin de bucurie pentru oameni ca şi zorile ivindu-se din

noapte; şi, într-adevăr, nu este aceasta pentru ei trezirea din neființă la existență, din moarte la viață? Îl cinstim încă pe un astfel de om; îl numim Poet, Geniu şi aşa mai departe; dar pentru oamenii aceştia sălbatici, el era un adevărat vrăjitor, un făuritor de binefaceri miraculoase şi neaşteptate; un profet, un zeu! – Odată trezită, gîndirea nu mai adoarme; se desfăşoară într-un sistem de gîndire; creşte om după om, generație după generație,– pînă ce ajunge la statura ei deplină, iar un asemenea sistem de gîndire nu poate evolua mai mult, ci trebuie să facă loc altuia.

Pentru scandinavi, ne închipuim noi, cel numit acum Odin, Zeul lor suprem, era un astfel de om: un Învățător şi o căpetenie a sufletelor şi trupurilor; un erou de o valoare incomensurabilă, față de care admirația, depăşind limitele cunoscute, a devenit adorare. Nu posedă el puterea de a exprima gîndurile şi alte multe puteri şi mai miraculoase? Aşa simțea, cu o recunoştință fără margini, inima aspră a scandinavilor. Nu a rezolvat el pentru aceştia enigma la fel de mare ca aceea a Sfinxului a acestui Univers? Nu le-a dat asigurări asupra propriului lor destin? Prin el ştiu ei acum ce trebuie să facă aici, la ce trebuie să se aştepte în continuare. Prin el a devenit existența clară şi melodioasă; el a fost primul care a făcut ca viața să fie vie! – Îl putem considera pe Odin drept originea mitologiei scandinave: Odin, sau orice alt nume va fi purtat primul gînditor scandinav pe vremea cînd era un simplu om printre ceilalți. Odată promulgată această perspectivă asupra Universului, o perspectivă asemănătoare ia naştere în toate mințile; creşte, creşte întruna, atît timp cît continuă să fie crezută de oamenii de acolo. Stă scrisă în toate mințile, dar nevăzută, ca şi cum ar fi fost scrisă cu cerneală simpatică, iar la glasul lui devine perfect vizibilă. Mai mult, nu apariția unui gînditor pe lume, în orice epocă a acesteia, este marele eveniment care dă naştere tuturor celorlalte?

Mai este un lucru pe care nu trebuie să-l uităm; el ne va explica într-o oarecare măsură încîlceala în privința acestor Edde scandinave. Ele nu constituie un sistem de gîndire coerent; sînt de fapt *însumarea* cîtorva sisteme succesive, privind vechea credință scandinavă, zugrăvite pentru noi în *Edda* pe un singur plan, ca un tablou pictat pe aceeaşi pînză şi care nu arată deloc aşa în realitate. Ele se află

la tot felul de distanţe şi adîncimi pentru generaţiile succesive, de cînd a luat fiinţă credinţa. Toţi gînditorii scandinavi, începînd cu primul dintre ei, şi-au adus contribuţia la Sistemul de Gîndire scandinav; într-un şir continuu de elaborări şi adăugiri, el este rezultatul îmbinării tuturor acestora. Ce istorie a avut, cum şi-a schimbat forma prin contribuţia gînditorilor care s-au succedat, pînă ce a ajuns la forma deplină, finală sub care ne este prezentat în *Edda*, nimeni nu va şti vreodată: Consiliile de la Trebizonada[12] şi Tren[13], corifeii acestui sistem, de talia unui Athanasius[14], Dante sau Luther, s-au cufundat în tăcere în noaptea întunecoasă! Tot ce putem şti cu toţii este doar că a avut loc o astfel de istorie. Oriunde a apărut un gînditor, prin ceea ce a gîndit, s-a adus o contribuţie, s-a realizat un progres, s-a făcut o schimbare sau o revoluţie. Din păcate, cea mai mare „revoluţie" din toate, cea făcută de însuşi omul Odin, nu este pentru noi prea cufundată în timp faţă de toate celelalte! Ce istorie a avut Odin? Este destul de straniu să te gîndeşti că *a avut* o istorie! Că acest Odin, cu înfăţişarea lui scandinavă sălbatică, cu barba şi ochii lui înfricoşători, cu vorbirea şi purtările lui aspre de scandinav, era un om asemenea nouă; cu necazurile şi bucuriile noastre, cu mîini, picioare şi trăsături ca şi ale noastre; – în esenţă, întocmai ca noi: şi că a realizat o asemenea operă! Dar opera, o mare parte din ea, a pierit; la fel, făuritorul şi numele lui. „Wednesday"[15], vor spune oamenii mîine: ziua lui Odin! Nu există nici o istorie despre Odin; nici un document; nici o presupunere care ar merita să fie repetată.

Este adevărat că Snorro[16], în maniera cea mai potolită şi într-un stil concis, aproape ca al unui om de afaceri, scrie în a lui *Heimskringla* că Odin era un prinţ-erou din zona Mării Negre, care avea doisprezece nobili şi domnea peste un mare popor înghesuit în spaţiul acesta restrîns. Nu are nici o îndoială în privinţa aceasta: că i-a scos pe aceşti *Aseni* (asiatici) ai săi din Asia; că i-a aşezat în părţile de nord ale Europei, pe care le-a cucerit prin luptă; că a inventat Literele, Poezia şi celelalte, – şi a ajuns cu timpul să fie adorat ca Zeu Suprem de aceşti scandinavi, cei doisprezece nobili devenind cei Doisprezece Fii ai săi, ei înşişi Zei Snorro. Saxo Grammaticus[17], un foarte ciudat om din nord, din acelaşi secol, are şi mai puţine ezitări; nu are nici un scrupul în a descoperi un fapt istoric în absolut fiecare mit,

transcriindu-l ca atare ca pe un eveniment petrecut pe pămîntul Danemarcei sau în altă parte. Torfaeus, om cultivat şi precaut, fixează prin calcul, cîteva secole mai tîrziu, chiar şi o dată: Odin, susţine el, a venit în Europa prin anul 70 înainte de Hristos. Lucruri despre care, întrucît se bazează pe curate incertitudini şi nu pot fi deloc susţinute în zilele noastre, nu mai este nevoie să spun nimic. Mult, foarte mult dincolo de anul 70! Timpul cînd a trăit Odin aventurile sale, întreaga sa istorie pămîntească, figura sa şi împrejurările vieţii lui sînt pe vecie cufundate pentru noi în mii şi mii de ani neştiuţi.

Mai mult, Grimm, iubitorul german de antichităţi[18], merge chiar pînă la a nega că ar fi existat vreodată un om cu numele Odin. Şi dovedeşte aceasta apelînd la etimologie. Cuvîntul *Wuotan*, care este forma originară a lui *Odin*, cuvînt răspîndit ca nume al divinităţii lor supreme în rîndul popoarelor teutone de pretutindeni; cuvîntul acesta, înrudit, după Grimm, cu latinescul *vadere*, cu englezescul *wade* şi cu altele asemenea, – înseamnă în primul rînd mişcare, sursă de mişcare, putere; şi este numele potrivit pentru zeul suprem, nu pentru un om oarecare. La vechii saxoni, la germani şi la toate popoarele teutone cuvîntul înseamnă Divinitate; adjectivele derivate de la el înseamnă toate *divin*, *suprem*, sau ceva referitor la zeul de căpetenie. Destul de probabil! Trebuie să ne plecăm în faţa lui Grimm în probleme de etimologie. Să luăm ca atare faptul că *Wuotan* înseamnă *Wading*, forţă de *mişcare*. Dar chiar şi acum, ce-l împiedică să fie numele unui om-erou şi al unei *forţe motrice* şi totodată cel al unui zeu? În privinţa adjectivelor şi a cuvintelor formate din el, – nu căpătaseră spaniolii, în admiraţia lor nemăsurată faţă de Lope[19], obiceiul să spună „o floare à la Lope", „o *damă* à la Lope", dacă floarea sau femeia erau de o frumuseţe extraordinară? Dacă ar mai fi durat mult, Lope ar fi devenit în Spania un adjectiv avînd şi sensul de dumnezeiesc. Într-adevăr, Adam Smith, în al său *Eseu asupra limbii*, presupune că toate adjectivele s-au format exact în felul următor: vreun lucru foarte verde remarcat mai ales datorită acestei culori a căpătat numele de Green[20], iar apoi următorul lucru avînd calitatea aceasta, un copac, de exemplu, a fost numit copacul *cel verde*, – aşa cum şi noi spunem încă „trăsura cu aburi", „trăsură cu patru cai" şi aşa mai departe. După Smith, toate adjectivele s-au format

în modul acesta; la început erau substantive şi lucruri. Nu putem anihila un om pentru astfel de etimologii! A existat, desigur, un prim Învăţător şi o Căpetenie; trebuie să fi existat, desigur, un Odin, perceptibil prin simţuri cîndva; nu un adjectiv, ci un erou real, în carne şi oase! Glasul oricărei tradiţii, istoria sau ecoul istoriei concordă cu tot ceea ce gîndirea aceea îl învaţă pe unul dintre noi aceasta ca să ne asigure asupra acestui fapt.

Cum a ajuns omul Odin să fie considerat *zeu*, zeul suprem? Aceasta este desigur o chestiune asupra căreia nimănui nu i-ar plăcea să facă afirmaţii cu valoare de dogmă. Aşa cum am spus, poporul lui nu cunoştea *limite* în admiraţia sa faţă de el, dar nici nu avea încă o scală pentru măsurarea admiraţiei. Imaginaţi-vă propria dragoste generoasă, din inimă, faţă de un om deosebit de mare crescînd pînă ce *depăşeşte* toate limitele, pînă ce vă umple şi vă inundă tot cuprinsul gîndirii! Şi dacă acest om, Odin, – dat fiind că un suflet mare şi profund, cu harul şi fluxul misterios al viziunii şi impulsului copleşindu-l şi venind nici el nu ştie de unde, este veşnic o enigmă, un fel de spaimă şi mirare pentru el însuşi, – va fi simţit că poate *el* era divin; că era un fel de emanaţie a lui *Wuotan*, a *Mişcării*, a Puterii şi Divinităţii Supreme, pentru care, în viziunea lui uimită, natura era înspăimîntătoarea icoană de flăcări; că vreo emanaţie a lui *Wuotan* sălăşluia aici, în el! Nu era neapărat un impostor; greşea doar, vorbind cît de adevărat ştia el. Un suflet mare, orice suflet sincer ştie nu *ceea* ce este el, – oscilează între cea mai înaltă culme şi cel mai adînc abis; din toate lucrurile poate cunoaşte cea mai mică măsură – el însuşi, drept ceea ce îl iau alţii şi ce presupune el că poate fi. Aceste două elemente acţionează în mod straniu unul asupra celuilalt, se determină unul pe altul. Cu toţi oamenii admirîndu-l plini de respect; cu propriul lui suflet sălbatic plin de patimi şi simţiri nobile, de vîrtejuri haotice de beznă şi splendidă lumină nouă; un Univers divin izbucnind tot într-o splendoare dumnezeiască în jurul lui şi nici un om căruia să i se fi întîmplat vreodată aşa ceva, ce putea el însuşi crede că este? „Wuotan?" Toţi au răspuns: „Wuotan!"

Şi gîndiţi-vă apoi ce va face Timpul, cînd un om care a fost mare în viaţă devine de zece ori mai mare după moarte. Ce enormă

cameră obscură măritoare este tradiția! Cum crește un lucru în memoria și imaginația umană cînd dragostea, adorația și tot ce zace în inima omului îl încurajează. Și în întuneric, în totală ignoranță; fără dată ori document, nici carte, nici marmură de Arundel; doar ici și colo cîte un monumental tumul celtic mut. Păi, în treizeci sau patruzeci de ani, acolo unde nu există nici o carte, orice om mare ar căpăta valoare de *mit*, contemporanii care l-au văzut cîndva fiind morți cu toții. Ce să mai vorbim de trei sute sau trei mii de ani! Încercarea de *a teoretiza* în astfel de probleme ar aduce puține foloase: sînt chestiuni care nu se lasă transpuse în teoreme și diagrame; despre care logica ar trebui să știe că *nu poate* vorbi. Este suficient pentru noi să zărim departe, la cea mai mare distanță, vreun licăr al unei luminițe reale strălucind în centrul imaginii acelei enorme camere obscure; să ne dăm seama că centrul ei nu era nebunie și nimicnicie, ci bun simț și realitate.

Lumina aceasta, aprinsă în marele vîrtej întunecat al minții scandinave, întunecată, dar vie, neașteptînd altceva decît lumina; acesta este pentru mine centrul întregului. Cum va străluci apoi o asemenea lumină în afară și se va împrăștia într-o izbucnire splendidă și înmiită, în forme și culori, nu depinde atît de *ea* cît de mintea națiunii care o va recepta. Culorile și formele luminii voastre vor fi cele ale *prismei* prin care trebuie să strălucească. – E ciudat să te gîndești cum faptul cel mai adevărat este modelat de firea fiecărui om! Omul cel mai sincer, vorbindu-le semenilor săi, trebuie să fi afirmat întotdeauna ceea ce i se părea lui un *fapt*, o adevărată manifestare a naturii. Dar felul în care s-a format o astfel de manifestare sau fapt, – ce fel de *fapt* a fost și este modificat de propriile legi ale gîndirii sale; legi profunde, subtile, dar universale și acționînd permanent. Lumea naturii este pentru orice om felul în care se închipuie pe sine însuși; lumea aceasta este multipla „Icoană a propriului său vis". Cine știe căror subtilități inefabile ale legii spiritului își datorează forma aceste povești păgîne! Numărul doisprezece, cel mai divizibil din toate, care poate fi înjumătățit, împărțit în trei, patru și șase, numărul cel mai remarcabil, – toate acestea au fost suficiente ca să determine *semnele zodiacului*, numărul *Fiilor* lui Odin și nenumărate alte grupări de douăsprezece elemente. Orice avea o cît de

vagă referire la număr avea tendința să se încadreze în doisprezece. Ca și în privința oricărui alt subiect. Dar și destul de inconștient, – fără să știe că se alcătuiau astfel alegorii! Dar privirea proaspătă și limpede a acelor prime timpuri descoperea imediat secretul relațiilor dintre lucruri și gata să se supună lor întrutotul. Schiller descoperă în brîul Afroditei un adevăr estetic veșnic asupra naturii oricărei frumuseți; ciudat, dar el are grijă să nu insinueze că vechii mitologi greci puteau discuta despre „filosofia criticii"! – Astfel încît trebuie să părăsim acele zone nemărginite. N-am putea concepe oare că Odin a existat în realitate? Eroare, desigur, o mare eroare: simple minciuni, povești fără sens, alegorii premeditate, dar nu vrem să credem că părinții noștri credeau în toate acestea.

Runele lui Odin constituie o trăsătură semnificativă a lui. Runele și minunile „magice" constituie un element extrem de important pentru tradiție. Runele sînt alfabetul scandinav. Să presupunem că Odin a fost la acest popor inventatorul Literelor ca și al „magiei". Este cea mai mare invenție pe care a făcut-o omul vreodată, aceea de a marca gîndul nevăzut din el prin semne scrise. Este un fel de a doua vorbire, aproape la fel de miraculoasă ca și cea dintîi. Amintiți-vă de uluirea și neîncrederea lui Atahualpa, regele peruvian; cum l-a făcut pe soldatul spaniol care-l păzea să zgîrie cuvîntul *Dios* pe unghia degetului mare, ca să-l poată pune la încercare pe următorul soldat și să se asigure că o asemenea minune e posibilă. Dacă Odin le-a dat oamenilor săi Literele, putea foarte bine să facă destule minuni!

Scrierea runică pare să fie originală la scandinavi: nu un alfabet fenician, ci unul scandinav, născut acolo. Snorro ne spune că tot Odin a inventat și poezia; muzica vorbirii omenești și miraculoasa transcriere runică a ei. Transpuneți-vă în vremea primei copilării a națiunilor, în primele zori minunate ale Europei noastre, cînd totul se afla încă sub strălucirea proaspătă a începutului, ca a unui răsărit măreț, iar Europa noastră abia începea să gîndească, să existe! Uimire, speranță; strălucire nesfîrșită de speranță și uimire, asemenea celei a gîndurilor unui copil mic, din inimile acestor bărbați puternici! Fii puternici ai naturii; și nu era doar un Căpitan și un Luptător sălbatici; vedea cu ochii săi scînteietori ce trebuia să facă cu îndrăz-

neala sălbaticei sale inimi de leu; dar şi poet, tot ceea ce înţelegem noi prin poet. Profet, mare gînditor cucernic şi inventator, – aşa cum este întotdeauna adevăratul Om Mare. Un erou este erou în toate privinţele; în sufletul şi cugetul său în primul rînd. Acest Odin, în felul lui rudimentar şi pe jumătate articulat, avea un cuvînt de spus. O inimă mare, larg deschisă ca să primească în ea acest Univers măreţ şi viaţa de aici a omului şi să rostească o vorbă sublimă despre toate acestea. Un erou, repet, în felul său aspru; un om înţelept, înzestrat cu o inimă nobilă şi cu haruri. Deci, dacă noi admirăm şi astăzi un astfel de om mai presus de toţi ceilalţi, ce trebuie să fi făcut din el aceste suflete scandinave sălbatice abia începînd să cugete! Pentru ei, deşi nu aveau încă termeni pentru ele, el era nobil, cel mai nobil; Erou, Profet, Zeu; *Wuotan,* cel mai mare dintre toţi. Gîndul e gînd oricum ar fi el rostit sau scris. Bănuiesc, în fond, că acest Odin trebuie să fi avut aceeaşi stofă ca şi cei mai mari oameni, avînd un cuget mare în adîncul sălbatic al inimii lui! Cuvintele aspre pe care le rostea nu sînt oare rădăcinile primitive ale cuvintelor englezeşti pe care le folosim şi astăzi? Aşa lucra el, în mediul acesta întunecos. Dar era ca o *lumină* arzînd în el: o lumină a inteligenţei, a nobleţei aspre a inimii, unicul fel de lumină pe care o avem şi acum; un erou, aşa cum am mai spus: şi trebuia să strălucească acolo şi să facă astfel ca mediul lui întunecos să devină puţin mai luminos, lucru care şi astăzi este menirea noastră a tuturor.

Ni-l vom închipui ca fiind tipul scandinavului; cel mai desăvîrşit teuton ridicat pînă atunci din rîndul acelei rase. Inima scandinavă aspră izbucni în *nemărginită* admiraţie, înconjurîndu-l; adorîndu-l. El este un fel de rădăcină a atîtor lucruri mari. Îi găsim fructul rodind din adîncul miilor de ani peste întreaga cîmpie a vieţii teutone. Propriul nostru Wednesday, cum spuneam, nu este şi acum Ziua lui Odin? Wednesbury, Wansborough, Wanstead, Wandsworth: Odin are rădăcini şi în Anglia. Acestea sînt frunze din el! El a fost Zeul Suprem al tuturor popoarelor teutone; modelul lor scandinav; – astfel îşi admirau ei modelul scandinav; acesta a fost norocul lui în lumea asta.

Astfel, dacă omul Odin însuşi a dispărut cu totul, umbra uriaşă a lui se proiectează încă asupra întregii istorii a poporului său. Căci din moment ce acest Odin a fost acceptat ca zeu, putem bine înţelege

întreaga schemă a naturii scandinave, altfel întunecata non-schemă, oricare ar fi putut ea să fie, ar începe să evolueze cu totul altfel şi să acţioneze deci într-un mod nou. Ceea ce acest Odin a văzut *în* şi a transmis *prin* runele şi rimele sale, întregul popor teuton a pus la inimă şi a dus mai departe. Felul lui de a gîndi a devenit modul lor de a gîndi: aceasta este, în condiţii noi, chiar şi în zilele noastre, istoria oricărui mare cugetător. Oare nu este într-un fel anume mitologia scandinavă, în gigantice contururi confuze, ca o imensă umbră de cameră obscură proiectată din adîncurile moarte ale trecutului şi acoperind întregul cer nordic, o icoană a acestui om cu numele de Odin? Imaginea gigantică a chipului *său* natural, descifrabilă sau nu acolo, extinsă astfel şi neclară! Ascultaţi ce vă spun, gîndul rămîne veşnic gînd. Nici un Om Mare nu trăieşte zadarnic. Istoria universală nu este decît biografia Oamenilor Mari.

Există pentru mine ceva foarte emoţionant în această imagine primordială a eroismului, într-o astfel de receptare naivă şi neputincioasă, dar cu o sinceritate totală, a eroului din partea semenilor săi. Oricît de neputincioasă i-ar fi forma, sentimentul acesta este cel mai nobil din toate, un sentiment, într-o formă sau alta, veşnic ca însuşi omul. Dacă aş putea să arăt într-o măsură oarecare ceea ce simt în adîncul meu de multă vreme, că acesta este elementul vital al omenirii, sufletul istoriei omului aici, în lumea noastră, aceasta ar constitui cîştigul esenţial al acestei cuvîntări. Nu-i mai numim acum pe Oamenii noştri Mari zei, nici nu-i mai admirăm *fără* măsură; oh, nu, dimpotrivă, *cu* destulă măsură! Dar dacă nu am avea nici un Om Mare, sau dacă nu am mai admira deloc pe nimeni, situaţia ar fi şi mai rea.

Acest biet cult scandinav al eroilor, acest întreg mod scandinav de a privi Universul şi de a se adapta lui are un merit nepieritor pentru noi. Un mod primitiv şi copilăresc de a recunoaşte divinitatea naturii şi divinitatea omului; deosebit de primitiv, dar din inimă, robust, gigantic; prevestind ce om uriaş avea să rezulte din acest copil! Era un adevăr, iar acum nu mai este nici unul. Oare nu este ca vocea înăbuşită şi pe jumătate amuţită a generaţiilor de mult îngropate ale propriilor noştri părinţi, chemîndu-ne din abisul epocilor, în ale căror vene circulă încă sîngele lor. „Deci aceasta

este, aceasta este ceea ce am făcut *noi* din lume: aceasta este întreaga imagine şi noţiunea pe care ne-am format-o noi despre acest mare mister al vieţii şi al Universului. Nu-l dispreţuiţi. V-aţi înălţat mult deasupra lui, la o viziune mult mai de ansamblu; dar nici voi n-aţi ajuns pe culme. Nu, chiar şi noţiunea voastră, oricît de cuprinzătoare ar fi ea, nu este decît una parţială şi imperfectă: că materia este un lucru pe care nici un om, în timp sau în afara lui, nu-l va înţelege vreodată; după mii de ani de expansiune mereu reînnoită, omul se pomeneşte încă luptîndu-se să înţeleagă doar în parte: lucrul este mai mare decît omul, nu poate fi înţeles de el; este un lucru infinit!"

Am descoperit că recunoaşterea divinităţii naturii este esenţa mitologiei scandinave, ca şi a tuturor mitologiilor păgîne; sincera comuniune a omului cu misterioasele puteri invizibile văzute acţionînd concret în lumea din jurul lui. Trebuie să spun că acest lucru este făcut mai sincer în mitologia scandinavă decît în orice altă mitologie pe care o cunosc. Sinceritatea este marea ei caracteristică. Sinceritatea superioară (net superioară) ne consolează de lipsa totală a vechii graţii greceşti. Simt că aceşti nordici de pe vremuri priveau natura cu un ochi treaz şi sufletul deschis: deosebit de serioşi şi cinstiţi erau ei; copii şi, totuşi, bărbaţi; cu simplitatea şi profunzimea unui suflet mare şi cu prospeţime, într-un mod sincer, plin de dragoste şi admiraţie; şi fără teamă. O rasă veche de oameni cu adevărat viteji şi lipsiţi de prefăcătorie. Oricine îşi dă seama că o asemenea recunoaştere a naturii este elementul esenţial al păgînismului: recunoaşterea omului şi a datoriilor sale morale, deşi nici ea nu este absentă, ajunge să fie elementul esenţial doar în formele mai pure ale religiei. Aici se află, într-adevăr, o mare distincţie, care constituie o epocă a credinţelor omeneşti; un mare reper în evoluţia religioasă a omenirii. Mai întîi, omul intră în contact cu natura şi forţele ei, mirîndu-se şi adorîndu-le; abia mai tîrziu înţelege el că orice forţă este morală, că marea încercare este distincţia pe care trebuie să o facă între Bine şi Rău, între *trebuie să faci* şi *nu trebuie să faci.*

În ce priveşte toate aceste fabuloase descrieri din *Edda*, voi remarca în plus, aşa cum am menţionat deja, că ele sînt mai probabil de o dată mult mai recentă; cel mai probabil este că ele au fost

chiar de la început destul de lipsite de importanță pentru vechii scandinavi, ca un fel de sport poetic. Alegoria și descrierea poetică, așa cum spuneam mai sus, nu pot constitui credință religioasă; Credința însăși trebuie să fie mai întîi acolo și apoi alegoria care va aduna în jurul ei destule elemente, așa cum trupul înconjoară sufletul. Pot presupune fără grijă că această credință scandinavă, ca și alte credințe, a fost deosebit de activă mai cu seamă în stadiul ei tăcut, cînd încă nu avea multe de spus despre ea însăși și cu atît mai puțin de cîntat.

Printre aceste lucruri confuze din *Edda*, printre toate aceste mormane de afirmații și tradiții, în mitologiile lor muzicale, principala credință practică pe care o putea avea un om nu era probabil mult mai mult decît aceasta: a *Valkiriilor*[21] și a *Palatului lui Odin;* a unui *destin* inflexibil; și că singurul lucru necesar unui om este *să fii viteaz. Valkiriile* sînt cele care îi aleg pe morți; un destin inexorabil, pe care este inutil să încerci să-l schimbi sau să-l îmbunezi, a decis cine urmează să fie ucis. Acesta era un element fundamental al credinciosului scandinav; așa cum este pentru orice om cinstit de pretutindeni, atît pentru un Mahomed, cît și pentru un Luther sau un Napoleon; este temelia oricărui om de talia aceasta; este urzeala din care este țesut întregul lui sistem de gîndire. Și apoi să nu uităm faptul că *Valkiriile,* cele care aleg, îi conduc pe viteji în cerescul *Palat al lui Odin;* doar cei josnici și sclavii fiind azvîrliți în altă parte, pe tărîmul Helei, Zeița Morții. Cred că acesta era sufletul întregii credințe scandinave. Ei înțelegeau în adîncul inimilor lor că trebuia neapărat să fie viteji; că Odin nu le va acorda nici o favoare, ci îi va disprețui și se va lepăda de ei dacă nu sînt viteji. Gîndiți-vă dacă nu este ceva important și în aceasta! Datoria de a fi viteaz este o datorie permanentă, la fel de valabilă în zilele noastre ca și pe vremea aceea. *Valour* înseamnă și astăzi *value*[22]. Prima datorie a unui om este încă aceea de a învinge *frica.* Trebuie să ne debarasăm de teamă: nu vom putea acționa deloc pînă atunci. Actele unui om sînt cele ale unui sclav, nu sînt adevărate, ci înșelătoare: chiar și gîndurile lui sînt false, gîndește tot ca un sclav și ca un laș, pînă cînd nu are frica la picioarele lui. Crezul lui Odin, dacă îi desfacem adevăratul sîmbure, esre adevărat și acum. Pentru un om este o

datorie şi o necesitate să fie viteaz; trebuie să meargă înainte şi să se comporte ca un om, avînd încredere nezdruncinată în hotărîrile şi *alegerea* făcută de puterile superioare; şi, într-un cuvînt, să nu se teamă deloc. Acum şi întotdeauna, covîrşitoarea lui victorie asupra fricii va stabili în ce măsură este el cu adevărat om.

Acest fel de vitejie a vechilor Nordici este fără îndoială foarte sălbatică. Snorro ne spune că ei considerau drept o ruşine şi o nenorocire faptul de a nu muri în luptă; iar dacă aveau semne că se apropie moartea naturală, îşi făceau răni în carne pentru ca Odin să-i primească la el ca războinici ucişi. Regii bătrîni, simţindu-şi sfîrşitul aproape, puneau să li se aşeze trupul într-o corabie; corabia era trimisă în larg, cu pînzele sus şi un foc arzînd mocnit în măruntaiele ei; astfel ca, odată ajunsă în larg, flăcările să izbucnească şi să-l înmormînteze demn pe bătrînul erou, care ajungea în aceeaşi clipă în ceruri şi în ocean! Sălbatică şi sîngeroasă vitejie; totuşi, vitejie în felul ei; mai bună, aş zice eu, decît nici una. Şi la bătrînii regi ai mărilor, cîtă energie aspră şi neîmblînzită! Tăcuţi, cu buzele strînse, aşa cum mi-i închipui, fără să ştie că erau nişte viteji aparte; sfidînd oceanul sălbatic cu monştrii ei, sfidîndu-i pe toţi, sfidînd toate lucrurile; strămoşi ai tuturor Blake[23]-ilor şi Nelson[24]-ilor noştri! Nici un Homer nu i-a cîntat pe aceşti regi scandinavi ai mărilor; dar îndrăzneala lui Agamemnon era mică şi a adus puţine foloase lumii faţă de cea a cîtorva din aceştia; faţă de cea a lui Hrolf[25] al Normandiei, de exemplu! Hrolf sau Rollo, Ducele Normandiei, sălbaticul rege al mărilor, care are, în zilele noastre, o parte în guvernămîntul Angliei.

Chiar şi acele sălbatice cutreierări pe mări şi bătălii navale, timp de atîtea generaţii, nu au fost cu totul zadarnice. Era nevoie să se dovedească limpede care era *cel mai puternic* neam dintre oameni; cine peste cine urma să domnească. Găsesc printre suveranii ţinutului Nordic şi cîţiva care au primit titulatura de *Tăietori-de-lemne;* Regi-doborîtori-de-păduri. Multe se ascund în acest lucru. Presupun că mulţi dintre ei erau la origine atît tăietori de lemne prin păduri cît şi războinici, cu toate că Skalzii[26] vorbesc mai ales despre aceştia din urmă, inducînd în eroare adesea pe unii critici; căci nici o naţiune umană n-a putut vreodată să trăiască doar din

luptă; din aceasta nu putea rezulta suficientă hrană! Presupun că un adevărat bun luptător era adesea şi un adevărat bun tăietor de lemne, adevăratul aducător de îmbunătăţiri şi de lumină, făcător a toate şi muncitor de toate felurile; pentru că adevărata vitejie, foarte diferită de cruzime, stă la baza tuturor lucrurilor. Aceasta este o vitejie mai legitimă; înfruntînd pădurile neîmblînzite şi întunecatele forţe brute ale naturii ca să o cucerească pentru noi. Nu avem şi noi, descendenţii lor, meritul nostru pentru că am dus-o de atunci încoace mai departe în aceeaşi direcţie? Fie ca o asemenea vitejie să nu ne lipsească în veci!

Faptul că omul Odin, vorbind cu o voce şi o inimă de erou, dar şi cu o forţă de convingere venită din ceruri, le-a explicat oamenilor săi imensa importanţă a vitejiei, prin care orice om devine zeu şi că poporul său, simţind un ecou în inimile lor, i-a crezut mesajul şi l-a luat ca venind din cer, iar pe el drept o divinitate trimisă să i-o spună: toate acestea mi se par a fi sămînţa primară a religiei scandinave, din care au crescut firesc tot felul de mitologii, practici simbolice, speculaţii, alegorii, cîntece şi legende eroice. Au crescut, ce ciudat sună! Am numit-o luminiţă licărind şi căpătînd formă în uriaşul vîrtej al beznei scandinave. Dar însăşi bezna era *vie;* gîndiţi-vă la acest lucru. Era mintea dornică, nearticulată şi neinstruită a întregului popor scandinav, tînjind doar să devină articulată, să se articuleze din ce în ce! Doctrina vie creşte, creşte întruna; ca arborele Banyan[27]; *prima sămînţă* este lucrul esenţial: fiecare ramură se înfige adînc în pămînt şi devine o nouă rădăcină; şi astfel, într-o complexitate fără sfîrşit, avem o întreagă pădure, o întreagă junglă, născute toate dintr-o singură sămînţă. Drept urmare, nu era întreaga religie scandinavă, într-un anumit sens, ceea ce numeam noi „umbra enormă a imaginii acestui om?" Criticii găsesc unele afinităţi între unele mituri scandinave, cel al creaţiei între altele, şi cele hinduse. Vaca Adumbla[28], „care linge chiciura de pe stînci", are un aer hindus. O vacă hindusă adusă în ţinuturile îngheţate. Destul de probabil; am putea chiar spune fără teamă că lucrurile acestea sînt înrudite cu ţinuturile îndepărtate şi cu vremurile de început. Gîndirea nu moare, se schimbă doar. Primul om care a atins nivelul gîndirii pe planeta aceasta a noastră a fost Iniţiatorul a toate care au urmat după el. După care a urmat

al doilea, pe urmă al treilea. Mai mult, orice gînditor veritabil este şi astăzi un fel de Odin, care îi învaţă pe oameni felul *lui* de a gîndi şi de a extinde umbra propriei sale imagini peste diferite perioade ale istoriei universale.

Despre caracterul poetic aparte sau despre meritele lirice ale acestei mitologii scandinave nu este cazul să vorbesc aici; nici nu ne interesează prea mult aceste aspecte. Sîntem în posesia cîtorva profeţii înspăimîntătoare, cum este *Völuspa*[29] din *Elder Edda*, cu un caracter extatic, sincer şi misterios. Dar ele erau mai mult nişte adăugiri inutile la subiectul respectiv, Skalzii aceştia fiind nişte oameni care, ca să zicem aşa, se jucau cu el; dar tocmai cîntecele *lor* au fost cele care au supravieţuit. Cred că în ultimele secole au continuat să cînte, folosind simboluri poetice, aşa cum pictează pictorii noştri moderni, fără să o mai facă din adîncul inimii sau chiar fără nici un aport al acesteia. Oriunde-am fi, acest lucru nu trebuie să fie trecut cu vederea.

Fragmentele lui Gray[30] despre înţelepciunea scandinavă în nici un caz nu ne oferă vreo noţiune asupra acesteia; aşa cum nici Pope[31] nu o face în cazul lui Homer. Nu este vorba de un mohorît palat pătrat construit din marmură neagră cioplită, învăluit în spaimă şi groază, cum ni-l descrie Gray: în nici un caz; aspră ca şi stîncile Nordului, ca şi pustietatea Islandei; cu o compasiune din inimă, tolerantă şi robustă, nelipsită de o tentă de umor, în mijlocul acestor lucruri înfricoşătoare. Bătrîna şi puternica inimă scandinavă nu are deloc înclinaţii spre extazierile teatrale; oamenii aceştia nu aveau timp să se înfioare. Îmi place foarte mult simplitatea lor robustă; ca şi veridicitatea şi franchetea concepţiilor lor. Thor[32] „îşi încruntă sprîncenele" într-o veritabilă furie scandinavă; „îşi strînge în pumn ciocanul pînă ce *i se înălbesc încheieturile*". Superbe pilde de milă sînt acestea, o milă sinceră. Balder[33], „Zeul alb", moare; frumosul, binefăcătorul zeu al Soarelui. Caută un leac în natura care îi înconjoară; dar e prea tîrziu, e deja mort. Frigga[34], mama lui, îl trimite pe Hermoder[35] să-l caute şi să-i vorbească: nouă zile şi nouă nopţi călăreşte el prin adîncile văi nebătute de soare, printr-un labirint întunecos; ajunge la podul cu acoperiş de aur. Paznicul îi spune: „Da,

Balder a trecut pe aici; dar Tărîmul Morților se află în alt adînc, mult mai spre Nord". Hermoder călătorește mai departe, sare peste Poarta Iadului, adică peste Poarta Hedei: îl vede cu adevărat pe Balder și-i vorbește: Balder nu poate fi eliberat. Fără drept de apel! Hela nu renunță la el de dragul lui Odin sau al oricărui alt zeu. Frumosul și blîndul zeu trebuie să rămînă acolo. Soția lui se oferise de bunăvoie să-l însoțească, să moară alături de el. Ca să rămînă pe veci acolo. El își trimite inelul lui Odin; Nanna[36], soția lui, își trimite *degetarul* Friggăi, ca amintire... Ah, Dumnezeule!

Căci, de fapt, vitejia este și sursa milei; a adevărului și a tot ce este măreț și bun în om. Familiara și robusta vigoare a inimii scandinave este înduioșătoare în aceste descrieri. Oare nu este aceasta o dovadă de tărie adevărată și cinstită, se întreabă Uhland[37], care a scris un frumos eseu despre Odin, adică faptul că vechea inimă scandinavă îl simte prieten pe Zeul Trăsnetului? Că nu se teme de trăsnetul lui; și că simte că arșița verii, frumoasa și nobila vară, trebuie să fie și este întotdeauna însoțită de trăsnete! Inima scandinavă *îl iubește* pe acest Thor și trăsnetele ciocanului său magic; se joacă cu el. Thor înseamnă arșița verii; zeul Hărniciei Pașnice, dar și al Trăsnetului. El este prietenul plugarului; slujitorul și ajutorul lui credincios este Thialfi, adică *Munca Manuală*. Thor însuși pune umărul în tot felul de munci manuale grele și nu disprețuiește nici o îndeletnicire pe motiv că ar fi sub demnitatea sa; călătorește întruna în țara Jötunilor[38], hărțuindu-i pe acei monștri haotici ai înghețului, supunîndu-i și măcar îngrădindu-le puterea și rănindu-i. În unele din lucrurile acestea există un nemărginit umor de bună calitate.

Thor, așa cum am văzut mai sus, se duce în țara Jötunilor în căutarea căldării lui Hymir[39], pentru ca zeii să facă bere în ea. Intră Hymir, impunătorul uriaș, cu barba sa căruntă plină de promoroacă; despică stîlpii doar cu o aruncătură de ochi; Thor, după multă zarvă aprinsă, pune mîna pe căldare și și-o pune pe cap; „toartele ei îi ajung pînă la călcîie". Skaldul scandinav se joacă plin de dragoste cu Thor. Criticii au descoperit că acest Hymir este cel ale cărui vite sînt ghețurile plutitoare. Uriaș și netutelat spirit din Brobdignag, neavînd nevoie decît să fie îmblînzit, ca să se transforme în genii de talia unui Shakespeare, Dante, Goethe! Toată aceas-

tă străveche trudă scandinavă a pierit definitiv acum, iar Thor, Zeul Trăsnetului, s-a transformat în Jack, ucigaşul de uriaşi. Dar mintea care a creat-o este prezentă şi acum, chiar aici. Cît de ciudat cresc, mor şi nu mor lucrurile! Oricît de bizar ar părea, există încă vlăstare ale acelui măreţ arbore al credinţei scandinave cărora le putem da de urmă. Acest biet Jack al doicilor, cu minunaţii lui pantofi-de-şapte-poşte, cu miraculoasa lui haină-care-te-face-nevăzut, cu sabia lui ascuţită ca fulgerul, este unul din aceste vlăstare. *Hynde Etin* şi mai ales *Etin cel Roşu al Irlandei* din baladele scoţiene, au purces amîndoi din ţinutul scandinav; *Etin* este cu siguranţă un uriaş. Mai mult, chiar şi *Hamlet* al lui Shakespeare este un vlăstar al acestui arbore-universal; nu încape nici o îndoială în această privinţă. Cred că Hamlet, sau *Amleth,* este într-adevăr un personaj mitic; iar tragedia lui, cea a tatălui otrăvit în somn cu picături turnate în ureche, şi tot restul, este un mit scandinav! Bătrînul Saxo, după obiceiul lui, a făcut din toate acestea o poveste daneză; Shakespeare, bazîndu-se pe Saxo, a făcut din ele ceea ce vedem astăzi. Cred că acesta este un vlăstar care a crescut din arborele-universal; în mod natural sau din întîmplare, dar din el s-a născut!

De fapt, aceste vechi cîntece scandinave au un sîmbure de *adevăr* în ele, un adevăr interior veşnic şi o măreţie nepieritoare, aşa cum trebuie să aibă orice lucru care se poate menţine atîta vreme doar prin tradiţie. Nu este doar o măreţie a trupului şi o masă gigantică, ci o măreţie aspră a sufletului. Se poate distinge, în aceste inimi vechi, o melancolie sublimă şi împăcată; o privire de ansamblu şi fără prejudecăţi aruncată în chiar abisurile gîndirii. Aceşti nordici viteji, de pe vremuri, par să-şi fi dat seama de ceea ce i-a învăţat meditaţia pe oamenii din toate epocile, faptul că lumea aceasta nu este la urma urmei decît un spectacol, un fenomen sau o aparenţă, nu ceva real. Toate sufletele profunde îşi dau seama de acest lucru, atît mitologul hindus, cît şi filosoful german, Shakespeare sau gînditorul cinstit cu el însuşi, oriunde s-ar afla ei: „Sîntem făcuţi din aceeaşi plămadă din care sînt făcute şi visele!”[40]

Una din expediţiile lui Thor la Utgart (*Grădina Exterioară*, sediul central al Ţării Jötunilor este remarcabilă în această privinţă. Era însoţit de Thialfi şi de Loke[41]. După mai multe aventuri, au

intrat în ţara Uriaşilor; au hoinărit peste cîmpii, peste pîrloage sălbatice, printre stînci şi copaci. Pe înserat au observat o casă; şi întrucît uşa, care alcătuia de fapt o întreagă latură a acesteia, era deschisă, au intrat. Era o locuinţă simplă; o sală mare fără absolut nimic în ea. Au rămas acolo. Dintr-o dată, în toiul nopţii, nişte zgomote puternice i-au alarmat. Thor şi-a înşfăcat ciocanul; s-a postat în uşă, gata de luptă. Tovarăşii săi rămaşi înăuntru alergau de colo-colo îngroziţi, căutînd o ieşire din sala aceea neprimitoare. În cele din urmă au găsit o nişă strîmtă şi s-au refugiat în ea. Iar Thor nici n-a trebuit să se lupte cu cineva: căci, iată, au descoperit a doua zi dimineaţa că zgomotul nu era altceva decît *sforăitul* unui oarecare uriaş, enorm, ce-i drept, dar paşnic. Uriaşul Skrymir, care dormea întins în apropiere de ei; uşa era gura mănuşii, iar nişa în care se refugiaseră era degetul ei! Halal mănuşă! Remarc şi faptul că nu avea degete cum au ale noastre, ci doar degetul mare, restul fiind dintr-o bucată; o mănuşă rustică şi străveche!

Skrymir le căra acum tărhatul cît era ziua de lungă; Thor avea totuşi anumite bănuieli, nu-i plăceau apucăturile lui Skrymir; într-o noapte, s-a hotărît să-i facă felul pe cînd dormea. Ridicîndu-şi ciocanul, izbi faţa uriaşului cu o veritabilă lovitură de trăsnet în stare să despice stînci. Uriaşul însă n-a făcut decît să se trezească; şi-a frecat obrajii şi a spus: A căzut vreo frunză? De îndată ce Skrymir a adormit la loc, Thor şi-a folosit amîndouă mîinile (presupun cu „încheieturile albite") şi păru să lase o urmă adîncă pe faţa lui Skrymir; dar acesta s-a oprit pur şi simplu din sforăit şi a remarcat: Cred că trebuie să fie nişte vrăbii pe crengile copacului acesta. Ce au lăsat să cadă peste mine? La poarta Grădinii Exterioare, un loc atît de înalt încît trebuia „să-ţi răsuceşti şi să-ţi dai gîtul pe spate ca să-i vezi vîrful", Skrymir şi-a văzut de drumul lui. Thor şi tovarăşii săi au fost lăsaţi să intre şi au fost poftiţi să participe la jocurile care se jucau acolo. Cît despre Thor, lui i-au dat un corn plin cu băutură; obiceiul era, i-au spus ei, să-l golească dintr-o înghiţitură. Thor a tras trei duşte lungi şi cu sete; dar nu făcu nici o impresie asupra celor din jur. Eşti un biet copilaş plăpînd, îi spuseră ei; ai putea să ridici pisica aceea? Oricît de neînsemnată i se păru isprava asta, în ciuda puterii sale dumnezeieşti, Thor nu reuşi; încovoie în sus spinarea creaturii,

nu izbuti să-i dezlipească labele de sol, abia reuşind să-i ridice una din ele. Păi, nici măcar nu eşti bărbat, spuseră cei din Grădina Exterioară; uite o bătrînă care o să se ia la trîntă cu tine! Thor, adînc ruşinat, o înşfăcă pe bătrîna cu priviri rătăcite; dar nu fu în stare să o doboare.

Iar acum, ieşind din Grădina Exterioară, căpetenia Jötunilor, însoţindu-i curtenitor o bucată de drum, îi spuse lui Thor: „Eşti bătut, deci, dar nu fi chiar atît de ruşinat; ai fost pus în faţa unei înşelăciuni. Cornul pe care ai încercat să-l goleşti era *Marea:* i-ai provocat o maree; dar cine ar putea să bea marea cea fără fund? Pisica pe care te-ai căznit să o ridici, este *şarpele Midgard,* Marele Şarpe al Lumii, care, ţinîndu-şi coada în gură, înconjoară şi susţine întreaga lume creată; dacă ai fi ridicat-o, lumea s-ar fi prăbuşit în ruine! În ce priveşte bătrîna, ea era *Timpul,* Bătrîneţea, Durata; cine s-ar putea lupta cu ea? Nici un om sau zeu; ea se află deasupra tuturor zeilor şi a oamenilor! Iar în privinţa celor trei lovituri ale tale, uită-te la aceste *trei văi;* cele trei lovituri ale tale le-au făcut!" Thor se uită la Jötunul de lîngă el: era Skrymir; era, spun criticii scandinavi, bătrînul şi haoticul *Pămînt* stîncos în persoană, iar acea casă-mănuşă era vreo peşteră a Pămîntului! Dar Skrymir dispăruse; Grădina Exterioară cu porţile ei înalte pînă la cer pierise atunci cînd Thor îşi înşfăcă ciocanul ca să le strivească; doar vocea uriaşului se auzea spunînd batjocoritor: „Ai face bine să nu mai vii în Casa Jötunilor!"

Povestea aceasta aparţine epocii alegorice, nu celei profetice şi de devoţiune deplină. După cum se vede este pe jumătate un joc: dar, ca mit, nu există în ea adevărat aur scandinav străvechi? Mai mult metal adevărat, ieşit în stare brută de pe nicovala lui Mimer[42], decît în multe mituri greceşti celebre şi mult mai bine plăsmuite! În acest Skrymir zace un adevărat umor, gen Brobdignag, un zîmbet mult mai larg; o veselie bazată pe sinceritate şi tristeţe, aşa cum curcubeul se naşte din neguri de furtună. Numai o inimă cu adevărat vitează este capabilă de aşa ceva. Este umorul posomorît al lui Ben Jonson[43] al nostru, al bătrînului şi ciudatului Ben; umor care, cred eu, curge în venele noastre, căci îi poţi percepe tonurile, sub încă o formă, în pădurile seculare ale Americii.

Mai există o concepţie foarte ciudată, aceea a *Ragnarök*-ului, adică a prăpădului sau a crepusculului zeilor. O găsim în *Cîntecul Völuspa* şi pare o idee profetică foarte veche. Zeii şi Jötunii, forţele divine şi cele brutale şi haotice, după o îndelungată rivalitate şi victoria parţială a celor dintîi, se întîlnesc în sfîrşit într-o luptă şi un duel universal care implică lumea întreagă: Şarpele Lumii împotriva lui Thor; forţa contra forţei, distrugîndu-se reciproc; iar ruina, „crepusculul" care se cufundă în beznă, înghite Universul creat. Bătrînul Univers, cu zeii lui cu tot, s-a prăbuşit; dar nu este vorba despre moartea fără întoarcere: urmează să apară un nou Cer şi un nou Pămînt; un Zeu suprem mai puternic, iar dreptatea va domni în lumea oamenilor. Ciudat lucru: legea aceasta a mutaţiei, care este totodată o lege încrustată în cele mai intime gînduri ale omului, fusese deja descifrată de aceşti gînditori cinstiţi de odinioară în felul lor rudimentar; şi cum, deşi totul moare, chiar şi zeii, orice moarte nu este totuşi nimic altceva decît o moarte prin foc a păsării Phoenix şi o renaştere spre mai măreţ şi mai bine! Este legea fundamentală a existenţei pentru o fiinţă creată de timp şi trăind în acest lăcaş al speranţei. Orice om cinstit i-a perceput esenţa; şi poate încă să o facă.

Iar acum, în acest context, să aruncăm o privire asupra ultimului mit al apariţiei lui Thor; şi să punem punct aici. Cred că este cel mai recent mit dintre toate poveştile acestea; un protest îndurerat împotriva extinderii creştinismului, lansat ca un reproş de vreun păgîn conservator. Regele Olaf[44] a fost aspru condamnat pentru excesul lui de zel în introducerea creştinismului; cu siguranţă că eu l-aş fi condamnat mult mai mult pentru lipsă de zel în privinţa aceasta! Dar a plătit destul de scump pentru asta; a murit în bătălia de la Stickelstad, loc aflat aproape de Drontheim, în anul 1033, în timpul revoltei păgînului său popor. Acolo se înalţă de multe veacuri principala catedrală a Nordului, închinată cu recunoştinţă memoriei *Sfîntului* Olaf. Iată ce spune mitul lui Thor: Regele Olaf, Regele reformei creştine, navighează însoţit de cuvenita escortă de-a lungul ţărmului Norvegiei, din port în port, împărţind dreptatea sau îndeplinind alte îndatoriri regale. În momentul plecării dintr-un port oarecare se află că a păşit pe corabie un străin cu ochi şi înfăţişare gravă, cu barbă

roşie şi chip robust şi impunător. Curtenii i se adresează; răspunsurile lui surprind prin pertinenţa şi profunzimea lor. Este adus în cele din urmă în faţa Regelui. Conversaţia străinului în timp ce navighează de-a lungul minunatului ţărm este şi ea remarcabilă; dar după o vreme i se adresează Regelui Olaf astfel: „Da, Rege Olaf, totul e minunat cît soarele străluceşte peste toate; un cămin cu adevărat frumos, verde şi rodnic pentru tine, dar multe zile de trudă a avut Thor şi multe lupte grele a purtat cu Jötunii stîncilor înainte de a reuşi să-l facă aşa cum este acum. Iar acum pari hotărît să-l alungi pe Thor. Bagă de seamă, Rege Olaf!", spuse străinul, încruntîndu-şi sprîncenele; dar cînd se uitară din nou la el, nu-l mai zăriră nicăieri. Aceasta este ultima apariţie a lui Thor pe scena lumii noastre!

Nu vedem oare destul de clar cum se poate naşte povestea, fără lipsă de adevăr din partea nimănui? Este felul în care mulţi Zei s-au arătat oamenilor: astfel, dacă pe vremea lui Pindar[45] „Neptun a fost văzut odată la Jocurile din Nemea"[46], nici acest Neptun nu este prezentat decît ca un „străin cu înfăţişare nobilă şi gravă", *demn* să fie „văzut"! Simt ceva patetic şi tragic în această ultimă manifestare a păgînismului. Thor a pierit, întreaga lume scandinavă a pierit şi nu se va mai întoarce în veci. În acelaşi fel în care trece orice este măreţ. Toate lucrurile care există sau vor exista aici trebuie să piară, iar noi trebuie să le adresăm un trist adio.

Religia aceea scandinavă, o *consacrare* aspră, dar cinstită şi extrem de impresionantă a *vitejiei* (astfel o putem defini) le era suficientă acestor curajoşi oameni ai Nordului de pe vremuri. Consacrarea vitejiei nu este ceva *rău!* În ceea ce ne priveşte, o vom considera ceva bun. Nu e fără de folos să ştim cîte ceva despre vechiul păgînism al strămoşilor noştri. Inconştientă şi îmbinată cu lucruri mai înalte trăieşte încă în *noi* această veche credinţă! Cunoscînd-o conştient, sîntem într-o legătură mai strînsă şi mai clară cu trecutul, cu propriile noastre cîştiguri din trecut. Căci tot trecutul, după cum am spus-o de atîtea ori, este în stăpînirea prezentului; trecutul a avut totdeauna ceva *adevărat,* şi este o stăpînire de preţ. În timpuri diferite, în locuri diferite, totdeauna s-a desfăşurat vreo *altă* parte a naturii umane comune. Adevărul actual este *suma* tuturor acestora; unul singur nu

poate reprezenta întreaga dezvoltare a naturii omeneşti. Mai bine să le cunoaştem pe toate decît să le nesocotim. „La care din aceste trei religii te alipeşti?", întreabă Meister[47] pe Învăţătorul său. „La toate trei!" răspunde acesta. „La toate trei, căci ele numai prin întrunirea lor alcătuiesc adevărata religie".

Note

1. *Pilgrim's Progress*, opera principală a lui John Bunyan (1628–1688), una dintre lucrările cele mai cunoscute ale protestantismului britanic.

2. Stea din constelaţia Carina, a doua ca strălucire din emisfera sudică.

3. Populaţie semită din Saba (în actualul Yemen), a cărei limbă este cunoscută numai din inscripţii.

4. Manifestarea prezenţei lui Dumnezeu (ebraică).

5. Magistrat şi scriitor scoţian, biograful lui Samuel Johnson, celebrul lexicograf, scriitor şi critic englez.

6. Reşedinţa lui Voltaire între 1758–1778.

7. Negustor din Toulouse acuzat pe nedrept că şi-ar fi ucis fiul ca să-l împiedice să renunţe la protestantism. Voltaire a contribuit la reabilitarea sa.

8. Două lucrări literare islandeze de început: *Edda cea Veche* sau poetică (cca. 1200), o culegere de poezie scandinavă veche, şi *Edda cea Nouă* sau în proză (cca. 1230), un rezumat al mitologiei scandinave, conţinînd şi două tratate asupra poeziei scandinave vechi.

9. Estuar în nord-estul Angliei, format de rîurile Ouse şi Trent.

10. Brobdingnag este imaginara ţară a Uriaşilor din *Călătoriile lui Gulliver* de Jonathan Swift.

11. Ulfila sau Ulfilas (311 ?–383 ? e.n.), episcop al goţilor, cel care a tradus Biblia în gotică.

12. Capitala imperiului omonim (1204–1461), de pe coasta de sud-est a Mării Negre.

13. Localitate în Italia unde s-au ţinut (1545–1563) consiliile Bisericii romano-catolice care au condamnat Reforma.

14. Patriarh al Alexandriei (328–373 e.n.).

15. Wednesday (engl.) – miercuri.

16. Snorro Sturleson (1179 ?–1241), istoric şi poet islandez.

17. Saxo Grammaticus (1150 ?–1220 ?), istoric danez.

18. Jakob Grimm (1785–1863), filolog şi culegător de basme german, autor al unei legi privitoare la o serie de transformări preistorice ale unor consoane din indo-europeană în proto-germană.

19. Lope de Vega (1562–1635), dramaturg şi poet spaniol.

20. Green (engl.) – verde.

21. Mesagerele zeului Odin care îi conduc în Walhalla pe eroii căzuţi în luptă şi îi servesc pe zei la ospeţe.

22. *Vitejie*, respectiv *valoare* (engl.).

23. Robert Blake (1599–1657), amiral englez care a distrus flota portugheză în 1650.

24. Horatio Nelson (1758–1805), celebru amiral englez, cel care a distrus flota franceză în bătălia de la Trafalgar, unde a şi murit.

25. Rollon (Hrolf?) (?–927), conducător normand, cuceritor, la începutul secolului al X-lea, al teritoriilor de la gurile Senei, care i-au fost recunoscute ca ducat.

26. Skalds – poeţi antici scandinavi, specifici perioadei vikingilor.

27. Smochin indian (Ficus benghalensis), din ale cărui crengi cresc mlădiţe ce fac rădăcini, din care cresc alte trunchiuri pe o suprafaţă destul de mare.

28. Echivalent probabil al sacralităţii acestui animal în religia hindusă.

29. Echivalentul Apocalipsei din religia creştină.

30. Thomas Gray (1716–1771), poet preromantic englez.

31. Alexander Pope (1688–1744), celebru poet şi filosof, reprezentant şi teoretician al clasicismului englez.

32. Zeul trăsnetului, războiului şi forţei, fiul lui Odin.

33. Zeul luminii, păcii, virtuţii şi înţelepciunii, fiul lui Odin şi al Friggăi.

34. Soţia lui Odin şi zeiţa Cerului, protectoarea căsătoriei şi a căminului.

35. Fiul şi mesagerul lui Odin, fratele lui Balder.

36. Soţia lui Balder şi mama lui Fotseti, zeul dreptăţii.

37. Johann Ludwig Uhland (1787–1862), poet şi istoric literar german.

38. Ţara Uriaşilor.

39. Uriaş din ţara Jötunilor, tatăl frumoasei Gerdhr şi socrul zeului Freyr.

40. William Shakespeare, *Furtuna*, actul IV, scena 1.

41. Loke, Loki sau Lodurr, zeul scandinav al focului, distrugător şi totodată creator, numele său incluzînd etimologic atît noţiunea de distrugere, cît şi pe cea de desăvîrşire. Posibilă analogie cu mitul păsării Phoenix.

42. Mimer sau Mimir, divinitate acvatică scandinavă, zeu primordial, custodele izvorului înţelepciunii cosmice, aflat sub arborele sapienţial Yggdrasill.

43. Ben Johnson (1572?–1637), dramaturg şi poet englez contemporan cu Shakespeare, al cărui rival a încercat să fie.

44. Olaf II (995?–1030), rege al Norvegiei (1015–1028), sanctificat ca sfînt patronator al Norvegiei (29 iulie).

45. Poet liric grec (518–438 î.e.n.), din a cărui operă s-au păstrat doar *Epiniciile* (ode triumfale), care dovedesc o bună cunoaştere a miturilor.

46. Festival care avea loc în Grecia antică, din doi în doi ani, la Nemea (în nord-estul Peloponezului), constînd în probe atletice şi muzicale.

47. Eroul principal al romanului *Wilhelm Meister* de J.W. Goethe.

II

EROUL CA PROFET. MAHOMED: ISLAMUL

De la primele vremuri aspre ale păgînismului la scandinavii din nord, păşim spre o epocă religioasă aparte – mahomedanismul –, îmbrăţişată de un popor foarte diferit: arabii. Vom vedea aici cîtă schimbare şi cît progres reprezintă acesta în condiţia şi gîndirea universală a omului.

Eroul nu este acum considerat drept zeu printre semenii săi, ci profet, fiind inspirat de Dumnezeu. Este a doua fază a cultului eroilor; în istoria lumii nu va mai exista nici un om atît de mare pe care semenii săi să-l ia drept zeu. Mai mult, am putea pune, raţional, următoarea întrebare: A existat oare vreun grup de fiinţe umane care să creadă cu adevărat că omul pe care îl *vedeau* stînd lîngă ei este zeu, că el este cel care a făcut lumea aceasta? Poate că nu. De obicei era vorba de un om de care-şi aminteau sau pe care îl *văzuseră*. Dar nici acest lucru nu se mai poate întîmpla. De aici înainte nici un Om Mare nu mai este luat drept zeu.

A considera un Om Mare drept zeu a fost o greşeală inadmisibilă. Să spunem, totuşi, că este oricînd greu de ştiut *ce* este el, sau cum să-l considerăm şi să-l acceptăm! Cea mai semnificativă trăsătură din istoria unei epoci este maniera în care îl tratează pe un Om Mare. Pentru instinctele veritabile ale oamenilor există întotdeauna ceva dumnezeiesc în el. Marea întrebare este mereu dacă să-l creadă zeu, profet sau ce altceva? Prin modul în care se răspunde la această întrebare vom privi, ca printr-o ferestruică, chiar în inima condiţiei spirituale a acestor oameni. Căci, în fond, Omul Mare, aşa cum iese el din mîinile naturii, este întotdeauna acelaşi Odin, Luther, Johnson, Burns. Sper să fac să apară clar că toţi aceştia sînt la origine plăsmuiţi din aceeaşi plămadă; că ei sînt infinit de diverşi doar prin felul în care i-a privit lumea şi prin formele pe care le-au luat. Cultul lui Odin ne uluieşte: să te prosternezi în faţa Omului Mare într-un *deliquium*[1] de iubire şi uimire şi să simţi în inimă că este venit din ceruri, că este zeu! Acest lucru este destul de imperfect: dar se află oare ceva pe care l-am putea numi perfect, ca să-l tratăm, de exemplu, pe un Burns aşa cum am făcut-o? Cel mai preţios dar pe care i-l poate oferi Cerul Pămîntului este, cum îi spunem noi, un om de „geniu". Sufletul unui om, trimis practic din ceruri cu un mesaj adresat nouă de Dumnezeu, pe acesta noi îl irosim ca pe un neînsemnat foc de artificii fals, făcut ca să ne amuze un pic şi îl îngropăm în cenuşă, în ruină şi ineficienţă. O *asemenea* tratare a Omului Mare nu o consider perfectă! Privind în esenţa lucrului, am putea spune despre cazul lui Burns că este un fenomen şi mai urît care ilustrează imperfecţiuni şi mai triste ale apucăturilor omenirii decît însăşi metoda scandinavă! Să cazi într-un simplu *deliquium* iraţional de iubire şi admiraţie nu era bine; dar o asemenea ne-iubire nerezonabilă, ba chiar iraţională şi dispreţuitoare este poate ceva şi mai rău! Cultul acesta al eroilor este ceva în perpetuă schimbare; diferit în fiecare epocă, greu de susţinut aşa cum trebuie. Într-adevăr, am putea spune că esenţa întregii *activităţi* a unei epoci este să-l facă bine.

L-am ales pe Mahomed nu pentru că ar fi cel mai eminent profet, ci pentru că este cel despre care putem vorbi cu cea mai mare libertate. El nu este deloc cel mai veritabil dintre profeţi; eu însă îl consider un profet adevărat. Mai mult, cum nu există pericolul ca vreunul dintre noi să devină mahomedan, am de gînd să spun despre el tot binele pe care îl voi putea, pe bună dreptate, spune. Aceasta este calea de a-i pătrunde taina: să încercăm să înţelegem ce gîndea *el* despre lume; ce gîndea şi ce gîndeşte lumea despre el va fi atunci o întrebare la care se va răspunde mai uşor. Ipotezele noastre obişnuite asupra lui Mahomed, cum că a fost un impostor care a recurs la tertipuri, că era încarnarea unei minciuni, că religia lui este pur şi simplu o grămadă de amăgiri şi fleacuri, încep acum să fie realmente de nesusţinut de către oricine. Neadevărurile pe care un zel plin de intenţii bune le-a adunat în jurul acestui om sînt ruşinoase numai pentru noi. Atunci cînd Pococke l-a întrebat pe Grotius[2] unde se află dovada acelei poveşti despre porumbelul învăţat să ciugulească boabe din urechea lui Mahomed şi, trecînd drept un înger care-i dicta, Grotius a răspuns că nu există nici o dovadă! Într-adevăr, a sosit timpul să renunţăm la toate acestea. Cuvîntul rostit de omul acesta este acum călăuza vieţii a o sută optzeci de milioane de oameni şi asta de douăsprezece secole. Aceşti o sută optzeci de milioane de oameni au fost făcuţi ca şi noi de Dumnezeu. Un mai mare număr de făpturi create de Dumnezeu cred astăzi în cuvîntul lui Mahomed mai mult decît în orice alt cuvînt. Putem oare presupune că acest crez, conform căruia au trăit şi au murit atîtea făpturi ale Atotputernicului, nu a fost decît o biată scamatorie spirituală? În ceea ce mă priveşte, nu pot face o asemenea presupunere. Voi crede mai curînd în multe alte lucruri decît acesta. Dacă înşelăciunea s-ar extinde şi ar fi consfinţită aici, ne-am afla într-un impas total şi nu am mai şti deloc ce să credem despre lumea aceasta.

Din păcate, asemenea teorii sînt mai mult decît lamentabile. Dacă este să ajungem să cunoaştem orice lucru din adevărata creaţie a lui Dumnezeu, hai să le negăm pe toate în întregime! Ele sînt produsul unei ere a scepticismului; sînt indiciile celei mai triste paralizii spirituale, pur şi simplu ale morţii-în-viaţă a sufletelor oamenilor. Cred că niciodată n-a fost promulgată pe acest pămînt

o teorie mai ateistă. Un om de nimic să întemeieze o religie? Dacă nu cunoaşte şi nu respectă *întocmai* proprietăţile mortarului, ale lutului ars şi ale celorlalte materiale cu care lucrează, ceea ce va face nu va fi casă, ci o grămadă de dărîmături, care nu va dăinui vreme de douăsprezece veacuri ca să adăpostească o sută optzeci de milioane de suflete. Un asemenea edificiu se va prăbuşi imediat. Omul trebuie să se conformeze legilor naturii, să *se afle* cu adevărat în comuniune cu natura şi cu adevărul lucrurilor, altfel natura îi va răspunde: Nu, absolut deloc! Înşelăciunile sînt mincinoase – vai mie! –, un Cagliostro[3], mulţi asemenea lui, conducători proeminenţi ai lumii prosperă timp de o zi prin înşelătoriile lor. Este ca o bancnotă falsă; o lasă să treacă prin mîinile *lor* nedemne: nu ei, ci alţii trebuie să pătimească de pe urma ei. Natura izbucneşte în flăcări arzînde, în revoluţii franceze şi în altele la fel, proclamînd cu groaznică veracitate că bancnotele false sînt false.

În legătură cu un Om Mare însă, mai ales în privinţa lui, mă voi aventura să afirm că este de necrezut că ar fi putut să fie altfel decît adevărat. Aceasta mi se pare a fi temeiul lui de început, al lui şi a tot ce se află în el. Nici un Napoleon, nici un Cromwell, nici un Burns, nici un om nu este în stare să facă ceva dacă nu ia mai întîi acest lucru în serios, dacă nu este ceea ce consider eu a fi om sincer. Aş spune că *sinceritatea,* o sinceritate profundă, totală şi pură, este prima trăsătură a oricărui om cît de cît eroic. Nu sinceritatea care se declară ea însăşi a fi sinceră; oh, nu, aceasta ar fi cu adevărat ceva lipsit de însemnătate; o sinceritate conştient superficială şi infatuată; cel mai adesea doar o închipuire. Sinceritatea Omului Mare este ceva despre care el nu poate vorbi, nici nu este conştient de ea; mai mult, presupun că el este mai curînd conştient de nesinceritate; căci ce om poate păşi întocmai după legea adevărului o zi întreagă? Nu, Omul Mare nu se laudă că e sincer, departe de el aşa ceva. Poate că nici nu-şi pune problema aceasta. Aş spune mai curînd că sinceritatea lui nu depinde de el; el nu este în stare să nu fie sincer! Măreţul fapt al existenţei este *măreţ* pentru el. Oriunde ar vrea să fugă, nu poate scăpa de groaznica prezenţă a acestei realităţi. Aşa e structurată mintea sa; el este mare în primul rînd prin aceasta. Temător şi minunat, la fel de real ca însăşi viaţa, real

ca moartea, aşa este acest Univers pentru el. Deşi toţi oamenii ar trebui să uite adevărul lui şi să păşească într-o aparenţă vană, el nu poate face asta. Chipul-flacără străluceşte în el şi îl priveşte ţintă permanent; de netăgăduit, acolo, acolo! Aş vrea să luaţi acest lucru drept definiţia mea fundamentală a Omului Mare. Un om mic poate avea toate acestea, ca toţi oamenii făcuţi de Dumnezeu; este ceva de competenţa lor, dar un Om Mare nu se poate lipsi de ele.

Un astfel de om este ceea ce noi numim un om *original;* el vine către noi direct de la obîrşie. E un mesager, trimis din necunoscutul infinit, care ne aduce veşti de acolo. Îl putem numi poet, profet, zeu; simţim cu toţii, într-un fel sau altul, că vorbele pe care le rosteşte nu sînt vorbele nici unui alt om. El vine direct din faptul interior al lucrurilor; trăieşte şi trebuie să trăiască în comuniune permanentă cu el. Zvonurile nu i-l pot ascunde; dacă se ia după zvonuri, orbeşte, rămîne fără adăpost, ajunge să fie nenorocit; *Faptul* străluceşte în el şi îl priveşte ţintă. Oare spusele sale nu sînt de fapt un fel de „revelaţie"; cum am putea-o numi în lipsa altui cuvînt? El vine din inima lumii; face parte din realitatea primară a lucrurilor. Dumnezeu a făcut multe revelaţii: dar nu Dumnezeu l-a făcut şi pe acest om, drept cea mai recentă şi mai nouă dintre toate? „Inspiraţia Atotputernicului îi dă înţelegere": înainte de orice pe el trebuie să-l ascultăm.

Pe acest Mahomed, deci, nu-l vom considera în nici un caz o deşertăciune, un biet sforar ambiţios şi conştient; nu-l putem concepe astfel. Mesajul dur pe care l-a transmis era unul întrutotul real; o voce neclară, dar sinceră din adîncul necunoscut. Vorbele omului nu erau false şi nici faptele lui aici, pe pămînt; nici vorbă de deşertăciune şi simulacru; o bucată fierbinte de viaţă aruncată din măreţul sîn al naturii însăşi, ca să *aprindă* lumea; Creatorul lumii îi poruncise aceasta. Nici chiar greşelile, imperfecţiunile şi chiar nesincerităţile lui Mahomed, dacă ar fi vreodată dovedite ca aparţinîndu-i, nu au zdruncinat acest fapt primar.

În general, facem prea mult caz de greşeli; detaliile afacerii ascund adevăratul ei centru. Greşeli? Aş spune că cea mai mare dintre greşeli este să nu fii conştient de nici una. Mai mult ca oricare alţii, s-ar crede că cititorii Bibliei ar putea şti mai bine acest lucru. Cine

este numit acolo „omul pe placul inimii lui Dumnezeu"? David, Regele evreilor, căzuse în destul de multe păcate; comisese crimele cele mai odioase astfel încît păcatele nu lipseau deloc. Şi asupra lui necredincioşii rînjesc şi întreabă: omul vostru este pe placul inimii lui Dumnezeu? Trebuie să spun că batjocura aceasta îmi pare uşuratecă. Ce sînt greşelile, ce sînt amănuntele exterioare ale vieţii, dacă secretul ei intim, remuşcarea, ispitele, dacă adevărata, neostenita şi adesea zădărnicita ei luptă este dată uitării? „Nu cel care umblă îşi îndreaptă paşii". Din toate actele, nu *căinţa* este pentru om cea mai divină? Aş spune că cel mai de moarte păcat este aceeaşi conştiinţă trufaşă a nici unui păcat. Aceasta e moartea. Atît de conştienta inimă s-a rupt de sinceritate, de umilinţă; de fapt e moartă: este la fel de „pură" ca şi nisipul mort şi uscat. Viaţa şi istoria lui David, aşa cum sînt scrise pentru noi în acei Psalmi ai lui, sînt, cred eu, cea mai adevărată emblemă conferită vreodată progresului moral şi luptei unui om pe pămînt. Orice suflet cinstit va discerne veşnic în ea lupta întru credinţă a unui suflet omenesc sincer pentru ceea ce este bun şi foarte bun. Luptă adesea zădărnicită, dureros zădărnicită, ca într-o totală ruină; o luptă niciodată sfîrşită, totuşi; dusă mereu, cu lacrimi, căinţă, hotărîre adevărată şi neînvinsă, luată adesea de la capăt. Sărmana fire umană! Într-adevăr, nu este umbletul unui om o perpetuă „succesiune de căderi"? Pentru că nu are încotro. În acest element sălbatic al vieţii, omul trebuie să lupte mai departe; acum e doborît şi profund înjosit; dar trebuie mereu, cu lacrimi, cu căinţă şi cu inima sîngerînd, să se ridice din nou, să lupte şi mai departe, iar şi iar. Pentru ca lupta lui *să fie* o luptă cinstită şi de neoprit? Aceasta este întrebarea întrebărilor. Va ierta multe amănunte triste dacă e ca sufletul ei să fie adevărat. Detaliile nu ne vor învăţa niciodată de la sine ce este ea. Cred că interpretăm eronat greşelile lui Mahomed, chiar ca greşeli: dar secretul lui nu va fi niciodată aflat oprindu-ne asupra lor. Vom lăsa toate acestea în urma noastră; şi fiind siguri că el a avut un gînd adevărat, să ne întrebăm cu inima curată ce era sau ce ar putea fi acest gînd.

Arabii aceştia, în rîndurile cărora s-a născut Mahomed, sînt cu siguranţă un popor aparte. Însăşi ţara lor este deosebită; o locuinţă potrivită pentru o asemenea rasă: munţi stîncoşi sălbatici şi inaccesi-

bili, întinse pustiuri posomorîte, alternînd cu splendide fîşii de verdeaţă. Oriunde există apă, există verdeaţă şi frumuseţe; arbuşti balsamiferi înmiresmaţi, curmali, arbori de tămîie. Priviţi orizontul acela de nisip vast şi pustiu, gol şi tăcut ca o mare, separînd un loc în care se poate trăi de altele asemănătoare. Acolo eşti cu totul singur, doar cu Universul: ziua, un soare nemilos aruncîndu-şi spre pămînt insuportabila sa strălucire arzătoare; noaptea, măreţul cer insondabil cu stelele lui. O asemenea ţară nu putea fi populată decît de o rasă de oameni abili şi inimoşi. Există ceva deosebit de sprinten, activ şi, totuşi, deosebit de meditativ şi entuziast în firea arabilor. Perşii sînt consideraţi francezii Orientului, astfel încît îi vom considera pe arabi drept italienii Orientului. Un popor nobil şi talentat; oameni cu sentimente puternice şi sălbatice şi cu o voinţă de fier în a le ţine în frîu: o trăsătură a nobleţii spirituale, a geniului. Beduinul nomad îl pofteşte pe străin în cortul său ca stăpîn cu drepturi depline asupra a tot ce se află acolo; chiar dacă este vorba de duşmanul lui cel mai înverşunat, îşi va tăia mînzul ca să-l ospăteze, îl va sluji cu o ospitalitate sacră timp de trei zile şi îl va lăsa să-şi vadă teafăr de drumul său; ca apoi, conform unei alte legi la fel de sacre, să-l ucidă dacă i se va ivi posibilitatea. Atît cu vorba cît şi cu fapta. Nu sînt vorbăreţi, ci mai curînd taciturni; dar sînt dăruiţi cu harul elocvenţei atunci cînd vorbesc. Un soi de oameni sinceri şi fideli. După cum se ştie, sînt de stirpe evreiască; dar acea atît de teribilă sobrietate a evreilor pare să se împletească cu ceva plin de graţie şi strălucire, care nu vine de la evrei. Organizau „întreceri poetice" încă înainte de epoca lui Mahomed. Sale spune că la Ocadh, în sudul Arabiei, se organizau tîrguri anuale unde, după încheierea negoţului, poeţii se întreceau în cîntece şi erau răsplătiţi cu premii: sălbaticul popor se strîngea în jurul lor ca să-i asculte.

Arabii aceştia manifestă o calitate evreiască – produsul a multor calităţi sau al tuturor calităţilor înalte. Este ceea ce am putea numi religiozitate. Fuseseră încă din vremuri vechi muncitori harnici, în funcţie de lumina hărăzită lor. Ca şi Sabeanii, adorau stelele; adorau multe obiecte naturale, considerîndu-le drept simboluri şi manifestări spontane ale Creatorului naturii. Era ceva greşit şi, totuşi, nu în totalitate greşit. Toate lucrările lui Dumnezeu sînt şi acum,

într-un sens, simboluri divine. Aşa cum am mai spus, nu socotim şi azi recunoaşterea unei anumite semnificaţii inepuizabile, a „frumuseţii poetice", cum îi spunem noi, în toate obiectele naturale ca fiind un merit? Un om este poet şi este cinstit pentru ceea ce face, cuvîntînd sau cîntînd; ceea ce este un fel de adorare diluată. Arabii aceştia au avut mulţi profeţi; fiecare era Învăţătorul tribului său, conform harului ce-i fusese dat. Dar nu avem oare, din vechime, cele mai nobile dovezi, palpabile încă pentru fiecare dintre noi, ale devoţiunii şi nobleţei spirituale care sălăşluia în sînul acestor popoare rustice şi înclinate spre meditaţie? Cercetătorii Bibliei par să fie de acord că vestita *Carte a lui Iov* a fost scrisă în partea aceea a lumii. Lăsînd la o parte toate teoriile asupra ei, eu o consider una dintre cele mai mari lucrări scrise vreodată cu pana. Simţi într-adevăr că parcă nici nu ar avea ceva evreiesc în ea; domină în paginile acesteia o universalitate atît de nobilă şi atît de diferită de patriotismul nobil sau de sectarism. O Carte nobilă; Cartea tuturor oamenilor! Este prima noastră şi cea mai veche punere în discuţie a nesfîrşitei probleme a destinului omului şi a căilor Domnului faţă de el pe pămîntul acesta. Şi totul schiţat în contururi atît de libere şi atît de curgător; măreaţă în sinceritatea şi simplitatea ei; în melodia ei epică şi în tihna împăcării. Iată ochiul care vede, inima care înţelege cu blîndeţe. Atît de *veridică* din toate punctele de vedere; adevărată privelişte şi viziune asupra tuturor lucrurilor; atît a lucrurilor materiale cît şi a celor spirituale: Calul, – „i-ai înfăşurat gîtul cu *fulgere?*' – „rîde cînd lancea se scutură!" Nimeni nu a mai zugrăvit de atunci icoane atît de vii. Sublimă durere, sublimă împăcare: cea mai veche melodie corală izvorînd din inima omenirii; atît de duioasă, atît de măreaţă; ca miezul unei nopţi de vară, ca lumea cu mările şi stelele ei! Cred că nu mai există nimic scris, în Biblie sau în altă parte, care să aibă aceleaşi merite literare.

Pentru idolatrii arabi, unul din cele mai vechi obiecte universale de adorare a fost acea piatră neagră, care este şi azi păstrată în edificiul numit Caabah din oraşul Mecca. Diodorus Siculus menţionează acest Caabah cu vreo jumătate de veac înaintea erei noastre, într-un mod inconfundabil, drept cel mai vechi şi mai slăvit templu al timpului său. Silvestre de Sacy susţine că piatra neagră este după

toate probabilitățile un aerolit. Înseamnă că cineva ar fi putut să-l *vadă* căzînd din Cer! Piatra se află acum lîngă Izvorul Zemzem; Caabah este clădit peste amîndouă. Un izvor este oriunde ceva frumos și înduioșător, țîșnind viu din pămîntul tare; cu atît mai mult în aceste ținuturi călduroase și uscate, unde apa este prima condiție a existenței. Izvorul Zemzem își trage numele de la sunetul bolborosit al șuvoiului de apă, *zem-zem*. Credința lor este că Zemzem este Izvorul pe care l-au găsit în pustiu Hagar și micuțul ei Ismael[4]. Aerolitul și izvorul sînt sacre acum, iar Caabah se înalță de mii de ani deasupra lor. Ciudat obiect acest Caabah! Se înalță acolo chiar și în clipa aceasta, sub vălul de postav negru pe care sultanul îl trimite în fiecare an, „înalt de douăzeci și șapte de coți", cu un șir, cu un șir dublu de coloane de jur-împrejur, cu brîuri festonate de lămpi și ornamente vechi: lămpile vor fi aprinse din nou și în noaptea aceasta, ca să licărească iar sub stele. O fărîmă autentică din cel mai îndepărtat trecut. El este *Keblah*-ul tuturor musulmanilor: de la Delhi pînă în Maroc, ochii nenumăraților credincioși sînt îndreptați spre *el*, credincioși care se roagă de cinci ori pe zi, astăzi și în toate zilele. Este unul dintre cele mai celebre centre ale lumii locuite de oameni.

Sacralității conferite acestei Pietre din Caabah și Izvorului lui Hagar de pelerinii tuturor triburilor din întreaga Arabie îi datorează Mecca înălțarea ei ca oraș. Un oraș măreț cîndva, destul de comun acum, totuși. Nu are nici unul din avantajele naturale ale unui oraș: se înalță într-o groapă de nisip, în mijlocul unei coline pleșuve și sterpe, la mare distanță de mare; proviziile lui, însăși pîinea cea de toate zilele, trebuie importate. Dar sînt atîția pelerini care au nevoie de un acoperiș deasupra capetelor: și apoi, toate locurile de pelerinaj devin, de la început, loc de adunare pentru negustori. Chiar din prima zi cînd se adună pelerinii, se întîlnesc și negustorii; acolo unde oamenii se găsesc adunați pentru un lucru, își dau seama că pot face și alte lucruri care țin de faptul că sînt împreună. Mecca a devenit iarmarocul întregii Arabii; și prin aceasta antrepozitul principal și magazia comerțului de toate felurile dintre India și țările occidentale, Siria, Egipt și chiar Italia. Avea într-o vreme o populație de 100.000 de suflete: cumpărători și exportatori ai produselor din răsărit și apus, importatori de provizii și grîne pentru propriile lor

necesități. Forma de guvernămînt era un fel de republică aristocratică funcționînd cu neregularitate, nu fără o tentă teocratică. Zece căpetenii provenind dintr-unul din triburile mari, alese într-o manieră primitivă, erau guvernatorii Meccăi și paznicii Caabahului. Tribul koreișilor era cel mai important în vremea lui Mahomed; familia sa aparținea chiar acestui trib. Restul neamului, împărțit și despărțit de pustiuri, trăia sub aspre regimuri patriarhale asemănătoare, sub cîte unul sau mai multe: păstori, hamali, negustori, care erau în general și tîlhari, fiind cel mai adesea în război unii cu alții sau cu toți ceilalți, fără să fie ținuți laolaltă de vreo legătură clară, cu excepția acestei adunări de la Caabah, unde toate formele de idolatrie arabă se uneau într-o adorare comună. Ei erau ținuți mai ales printr-o indisolubilă legătură *interioară* a comunității de sînge și de limbă. Multă vreme au trăit așa arabii, neștiind de restul lumii: un popor cu mari calități așteptînd inconștient ziua cînd aveau să fie cunoscuți de toată lumea. Idolatriile lor par să fi fost într-o stare oarecum critică; exista multă confuzie și multe frămîntări în rîndurile lor. Zvonuri confuze despre cel mai important eveniment care a avut vreodată loc în lumea aceasta. Viața și moartea în Iudeea a Omului Divin, simptomul și, totodată, cauza unor schimbări nemăsurate pentru toate popoarele lumii, ajunseseră în decursul veacurilor și în Arabia; eveniment care, chiar prin el însuși, nu putea să nu ducă la frămîntări.

Tocmai în mijlocul acestui atît de încercat popor arab s-a născut omul Mahomed, în anul 570 al erei noastre. Făcea parte din familia Hașem, din tribul koreișilor, așa cum am mai spus; deși sărac, era înrudit cu oameni de frunte din țara sa. Curînd după ce s-a născut și-a pierdut tatăl; la vîrsta de șase ani și-a pierdut și mama, o femeie vestită pentru frumusețea, virtuțile și bunul ei simț. A fost lăsat în grija bunicului său, un bătrîn în vîrstă de o sută de ani. Era un bătrîn bun. Tatăl lui Mahomed, Abdallah, fusese cel mai mic și mai iubit fiu al lui. Cu ochii săi osteniți de un secol de viață, el îl vedea în Mahomed pe Abdallah cel pierdut înviind, tot ce mai rămăsese din Abdallah. Îl iubea din inimă pe băiețelul orfan; avea obiceiul să spună că trebuie îngrijit îndeaproape acest băiat frumos, căci nimeni din tot neamul lor nu era mai prețios ca el. La moartea sa, cînd băiatul nu avea decît doi ani, l-a dat în grijă lui Abu Thaleb,

cel mai în vîrstă dintre unchii lui, întrucît acesta era acum capul familiei. De către acest unchi, un om drept şi înţelept, precum totul ni-l arată, a fost Mahomed crescut în cea mai bună tradiţie arabă.

Pe măsură ce creştea, Mahomed îşi însoţea unchiul în călătorii legate de negoţ şi în altele asemănătoare; îl găsim la optsprezece ani ca luptător, urmîndu-şi unchiul în război. Dar poate că cea mai importantă dintre călătoriile sale este cea pe care o făcuse cu cîţiva ani mai devreme: o călătorie la tîrgurile din Siria. Acolo a venit tînărul, pentru prima oară, în contact cu o lume cu totul străină lui, cu un element de o importanţă extraordinară pentru el: religia creştină. Nu ştiu ce să vă spun despre acel „Sergius, Călugărul Nestorian"[5] împreună cu care se zice că Abu Thaleb şi nepotul său ar fi locuit; sau cît de multe l-ar fi putut învăţa vreun călugăr pe un tînăr atît de fraged încă. Probabil că episodul acesta cu călugărul nestorian a fost destul de exagerat. Mahomed avea atunci doar paisprezece ani; nu vorbea altă limbă decît propria lui limbă. Multe lucruri din Siria trebuie să i se fi părut un vîrtej straniu şi de neînţeles. Dar băiatul avea ochii deschişi. Fără îndoială că licăririle multor lucruri au fost absorbite şi au zăcut ca atare într-un mod foarte enigmatic, licăriri care aveau într-o zi şi într-un chip ciudat să rodească opinii, credinţe şi introspecţii. Aceste călătorii în Siria erau probabil începutul a multe lucruri pentru Mahomed.

Mai este o împrejurare pe care nu trebuie să o uităm: faptul că nu învăţase la nici o şcoală. Pe atunci nu exista absolut nimic din ceea ce numim noi acum învăţămînt şcolar. Arta scrisului tocmai fusese introdusă în Arabia; se pare că opinia conform căreia Mahomed n-a ştiut niciodată să scrie este adevărată! Viaţa în deşert, cu experienţele ei, a constituit toată educaţia sa. Numai el era în stare să ştie cît putea acumula din acest Univers nesfîrşit, cu proprii săi ochi şi cu propriile sale gînduri, adică limitele cunoaşterii sale de acolo, din locul său posomorît. Reflectînd asupra acestui aspect, este curios să nu ai nici o carte. Nu putea să ştie nimic în afară de ceea ce ar fi văzut el însuşi ori ar fi aflat din zvonuri confuze purtate din gură-n gură în întunecatul pustiu arab. Înţelepciunea adunată înainte de el – şi la mare distanţă de locul acela în întreaga lume – era ca şi inexistentă. Nici unul din marile suflete înrudite, nici una

din aceste raze de lumină care străbătuseră atîtea țări în timp, nu comunica direct cu acest suflet mare. Era singur acolo, ascuns adînc în sînul pustietății; va fi trebuind să crească în acest fel, singur în fața naturii și a gîndurilor lui.

Dar fusese remarcat, încă de timpuriu, ca un om înclinat spre meditație. Tovarășii săi îi spuneau „*Al Amin*, Credinciosul", pentru că era un om drept și fidel; sincer în ceea ce făcea, vorbea și gîndea. Au observat că *avea* întotdeauna ceva de spus. Un om destul de rezervat în vorbire, tăcut atunci cînd nu era nimic de spus, dar cuviincios, înțelept și sincer atunci cînd vorbea; aducînd întotdeauna lumină în subiectul discutat. Acesta era singurul fel de discurs care *merită* să fie rostit. Îl găsim toată viața un om dintr-o bucată, deschis și natural. Un caracter serios și sincer; chiar amabil, cordial, sociabil și glumeț. Cînd rîdea, rîdea din toată inima. Sînt oameni al căror rîs este la fel de fals ca și orice altceva legat de ei; oameni care nu pot rîde.

Se vorbește și de frumusețea lui Mahomed: despre chipul lui fin, deschis și inteligent, despre tenul lui brun și înfloritor, despre ochii lui negri și pătrunzători. Îmi place oarecum și mie vena aceea de pe frunte care se umfla și se înnegrea atunci cînd era furios: ca „vena *în formă de potcoavă*" din *Redgauntlet*[6] al lui Scott. Era un fel de trăsătură caracteristică familiei Hașem această venă neagră care se umfla pe frunte; Mahomed o avea proeminentă, se pare. Un om impulsiv, pătimaș și totuși drept și plin de gînduri curate; avînd în el o tărie sălbatică, foc și lumină; un om de o virtute primitivă, cu totul necultivată, împlinindu-și menirea acolo, în adîncurile deșertului.

A intrat apoi în slujba lui Kadijah – o văduvă bogată – ca vechil, și a călătorit din nou la tîrgurile din Siria pentru afacerile ei; a reușit în toate, așa cum era de așteptat, cu credință și dibăcie, iar recunoștința ei față de el a crescut. Povestea căsniciei lor e foarte duioasă și limpede atunci cînd ne este relatată de autori arabi. El avea douăzeci și cinci de ani; ea avea patruzeci, dar era încă frumoasă. Mahomed pare să fi dus o viață deosebit de plină de afecțiune, liniște și împliniri alături de această binefăcătoare cu care se căsătorise, iubind-o sincer și numai pe ea. Faptul că a trăit în acest mod cu totul normal, liniștit și banal pînă cînd căldura vîrstei lui s-a ostoit

contrazice teoria prefăcătoriei. Avea patruzeci de ani cînd a început să vorbească despre o chemare a Cerurilor. Toate neorînduielile lui, reale sau presupuse, datează din perioada de după împlinirea a cincizeci de ani, cînd buna Kadijah a murit. Se pare că toată „ambiția" lui fusese pînă atunci să ducă o viață onestă. „Faima" lui, simpla părere bună a vecinilor care-l cunoșteau, îi fusese de-ajuns pînă atunci. Abia după ce a început să îmbătrînească, cînd frenezia caldă a vieții se epuizase, iar *pacea* ajunsese să fie darul de căpetenie pe care i-l putea face lumea aceasta, și-a început el „cariera ambiției" sale; și, dezmințindu-și caracterul și existența lui trecută, să se fi transformat într-un înșelător mișel lipsit de principii, ca să dobîndească ceva de care nu se mai putea bucura? În ceea ce mă privește, nu pot deloc crede așa ceva.

Acest fiu inimos al pustietății, cu ochi negri pătrunzători și suflet adînc și deschis nutrea în adîncul ființei sale altceva decît ambiție. Un suflet mare și tăcut; făcea parte din rîndurile celor care natura însăși i-a desemnat să fie sinceri. În timp ce alții se iau după formule și zvonuri, rezumîndu-se la ele, acest om nu putea să se ascundă în spatele formulelor; era singur cu sufletul său și cu realitatea lucrurilor. Marele mister al existenței, așa cum am spus, strălucea în el și îl privea țintă, cu spaimele și splendorile lui; nici un zvon nu putea ascunde faptul acela de nerostit; „Iată-mă!" O asemenea *sinceritate*, cum am numit-o noi, are cu adevărat ceva divin în ea. Cuvîntul unui astfel de om este o voce izvorîtă din însăși inima naturii. Oamenii o ascultă și trebuie să o asculte mai mult decît pe oricare alta; toate celelalte sînt doar vînt în comparație cu ea. De multă vreme, în pelerinajele și rătăcirile lui, o mie de gînduri sălășluiseră în acest om: Ce sînt eu? Ce este acest lucru nepătruns în care trăiesc, căruia oamenii îi spun Univers? Ce este viața; ce este moartea? Ce trebuie să cred? Ce trebuie să fac? Stîncile mohorîte ale Muntelui Hara și ale Muntelui Sinai, ca și nisipurile singuratice și aspre nu-i dădeau nici un răspuns. Nici cerul măreț rotindu-se tăcut deasupra capului său, cu stelele scînteind albastru, nu-i dădea nici un răspuns. Nici un răspuns de nicăieri. Sufletul omului și tot ce insuflase Dumnezeu în el trebuiau să-i dea răspuns!

Iată lucrul despre care toţi oamenii trebuie să se întrebe; despre care şi noi trebuie să ne întrebăm şi să dăm un răspuns întrebărilor noastre. Acest om sălbatic simţea că răspunsul acesta este de o importanţă *covîrşitoare;* toate celelalte erau insignifiante în comparaţie cu el. Nu găsea nici un răspuns în jargonul clevetitoarelor secte greceşti, în tradiţiile nebuloase ale evreilor sau în rutina prostească a idolatriei arabe. Repet, un erou posedă această primă distincţie, care poate fi pe drept cuvînt numită prima şi ultima, *Alfa şi Omega* întregului său eroism, adică faptul că vede dincolo de aparenţa lucrurilor, pătrunzînd în *esenţa* lor. Obiceiuri şi datini, zvonuri demne de crezare, formule respectabile: toate acestea sînt bune sau nu. Există ceva dincolo de toate acestea cu care trebuie să corespundă toate, pe care trebuie să le ilustreze, altfel nu sînt altceva decît *idolatrii:* „bucăţi de lemn negru cu pretenţii de Dumnezeu"; o bătaie de joc şi o nelegiuire pentru un suflet cinstit. Oricît de poleite erau idolatriile slujite de căpeteniile koreişilor, ele nu puteau face nimic pentru el. Chiar dacă toţi oamenii se călăuzesc după ele, la ce bun? Marea realitate pe *el* îl priveşte ţintă. Trebuia să-i răspundă sau să piară într-un mod lamentabil. Acum, chiar acum, sau niciodată, în vecii vecilor! Răspunde; *tu* eşti cel care trebuie să găsească un răspuns. Ambiţie? Ce putea face întreaga Arabie pentru omul acesta? Coroana grecului Heraclius, cea a persanului Chosroes şi toate coroanele de pe Pămînt, ce puteau face toate acestea pentru el? Nu despre Pămînt voia el să audă vorbindu-se; ci despre Cerul de deasupra şi despre Iadul de dedesubt. Unde aveau să fie peste puţini ani *toate* coroanele şi *orice* împărăţie? Să fie Şeicul Meccăi sau al Arabiei şi să poarte în mînă o bucată de lemn poleit cu aur, ar fi asta o salvare? Hotărît nu, cred eu. Vom trece peste această teorie a imposturii ca nefiind credibilă; ba chiar ca fiind cu totul de neîngăduit, demnă cel mult să o dăm uitării.

Mahomed avea obiceiul să se retragă în singurătate şi tăcere în timpul lunii Ramadanului. Aşa era obiceiul arab; un obicei demn de laudă pe care mai ales un astfel de om îl considera firesc şi util. Ca să se afle în comuniune cu propria lui inimă, în tăcerea munţilor; el însuşi tăcut; deschis către „micile glasuri liniştite". Era un obicei cu adevărat natural! Mahomed se afla în al patruzecilea an al vieţii

sale cînd, retras într-o peşteră de pe Muntele Hara, lîngă Mecca, în timpul Ramadanului din acel an, ca să petreacă luna în rugăciuni şi meditaţie asupra acestor mari întrebări, îi spuse într-o zi soţiei sale Kadijah, care se afla împreună cu toată casa cu el sau aproape de el în anul acela, că printr-un nespus dar al Cerului aflase în sfîrşit totul: că toţi idolii şi formulele erau simple nimicuri, nişte biete bucăţi de lemn; că exista un Dumnezeu în toate şi peste toate; că trebuie să ne lepădăm de toţi idolii şi să privim spre El; că Dumnezeu este mare; că nimic altceva nu este mare! El este realitatea. Idolii de lemn nu sînt adevăraţi; El este adevărat. El ne-a făcut la început şi ne ajută şi acum; atît noi cît şi toate lucrurile nu sînt decît umbra Lui; un veşmînt trecător învăluind splendoarea eternă. „*Allah akbar*, Mare este Dumnezeu"; – şi apoi „*Islam*", trebuie să ne supunem lui Dumnezeu. Pentru că toată puterea noastră se află în supunerea totală faţă de El, indiferent ce ne-ar face El. În lumea asta ca şi pe lumea cealaltă! Ceea ce ne trimite El, fie că este moarte sau mai rău decît moartea, va fi ceva bun, cel mai bun lucru; ne încredinţăm lui Dumnezeu. „Dacă acesta este *Islamul*", spune Goethe, „oare nu trăim cu toţii în *Islam?*" Da, toţi aceia dintre noi care ducem o viaţă morală; cu toţii trăim în acest fel. A fost întotdeauna considerată drept cea mai mare înţelepciune din partea unui om nu simpla supunere în faţa necesităţii,– necesitatea îl va obliga să se supună –, ci conştiinţa şi credinţa că lucrul neplăcut pe care ni l-a impus necesitatea este cel mai înţelept şi mai bun de care era nevoie în situaţia respectivă. Omul trebuie să renunţe la pretenţia sa nebunească de a scruta această mare lume a lui Dumnezeu cu bucăţica lui de creier; să ştie că ea *are* într-adevăr, chiar dacă dincolo de capacitatea lui de percepţie, o lege dreaptă şi că sufletul acesteia este Dumnezeu; că rolul ei este să respecte legea întregului şi să i se supună într-o tăcere cucernică; să nu o discute, ci să o urmeze fără să pună întrebări.

După mine, aceasta este şi astăzi unica moralitate adevărată cunoscută. Un om este drept şi invincibil, virtuos şi pe calea către biruinţă sigură doar în măsura în care se conformează marii şi profundei legi a lumii, în ciuda tuturor legilor superficiale, a aparenţelor trecătoare, a calculelor privind profiturile şi pierderile; el este victorios în măsura în care cooperează cu această mare lege centrală, – altfel

nu poate învinge –, iar prima lui şansă de a coopera cu legea sau de a-i urma cursul este desigur să fie din tot sufletul conştient de *existenţa* ei; de faptul că este bună, singura lege bună! Acesta este sufletul Islamului; exact ca şi sufletul creştinismului; căci Islamul poate fi definit ca o formă confuză de creştinism; dacă n-ar fi existat creştinismul, nici el n-ar fi existat. Şi creştinismul ne porunceşte ca înainte de orice să ne supunem lui Dumnezeu. Nu trebuie să cerem sfaturi de la rude de sînge; să nu ne aplecăm urechea la subtilităţi zadarnice sau la dureri şi dorinţe vane; să ştim că nu ştim nimic; că lucrurile cele mai rele şi mai crude nu sînt ceea ce par ochilor noştri; că trebuie să primim tot ceea ce ni se întîmplă ca venind de sus, de la Dumnezeu şi să spunem: E bun şi înţelept, Dumnezeu e mare! „Chiar dacă mă va ucide, mă voi încrede totuşi în El". În felul său, Islamul înseamnă negarea şi anihilarea sinelui. Este cea mai înaltă înţelepciune pe care Cerul a revelat-o Pămîntului nostru.

O asemenea lumină s-a pogorît, cum a putut, asupra lui Mahomed ca să împrăştie întunericul din acest sălbatic suflet arab. O splendoare nebuloasă şi orbitoare ca aceea a vieţii şi a Cerului în bezna adîncă care ameninţa să fie însăşi moartea: el o numi revelaţie, iar pe înger Gabriel; cine din noi ar şti mai bine cum să o numească? Este „inspiraţia Atotputernicului care ne dă înţelegerea." A *cunoaşte;* a pătrunde adevărul oricărui lucru este întotdeauna un act mistic în cazul căruia cea mai bună dintre logici nu poate decît să bolborosească la suprafaţă. „Nu este credinţa adevărata minune vestindu-l pe Dumnezeu?" spune Novalis.[7] Că sufletul lui Mahomed s-a înflăcărat tot de acest mare adevăr hărăzit lui şi că trebuie să-l fi simţit ca pe ceva important, ca pe unicul lucru important, era foarte firesc. Că Providenţa îi acordase o cinste nespus de mare tocmai *lui* revelîndu-i-l şi mîntuindu-l de la moarte şi întuneric; că el era deci menit să-l facă cunoscut tuturor făpturilor: aceasta este ceea ce vrea să se spună prin „Mahomed este Profetul lui Dumnezeu"; un lucru nelipsit nici el de înţeles veritabil.

Ne putem închipui că buna Kadijah l-a ascultat cu uimire şi cu îndoială. A răspuns într-un tîrziu: Da, era *adevărat* ce spunea el. Îşi poate oricine imagina nesfîrşita recunoştinţă a lui Mahomed; şi cum, din toate binefacerile de care se bucurase din partea ei, aceea

de a crede în cuvîntul curat şi cutezător pe care îl rostea acum era cea mai mare. „Este sigur, spune Novalis, că din momentul în care un alt suflet va crede în ea, convingerea mea va avea enorm de cîştigat". Este o favoare enormă. Niciodată n-a uitat-o pe buna Kadijah. Mult mai tîrziu, Ayesha, tînăra lui soţie favorită, o femeie care se bucura de mare preţuire printre musulmani, datorită multelor şi diferitelor ei calităţi, în timpul îndelungatei ei vieţi; această tînără şi inteligentă Ayesha l-a întrebat într-o zi: „Nu sînt acum mai bună decît Kadijah? Era văduvă, bătrînă şi îşi pierduse frumuseţea: nu-i aşa că mă iubeşti mai mult decît o iubeai pe ea?" – „Nu, pe Allah!" a răspuns Mahomed: „Nu, pe Allah! Ea a crezut în mine cînd nimeni altcineva nu credea. Am avut un singur prieten pe lumea asta şi ea a fost acela!" Seid, sclavul lui, a crezut şi el în Mahomed. Aceştia, împreună cu tînărul său văr Ali, fiul lui Abu Thaleb, au fost primii săi convertiţi.

Le vorbea tuturor despre doctrina lui; dar cei mai mulţi îl ridiculizau sau îl tratau cu indiferenţă. Cred că în trei ani a reuşit să adune nu mai mult de treisprezece discipoli. Succesul întîrzia să-şi facă apariţia. Încurajările pe care le primea ca să meargă mai departe erau banalele încurajări de care are parte un astfel de om în împrejurările date. După vreo trei ani de evoluţie lentă, le-a invitat pe patruzeci dintre rudele sale mai de seamă la petrecere şi acolo s-a ridicat şi le-a spus ce are de gînd: că trebuie să răspîndească acest lucru printre toţi oamenii; că este cel mai de preţ şi unicul lucru: care dintre ei vrea să-l sprijine în această lucrare? În mijlocul îndoielii şi tăcerii tuturor, tînărul Ali, un flăcău care abia împlinise şaisprezece ani, nemaiputînd îndura tăcerea, se ridică în picioare şi exclamă cu patimă şi căldură că îl va urma! Participanţii la adunare, printre care se afla şi Abu Thaleb, tatăl lui Ali, nu puteau fi duşmănoşi faţă de Mahomed. Cu toate acestea, un bătrîn analfabet şi un flăcău de şaisprezece ani erau decişi să întreprindă o asemenea lucrare împotriva întregii omeniri. Situaţia li se părea ridicolă. Au izbucnit cu toţii în hohote de rîs. S-a dovedit însă că nu era ceva de rîs, ci un lucru foarte serios! În ce-l priveşte pe tînărul Ali, era imposibil să nu-ţi fie pe plac. Era o făptură cu suflet nobil, aşa cum ne-a demonstrat-o în această împrejurare şi cum o va dovedi şi în continuare; plin de

afecţiune şi de mîndră cutezanţă. Avea ceva cavaleresc în el; viteaz ca un leu; avînd, totuşi, o graţie, o dragoste de adevăr şi o afecţiune demne de un cavaler creştin. A murit asasinat în Moscheea din Bagdad; o moarte pricinuită de propriul său simţ generos al dreptăţii, de încrederea în cinstea celorlalţi. A spus că dacă rana nu va fi mortală, va trebui să-l ierte pe ucigaş; iar dacă va fi, atunci vor trebui să-l ucidă pe loc, astfel ca să apară amîndoi în faţa lui Dumnezeu în acelaşi timp şi să vadă de care parte se află dreptatea în cazul lor!

Fireşte că Mahomed i-a supărat pe koreişi, paznici ai Caabahului şi păzitori ai idolilor. I se alăturaseră unul sau doi oameni influenţi: lucrul se răspîndea lent, dar se răspîndea. Desigur că acest fapt îi supăra pe toţi. Cine-i ăsta care pretinde că este mai înţelept decît noi toţi ceilalţi; care ne mustră pe toţi, ca fiind nişte proşti, nişte adoratori ai unor bucăţi de lemn? Abu Thaleb, bunul său unchi, i-a spus: N-ar putea păstra tăcerea asupra tuturor acestora; să creadă în ele pentru el însuşi, să nu-i tulbure pe alţii, să nu-i mînie pe cei mari şi să nu se primejduiască vorbind despre acestea? Mahomed a răspuns: Chiar dacă Soarele i-ar sta în dreapta, iar Luna în stînga şi i-ar porunci să tacă, tot nu s-ar putea supune! Nu: era în adevărul acesta pe care îl dobîndise ceva din natura însăşi; ceva egal în rang cu Soarele, cu Luna sau cu oricare alt lucru făcut de natură, care s-ar exprima de la sine atît timp cît o va permite Atotputernicul, în ciuda Soarelui, a Lunii, a tuturor koreişilor şi a tuturor oamenilor şi lucrurilor. Trebuie să facă acestea, nu se poate altfel. Aşa a răspuns Mahomed; şi, se spune, „a izbucnit în plîns". A izbucnit în plîns: simţea că Abu Thaleb îi voia binele; că sarcina pe care şi-o asumase nu era uşoară, ci anevoioasă şi măreaţă.

A continuat să le vorbească celor care îl ascultau; propovăduindu-şi învăţătura printre pelerinii care veneau la Mecca; cîştigînd partizani ici şi colo. Avea parte de permanentă împotrivire, de ură şi de pericole făţişe sau ascunse. Puternicele sale relaţii îl protejau pe Mahomed; dar cu timpul, după propriul său sfat, toţi partizanii săi trebuiră să plece din Mecca şi să se refugieze peste mare, în Abisinia. Koreişii se mîniau din ce în ce mai tare; organizau comploturi şi jurau să-l omoare pe Mahomed cu mîinile lor. Abu Thaleb murise, ca şi buna Kadijah. Mahomed nu cerşeşte simpatia noastră;

dar perspectivele lui în acest moment erau dintre cele mai întunecate. Era nevoit să se ascundă în peşteri, să scape deghizîndu-se; să rătăcească de colo-colo, lipsit de adăpost, cu viaţa în permanent pericol. În mai multe rînduri se părea că s-a sfîrşit cu el; de multe ori a depins doar de un pai, de calul speriat al vreunui călăreţ sau de ceva asemănător. Puţin a lipsit ca Mahomed şi doctrina sa să nu fi pierit acolo şi să nu se fi auzit vreodată de el. Dar nu era să se sfîrşească astfel.

În cel de al treisprezecelea an al misiunii sale, găsindu-şi toţi duşmanii strînşi împotriva lui, patruzeci de conjuraţi, cîte unul din fiecare trib, gata să-i ia viaţa, şi neputînd să mai rămînă la Mecca, Mahomed a fugit într-un loc numit pe vremea aceea Yathreb, unde îşi căpătase cîţiva partizani. Datorită acelei împrejurări, locul este numit acum Medina sau *Medinat al Nabi,* Cetatea Profetului. Locul se afla la vreo 200 de mile distanţă, între stînci şi pustiuri. Ne închipuim că nu fără dificultate a reuşit să scape şi să-şi găsească adăpost acolo. Întregul Orient îşi începe era de la această fugă, *Hegira,* cum i se spune. Anul 1 al acestei Hegire este anul 622 al erei noastre, cel de al cincizeci şi treilea din viaţa lui Mahomed. Îmbătrînise deja; prietenii lui dispăreau unul cîte unul; drumul lui era pustiu şi plin de primejdii. Dacă nu putea găsi speranţă în inima sa, aspectul exterior al lucrurilor nu prezenta nici o perspectivă pentru el. Aşa se întîmplă cu toţi oamenii în asemenea cazuri. Pînă acum Mahomed voise să-şi propovăduiască religia doar pe calea predicii şi a convingerii. Dar acum, izgonit mişeleşte din ţara lui natală, deoarece nişte oameni nedrepţi nu numai că nu acordaseră nici o atenţie mesajului său curat venit din Cer, strigătului izvorît din adîncul inimii lui, dar nici măcar nu-l lăsau să trăiască dacă nu înceta să-l rostească, sălbaticul fiu al deşertului se hotărî să se apere singur, ca un adevărat şi veritabil arab. Dacă asta voiau koreişii, asta vor avea. Nu voiau să asculte veştile pe care el le simţea ca fiind de o importanţă covîrşitoare atît pentru el cît şi pentru toţi oamenii; le călcau în picioare cu silnicie, încercînd să le nimicească prin fier şi crimă: ei bine, atunci să hotărască fierul! Zece ani mai avea de trăit Mahomed: toţi plini de lupte, de trudă şi strădanii aprige şi fără răgaz; şi ştim cu ce rezultat.

S-au spus multe despre faptul că Mahomed şi-a propagat religia cu sabia în mînă. Este fără îndoială mult mai nobil să ne mîndrim cu faptul că religia creştină s-a propagat paşnic, prin intermediul predicilor şi al convingerii. Totuşi, dacă luăm toate acestea drept un argument în favoarea adevărului sau a falsităţii unei religii, există în aceasta o greşeală flagrantă. Într-adevăr, cu sabia: dar de unde faci rost de ea? La început, orice părere nouă este tocmai o *minoritate de unu.* Sălăşluieşte deocamdată doar în mintea unui singur om. Un singur om din lumea întreagă crede în ea; un om împotriva tuturor celorlalţi oameni. Dacă *el* va lua o sabie şi va încerca să o răspîndească nu va reuşi mare lucru. Trebuie să faci mai întîi rost de sabie! La urma urmei, un lucru se va răspîndi de la sine dacă e în stare s-o facă. Nici în privinţa religiei creştine nu putem spune că a dispreţuit întotdeauna sabia, atunci cînd a făcut rost de una. Carol cel Mare[8] nu i-a convertit pe saxoni cu ajutorul predicilor. Puţin îmi pasă mie de sabie: cred că este îngăduit ca un lucru să lupte pentru el însuşi în lumea asta cu orice sabie, limbă sau unealtă pe care o are sau de care poate face rost. Îl vom lăsa să predice, să protesteze, să lupte şi să se zbată din răsputeri şi să facă, cu ghearele şi cu dinţii, tot ce îi stă în putinţă. Cu siguranţă că, în timp, nu va dobîndi nimic din ceea ce nu merită să dobîndească. Nu poate da la o parte ceea ce este mai bun decît el însuşi, ci doar ceea ce este mai rău. În acest mare duel, natura însăşi este arbitrul şi nu poate face nici un rău: lucrul cu rădăcinile înfipte cel mai adînc în natură, cel pe care îl numim *cel mai adevărat*, lucrul acela şi nu altul va evolua în cele din urmă.

În ceea ce îl priveşte pe Mahomed şi succesul său, trebuie totuşi să ne amintim aici de marele rol al naturii ca arbitru; cîtă măreţie, ce amestec, profunzime şi toleranţă zac în ea. Iei boabe de grîu ca să le arunci în sînul pămîntului; grîul tău poate fi amestecat cu pleavă, paie mărunţite, rămăşiţe de pe podeaua hambarului, praf şi toate gunoaiele imaginabile. Nu contează: îl arunci în pămîntul blînd şi drept; el face grîul să crească, absoarbe în tăcere toată mizeria, o înmormîntează, nu pomeneşte nimic despre ea. Doar grîul auriu creşte acolo; bunul pămînt păstrează tăcere asupra tuturor celorlalte, a transformat în tăcere tot restul în beneficiul său şi nu se plînge

deloc! Natura este deci pretutindeni! Ea nu este minciună, e adevărată; şi, totuşi, atît de măreaţă, de dreaptă şi de maternă în adevărul ei. Cere de la orice lucru doar *să fie* cu inima curată. Doar dacă este aşa îl va proteja; altfel nu. Există un suflet adevărat în toate lucrurile cărora le-a oferit vreodată adăpost. Vai, nu aceasta este istoria oricărui adevăr mare care se naşte sau s-a născut vreodată pe lumea asta? *Trupul* acestor adevăruri este plin de imperfecţiuni, un element de lumină *în* întuneric: pentru noi ele trebuie să ia forma logicii simple, a unei simple teoreme *ştiinţifice* a Universului; care *nu poate* fi completă; care nu poate să nu fie dovedită într-o zi ca fiind incompletă, greşită şi deci să moară şi să dispară. Trupul oricărui adevăr moare; şi, totuşi, cred că există în toate un suflet care nu moare niciodată; care, în întrupări noi şi tot mai nobile, trăieşte veşnic ca şi omul însuşi! Aşa stau lucrurile cu natura. Esenţa pură a adevărului nu moare niciodată. Să fie pur, să fie o voce din adîncul necuprins al naturii, acesta este ţelul judecăţii naturii. Ceea ce *noi* numim pur sau simplu nu este ultima problemă pentru ea. Nu cîtă pleavă ai în tine, ci dacă ai grîu. Pur? Aş putea spune multor oameni: Da, eşti pur, destul de pur, dar tu eşti pleavă, ipoteză nesinceră, zvon, formalitate; n-ai fost niciodată în legătură cu marea inimă a Universului; nu eşti de fapt nici pur, nici impur; *nu eşti* nimic, natura nu are ce face cu tine.

Am numit crezul lui Mahomed un fel de creştinism. Şi, într-adevăr, dacă ne uităm la sinceritatea profundă şi sălbatică cu care a fost crezut şi pus la inimă, aş spune că este un crez mai bun decît al acelor mizerabile secte siriene, cu ciorovăielile lor zadarnice despre *Homoiousion*[9] şi *Homoousion*[10], cu capetele pline de zgomote netrebnice şi inimile goale şi moarte! Adevărul lui este amestecat cu erori şi minciuni cumplite; dar adevărul lui îl face credibil, nu minciuna: a reuşit prin adevărul lui. Un fel de creştinism bastard, dar viu. Cu o inimă vie în el: nu mort, tocînd doar logică stearpă! Din tot gunoiul acela al idolatriilor arabe, din toate teologiile argumentative, din toate tradiţiile, subtilităţile, zvonurile şi ipotezele grecilor şi evreilor, cu şurubăriile lor inutile, acest om al deşertului, cu inima lui sălbatică şi sinceră, la fel de sincer ca şi moartea şi viaţa, cu marea şi fulgerătoarea lui putere de viziune naturală, văzuse pînă

în miezul lucrurilor. Idolatria este lipsită de valoare: aceşti idoli de lemn ai voştri „pe care îi frecaţi cu ulei şi ceară şi de care se lipesc muştele" sînt doar lemn, v-o spun eu! Ei nu pot face nimic pentru voi; nu sînt decît o iluzie blasfemică şi neputincioasă; o oroare abominabilă. Numai Dumnezeu există; doar Dumnezeu are putere; El ne-a făcut, El ne poate ucide sau să ne ţină în viaţă: *Allah akbar, mare e Dumnezeu*. Înţelegeţi că voinţa lui este cel mai bun lucru pentru voi; că oricît de dureroasă ar fi voinţa aceasta pentru carnea şi oasele voastre, vă veţi da seama că este cea mai înţeleaptă şi cea mai bună. Sînteţi meniţi să o consideraţi aşa; atît pe lumea asta cît şi pe cealaltă. Nu puteţi face altceva!

Şi acum, dacă sălbatici idolatri au crezut cu adevărat toate acestea, şi, cu inimile lor aprinse, au ajuns să le urmeze indiferent de forma sub care li se înfăţişa, cred că meritau cu prisosinţă să fie crezute. Într-o formă sau alta, cred că este şi azi lucrul demn de a fi crezut de toţi oamenii. Prin asta omul devine într-adevăr marele preot al acestui templu al lumii. El se află în armonie cu Poruncile Ziditorului acestei Lumi; nu împotrivindu-li-se zadarnic, ci cooperînd cu ele. Nu ştiu, deocamdată, nici o definiţie mai bună a datoriei. Tot ceea ce este *drept* implică obligatoiru cooperarea cu tendinţa reală a lumii. Dacă reuşeşti prin aceasta (tendinţa lumii va reuşi) eşti bun şi te afli pe calea cea bună. *Homoiousionism* sau *Homoosionism*, controversă logică zadarnică, atunci, mai înainte sau în orice timp, pot să se ciorovăiască cît vor, unde şi cum le-o plăcea: iată *lucrul* care se luptă să dobîndească un înţeles, dacă e să însemne ceva. Dacă nu reuşeşte să dobîndească un sens, nu înseamnă nimic. Nu ca abstracţiile şi propoziţiile logice să fie corect sau incorect exprimate; ci ca adevăraţii fii vii ai lui Adam să le pună la inimă: acesta este esenţialul. Islamul a înghiţit toate aceste inutile secte certăreţe şi cred că avea tot dreptul să o facă. Era o realitate izvorîtă încă o dată direct din marea inimă a naturii. Idolatriile arabe, formulele siriene, toate acestea nu erau la fel de reale şi trebuiau să se facă scrum, deoarece erau doar *lemn* mort, în mai multe sensuri, pentru ceea ce însemna *foc*.

În timpul acestor războaie şi hărţuiri, mai ales după Fuga de la Mecca, Mahomed şi-a dictat, în momentele de răgaz, Cartea sa Sfîntă, căreia ei îi spun *Coran* sau *Citire*, „lucru care trebuie să fie citit”. Lucrării, el şi discipolii săi îi acordă o importanţă mare, întrebînd lumea întreagă: Nu-i aşa că-i un miracol? Mahomedanii au faţă de Coranul lor un respect pe care puţini creştini îl au faţă de Biblie. Este recunoscut pretutindeni drept modelul oricărei legi şi al oricărei activităţi practice; lucrul după care trebuie să se ghideze oricine în gîndire şi în viaţă: mesajul trimis direct din Cer căruia Pămîntul trebuie să i se conformeze şi pe care să-l urmeze; lucrul care trebuie să fie citit. Judecătorii lor iau decizii pe baza lui; orice musulman are datoria să-l studieze, să caute în el lumina vieţii lui. Au moschei unde este zilnic citit în întregime; treizeci de preoţi îl parcurg pe rînd în fiecare zi. De o mie două sute de ani n-a încetat vocea acestei Cărţi să răsune în urechile şi inimile acestor oameni. Se spune că unii învăţaţi mahomedani l-au citit de şaptezeci de mii de ori!

Foarte ciudat: dacă am căuta „deosebirile de gust naţional”, acesta ar fi cu siguranţă cel mai elocvent exemplu! Putem şi noi să citim Coranul; traducerea în engleză făcută de Sale e cunoscută ca fiind foarte bună. Trebuie să spun că este cea mai obositoare lectură pe care am avut-o vreodată. Un amestec anost şi încîlcit, greoi şi necizelat; divagaţii nesfîrşite, repetări enervante, tergiversări inutile; excesiv de primitive şi lipsite de rafinament; pe scurt, o stupiditate insuportabilă! Nimic altceva decît un simţ al datoriei l-ar putea face pe un european să citească Coranul. Citim în el, ca şi în documentele Arhivelor Statului, teancuri de vechituri de necitit, numai în speranţa că am putea lămuri unele lucruri privind un om de seamă. Este adevărat că el prezintă pentru noi unele dezavantaje: arabii văd în el mai multă ordine decît noi. Urmaşii lui Mahomed au moştenit Coranul dispersat în numeroase fragmente, aşa cum fusese el scris sub dictare. Se spune că o mare parte din el a fost scris pe omoplaţi de berbec, aruncaţi vraişe într-un cufăr şi că a fost publicat fără vreo ordine prealabilă, fie ea cronologică sau de altă natură oarecare; încercînd pur şi simplu, după cît se pare, şi fără prea mare stricteţe, să pună la început capitolele cele mai lungi. Astfel încît, deoarece capitolele de început erau cele mai scurte, adevăratul început al cărţii

se află aproape de sfîrşitul ei. Dacă ar fi citită în succesiune istorică poate că n-ar fi o scriere chiar atît de proastă. Se mai spune că o mare parte din Coran este ritmată; un fel de cîntec primitiv îngînat, în original. Acesta s-ar putea să fie un element important, din care s-a pierdut mult în traducerea la care ne referim. Dar în ciuda oricărei justificări, este greu de înţeles cum ar putea vreodată vreun muritor să considere Coranul drept o Carte scrisă în Cer şi prea bună pentru Pămînt; drept o carte bine scrisă sau chiar ca o *carte* şi nu drept o rapsodie încîlcită; *scrisă*, dacă de scriere poate fi vorba, ca aproape orice carte proastă scrisă vreodată. Ne oprim aici cu deosebirile naţionale şi cu standardurile gustului.

Aş spune, totuşi, că este de neînţeles cum au putut arabii să o îndrăgească atît de mult. Odată ce ai lăsat din mînă Coranul acesta atît de încîlcit şi confuz şi îl priveşti de la distanţă, caracterul său esenţial începe să se desprindă de la sine; şi în aceasta rezidă un merit cu totul diferit decît cel literar. Dacă o carte este scrisă din inimă, va găsi căile de a ajunge la alte inimi; arta şi meşteşugul autorului ei nu prea contează în această privinţă. Se poate spune că prima calitate a Coranului este *sinceritatea*, faptul că este o carte de *bună-credinţă*[11]. Ştiu că Prideaux şi alţii au prezentat-o ca o simplă înşiruire de scamatorii; fiecare capitol nefiind altceva decît o încercare de a scuza şi de a polei nenumăratele păcate ale autorului Cărţii, de a-i servi ambiţiilor şi de a-i justifica şarlataniile. Dar a sosit cu adevărat timpul să lăsăm la o parte toate acestea. Nu afirm că Mahomed a fost permanent sincer: cine este sincer tot timpul? Dar mărturisesc că nu pot fi de acord cu criticul care, în zilele noastre, l-ar acuza de înşelătorie *premeditată;* de înşelătorie conştientă ori de înşelătorie pur şi simplu; mai mult, de a fi trăit într-un element de înşelătorie conştientă şi de a fi scris Coranul acesta aşa cum ar fi făcut-o un falsificator şi un scamator! Cred că orice ochi cinstit va citi Coranul cu totul altfel. El este rezultatul frămîntărilor confuze ale unui mare şi pătimaş suflet omenesc; aspru, netutelat de nimeni, care nici măcar nu ştia să citească; dar perseverent, cinstit şi luptînd cu îndîrjire ca să se exprime în cuvinte. Se străduieşte să se exprime cu un fel de intensitate care-ţi taie respiraţia; gîndurile îi năvălesc în minte în mod haotic: avea atît de multe lucruri de spus încît rămîne

fără glas. Ceea ce vrea să scoată din el nu ia forma nici unei elaborări, este afirmat fără nici o succesiune, metodă sau coerenţă; gîndurile acestea ale lui nu au nici o *formă*; ieşite informe, aşa cum s-au străduit să apară şi s-au împleticit nearticulate în starea lor haotică. Am folosit cuvîntul „stupid". Totuşi, stupiditatea naturală nu constituie deloc calitatea Cărţii lui Mahomed; este mai curînd vorba de lipsă naţională de cultură. Omul nu a studiat arta vorbirii; în graba şi zorul luptei fără de sfîrşit el nu are timp să-şi desăvîrşească vorbirea. Goana care îl face să gîfîie îi taie răsuflarea şi vehemenţa unui om care se zbate în toiul luptei să-şi salveze viaţa şi să se mîntuie; iată starea lui de spirit! O goană oarbă. Din pricina măreţiei gîndurilor, nu reuşeşte să le toarne în cuvinte. Stări succesive ale unui suflet prinse în starea aceasta de spirit, colorate de tot felul de vicisitudini, vreme de douăzeci şi trei de ani; exprimate cînd bine, cînd mai prost: acesta este Coranul.

Căci trebuie, pe parcursul acestor douăzeci şi trei de ani, să-l considerăm pe Mahomed drept centrul unei lumi aflate într-un conflict total. Lupta cu koreişii şi cu păgînii, certuri în sînul propriului său popor, îndoieli ale inimii sale sălbatice; toate acestea îl ţineau într-un iureş continuu, sufletul său nemaicunoscînd odihna. Ne putem imagina că în nopţile de veghe, sufletul pătimaş al omului, purtat de aceste vîrtejuri, ar fi luat orice urmă de convingere drept o adevărată lumină venită din Cer; *orice* concluzie a minţii lui, atît de binevenită şi de nepreţuit pentru el ar fi părut ca venind de la îngerul Gabriel. Falsificator şi scamator? În nici un caz! Inima aceasta de foc, clocotind şi duduind ca un uriaş cuptor de gînduri, nu era cea a unui scamator. Viaţa era un fapt pentru el; un fapt şi o realitate îngrozitoare în acest univers al lui Dumnezeu. Are şi el suficiente greşeli. Era un fiu al naturii necultivat şi pe jumătate barbar, păstrînd încă mult din firea beduinului: astfel trebuie să-l considerăm. Dar nu vrem şi nici nu putem să-l considerăm drept un simulacru mîrşav, un ordinar impostor şi fără inimă, recurgînd, pentru un blid de mîncare, la o înşelătorie atît de blasfemică, la falsificarea documentelor cereşti şi la o permanentă înaltă trădare faţă de Creatorul său şi faţă de sine însuşi.

Sinceritatea, în toate sensurile, mi se pare a fi meritul Coranului; este ceea ce l-a făcut atît de preţios pentru sălbaticii arabi. Este,

la urma urmei, primul şi ultimul merit al unei cărţi care dă naştere la tot felul de alte merite şi, mai mult, poate, în fond, ea singură genera merite de orice fel. Curios lucru, prin aceste grămezi amorfe de tradiţii, dojeni, tînguiri şi izbucniri din Coran se arată adevărata intuiţie directă, ceva ce am putea aproape numi poezie. Cartea este alcătuită din tradiţie pură, ca şi cum ar fi o entuziastă şi vehementă predică improvizată. Mahomed revine mereu la vechile poveşti ale Profeţilor păstrate în memoria arabilor: cum profet după profet, Profetul Abraham, Profetul Hud, Profetul Moise – creştini sau nu – şi alţi profeţi fabuloşi, fuseseră oaspeţi ai diferitelor triburi, avertizîndu-i pe oameni asupra păcatelor lor; şi fuseseră primiţi aşa cum fusese primit şi Mahomed, ceea ce era o mare mîngîiere pentru el. Aceste lucruri le spune de zece, poate de douăzeci de ori; iar şi iar, cu repetiţii obositoare; nu mai termină repetîndu-le. Un brav Samuel Johnson[12], în mansarda sa solitară, ar putea să treacă cu vederea biografiile autorilor în acest fel. Iată materialul de căpetenie al Coranului. Ciudat este însă că prin toate acestea răzbate din cînd în cînd o licărire de veritabil gînditor şi vizionar. Acest Mahomed are într-adevăr o viziune pătrunzătoare asupra lumii. Cu o anumită francheţe şi vigoare aspră, el aşază şi astăzi în faţa inimilor noastre lucrul spre care propria inimă se deschisese. Nu pun mare preţ pe laudele pe care Mahomed le aduce lui Allah, la care mulţi ţin atît de mult; presupun că au fost în mare parte împrumutate de la evrei, sau cel puţin sînt întrecute mult de aceştia. Dar ochiul care priveşte direct în miezul lucrurilor şi *vede* esenţa lor adevărată; acesta este pentru mine obiect de maxim interes. Un dar al măreţei naturi, pe care îl face tuturor, dar pe care doar unul dintr-o mie nu-l aruncă în chip jalnic. Este ceea ce eu numesc sinceritatea viziunii; piatra de încercare a unei inimi sincere.

Mahomed nu putea face nici o minune; răspunde adesea iritat: nu pot face nici o minune. Eu? „Eu sînt un Predicator public" chemat să propovăduiesc doctrina aceasta tuturor făpturilor. Dar, aşa cum vedem, lumea fusese, totuşi, un adevărat mare miracol pentru el încă de la început. Contemplaţi lumea, spune el; nu e minunată lucrarea lui Allah? Un adevărat „semn pentru voi", dacă ochii voştri ar fi deschişi! Dumnezeu a făcut Pămîntul acesta pentru voi. „A deschis cărări pe el", puteţi trăi aici, puteţi merge unde vreţi. Pentru

Mahomed, norii erau o adevărată minune în ţinutul uscat al Arabiei. De unde vin, întreabă el, norii mari, născuţi în sînul adînc al imensităţii de Sus? Atîrnă acolo ca nişte monştri uriaşi şi negri; îşi varsă potopul lor de ploaie „ca să învie pămîntul mort, iar iarba răsare şi înalţii palmieri plini de frunze îşi pleacă crengile sub greutatea ciorchinilor de curmale. Nu sînt toate acestea un semn? Ca şi vitele voastre, tot Allah le-a făcut; făpturi mute şi supuse; ele prefac iarba în lapte; ciudate făpturi, de la care vă dobîndiţi şi hainele; seara, se întorc în şir acasă şi, adaugă el, vă fac cinste!" Ca şi corăbiile – Mahomed pomeneşte adesea corăbiile – Uriaşi munţi mişcători, ele îşi întind aripile de pînză, saltă peste valuri, mînate de vîntul Cerului; apoi zac nemişcate, Dumnezeu a chemat vîntul la El şi ele zac ca şi moarte, nu mai pot face nici o mişcare! Minuni! exclamă el; ce minune mai vreţi? Nu sînteţi voi înşivă aici? Dumnezeu v-a făcut, „v-a plămădit dintr-o mînă de lut." Eraţi mici cîndva; cu cîţiva ani în urmă nu eraţi deloc. Aveţi acum frumuseţe, putere, gînduri, „aveţi milă unii faţă de alţii." Îmbătrîniţi şi încărunţiţi; puterea vi se preface în slăbiciune; vă prăbuşiţi şi nu mai sînteţi din nou. „Aveţi milă unii faţă de ceilalţi": aceasta m-a impresionat foarte mult. Dacă Allah v-ar fi făcut astfel ca să nu aveţi milă unul faţă de celălalt, ce-ar fi fost atunci? Aceasta este o cugetare mare şi directă, o privire originală în însăşi esenţa lucrurilor. Sînt vizibile în omul acesta vestigii rudimentare de geniu poetic, ce este mai bun şi mai adevărat. Un intelect puternic şi liber; forţă vizionară, suflet; un om puternic şi pătimaş care ar fi putut fi Poet, Rege, Preot, orice fel de Erou.

Pentru el este veşnic limpede că lumea aceasta este în întregime miraculoasă. El vede ceea ce, aşa cum am mai spus-o odată, toţi marii gînditori, chiar şi primitivii scandinavi, au izbutit să vadă: că această lume materială cu aspect atît de solid, în fond, nu este *nimic;* nu reprezintă decît o manifestare vizuală şi tactilă a puterii şi prezenţei lui Dumnezeu, o umbră aşternută de El pe sînul infinitului vid. Nimic mai mult. Munţii, spune el, munţii aceştia mari şi stîncoşi, se vor risipi „ca nişte nori"; se vor pierde în azur exact ca norii şi nu vor mai fi! Sale ne spune că el îşi închipuie Pămîntul, asemeni arabilor, ca pe o imensă cîmpie sau ca pe o întindere plată de pămînt,

pe care munții sînt așezați ca să o *fixeze*. Ei vor dispărea în Ultima Zi „așa cum dispar norii". Întreg Pămîntul se va duce învîrtindu-se, se va sfărîma în bucăți și va dispărea în vid așa cum piere praful și aburul. Allah își ia mîna de pe Pămînt, iar acesta încetează să mai existe.

Împărăția universală a lui Allah, prezența pretutindeni a unei puteri de nespus, a unei splendori și spaime fără nume ca adevărată forță, esență și realitate în toate lucrurile erau permanent limpezi pentru acest om. Despre aceasta vorbesc oamenii zilelor noastre numindu-le forțe ale naturii sau legi ale naturii; și nu și le închipuie ca pe ceva divin; nici măcar ca pe un lucru, ci ca pe o serie de lucruri destul de lipsite de caracter divin, lucruri care pot fi vîndute, lucruri ciudate, bune ca să pună în mișcare vapoarele cu aburi! Cu științele și enciclopediile noastre, sîntem în stare să uităm de *divinitate* în laboratoarele acestea ale noastre. N-ar trebui să uităm de ea! Căci odată uitată, nu știu ce ar merita să ne amintim. Cred că majoritatea științelor ar fi atunci ceva cu totul mort; ceva veșted, contestatar, lipsit de conținut; un mărăcine toamna tîrziu. Fără asta, cea mai bună știință nu este decît *lemn* uscat; nu este copacul care crește și pădurea care produce, printre altele, lemn mereu nou! Omul nu poate nici să cunoască dacă nu știe să adore într-un fel oarecare. Altfel cunoștințele lui ar fi o simplă pedanterie, un mărăcine mort.

S-au spus și s-au scris multe despre senzualitatea religiei lui Mahomed; mai mult decît se cuvenea. Îngăduințele, criminale pentru noi, pe care le-a acordat el, nu-i aparțineau; le-a găsit practicate în Arabia ca niște legi incontestabile din timpuri imemoriale; ceea ce a făcut el a fost să le împuțineze, să le restrîngă aria de aplicare din mai multe puncte de vedere. Religia sa nu este una ușoară; cu posturi riguroase, abluțiuni, formule complexe foarte stricte, rugăciuni de cinci ori pe zi și abstinență în privința vinului, ea nu „a reușit pentru că a fost o religie ușoară." Ca și cum vreo religie sau vreo cauză legată de religie ar fi reușit vreodată prin asta! Este o calomnie să spui despre oameni că sînt împinși spre fapte eroice de ușurință, de căutarea unei plăceri sau a unei recompense, pentru a primi fructe zaharisite de tot felul, pe lumea aceasta sau pe lumea cealaltă! În cel mai de rînd muritor se află ceva mai nobil. Sărmanul

soldat aflat sub jurămînt, angajat ca să fie ucis, are „onoarea lui de soldat", diferită de regulamentele de instrucție și de solda de un șiling pe zi. Cel mai sărac fiu al lui Adam tînjește în ascuns nu după dulceața lucrurilor, ci să facă lucruri nobile și adevărate ca să-și cîștige sub Cerul lui Dumnezeu numele de Om făcut de Dumnezeu. Arată-i cum să facă asta celui mai neînzestrat salahor și se va transforma într-un erou. Cei care spun că omul este atras de ușurință îi fac o mare nedreptate. Dificultatea, abnegația, martiriul și moartea sînt *momelile* care acționează asupra inimii omului. Aprinde-i generoasa viață interioară și vei obține o flacără care va mistui orice considerații denigratoare. Nu fericirea, ci ceva superior: poți găsi acest lucru chiar și la clasele frivole cu al lor „punct de onoare" și altele asemenea. Nu măgulindu-ne poftele; nu, ci trezind eroicul care somnolează în orice inimă poate orice religie să dobîndească partizani.

Mahomed însuși, după toate care se pot spune despre el, nu era un om senzual. Am greși enorm dacă l-am considera pe acest om drept un amator comun de plăceri, înclinat mai ales spre satisfacții josnice sau spre orice fel de satisfacții. Gospodăria lui era una dintre cele mai cumpătate; masa lui zilnică era constituită din pîine de orz și apă. Uneori, timp de mai multe luni, nici nu se aprindea focul în vatră. Se menționează cu mîndrie justificată că Mahomed își repara singur încălțările și-și cîrpea mantaua. Era un om sărac care trudea din greu și avea puține mijloace de trai. Era nepăsător față de lucrurile pentru care trudesc oamenii de rînd. Nu era un om rău, cred eu; era în el ceva mai bun decît *foamea* de orice fel, ori arabii aceștia sălbatici, luptînd și ciocnindu-se timp de douăzeci și trei de ani sub conducerea lui, aflați mereu în contact direct cu el, nu l-ar fi venerat într-o asemenea măsură! Erau sălbatici, gata oricînd să se încaiere cu sinceritate pătimașă. Dacă n-ar fi fost valoros și n-ar fi dat dovadă de bărbăție, nici un om nu i-ar fi putut domina. Spuneți că îl numeau Profet? Păi, stătea acolo, față în față cu ei; gol și neînvăluit în nici un mister; putînd fi văzut de către toți peticindu-și mantaua, reparîndu-și încălțările; luptînd, dînd sfaturi și ordine din mijlocul lor. Trebuie să-și fi dat seama ce fel de om *era*, oricum l-ar fi *numit*! Nici un împărat cu tiarele lui cu tot nu a fost ascultat așa cum a

fost ascultat omul acesta înfăşurat într-o mantie cîrpită de propriile lui mîini, timp de douăzeci şi trei de ani de încercări aspre şi concrete. Găsesc că trebuie, de la sine, ceva eroic pentru aceasta.

Ultimile lui cuvinte sînt o rugăciune; izbucniri disperate ale unei inimi luptîndu-se să se înalţe, tremurînd de intensitatea speranţei către Creatorul ei. Nu putem spune că religia lui l-a *înrăit*; l-a făcut mai bun; *bun, nu rău*. Se menţionează împrejurări în care şi-a dovedit generozitatea şi înţelegerea. Cînd şi-a pierdut fiica, ceea ce a rostit în felul său, cu o sinceritate extremă, a fost echivalentul atitudinii creştine: „Domnul a dat, Domnul a luat; fie numele Domnului lăudat". I-a răspuns aidoma şi lui Seid, iubitul său sclav eliberat, cel de al doilea dintre credincioşi. Seid căzuse în lupta de la Tabuc, prima dintre ciocnirile lui Mahomed cu grecii. Mahomed a spus: A fost bine; Seid a făcut lucrarea stăpînului său, Seid s-a dus la Stăpînul său: toate sînt bune în privinţa lui Seid. Fiica lui Seid l-a găsit, totuşi, jelind asupra trupului neînsufleţit; bătrînul cărunt topindu-se în lacrimi! „Ce văd?" spuse ea. „Vezi un prieten plîngîndu-şi prietenul." Intră pentru ultima oară în moschee cu două zile înainte de a muri. A întrebat dacă a nedreptăţit vreodată pe cineva. Dacă da, fie ca propria lui spinare să suporte loviturile de bici. Dacă datorează ceva cuiva. O voce a răspuns: „Da, mie, îmi datorezi trei drahme, pe care ţi le-am împrumutat în cutare ocazie". Mahomed a poruncit să i se dea banii: „Mai bine să fiu ruşinat acum – spuse el – decît în Ziua Judecăţii". Sper că vă amintiţi de Kadijah şi de acel „Nu, pe Allah!" Astfel de trăsături de caracter ni-l arată pe omul ingenuu, pe fratele nostru al tuturor, pe care-l vedem în timp după douăsprezece secole, adevărat Fiu al Mamei noastre comune.

Pe lîngă aceasta, îmi place Mahomed pentru că este complet lipsit de ipocrizie. El este un fiu aspru al pustietăţii care nu se bizuie decît pe el însuşi şi nu pretinde a fi ceea ce nu este. Nu este pic de mîndrie ostentativă în el, dar nici nu exagerează cu umilinţa. E aşa cum poate fi, cu mantia sa şi cu încălţările sale peticite de mîinile sale; vorbeşte pe şleau cu tot felul de regi persani şi împăraţi greci, spunîndu-le ce trebuie să facă; ştie destul de bine, în ceea ce-l priveşte, ce înseamnă „respectul faţă de tine însuţi". Într-un război pe viaţă şi pe moarte cu beduinii, nu puteau lipsi cruzimile; dar nici

pildele de îndurare, de nobilă şi firească milă şi generozitate. Mahomed nu se scuză deloc pentru primele şi nu se laudă nici cu acestea din urmă. Fiecare din ele erau pornite din inima sa, fără nici o influenţă din afară; fiecare corespunzînd locului şi timpului.

Mahomed nu era un sfios! Dacă era cazul, se manifesta cu o ferocitate firească, fără să minimalizeze nimic! Lupta de la Tabuc este adesea adusă în discuţie. Mulţi dintre oamenii săi refuzaseră să-l urmeze atunci, pretextînd vremea călduroasă, faptul că era sezonul secerişului şi aşa mai departe; nu putea uita acest lucru. Secerişul vostru? Vă ia doar o zi. Ce este secerişul vostru faţă de veşnicie? Vremea călduroasă? Da, era foarte cald, „dar în Iad e şi mai cald!" Un sarcasm tăios îşi face uneori apariţia: El spune, adresîndu-se necredincioşilor: Veţi primi răsplata cuvenită a faptelor voastre în Ziua Cea Mare. Vor fi cîntărite chiar în faţa voastră; nu vi se va trece nimic cu vederea! Analizează atent problema în orice împrejurare; o *vede*. Din cînd în cînd, inima lui rămîne înmărmurită în faţa măreţiei ei. „Desigur", spune el. Cuvîntul acesta constituie adesea în Coran o întreagă frază: „Desigur".

Mahomed nu are în el pic de *diletantism*. Este o problemă de osîndă şi mîntuire, de timp şi de veşnicie în cazul lui: e cum nu se poate de serios în această privinţă! Diletantism, ipoteze, speculaţii, un fel de amatorism în căutarea adevărului, jucîndu-se şi cochetînd cu adevărul. Acesta este cel mai dureros păcat. Rădăcina tuturor păcatelor imaginabile, constînd din inima şi sufletul omului care nu s-au deschis niciodată în faţa adevărului; „trăind într-o speranţă vană". Un asemenea om nu numai că spune şi generează minciuni, dar *este* el însuşi minciună. Principiul moral raţional, scînteie a divinităţii, este adînc înrădăcinat în el, într-un fel de paralizie de moarte calmă, în viaţă. Chiar şi cele mai mari minciuni ale lui Mahomed sînt mai adevărate decît adevărurile unui astfel de om. Acesta este omul nesincer: lustruit, neted, respectabil uneori şi în anumite împrejurări, inofensiv, nu spune nimic care ar răni pe cineva; extrem de *curat*, aşa cum este acidul carbonic, care înseamnă moarte şi otravă.

Nu vom lăuda preceptele morale ale lui Mahomed ca fiind întotdeauna de cea mai înaltă calitate; se poate spune totuşi că există o permanentă tendinţă spre bine în ele; că ele sînt veritabile dictate

ale unei inimi aspirînd la tot ceea ce este drept şi adevărat. Sublima toleranţă a creştinismului, întoarcerea celuilalt obraz atunci cînd primul a fost lovit este de negăsit aici. *Trebuie* să te răzbuni, dar cu măsură, fără exagerare sau ignorînd principiul dreptăţii. Pe de altă parte, Islamul, ca orice altă credinţă sau pătrundere în esenţa omului, este o balanţă perfectă pentru oameni: sufletul unui credincios cîntăreşte mai mult decît orice regat pămîntesc; toţi oamenii sînt, conform Islamului, egali între ei. Mahomed nu insistă asupra dării de pomeni, ci asupra necesităţii acesteia; el fixează prin lege cît trebuie să dai şi faptul că o faci în detrimentul tău dacă omiţi acest lucru. A zecea parte a venitului anual al oricărui om, indiferent de cît ar fi acesta, constituie *proprietatea* săracilor, a celor necăjiţi şi care au nevoie de ajutor. Toate bune: vocea naturală a umanităţii, milei şi echităţii izvorînd din inima acestui sălbatic fiu al naturii spune că *aşa* trebuie să fie.

Paradisul lui Mahomed este senzual, chiar şi Iadul său este senzual: atît în primul cît şi în celălalt există destule care ne şochează trăirile spirituale. Dar trebuie să nu uităm că la arabi fusese aşa de la bun început; că Mahomed, prin toate schimbările pe care le-a adus, a îmblînzit şi îngrădit toate acestea. De altfel, cele mai deşănţate senzualităţi sînt opera doctorilor, discipolii săi, nu opera lui. Într-adevăr, în Coran se vorbeşte extrem de puţin despre bucuriile Paradisului; ele sînt doar menţionate, fără să se insiste asupra lor. Nu este uitat nici faptul că cele mai mari bucurii trebuie să fie chiar şi acolo cele spirituale; Prezenţa Pură a Preaînaltului, aceasta trebuie să depăşească cu mult toate celelalte bucurii. Căci spune el: „Salutul vostru trebuie să fie Pace." *Salam*, Pace ţie! – lucru pe care orice suflet raţional şi-l doreşte şi pe care-l caută în zadar aici, pe Pămînt, ca pe unica binecuvîntare. „Veţi sta cu toţii pe scaune, unul în faţa celuilalt: orice pizmă va fi îndepărtată din inimile voastre". Orice pizmă! Vă veţi iubi liber unul pe celălalt; pentru fiecare din voi va exista destul rai în ochii fratelui vostru!

În legătură cu acest Paradis senzual şi cu senzualitatea lui Mahomed, cel mai dureros capitol pentru noi, sînt multe de spus; dar nu e locul să le înşirăm aici. Doar două observaţii voi face, după care voi lăsa totul la aprecierea dumneavoastră. Prima mi-a

fost sugerată de Goethe. Este vorba despre o aluzie făcută de el, care merită din plin să fie luată în seamă. Într-una din descrierile sale din *Călătoriile lui Meister*, eroul ajunge într-o societate de oameni cu purtări foarte ciudate, dintre care unul este prezentat astfel: „Pretindem – spune Maestrul – ca fiecare dintre ai noștri să se îndrepte într-o singură direcție, să acționeze împotriva dorinței sale într-o anumită problemă și să facă lucrul pe care nu dorește să-l facă, chiar dacă îi acordăm o mai mare libertate de alegere în toate celelalte privințe." Consider că există o mare dreptate în cele de mai sus. Să te bucuri de lucrurile plăcute; nu este nimic rău în asta. Reducerea eului nostru moral la sclavie față de ele, în aceasta constă răul. În plus, să-l lăsăm pe om să afirme că este stăpîn pe tabieturile sale; că poate să se debaraseze și că se va debarasa de ele dacă e cazul: este o lege excelentă aceasta. Luna Ramadanului pentru musulmani, o mare parte din religia lui Mahomed și din propria sa viață se îndreaptă în această direcție; dacă nu prin premoniție sau prin evoluție morală din partea lui, atunci printr-un sănătos instinct bărbătesc, care este la fel de bun.

Dar mai este un lucru de spus despre Raiul și Iadul mahomedan. Adică faptul că, oricît de grosolane și materialiste ar fi, ele sînt o emblemă a unui adevăr veșnic, de care nu toți oamenii din alte părți își amintesc întotdeauna. Acest Paradis rudimentar și senzual al lui Mahomed; îngrozitorul Iad în flăcări; enorma și măreața Zi a Judecății asupra căreia insistă el atît de mult; ce sînt toate acestea în imaginația rudimentară a beduinilor decît o aparență superficială a marelui Fapt spiritual, a începutului tuturor Faptelor, care este nociv și pentru noi dacă nu-l știm și nu-l simțim cu toții. Dar este oare vorba de natura infinită a datoriei? Faptul că acțiunile omului sînt în această împrejurare de o importanță *extraordinară* pentru el și că acestea nu mor niciodată și nici nu au sfîrșit; că omul, în scurta lui viață, se înalță pînă la Cer și coboară pînă în Iad, și că cei șaizeci de ani smulși timpului țin o veșnicie înspăimîntător și minunat ascunsă: toate acestea se întipăriseră de la sine, ca niște semne de foc, în sălbaticul suflet arab. Ele sînt încrustate acolo cu litere de foc și fulger; groaznice, de nespus, prezente veșnic în el. Cu o sobrietate explozivă, cu o sinceritate pătimașă și sălbatică, oprindu-se, vor-

bind chiar dacă nu este în stare să vorbească, el se străduieşte să o exprime, să le întrupeze în Raiul şi în Iadul acela. Întrupate oricum aţi vrea, ele sînt primele dintre toate adevărurile; ceva venerabil în toate întrupările posibile. Care este ţelul principal al omului pe Pămînt? Mahomed a răspuns la această întrebare într-un fel care ne-ar putea ruşina pe unii dintre *noi!* El nu ia Binele şi Răul, ca un Bentham[13] sau un Paley[14], şi nu calculează profiturile şi pierderile sau ultima plăcere unora sau altora; ci, totalizînd toate acestea prin adunare şi scădere într-un rezultat net, vă întreabă dacă, în general, Binele nu precumpăneşte cu mult mai mult! Nu, nu este *mai bine* să faci aceasta decît cealaltă; pentru că una faţă de cealaltă este ca viaţa faţă de moarte, ca Raiul faţă de Iad. Una nu trebuie în nici un caz făcută, cealaltă nu trebuie în nici un caz lăsată nefăcută. Nu trebuie să le cîntăriţi; sînt incomensurabile: una înseamnă moarte eternă pentru om, cealaltă înseamnă viaţă veşnică. Utilitatea lui Bentham înseamnă virtute dobîndită prin profit şi pierdere, reducînd această lume a lui Dumnezeu la o maşină cu aburi, neînsufleţită şi brutală, iar imensul suflet ceresc al unui om la un fel de cîntar de măsurat fînul şi ciulinii, plăcerile şi durerile. Dacă mă întrebaţi cine, Mahomed sau ele, oferă imaginea cea mai jalnică şi mai falsă a omului şi a destinului său, vă voi răspunde că nu Mahomed este acela!

Vom repeta, pe scurt, că religia lui Mahomed este un fel de creştinism; că ea are un element pur de cea mai înaltă spiritualitate care nu poate fi întunecat de imperfecţiunile lui, oricît ar fi ele de multe. Zeul scandinav *Dorinţă*, zeul tuturor oamenilor primitivi, a fost ridicat la rangul de Cer de către Mahomed; dar un Cer simbolic al datoriei sacre care trebuie să fie cîştigat prin credinţă, prin fapte vitejeşti şi printr-o răbdare divină care presupune o vitejie şi mai mare. Este vorba de păgînism scandinav şi de un veritabil element ceresc adăugat la toate acestea. Nu are rost să-l consideraţi drept fals; nu căutaţi în el falsitatea, ci adevărul lui. Acest adevăr a constituit vreme de douăsprezece secole religia şi călăuza unei cincimi din întreaga omenire. Şi, mai presus de orice, adevărul acesta a fost o religie *crezută* din inimă. Arabii au crezut în religia lor şi au încercat să trăiască conform preceptelor ei! Nici un creştin, încă de la începuturi sau poate doar de pe vremea puritanismului englez din timpurile

moderne, nu a trăit mai neclintit în credința lui decît au făcut-o musulmanii, care au crezut necondiționat în ea, înfruntînd cu ajutorul ei timpul și veșnicia. Chiar în noaptea aceasta, străjerul de pe străzile din Cairo, strigînd „Cine-i acolo?", va primi drept răspuns de la orice trecător un „Nu există alt Dumnezeu decît Dumnezeu." *Allah akbar*, Mare este Dumnezeu, *Islam*, supuneți-vă; acestea răsună în toate sufletele și în întreaga existență de zi cu zi a milioane de oameni arși de soare. Misionari zeloși propovăduiesc această religie printre malaezieni, papuași de culoare și brutali idolatri, înlăturînd tot ce este mai rău, dar nimic din ceea ce este mai bun sau măcar bun.

Pentru poporul arab a fost ca o trezire din întuneric la lumină; Arabia a înviat pentru prima oară prin intermediul ei. Un sărman popor de păstori, rătăcind necunoscut prin pustiurile lui încă de cînd a fost făcută lumea. Un Profet-Erou le-a fost trimis cu un cuvînt în care puteau crede: și iată că necunoscuții devin cunoscuți de toată lumea. Cei puțini cuceresc lumea. Un secol mai tîrziu, Arabia ajunge pînă la Grenada și Delphi. Scînteind de vitejie, de splendoare și de lumina geniului, Arabia licărește prin veacuri peste o mare parte a lumii. Credința e mare și-i dă viață. Istoria unei națiuni dă roade, înalță sufletele și este mare de îndată ce începe să creadă. Arabii, omul Mahomed și secolul acela, nu sînt ca și cum ar fi căzut o scînteie asupra unei lumi care părea făcută din nisip negru nebăgat în seamă; numai că nisipul se dovedește a fi praf de pușcă și explodează pînă la cer, de la Delphi pînă-n Granada! Așa cum am mai spus-o, Omul Mare este întotdeauna ca fugerul căzut din Cer; restul oamenilor stau în așteptarea lui și au nevoie de el drept combustibil ca să se aprindă și ei.

Note

1. Delir (lat.).
2. Hugo Grotius (născut Huig de Groot) (1583–1645), savant, jurist și om de stat olandez.
3. Contele Alessandro di Cagliostro (1743–1795), alchimist și șarlatan sicilian.

4. Fiul lui Abraham şi al lui Hagar, aceasta din urmă fiind sclava lui Sarah, soţia celui dintîi.

5. Doctrină atribuită lui Nestorius, patriarh al Constantinopolului în perioada 428–431 e.n., conform căreia divinul şi umanul existau ca două naturi distincte în Isus; în anul 431 a fost declarat eretic.

6. Unul dintre ultimele romane ale lui Walter Scott, apărut în 1824, cu şapte ani înainte de moartea scriitorului.

7. Pseudonimul lui Friedrich Leopold von Hardenberg (1772–1801), unul dintre cei mai mari poeţi romantici din literatura universală.

8. Regele francilor (768–814) şi împărat al Sfîntului Imperiu Roman (800–814), unul din promotorii răspîndirii creştinismului.

9. Doctrină conform căreia Dumnezeu Tatăl şi Dumnezeu Fiul nu sînt nici identici, nici diferiţi ca substanţă, ci similari. (n. trad.)

10. Doctrină conform căreia Dumnezeu Tatăl şi Dumnezeu Fiul sînt identici ca substanţă.

11. *Bona-fide*, în original.

12. Samuel Johnson (1709–1784), lexicograf, scriitor şi critic englez, cunoscut sub numele de Doctor Johnson.

13. Jeremy Bentham (1748–1832), filosof, economist şi jurist englez.

14. William Paley (1743–1805), teolog şi filosof englez.

III

EROUL CA POET. DANTE. SHAKESPEARE

Eroul ca Divinitate sau ca Profet sînt produse ale timpurilor vechi, irepetabile ulterior. Ele presupun o anumită concepţie primitivă, cărea i-a pus capăt evoluţia cunoştinţelor ştiinţifice. Este nevoie de o lume lipsită sau aproape total lipsită de forme ştiinţifice, pentru ca oamenii, în uimirea lor plină de dragoste, să-şi închipuie că semenul lor este un zeu, sau că în el vorbeşte glasul unui zeu. A trecut vremea divinităţii şi a profeţilor. Urmează să ne vedem eroul sub forma mai puţin ambiţioasă, dar şi mai puţin îndoielnică a unui poet; o formă imperisabilă. Poetul este o figură eroică, pe care atît epocile cele mai moderne cît şi cele mai vechi o pot produce şi care va apărea ori de cîte ori va voi natura să trimită un suflet de erou. În orice epocă este posibil ca el să ia forma unui poet.

Erou, Profet, Poet, atîtea nume diferite, în diverse timpuri şi locuri, pe care le dăm Oamenilor Mari, conform varietăţilor pe care le observăm la ei şi sferei în care s-au distins! După acelaşi principiu le putem acorda mai multe nume. Voi remarca, totuşi, ca un fapt care merită să fie înţeles, că deosebirea de *sferă* constituie originea

principală a acestor distincţii; că Eroul poate fi Poet, Profet, Rege, Preot sau orice altceva în funcţie de lumea în care se naşte. Mărturisesc că nu am nici un fel de noţiune despre veritabilii Oameni Mari care să nu poată fi *tot* felul de oameni. Poetul care poate pur şi simplu să stea pe scaun şi să compună strofe nu va scrie poezie prea valoroasă. Nu poate cînta eroul războinic dacă nu este el însuşi un războinic eroic. Îmi închipui că sălăşluiesc în el un politician, un gînditor, un legislator şi un filosof; într-o măsură sau alta, el ar putea fi şi chiar este toţi aceştia. Nu pot înţelege nici cum un Mirabeau[1], cu marea lui inimă înflăcărată, cu focul care era în el, cu izbucnirile lui în lacrimi, n-ar fi putut să scrie versuri, tragedii, poeme şi să mişte astfel toate inimile, dacă viaţa şi educaţia lui l-ar fi purtat în această direcţie. Marele caracter fundamental este cel al Omului Mare; este suficient ca omul să fie Mare. Napoleon are în el multe cuvinte aidoma Bătăliei de la Austerlitz. Mareşalii lui Ludovic al XIV-lea sînt, de asemenea, un fel de oameni poetici; lucrurile pe care le spune Turenne[2] sînt pline de înţelepciune şi genialitate, ca şi acelea ale lui Samuel Johnson. Inimă mare, ochi limpede şi pătrunzător: în aceasta constă totul. Nici un om, indiferent de tărîmul în care lucrează, nu poate progresa deloc fără acestea. Petrarca şi Boccaccio au îndeplinit misiuni diplomatice, se pare, destul de bine: este uşor de crezut, căci făcuseră lucruri şi mai grele decît acestea! Burns[3], un talentat autor de cîntece, ar fi putut ajunge un Mirabeau mai bun. În privinţa lui Shakespeare, – nu se ştie ce n-ar fi putut face *el* la modul superlativ.

Există, ce-i drept, şi aptitudini naturale. Natura nu-i face pe toţi Oamenii Mari, cum nu-i face nici pe ceilalţi oameni după acelaşi tipar. Diversitate de aptitudini, desigur; dar mult mai mare cea de împrejurări; şi mult mai adesea *acestea din urmă* sînt luate în seamă. Dar se întîmplă ce se întîmplă cu oamenii de rînd în învăţarea unei meserii. Luaţi orice om, un om cu vagi capacităţi, care poate fi orice fel de meşteşugar, şi faceţi din el fierar, tîmplar sau zidar; atunci el este şi rămîne aceasta şi nimic altceva. Iar dacă, aşa cum se plînge Addison[4], vedeţi uneori un hamal împleticindu-se sub povara lui pe nişte picioare ca nişte fuse, şi, lîngă el, un croitor cu statura unui

Samson mînuind o bucată de stofă şi un minuscul ac de cusut, nu se poate spune nici în acest caz că este vorba doar de o aptitudine de la natură! Omul Mare, la rîndul său, unde trebuie să-şi facă el ucenicia? Dat fiind că este erou, urmează el să devină cuceritor, rege, filosof, poet? Există un calcul controversat inexplicabil de complex între lume şi el! El va citi istoria lumii şi legile ei; istoria lumii şi legile ei vor fi acolo spre a fi citite. Ceea ce lumea va îngădui şi va decide în *această* privinţă este, aşa cum am mai spus, cel mai important fapt pentru lume.

Poetul şi Profetul diferă mult în elasticele noastre noţiuni moderne asupra lor. În unele limbi vechi, titulaturile sînt, de asemenea, sinonime. *Vates*[5] înseamnă atît profet cît şi poet: şi, într-adevăr, Profetul şi Poetul, bine înţeleşi, s-au înrudit ca sens în toate timpurile într-o mare măsură. Fundamental, ei sînt unul şi acelaşi şi în zilele noastre; mai ales în această importantă privinţă, adică în aceea că amîndoi au pătruns în misterul sacru al Universului, ceea ce Goethe numeşte „secretul dezvăluit". „Care este marele secret?" întreabă cineva. „Secretul *dezvăluit*", deschis tuturor, sesizat aproape de nimeni! Acest mister divin care se află pretutindeni, în toate fiinţele, „ideea Divină a Lumii, cea care stă ascunsă în esenţa aparenţei", cum se exprimă Fichte[6]; pentru care orice aparenţă, de la cerul înstelat la iarba de pe cîmpie, dar mai ales aparenţa omului şi a operei sale nu este decît *veşmîntul*, întruparea care o face vizibilă. Acest mister divin *este* în toate timpurile şi în toate locurile; este cu adevărat. În majoritatea epocilor şi locurilor este în mare parte trecut cu vederea; iar Universul, care poate fi întotdeauna definit în orice limbă drept gîndul împlinit al lui Dumnezeu, este considerat drept materie trivială, inertă şi banală, ca şi cum, aşa cum spune satiristul, ar fi un lucru mort, pe care vreun tapiţer l-ar fi asamblat! N-ar duce la nimic bun acum să *vorbim* despre aceasta prea mult; dar este păcat pentru fiecare dintre noi dacă nu-l cunoaştem, dacă nu trăim veşnic avînd cunoştinţă de el. O milă deosebit de jalnică, într-adevăr; ar fi un eşec dacă am trăi altfel!

Dar acum, oricine ar uita acest mister divin, *Vates*, fie poet, fie profet, l-a pătruns; este un om trimis aici ca să-l cunoaştem cît mai limpede. Acesta este întotdeauna mesajul lui; el trebuie să ne dezvăluie acel mister sacru cu care, mai mult ca alţii, trăieşte permanent. În timp ce alţii îl uită, el îl cunoaşte. Fără să i se ceară consimţămîntul, se pomeneşte trăind în mister, menit să trăiască în el. Repet, nu este vorba despre zvonuri, ci despre intuiţie şi credinţă directă. Acest om nu putea să nu fie sincer! Oricine poate trăi în aparenţa lucrurilor; pentru el este o necesitate a naturii să trăiască în însuşi faptul lucrurilor. Repet încă o dată, un om care ia Universul în serios, deşi toţi ceilalţi nu fac decît să se joace cu el. El este un *Vates* în primul rînd, în virtutea sincerităţii sale. Pînă acum Poet şi Profet, părtaşi la „secretul dezvăluit", sînt unul şi acelaşi.

Din nou despre distincţiile lor: am putea spune că Profetul *Vates* a abordat misterul sacru mai mult din punct de vedere moral, ca Bine şi Rău, Datorie şi Interdicţie; Poetul *Vates* din punctul de vedere a ceea ce germanii numesc latura estetică, ca frumos şi ca alte noţiuni similare. Primul poate fi numit revelatorul a ceea ce urmează să facem, celălalt a ceea ce trebuie să iubim. Dar aceste două domenii practic se întrepătrund şi nu pot fi separate unul de celălalt. Şi profetul are grijă de ceea ce trebuie să iubim: cum ar şti altfel ceea ce urmează să facem? Cel mai înalt glas care s-a făcut vreodată auzit pe acest pămînt a spus: „Uitaţi-vă la crinii din cîmpie; nu trudesc şi nici nu torc: şi totuşi Solomon, în culmea gloriei sale, nu era împodobit ca un crin." Aceasta este o privire în profunzimea Frumosului. „Crinii din cîmpie", mai împodobiţi decît prinţii pămîntului, înălţîndu-şi capetele acolo, din brazda umilă; un *ochi* frumos privind spre viu din imensa mare interioară a frumuseţii! Cum ar putea pămîntul aspru să facă toate acestea dacă esenţa lui, rugoasă cum arată şi este, n-ar fi, pe dinăuntru, frumuseţe? Şi din acest punct de vedere, una din spusele lui Goethe, care i-a uimit pe mulţi, ar putea prezenta interes: „Frumosul – afirmă el – este măreţ decît Binele; Frumosul include Binele în el". Frumosul *veritabil* care, aşa cum spuneam undeva, „diferă, totuşi, de *fals*, aşa cum se deosebeşte Cerul de Vauxhall!"[7] Atît despre distincţia şi identitatea Poetului şi a Profetului.

În vremurile de odinioară, cît şi în timpurile moderne, găsim puţini poeţi consideraţi ca fiind perfecţi, la care ar fi un fel de trădare dacă le-ai găsi vreun defect. Este o iluzie, totuşi. În fond, este destul de clar că nu există poet perfect! În inimile tuturor oamenilor există o venă poetică; nimeni nu este alcătuit în întregime din poezie. Sîntem cu toţii poeţi atunci cînd *citim* bine o poezie. „Imaginaţia care ne înfioară în *Infernul* lui Dante", nu este oare aceeaşi trăire, mai slabă ca intensitate, ca aceea a lui Dante însuşi? Nimeni altul, cu excepţia lui Shakespeare, poate întrupa, pornind de la *Saxo Grammaticus*, povestea lui Hamlet, aşa cum a făcut-o el, dar oricine poate plăsmui un fel de poveste din aceasta; oricine o poate întrupa mai bine sau mai rău. Nu este nevoie să ne petrecem vremea dînd definiţii. Acolo unde nu există nici o diferenţă anume, ca între ceva rotund şi ceva pătrat, orice definiţie trebuie să fie mai mult sau mai puţin arbitrară. Un om care are elementul poetic atît de dezvoltat în el, încît să devină manifest va fi numit poet de vecinii săi. Ca şi poeţii lumii, cei pe care trebuie să-i considerăm perfecţi, sînt categorisiţi de critici într-un fel oarecare. Cel care se ridică atît de mult deasupra nivelului general al poeţilor va părea cutărui sau cutărui critic un poet universal; aşa cum se cuvine să fie. Şi, totuşi, aceasta este şi trebuie să fie o distincţie arbitrară. Toţi poeţii, toţi oamenii au ceva universal în ei; dar nici un om nu este alcătuit în întregime din aceasta. Majoritatea poeţilor sînt uitaţi foarte repede; nici măcar prea-nobilul Shakespeare sau Homer nu pot fi *veşnic* păstraţi în minte; vine o zi cînd şi ei nu vor mai exista!

Veţi spune, cu toate acestea, că trebuie să existe o diferenţă între adevărata poezie şi adevărata vorbire nepoetică. Care este diferenţa? Multe s-au scris în această privinţă, mai ales de către ultimii critici germani, dintre care unii, la început, sînt foarte greu de înţeles. Ei spun, de exemplu, că poetul deţine o *infinitate* în el; comunică un *Unendlichkeit*, un anumit caracter de „infinitate", prin ceea ce scrie. Acest fapt, deşi nu foarte precis, merită să fie reţinut, dat fiind că se referă la un subiect atît de vag: dacă medităm cum se cuvine asupra lui, vom găsi în el, cu timpul, un înţeles. În ce mă priveşte, găsesc un înţeles considerabil în vechea distincţie vulgară a poeziei

ca fiind *muzicală,* ca avînd muzicalitate în ea, ca fiind cîntec. E adevărat că, fiind presaţi să dăm o definiţie, am putea spune aceasta, sau orice altceva. Dacă descrierea ta este autentic *muzicală*, muzicală nu numai în cuvinte, ci şi în inimă şi ca substanţă, în toate gîndurile şi exprimările, în întreaga concepţie, atunci multe sălăşluiesc în aceasta! Un gînd *muzical* este cel rostit de o minte care a pătruns în esenţa intimă a lucrului; care a detectat misterul lui intim, adică *melodia* ascunsă în el; armonia coerenţei care sălăşluieşte în sufletul lui, prin care există şi are drept la existenţă pe lumea aceasta. Am putea spune că toate lucrurile profunde sînt melodioase; se exprimă ele însele în cîntec. Sensul cîntecului este foarte adînc. Cine poate exprima în cuvinte logice efectul pe care îl are muzica asupra noastră? Un fel de vorbire nearticulată şi insondabilă care ne duce la marginea Infinitului şi ne lasă să privim cîteva clipe în adîncul său!

Mai mult, orice vorbire, chiar şi cea mai de rînd, are ceva de cîntec în ea: nu există parohie pe lumea asta care să nu-şi aibă accentul ei; ritmul sau *melodia* cu ajutorul cărora oamenii de acolo *cîntă* ce au de spus! Accentul este un fel de cînt; toţi oamenii îşi au propriul lor accent, deşi îl *observă* doar pe al altora. Notaţi de asemenea că orice limbaj pasionat devine realmente muzical, cu o muzicalitate mai fină decît simplul accent. Vorbirea unui om, chiar atunci cînd se află în culmea furiei, devine muzică, se preface în cîntec. Toate lucrurile profunde sînt cîntece. Cîntecul pare să fie oarecum adevărata noastră esenţă; ca şi cum tot restul n-ar fi decît pojghiţă sau carapace! Este elementul nostru primar; al nostru şi al tuturor lucrurilor. Grecii vorbeau despre armonia sferelor; era sentimentul pe care îl aveau ei despre structura internă a naturii; că sufletul tuturor vocilor şi expresiilor ei este o muzică perfectă. Vom numi deci poezia *gîndire muzicală*. Poetul este cel care *gîndeşte* în acest mod. În fond, totul se reduce în întregime la forţa intelectului. Sinceritatea şi profunzimea viziunii unui om sînt cele care îl fac poet. Priviţi adînc şi veţi vedea muzical; inima naturii *fiind* pretutindeni muzică, este suficient să poţi ajunge la ea.

Poetul *Vates,* cu melodioasa apocalipsă a naturii, pare să deţină o poziţie inferioară printre noi, în comparaţie cu Profetul *Vates;*

funcția sa și prețuirea pe care o dăm noi acestei funcții sînt la fel de scăzute. Eroul luat drept Divinitate; Eroul considerat Profet; apoi Eroul luat doar ca Poet: nu credeți că prețuirea acordată de noi Omului Mare scade tot mai mult? Mai întîi îl luăm drept zeu, apoi drept inspirat de Dumnezeu; iar acum, în stadiul următor, vorbele lui cele mai miraculoase obțin din partea noastră doar recunoașterea faptului că este poet, un splendid creator de versuri, un om de geniu și celelalte! Așa pare, dar mă conving singur că, de fapt, nu este așa. Dacă ne gîndim bine, se va vedea poate că există încă în om *aceeași* cu totul specială admirație pentru harul său eroic, oricum i-am spune; aceeași ca întotdeauna.

Dacă nu-l mai considerăm pe Omul Mare literalmente divin, aș spune că aceasta se datorește faptului că noțiunile noastre de Dumnezeu, de supremul și inaccesibilul Izvor al splendorii, înțelepciunii și eroismului sînt tot mai *elevate*, iar nu în totalitate faptului că respectul nostru pentru aceste calități, manifestate la semenii noștri, ar fi mai mic. Merită să ne gîndim bine la acest lucru. Diletantismul sceptic, blestemul acestor vremuri, un blestem care nu va dura veșnic, îndeplinește cu adevărat o funcție tristă în acest domeniu elevat al lucrurilor omenești, ca de altfel în toate domeniile; iar respectul nostru față de Omul Mare, așa schilod, orb și paralitic cum este el, se află într-o stare jalnică, aproape de nerecunoscut. Oamenii se închină în fața aparențelor Oamenilor Mari. Majoritatea nu cred că există vreo realitate în Oamenii Mari care să justifice adorarea; credința cea mai jalnică, cea mai fatalistă, iar de crezi în ea, ajungi să nu mai ai nici o nădejde în orice este omenesc. Și, totuși, hai să-l luăm drept exemplu pe Napoleon! Un locotenent corsican de artilerie; adică aparența *lui*. Dar oare nu este el cel ascultat, *adorat* în felul lui, așa cum n-ar putea fi adorați toți purtătorii de tiare și diademe din lume? Strălucite ducese și servitorii din hanuri se adună în jurul lui Burns, un simplu țăran scoțian; un simțămînt straniu trăit de toți cum că nu auziseră în întreaga lor viață un astfel de om; că, în general, acesta este Omul! În adîncul inimii lor un lucru se clarifică confuz, deși, în zilele noastre, nu există nici o cale de a-l exprima, anume că acest țăran, cu sprîncenele negre și ochii scînteietori și

plini de soare, cu vorbele lui ciudate care provoacă rîsul şi te fac să plîngi, deţine o demnitate mult mai mare decît a celorlalţi, demnitate incomparabilă cu a acestora din urmă. Nu simţim şi noi la fel? Iar acum, dacă am arunca diletantismul, scepticismul, trivialitatea şi toate neamurile lor blestemate departe de noi, aşa cum trebuie să se întîmple odată şi odată, cu ajutorul lui Dumnezeu; dacă am mătura cu totul credinţa în aparenţa lucrurilor şi am înlocui-o cu credinţa curată în *lucruri*, astfel ca omul să acţioneze doar la impulsul acesteia şi să le considere pe celelalte ca inexistente, ce sentiment nou şi mult mai viu am avea faţă de acest Burns!

Mai mult, în paginile de faţă, aşa cum sînt ele, nu avem şi noi doi poeţi curaţi, care, dacă nu sînt consideraţi drept zei, sînt, totuşi, cel puţin beatificaţi? Shakespeare şi Dante sînt Sfinţii Poeziei; la drept vorbind, dacă ne gîndim bine, ei sînt *canonizaţi*, astfel că ar fi o nelegiuire să ne atingem de ei. Instinctul orb al lumii, acţionînd prin aceste impedimente perverse, a ajuns la un astfel de rezultat. Dante şi Shakespeare sînt o pereche aparte. Ei se înalţă la o oarecare distanţă unul de altul, într-un fel de solitudine regală; nimeni nu-i egalează. În sentimentul general al lumii, un anumit transcendentalism, o glorie echivalentă cu perfecţiunea însăşi, îi înveşmîntă pe amîndoi. Amîndoi sînt *canonizaţi*, deşi nici un Papă sau Cardinal nu au făcut-o cu mîna lor! Astfel, în ciuda oricărei influenţe pervertite, în timpurile cele mai ne-eroice, acesta este şi astăzi respectul nostru indestructibil faţă de eroism. Să ne uităm mai îndeaproape la aceşti doi eroi, la Poetul Dante şi Poetul Shakespeare. Puţinul cît ne este îngăduit să spunem aici pentru Eroul ca Poet va fi suficient.

Multe volume s-au scris, toate pline de comentarii asupra lui Dante şi a cărţii sale; totuşi, în general, fără cine ştie ce rezultat. Biografia sa este, ca să zicem aşa, ireparabil pierdută pentru noi. Ca om lipsit de importanţă, rătăcind de ici-colo şi copleşit de necazuri, nu i s-a acordat prea multă importanţă în timpul vieţii; dar cea mai mare parte a informaţiilor s-au pierdut între timp. Au trecut cinci secole de cînd a încetat să scrie şi să trăiască printre noi. Conform tuturor comentariilor, însăşi cartea ne prezintă esen-

ţialul din ceea ce ştim despre el. Cartea, la care am putea adăuga portretul acela atribuit în general lui Giotto, pe care, privindu-l, nu putem să nu credem că este original, oricine l-ar fi pictat. Mie mi se pare un chip deosebit de emoţionant; poate cel mai mişcător din toate cîte le ştiu. Zugrăvit singur acolo, privind în gol, cu o simplă cunună de lauri în jur; supărarea şi durerea fără de moarte, izbînda ştiută dinainte, nemuritoare şi ea; toate acestea semnificative pentru întreaga poveste a lui Dante! Cred că este cel mai întristător chip care a fost vreodată pictat după natură; un chip extrem de tragic şi mişcător. Există în el, ca element fundamental, blîndeţea, tandreţea şi blînda afecţiune a unui copil; dar toate acestea sînt parcă împietrite în contradicţie flagrantă, în abnegaţie, izolare şi durere mîndră fără izbăvire. Un suflet eteric şi blînd scrutînd în afară atît de aspru, implacabil întunecat şi neîmblînzit, ca ieşit dintr-o închisoare cu ziduri groase de gheaţă! Dar este şi o durere mută, o tăcere mută şi dispreţuitoare; buza îi este strîmbată într-un fel de rictus divin în privinţa lucrului care ne roade sufletul, ca şi cum ar fi, brusc, un lucru neînsemnat şi josnic, ca şi cum cel asupra căruia avea puterea de a-l tortura şi sugruma ar fi mai presus de orice durere. Chipul unui om dominat de revoltă implicat într-o luptă îndîrjită de o viaţă împotriva lumii. Întreaga lui dragoste prefăcîndu-se în indignare de neconciliat; lentă, echilibrată şi tăcută ca aceea a unui zeu! Şi ochiul priveşte în afară cu un fel de *surpriză*, un fel de uimire: De ce este lumea aşa cum este? Acesta este Dante: aşa contemplă el „vocea de zece veacuri de tăcere" şi îşi cîntă „insondabilul cîntec mistic".

Puţinul care îl cunoaştem despre viaţa lui Dante corespunde cu acest portret şi cu cartea sa. S-a născut la Florenţa într-o familie de aristocraţi, în 1265. Educaţia sa a fost cea mai bună care i se putea da la vremea aceea: multă teologie, logică aristotelică, cîţiva clasici latini, o incursiune considerabilă în anumite domenii ale lucrurilor. Iar Dante, cu natura sa inteligentă şi sinceră, fapt de care nu avem nici un motiv să ne îndoim, a învăţat mai mult decît cea mai mare parte a ceea ce era de învăţat. El posedă o înţelegere clară, cultivată şi de mare subtilitate; cele mai bune roade ale educaţiei pe care a reuşit să le obţină de la aceste ştiinţe. Cunoaşte exact şi

foarte bine tot ce se află în jurul lui; dar, pe vremea aceea, fără cărți tipărite și comunicații libere, nu avea cum să cunoască bine ceea ce se afla departe de el: mica lumină clară, atît de strălucitoare pentru lucrurile din apropiere, se sfarmă într-un unic *clarobscur*[8] care contrastează cu ceea ce se află în depărtare. Aceasta a învățat Dante în timpul studiilor sale. În viață străbătuse drumul obișnuit; luptase de două ori ca ostaș pentru Statul florentin și fusese ambasadorul acestuia; devenise la treizeci și cinci de ani, datorită talentului său natural și a serviciilor pe care le adusese, unul dintre magistrații principali ai Florenței. Întîlnise în copilărie o fată, Beatrice Portinari, o făptură splendidă, de aceeași vîrstă și același rang cu el, cu care crescuse, deci, împreună, văzînd-o și discutînd cu ea din cînd în cînd. Toți cititorii cunosc această frumoasă și duioasă poveste și faptul că s-au despărțit; că ea s-a măritat cu altul și că a murit nu mult după aceea. Beatrice joacă un mare rol în poemul lui Dante și se pare că a jucat un rol aparte și în viața lui. Dintre toate ființele, ea, despărțită de el, pierdută cu totul, în cele din urmă, în neagra Veșnicie, a fost unica pe care a iubit-o din toată puterea sufletului. Cînd a murit, Dante era căsătorit; dar se pare că era departe de a fi fost fericit. Cred că nu era ușor să-l faci fericit pe acest om atît de cinstit și serios, de o impresionabilitate atît de ascuțită.

Nu ne vom plînge de nenorocirile lui Dante: dacă toate i-ar fi mers așa cum dorea el, ar fi putut fi stareț sau potestat, sau cum i s-o fi zicînd în Florența, respectat de către vecini, iar lumea ar fi fost lipsită de unele dintre cele mai importante cuvinte care au fost vreodată rostite sau cîntate. Florența ar fi avut un alt primar norocos; iar cele zece secole mute ar fi rămas în continuare fără glas și cele zece secole de după ele (căci vor fi zece, ba chiar mai multe), dornice să asculte, n-ar mai fi putut și n-ar mai putea să audă *Divina Comedie!* Nu ne vom plînge de nimic. Un destin mai nobil îi era menit acestui Dante; iar el, luptînd ca un om dus la moarte și crucificare, nu putea să nu și-l împlinească. Dați-i șanse alegerii propriei sale fericiri! Știa mai puțin decît noi ce înseamnă să fii nenorocit.

Sub stăreţia lui Dante, conflictul dintre Guelfi şi Ghibelini[9], dintre Albi şi Negri[10], sau orice alt conflict generator de tulburări confuze ajunsese atît de acut, încît Dante, al cărui partid păruse să fie mai puternic, a fost pe neaşteptate exilat împreună cu prietenii săi; fiind deci obligat să ducă o viaţă în durere şi rătăcire dintr-un loc în altul. Averea i-a fost confiscată în întregime, ba chiar mai mult decît atît; era dominat de sentimentul că toate acestea erau cu totul nedrepte, ba chiar criminale în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor. A încercat din răsputeri să fie reabilitat; a încercat chiar să organizeze o acţiune războinică surpriză, cu o mînă de armată: dar n-a reuşit; răul s-a transformat în mai rău. Cred că există încă în Arhivele din Florenţa un document care îl condamnă pe acest Dante, oriunde ar fi prins, să fie ars de viu. Ars de viu; se spune că aşa stă scris: un document civic foarte ciudat. Un alt document ciudat, emis după mulţi ani, este o scrisoare a lui Dante adresată Magistraţilor florentini, scrisă ca replică la o propunere de reconciliere a acestora, cum că s-ar putea întoarce cu condiţia să-şi ceară scuze şi să plătească o amendă. El răspunde cu neclintită şi firească mîndrie: „Dacă nu mă pot întoarce fără a mă recunoaşte drept vinovat, n-am să mă întorc niciodată, *nunquam revertar*".

Dante nu mai avea acum casă în lumea aceasta. Rătăcea din stăpîn în stăpîn, din loc în loc; dîndu-şi seama, după propria sa mărturisire amară, „cît de anevoioasă era calea, *come e duro calle*". Nenorociţii nu constituie o tovărăşie veselă. Dante, sărac şi exilat, cu firea lui mîndră şi sinceră, cu stările lui de spirit posomorîte, nu era un reconciliator. Petrarca ne relatează că, aflată la curtea lui Can della Scala şi dojenit într-o zi pentru că era taciturn, Dante a dat un răspuns absolut deloc curtenitor. Della Scala se afla printre curtenii săi, înconjurat de mimi şi bufoni (*nebulones ac histriones*), care făceau totul ca să-l înveselească; întorcîndu-se spre Dante, a spus: „Cît de ciudat este ca aceşti caraghioşi să ne distreze atît de mult; în vreme ce dumneata, un înţelept, stai aici toată ziua şi nu găseşti nimic care să ne amuze!" Dante a răspuns cu amărăciune: „Nu-i deloc ciudat; Înălţimea Voastră ar trebui să-şi amintească proverbul *«Cine se aseamănă se adună»*; dat fiind cel care amuză, trebuie să existe şi cel

amuzat!" Un asemenea om, cu felul lui tăcut şi mîndru de a fi, cu sarcasmele şi necazurile lui, nu era făcut pentru viaţa la curte. Cu timpul, a devenit evident pentru el faptul că nu mai avea loc de odihnă, speranţe sau avantaje pe acest pămînt. Lumea pămîntească îl izgonise, forţîndu-l să rătăcească veşnic; nu mai exista nici o inimă iubitoare pentru el; nici o consolare pentru marile lui nenorociri.

Cu atît mai mare a fost impresia făcută firesc de lumea eternă asupra lui; realitatea aceea groaznică, cu Florenţele şi exilurile ei, nu face, la urma urmei, decît să plutească în faţa ochilor noştri ca o umbră închipuită. Nu vei mai vedea nicodată Florenţa: dar vei vedea cu siguranţă Infernul, Purgatoriul şi Paradisul! Ce sînt Florenţa, Can della Scala, Lumea şi Viaţa luate la un loc? Veşnicia: acolo, iar nu în altă parte te afli atît tu cît şi toate lucrurile; acolo îţi găseşti destinul! Marele suflet al lui Dante, lipsit de adăpost pe acest pămînt, şi-a găsit din ce în ce mai mult locul pe cealaltă lume, cea atît de îngrozitoare. Fireşte că gîndurile lui se adunau mereu în jurul acestui lucru, drept cel mai important fapt pentru el. Întrupat sau nu, acesta este faptul cel mai important pentru toţi oamenii; dar pentru Dante, la vremea aceea, el era întrupat sub forma ştiinţifică a unei certitudini limpezi; nu mai avea îndoieli asupra acelei Bălţi *Malebolge*, asupra faptului că aceasta îşi întindea acolo cercurile întunecate şi ale ei *alti guai*[11] şi că urma să o vadă el însuşi, aşa cum nici noi nu ne îndoim că am vedea cetatea Constantinopole dacă ne-am duce acolo. Inima lui Dante, de multă vreme plină de toate acestea, clocotindu-le în gînduri şi spaime nerostite, izbucneşte în cele din urmă într-un „cîntec mistic şi de nepătruns"; iar rezultatul este această *Divină Comedie* a lui, cea mai remarcabilă din toate cărţile moderne.

Faptul că aici, în exil, a putut realiza opera aceasta trebuie să fi fost şi a fost cu siguranţă o mare mîngîiere pentru Dante şi uneori un motiv de mîndrie faptul că nici o Florenţă şi nici un om sau un grup de oameni nu l-au putut împiedica să o facă şi nici măcar să-l ajute cumva în această direcţie. Într-o oarecare măsură era conştient că avea în faţă o operă măreaţă; cea mai mare realizare hărăzită unui om. „Dacă îţi urmezi steaua, *Se tu segui tua stella*", de ce n-ar putea şi eroul în dezolarea şi disperarea lui dusă la extrem să

nu-şi spună: „Urmează-ţi steaua şi nu se poate să nu ajungi într-un port fără seamăn!" Ne dăm seama şi am fi putut lesne ghici că truda de a scrie a fost grea şi dureroasă pentru el; aşa cum el însuşi spune, cartea aceasta „mi-a stors puterile pentru mulţi ani." Oh, da, fiecare părticică din ea a fost dobîndită cu durere şi trudă grea, nu în joacă, ci cu o seriozitate extremă. Cartea sa, aşa cum sînt majoritatea cărţilor bune, a fost, în multe sensuri, scrisă cu sîngele inimii lui. Cartea aceasta este întreaga lui poveste. După ce a terminat-o a murit; nu foarte bătrîn, avea doar cincizeci şi şase de ani; mai curînd de inimă rea, cum se spune. Este înmormîntat în oraşul în care şi-a dat obştescul sfîrşit, la Ravenna: *Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris.* Florentinii i-au revendicat trupul după un secol; dar locuitorii Ravennei au refuzat. „Aici zac eu, Dante, izgonit de pe meleagurile pe care m-am născut".

Am mai spus-o, poemul lui Dante era un cîntec: Tieck este cel care îl numeşte „un cîntec mistic de nepătruns"; şi acesta este literalmente caracterul său. Coleridge[12] remarcă undeva foarte pertinent că oriunde găseşti o propoziţie exprimată muzical, care are cu adevărat ritm şi melodie în cuvinte, acolo se află cu siguranţă ceva profund şi plin de înţeles. Căci trupul şi sufletul, cuvîntul şi ideea se contopesc în mod straniu atît aici cît şi în orice altă parte. Cîntecul, spuneam mai înainte, este eroicul vorbirii! Toate *vechile* poeme, ale lui Homer şi celelalte, sînt cîntece autentice. Aş spune, la drept vorbind, că toate adevăratele poeme sînt cîntece; că tot ce nu este *cîntat* nu este poem veritabil, ci o bucată de proză înghesuită cu cazna în rînduri care sună din coadă spre marea nenorocire a gramaticii şi, în mare parte, spre necazul cititorului! ţelul nostru este *gîndul* pe care l-a avut, eventual, omul: de ce să-l răsucească în fel şi chip, dacă putea să-l spună pe şleau? Doar atunci cînd inima lui este captivată de adevărata pasiune a melodiei, iar înseşi acordurile ei, după cum spune Coleridge, devin muzicale prin măreţia, profunzimea şi muzicalitatea gîndurilor sale, abia atunci îi putem da dreptul la rimă şi cîntec; abia atunci îl putem numi poet şi îl putem asculta ca pe eroul cuvîntătorilor, a căror vorbire este cîntec. Mulţi pretind acest lucru şi nu mă îndoiesc că pentru un cititor cinstit aceasta

constituie în cea mai mare parte o stare de spirit foarte melancolică, dacă nu chiar insuportabilă, adică faptul de a citi versuri! Rime care nu simt o necesitate interioară de a fi rimate; mai bine ni s-ar fi spus limpede, fără nici un ocoliş, că acesta era ţelul lor. I-aş sfătui pe toţi oamenii care *pot* spune ceea ce gîndesc să nu-şi exprime gîndurile în cîntec; să înţeleagă că, într-o epocă serioasă şi printre oameni serioşi, nu au chemarea de a le cînta. Aşa cum ne plac adevăratele cîntece şi sîntem vrăjiţi de ele ca de ceva divin, tot astfel trebuie să urîm cîntecele false şi să le considerăm drept simple zgomote de lemn lovit de lemn, drept ceva găunos, inutil, drept ceva cu totul lipsit de sinceritate şi jignitor.

Îi acord lui Dante cea mai înaltă preţuire atunci cînd afirm că *Divina* lui *Comedie* este în toate privinţele un cîntec de geniu. În însuşi sunetul ei există un *canto fermo;* totul curge ca o cîntare. Limbajul, însăşi *terza rima* contribuie fără îndoială la aceasta. O citeşti firesc din scoarţă-n scoarţă *psalmodiind-o* oarecum. Nu pot să nu adaug că nici nu se putea altfel; căci esenţa şi materialul operei sînt ele însele ritmice. Profunzimea, patima ei excesivă şi sinceritatea o fac muzicală. Dacă te cufunzi destul de *adînc* în ea vei găsi pretutindeni muzică. O veritabilă simetrie interioară, ceea ce s-ar putea numi armonie arhitectonică, o domină şi-i conferă proporţiile perfecte; o adevărată arhitectură, care contribuie şi ea la caracterul muzical. Cele trei împărăţii, *Infernul, Purgatoriul* şi *Paradisul,* comunică între ele ca nişte încăperi ale unui edificiu grandios; o măreaţă, supranaturală catedrală a lumii înălţîndu-se acolo, severă, solemnă, înfricoşătoare; Lumea Sufletelor în concepţia lui Dante! Este, în fond, *cel mai sincer* din toate Poemele; găsim şi aici sinceritatea ca măsură a valorii. Izvorăşte din adîncul adîncurilor inimii autorului ei; şi pătrunde adînc, de-a lungul multor generaţii, în propriile noastre inimi. Veronezii, cînd îl vedeau rătăcind pe străzi, exclamau: „*Eccovi l'uom ch'e stato all'Inferno.* Iată omul care a stat în Infern!" Oh, da, el fusese în Iad; destul timp, îndurînd dureri insuportabile şi luptîndu-se cu ele pe viaţă şi pe moarte; aşa cum au făcut toţi cei asemeni lui. Comediile care devin *divine* nu pot fi desăvîrşite altfel. Meditaţie, veritabilă trudă de tot felul, însăşi virtutea superioară, nu sînt toate

acestea fiicele durerii? Născute dintr-un vîrtej negru; adevărat *efort*, ca acela al unui prizonier luptînd să se elibereze: aceasta înseamnă gîndire. Trebuie „să devenim perfecţi prin *suferinţă*" cu orice preţ. Dar, aşa cum am mai spus, nici o operă din cîte cunosc nu este atît de chinuită ca aceea a lui Dante. Ca şi cum ar fi fost turnată în cel mai dogoritor furnal al sufletului său, îi „storsese puterile" pentru mulţi ani. Nu doar opera generală în întregul ei; fiecare părticică a ei este migălită cu o seriozitate extremă ca să devină adevăr şi imagine clară. Fiecare din ele este intim legată de celelalte; fiecare îşi are locul ei, ca un bloc de marmură tăiat şi lustruit cu grijă. Este sufletul lui Dante şi sufletul Evului Mediu revelat nouă pe vecie şi în mod ritmic. Nu a fost o sarcină uşoară, ci una cu adevărat istovitoare, dar o sarcină *dusă la bun sfîrşit*.

Vor fi poate unii care ar spune că *intensitatea*, cu tot ceea ce depinde de ea, constituie caracteristica predominantă a geniului său. Dante nu ni se înfăţişează ca o minte catolică fără prejudecăţi; ci mai curînd ca o minte cu judecată îngustă, chiar înclinată spre sectarism. Este, în parte, rezultatul epocii şi al poziţiei sale, dar şi al firii sale. Măreţia lui s-a concentrat, în toate privinţele, în energie şi profunzime. El este mare cît lumea aceasta nu pentru că este atotcuprinzător, ci pentru că posedă profunzimea lumii. El pătrunde prin toate obiectele în esenţa, în miezul fiinţei. Din cîte cunosc eu, nimic nu este mai intens ca Dante. Gîndiţi-vă, de pildă, ca să pornesc de la aspectul exterior al intensităţii sale, la felul în care îşi realizează descrierile. Are o uriaşă forţă vizionară; sesizează însăşi matricea lucrului; o prezintă şi atît. Amintiţi-vă de prima sa viziune a Palatului lui Dite: foişor *roşu* şi un con încins la roşu licărind în imensitatea întunecată a beznei; o imagine atît de vie, atît de distinctă, zugrăvită odată pentru totdeauna! Este o emblemă a întregului geniu al lui Dante. Există atîta concizie şi precizie matematică la el: Tacitus nu este nici mai concis, nici mai exact; şi apoi, la Dante, concizia şi spontaneitatea par fireşti. Un cuvînt neaşteptat; după care urmează tăcere, totul a fost deja spus. Tăcerile lui sînt mai elocvente decît vorbele. Este stranie graţia incisivă şi definitivă cu care descrie un lucru. Parcă ar scrie cu o pană de foc. Plutus[13], uriaşul impetuos,

cade în genunchi atunci cînd Virgiliu[14] îl mustră; „ca şi cum pînzele ar cădea, catargul prăbuşindu-se brusc". Sau acel biet Brunetto Latini cu *cotto aspetto*, „uscăţiv", tuciuriu şi slab; şi „zăpada de foc" căzînd asupra lor, „o zăpadă de foc căzînd fără pic de vînt", lent, hotărît şi neîncetat! Sau pietrele acelor morminte; sarcofage pătrate, în acel palat tăcut arzînd cu flăcări întunecate, fiecare cu sufletul său supus caznelor; pietrele fiind date la o parte acolo; urmînd să fie puse peste morminte pe veci în Ziua Judecăţii de Apoi. Şi cum se ridică Farinata; şi cum se prăbuşeşte Cavalcante cînd află ce soartă a avut fiul său, şi trecutul „fue"! Chiar şi gesturile au la Dante ceva concis: iuţi, hotărîte, aproape milităreşti. Această modalitate de descriere are ceva din esenţa intimă a geniului său. Firea înfocată şi pripită de italian a omului Dante, atît de tăcută şi de pătimaşă, cu gesturi iuţi şi impulsive, cu „furiile ei reţinute", vorbeşte de la sine în toate acestea.

Căci, deşi darul descrierii este una din trăsăturile exterioare ale omului, ea izvorăşte ca şi toate celelalte din caracterul său esenţial, sintetizîndu-i întreaga fizionomie. Găsiţi un om ale cărui cuvinte să fie în stare să zugrăvească ceva asemănător: aţi aflat un om de oarecare valoare; observaţi maniera în care o face, căci aceasta este trăsătura lui esenţială. În primul rînd, el n-ar fi observat deloc obiectul sau nu şi-ar fi dat seama de tipul vital căruia îi aparţine acesta, dacă nu ar fi *simpatizat*, cum am putea zice noi, cu el, dacă nu ar fi avut în el simpatie faţă de lucruri. Mai este necesar şi să fi fost *sincer;* sincer şi plin de simpatie: un om lipsit de valoare nu poate reda înfăţişarea nici unui lucru; el se limitează la aspectul vag exterior, la înşelăciune şi la zvonuri vulgare faţă de toate lucrurile. Şi n-am putea oare să afirmăm că intelectul ca un tot este cel care se exprimă în capacitatea aceasta de a-şi da seama ce este un obiect anume? Orice facultate a minţii omului se manifestă în acest domeniu. Este oare vorba chiar de treburi concrete, de lucruri care trebuie făcute? Omul de talent este cel care *vede* elementul esenţial şi lasă tot ceea ce este de prisos la o parte; facultatea lui, facultatea omului de afaceri constă şi în a discerne adevărata *asemănare* de cea superficială şi falsă a obiectului asupra căruia lucrează. Şi cîtă *moralitate* se află în felul de introspecţie pe care o realizăm în orice;

„ochiul care vede în toate lucrurile ceea ce are în ea facultatea de a vedea!" Pentru ochiul obişnuit lucrurile sînt banale, aşa cum pentru bolnavul de hepatită ele sînt galbene. Rafael, afirmă pictorii, este cel mai bun pictor de portrete. Nici un ochi, oricît de înzestrat ar fi el, nu poate cuprinde întreaga semnificaţie a unui obiect. În chipul omenesc cel mai de rînd zace mai mult decît poate scoate chiar şi Rafael.

Descrierile lui Dante nu sînt doar grafice, succinte, veridice şi de vioiciunea focului în bezna nopţii; pe o scară mai largă, acestea sînt nobile din toate punctele de vedere şi produsul unui suflet mare. Atîtea calităţi au Francesca şi iubitul ei! Ceva ţesut parcă din curcubee pe un fond de negru veşnic. Un glas domol de flaut cu o tînguire nesfîrşită glăsuieşte acolo şi pătrunde în adîncul inimilor noastre. Dar şi o tentă de feminitate; *della bella persona, che mi fu tolta*[15]: ca şi cum, chiar şi în prăpastia durerii, este o mîngîiere faptul că *el* nu se va despărţi niciodată de ea. Cea mai tristă dintre tragedii zace în aceste *alti guai*. Şi vînturile chinuitoare, în acel *aer bruno*, îl prind iar în vîrtejul lor ca să se tînguie veşnic! E ciudat, cînd stai şi te gîndeşti: Dante a fost prietenul tatălui acestei sărmane Francesca; Francesca însăşi a stat poate pe genunchii poetului, ca un copilaş nevinovat şi strălucitor. Nesfîrşită milă, dar şi infinită rigoare a legii; astfel este făcută Natura; astfel a văzut Dante că este făcută. Ce meschină concepţie este să susţii că *Divina* lui *Comedie* reprezintă un biet pamflet pămîntesc, neputincios şi scris din plictiseală; trimiţîndu-i în Iad pe cei pe care nu se putea răzbuna pe pămînt! Cred că dacă a existat vreodată în inima unui om atîta milă, duioasă ca a unei mame, aceea a fost inima lui Dante. Dar un om care nu ştie ce este rigoarea nu poate şti nici ce este mila. Însăşi mila sa va fi sentimentalism laş şi egoist sau ceva apropiat. Nu cunosc în lumea aceasta o afecţiune care să o egaleze pe cea a lui Dante. Este o dragoste şi o tandreţe cutremurătoare, pline de dorinţă şi compasiune: ca tînguirea harpelor eoliene, la fel de dulce ca şi inima fragedă de copil; şi, totuşi, atît de aspră şi întristată de durere! Dorurile de Beatrice a lui; revederea lor în *Paradis*; privirea lui aţintită asupra ei, în ochii ei curaţi şi transfiguraţi, ea, care fusese de atîta vreme

purificată prin moarte şi plecată atît de departe de el. Iată ceva care poate fi asemuit cu cîntecul îngerilor; una dintre cele mai pure expresii ale afecţiunii, poate chiar cea mai pură care a izvorît vreodată dintr-un suflet omenesc.

Căci *intensul* Dante este intens în toate privinţele; a pătruns esenţa tuturor lucrurilor. Trebuie mai presus de orice să-l considerăm mare din punct de vedere moral; acesta este începutul tuturor celorlalte. Dispreţul şi durerea sa sînt la fel de transcendente ca şi iubirea sa; căci, într-adevăr, ce sînt altceva acestea decît *opusul* sau *reversul* dragostei lui? „*A Dio spiacenti ed a' nemici sui*, Urîţi de Dumnezeu şi de duşmanii lui Dumnezeu": „*Non ragionam di lor*, Nu le vom vorbi, vom privi doar şi vom trece mai departe". Sau meditaţi la aceasta: „Nu nutresc *speranţa* că vor muri, *Non han speranza di morte*". Într-o zi, în inima pustiită a lui Dante a încolţit tragic şi blajin gîndul că, aşa nenorocit, fără de odihnă şi istovit cum era, cu siguranţă că va *muri*; „că Destinul însuşi nu-l putea osîndi la nemurire". Astfel de gînduri avea acest om. În privinţa rigorii, a sincerităţii şi profunzimii, el nu are egal în lumea modernă; ca să-i găsim un egal trebuie să apelăm la Biblia ebraică şi să ne întoarcem în vremea cînd trăiau profeţii antichităţii.

Nu sînt de acord cu mulţi dintre criticii moderni în preferinţa declarată faţă de *Infern*, în detrimentul celorlalte două părţi ale *Divinei Comedii*. Cred că o asemenea preferinţă provine din gustul nostru general impus de Byron şi că este probabil un sentiment trecător. *Purgatoriul* şi *Paradisul*, mai ales cel dintîi, ar putea fi considerate chiar superioare. *Purgatoriul* acesta, „Muntele Purificării", este ceva nobil; o emblemă a celei mai nobile concepţii a acelei epoci. Dacă păcatul este atît de fatal, iar Iadul este şi trebuie să fie atît de nemilos şi de groaznic, totuşi, omul este purificat prin căinţă; căinţa este marele act creştinesc. Şi e superb felul în care o face Dante. Acel *tremolar dell' onde*, adică acel „tremur" al valurilor oceanului, sub cea dintîi rază curată a dimineţii, răsărind departe deasupra celor doi hoinari, este parcă tipul unei stări de spirit schimbate. Acum răsare speranţa; speranţa nemuritoare, chiar dacă este însoţită de dureri insuportabile. Sălaşul întunecat al demonilor şi con-

damnaţilor se află sub pămînt; o răsuflare uşoară de căinţă urcă tot mai sus pînă la însuşi tronul iertării. „Roagă-te pentru mine", îi spun toţi cei aflaţi pe Muntele acela al durerii. „Spune-i Giovannei mele să se roage pentru mine," fiicei mele, Giovanna; „Cred că mama ei nu mă mai iubeşte!" Urcă cu trudă dureroasă scara aceea în spirală „arcuiţi în jos cum sînt consolele unei clădiri", unii din ei striviţi la grămadă „pentru păcatul trufiei"; cu toate acestea, după ani şi ani de zile, peste ere şi eoni[16], vor ajunge în vîrf, la poarta Raiului şi vor fi primiţi înăuntru din milă. Biruinţa unuia dintre ei constituie bucuria tuturor; întregul munte se cutremură de bucurie şi un imn de slavă se înalţă atunci cînd un suflet şi-a ispăşit osînda prin căinţă şi a lăsat în urmă păcatul şi mizeria! Consider toate acestea ca fiind întruchiparea nobilă a unui gînd adevărat şi distins.

Dar cele trei compartimente se sprijină unul pe celălalt, nu pot exista unul fără celălalt. *Paradisul*, un fel de muzică mută pentru mine, este partea compensatoare a *Infernului;* fără el, *Infernul* ar fi lipsit de substanţă. Toate trei alcătuiesc adevărata lume nevăzută, conform concepţiei creştine a Evului Mediu; ceva memorabil pe vecie, veşnic adevărat în esenţa sa pentru toţi oamenii. Poate că nu era încrustat cu atîta profunzime şi veridicitate în nici un suflet omenesc ca în cel al lui Dante; un om *trimis* să-l cînte, să-l lase pe veci în memoria oamenilor. Este de mirare cu cîtă simplitate şi concizie trece el de la realitatea cotidiană la cea nevăzută. În strofa a doua sau a treia ne aflăm în lumea spiritelor şi trăim acolo ca printre lucruri concrete şi de necontestat! Aşa şi *erau* pentru Dante; lumea reală, cum i se spune, şi faptele ei, nu era decît pragul spre un fapt lumesc incomparabil mai înalt. În fond, ambele erau la fel de *supranaturale*. Nu are orice om suflet? El nu numai că va fi spirit, ci chiar este. Pentru sobrul Dante este vorba de unul şi acelaşi fapt concret; crede în el pentru că îl vede;[17] este poetul lui în virtutea acestui fapt. Repet încă o dată, sinceritatea a fost întotdeauna, este şi va fi meritul salvator.

Infernul, Purgatoriul şi Paradisul lui Dante constituie şi ele un simbol, o reprezentare emblematică a credinţei sale în Univers. Cine ştie ce critic din viitor, ca şi cei scandinavi deunăzi, care va

fi încetat să gîndească aşa cum gîndea Dante, poate considera şi aceasta drept o „alegorie" de la un capăt la celălalt, chiar drept o alegorie zadarnică! Este o întruchipare sublimă, poate cea mai sublimă, a sufletului creştinismului, care exprimă, prin intermediul unor embleme arhitectonice vaste cît lumea, felul în care creştinul Dante a simţit că Binele şi Răul sînt cele două elemente opuse ale acestei creaţii, în jurul căror poli se învîrt toate; că acestea nu se deosebesc prin *preferarea* unuia faţă de celălalt, ci printr-o absolută şi nesfîrşită incompatibilitate; că unul este la fel de plin de calităţi şi măreţ precum lumina şi Cerul, în timp ce celălalt este hidos şi întunecat ca Gheena şi abisul Iadului! Veşnica dreptate, alături de căinţă şi de nepieritoarea milă, întreg creştinismul, aşa cum îl concepeau Dante şi Evul Mediu, este simbolizat aici. Simbolizat: şi, totuşi, aşa cum insistam data trecută, cu cît adevăr, cu ce scopuri cinstite: o simbolistică atît de inconştientă! Infern, Purgatoriu, Paradis: aceste lucruri nu au fost făcute ca să fie simboluri. A existat în gîndirea noastră europeană modernă vreo idee cum că toate acestea sînt simboluri? Nu erau ele fapte groaznice şi incontestabile, pe care orice inimă omenească le lua drept adevăruri concrete şi pe care întreaga natură le confirma pretutindeni? Aşa este întotdeauna cu aceste lucruri. Oamenii nu cred în alegorii. Criticul din viitor, oricare ar putea fi noua sa concepţie, după care opera lui Dante va fi fiind în întregime o alegorie, va comite o greşeală fatală! Noi am recunoscut în păgînism o expresie veridică a sentimentului curat şi înfricoşat al omului faţă de Univers; veridică, adevărată cîndva şi nu lipsită de valoare pentru noi. Dar observaţi aici diferenţa dintre păgînism şi creştinism; o mare diferenţă. Păgînismul simboliza mai ales lucrările naturii; destinele, eforturile, îmbinările şi vicisitudinile provocate de lucruri pe lumea aceasta; creştinismul simboliza legea datoriei umane, legea morală a omului. Primul era pentru natura simţurilor o expresie aspră şi neajutorată a *întîiului* gînd al oamenilor, a virtuţii recunoscută ca fiind cea de căpetenie: curajul, superioritatea faţă de teamă. Celălalt nu se adresa naturii simţurilor, ci naturii morale. Ce evoluţie extraordinară, chiar dacă doar sub un singur aspect!

Şi astfel, aşa cum am mai spus, zece veacuri de tăcere şi-au găsit într-un mod foarte straniu o voce în acest Dante. *Divina Comedie* e scrisă de Dante; în realitate însă, *ea* aparţine celor zece veacuri creştine, Dante nu este decît cel care a finisat-o. Aşa se întîmplă întotdeauna: meşteşugarul, fierarul cu metalul lui, cu uneltele şi metodele lui măiestre, dar cît de puţin din tot ceea ce face constituie practic opera *sa*! Toţi oamenii inventivi din trecut lucrează cot la cot cu el; aşa cum se întîmplă şi cu noi toţi în toate lucrurile. Dante este purtătorul de cuvînt al Evului Mediu; Ideea după care se conduceau oamenii în vremea aceea se înalţă aici sub forma unei muzici fără sfîrşit. Aceste idei sublime ale lui, înfricoşătoare şi minunate, sînt fructul meditaţiei creştine a tuturor oamenilor de bine care au părăsit pămîntul înaintea lui. Oameni de preţ; dar nu era şi el valoros? Dacă nu le-ar fi spus el, multe ar fi rămas mute; nu moarte, dar trăind fără să aibă grai.

Pe scurt, nu este acest cîntec mistic o expresie atît a unuia dintre cele mai mari suflete omeneşti cît şi a celui mai măreţ lucru pe care îl realizase Europa pînă atunci? Creştinismul, aşa cum îl cîntă Dante, este cu totul altceva decît păgînismul din acel spirit scandinav primitiv; cu totul altceva decît „creştinismul bastard" rostit într-un limbaj pe jumătate articulat, în deşertul arab, cu şapte sute de ani mai înainte! Cea mai nobilă *idee* făcută *reală* pînă atunci în lumea oamenilor este cîntată şi simbolizată cu atîta forţă de unul dintre cei mai nobili oameni. Atît într-un sens cît şi în celălalt, nu sîntem pe drept cuvînt bucuroşi că ne aflăm în posesia ei? După calculele mele, ar putea dăinui încă multe mii de ani. Căci lucrul care izvorăşte din adîncul sufletului unui om diferă total de ceea ce provine de la suprafaţa acestuia. Suprafaţa se adresează unei zile şi este dominată de modă; ea traversează ca fulgerul, în nesfîrşite şi repezi schimbări; partea dinăuntru este aceeaşi ca şi cea de ieri, ca şi cea de astăzi, ca şi cea dintotdeauna. Sufletele sincere din toate generaţiile lumii acesteia vor găsi în Dante un suflet de frate; sinceritatea profundă a gîndurilor, durerilor şi speranţelor sale va vorbi la fel ca şi sinceritatea lor; şi vor simţi că şi acest Dante era înfrăţit cu ele. În timp ce se afla pe insula Sfînta Elena, Napoleon

era fermecat de geniala veridicitate a bătrînului Homer. Primul profet evreu, deși sub un veșmînt extrem de diferit de cel de astăzi, vorbește totuși inimilor tuturor oamenilor pentru că spusele lui izvorăsc din inima unui om. Acesta este unicul secret pentru a rămîne mult timp în amintirea oamenilor. Şi Dante, prin profunzimea și sinceritatea sa, este asemeni unui profet din vechime; vorbele lui, ca și cele ale profeților, izvorăsc din adîncul inimii sale. Nu trebuie să ne mirăm dacă s-ar prezice că acest poem al său va fi cel mai trainic lucru pe care l-a realizat pînă acum Europa noastră; căci nimic nu este mai durabil ca un cuvînt rostit cu sinceritate. Toate catedralele, toate sanctitățile, arama, piatra și orice rînduială exterioară, oricît de durabile ar fi ele, sînt efemere față de un cîntec izvorît dintr-o inimă de nepătruns cum este aceasta: simți că ar putea să supraviețuiască, fără să-și piardă importanța pentru oameni, chiar și atunci cînd toate se vor fi risipit în noi combinații de nerecunoscut și vor fi încetat să mai existe ca entități individuale. Europa a făcut multe: mari orașe, mari imperii, a alcătuit enciclopedii, a întemeiat religii și a dat naștere mai multor curente de opinie și asociații practice; dar a făcut puține de talia gîndirii lui Dante. Homer *este* încă o adevărată prezență, față în față cu orice suflet deschis din zilele noastre; dar Grecia, *ea* unde este? Pustiită de mii și mii de ani; pierdută, dispărută; o grămadă confuză de pietre și dărîmături a căror viață și existență au pierit ca un vis; ca țărîna Regelui Agamemnon! Grecia a fost; Grecia nu mai există decît prin *cuvintele* care au fost rostite pe pămîntul ei.

Foloasele aduse de acest Dante? Nu vom vorbi prea mult de „foloasele" aduse de el. Un suflet omenesc care a pătruns cîndva în elementul primordial al *Cîntecului* și a cîntat cu măiestrie ceva de acolo, pătrunzînd în *adîncurile* existenței noastre; hrănind multă vreme *rădăcinile* vitale ale atîtor excelente lucruri create de om, astfel încît „utilitățile" datorate lui nici nu pot fi calculate! Nu putem aprecia Soarele după cantitatea de gaz de iluminat de care ne scutește; Dante ori este de neprețuit, ori nu are nici o valoare. Aș putea face totuși o observație: contrastul în această privință dintre eroul-poet și eroul-profet. Așa cum am văzut, Mahomed și-a dus arabii după

numai o sută de ani la Grenada şi Delphi; italienii lui Dante par să fi rămas cam în acelaşi loc unde se aflau. Putem oare să afirmăm atunci că efectul pe care l-a avut Dante asupra lumii a fost comparativ mai mic? Fireşte că nu: zona lui de influenţă este mult mai restrînsă: dar şi mult mai nobilă şi mai clară; probabil că nu mai mic, deci, dar mai important, în schimb. Mahomed se adresează unor mari mase de oameni şi foloseşte un limbaj aspru adecvat situaţiei; un limbaj plin de lucruri lipsite de substanţă, de cruzimi şi nebunii: el nu poate avea putere decît asupra maselor mari, folosind binele şi răul într-un amestec ciudat. Dante se adresează celor nobili, curaţi şi mari din toate timpurile şi locurile. Şi nici nu se perimează aşa cum este cazul celuilalt. Dante arde ca o stea curată, ţintuită acolo sus, pe firmament, de la care se aprind măreţiile şi culmile tuturor epocilor: el constituie de-a pururi comoara tuturor aleşilor lumii. Putem socoti că Dante îi va supravieţui multă vreme lui Mahomed. Restabilindu-se astfel echilibrul.

Dar, oricum, nu prin ceea ce se consideră a fi efectul lor asupra lumii, ci prin ceea ce considerăm *noi* că ar fi efectul lor sînt apreciaţi omul şi opera lui. Efect? Influenţă? Utilitate? Lăsaţi omul să-şi *împlinească* menirea; rodul lui îl constituie grija mai mare faţă de altul decît faţă de el însuşi. Rod care va produce propriul său rod; fie că se întrupează în tronuri de calif şi cuceriri arabe ca să „umple ziarele de dimineaţă şi de seară", ca şi toate istoriile, care sînt un fel de ziare distilate; fie că nu se întrupează deloc aşa; ce contează asta? Acesta nu este rodul adevărat! Califul arab, în măsura în care făcea ceva, avea o oarecare importanţă, pe măsură. Dacă marea cauză a omului şi munca lui pe Pămîntul lui Dumnezeu nu s-au bucurat de nici un sprijin din partea califului arab, atunci, indiferent de cîte iatagane a scos el, de cîţi piaştri de aur a vîrît în buzunar şi de cît zgomot şi scandal a făcut în lumea asta, *el* nu era decît deşertăciune şi inutilitate zgomotoase; în fond, nici *nu exista*. Să acordăm încă o dată onoarea cuvenită marii împărăţii a tăcerii! Comoară imensă pe care nu o putem face *să sune* în buzunarul nostru sau să o numărăm şi să le-o oferim oamenilor! Poate că este cel mai folositor lucru pe care trebuie să-l facem cu toţii în aceste vremuri zgomotoase.

Aşa cum Dante italianul a fost trimis în lumea noastră să întrupeze muzical religia Evului Mediu, religia Europei noastre moderne în esenţa vieţii ei, tot astfel, am putea spune că şi Shakespeare reprezintă pentru noi viaţa exterioară a Europei noastre, aşa cum evoluase pînă atunci, cu cavalerismele, politeţurile, stările de spirit, ambiţiile, manierele practice de a gîndi, acţiona şi a privi lumea ale oamenilor din vremurile acelea. Am putea şi astăzi reconstitui Grecia antică de pe vremea lui Homer; ca şi pe vremea lui Shakespeare şi Dante, după mii şi mii de ani, ceea ce a fost Europa noastră modernă, din punct de vedere al credinţei şi practicii, va fi evident şi astăzi. Dante ne-a dăruit credinţa sau sufletul; Shakespeare, într-o manieră nu mai puţin nobilă, ne-a dăruit practica sau trupul. Trebuia să avem parte şi de acestea din urmă: un om ne-a fost trimis în acest scop, omul Shakespeare. Exact cînd acest mod cavaleresc de viaţă ajunsese la perfecţiune şi era pe punctul de a se descompune într-un proces lent sau accelerat, aşa cum vedem peste tot în jurul nostru astăzi, acest alt poet suveran, cu privirea sa pătrunzătoare, cu nepieritoarea sa voce melodioasă, ne-a fost trimis să observe toate acestea, să le înregistreze pe veci. Doi oameni pe potrivă: Dante, profund şi înflăcărat ca însuşi focul din centrul pămîntului; Shakespeare, vast, liniştit, văzînd departe, ca Soarele, lumina superioară a lumii. Italia a dat naştere uneia din vocile universale; noi, englezii, am avut cinstea să-i dăm naştere celeilalte.

Este destul de ciudat cum a ajuns acest om la noi, ca printr-un simplu accident. M-am gîndit întotdeauna că, dacă Shakespeare, atît de măreţ, calm şi desăvîrşit, n-ar fi fost urmărit de moşierul din Warwickshire pentru vînat ilegal de cerbi, n-am fi auzit niciodată de el ca poet! Pădurile şi cerurile, viaţa rustică a omului din Stratford, i-ar fi fost suficiente! Dar acea stranie înflorire a întregii noastre existenţe englezeşti pe care o numim perioada elizabetană nu a apărut oare şi ea parcă de la sine? „Arborele Igdrasil"[18] înmugureşte şi se ofileşte după propriile sale legi, legi mult prea profunde pentru capacitatea noastră de înţelegere. Şi, totuşi, el înmugureşte şi se ofileşte, iar fiecare ramură şi fiecare frunză a lui se află acolo, fixate de legi eterne; nici un Sir Thomas Lucy[19] nu mai apare pentru el

la momentul potrivit. Ciudat, aş spune, şi insuficient luat în seamă: cum totul este legat de toate; nici o frunză putrezind pe drum nu poate să nu fie o particică indisolubilă a sistemelor solare şi stelare; nici un gînd, nici o vorbă sau faptă a omului nu pot să nu fi izvorît tot din întreaga omenire şi să nu acţioneze, mai devreme sau mai tîrziu, indiferent dacă o recunoaştem sau nu, asupra tuturor oamenilor! Totul se constituie într-un arbore: seva şi influenţele în continuă mişcare, comuniunea reciprocă a oricărei frunzuliţe cu cel mai subţire fir de rădăcină, cu orice parte – fie ea cea mai mare ori cea mai minusculă – a întregului. Arborele Igdrasil care îşi are rădăcinile înfipte adînc în împărăţiile Helei[20] şi ale Morţii şi ale cărui ramuri acoperă cea mai înaltă boltă cerească!

Se poate spune într-un anumit sens că această glorioasă epocă elizabetană şi marele ei Shakespeare, ca produs şi înflorire a tot ceea ce o precedase, poate fi ea însăşi atribuită catolicismului Evului Mediu. Credinţa creştină, care este tema cîntecului lui Dante, dăduse naştere acestei vieţi practice pe care avea să o cînte Shakespeare. Căci religia era atunci, aşa cum este şi acum şi va fi întotdeauna, sufletul practicii; faptul vital primordial al vieţii oamenilor. Şi remarcaţi aici, ca element destul de ciudat, faptul că acel catolicism medieval a fost abolit, în măsura în care actele Parlamentului puteau să-l abolească, înainte de ivirea lui Shakespeare, cel mai nobil produs al său. El şi-a făcut, totuşi, apariţia. Natura timpului său, cu catolicismul sau orice altceva putea fi necesar, l-a scos la lumină; fără să-i pese prea mult de actele Parlamentului. Toţi regii purtînd numele de Henry şi toate reginele purtînd numele de Elizabeta îşi văd de drumul lor; iar natura îşi vede şi ea de drumul ei. Actele emise de Parlament sînt, deci, simple mărunţişuri, cu tot zgomotul pe care îl fac. Care act al Parlamentului, ce dezbatere de la St. Stephen din timpul alegerilor ori din altă parte ar fi putut da naştere acestui Shakespeare? Nici un dineu la Taverna Francmasonilor, nici o acţiune de deschidere a unor liste de subscripţie, nici o vînzare de acţiuni şi alte nesfîrşite strădanii zadarnice, fie ele veritabile sau false! Această perioadă elizabetană, cu toată nobleţea şi binecuvîntarea ei, a apărut fără vreo proclamaţie sau pregătiri din partea noastră. Nepre-

ţuitul Shakespeare a fost darul gratuit al naturii; un dar făcut pe tăcute, primit tot în tăcere, ca şi cum ar fi fost ceva de mică importanţă. Dar este, totuşi, ceva de nepreţuit. Ar trebui să privim lucrurile şi din acest punct de vedere.

Poate că părerea pe care o auzim despre acest Shakespeare al nostru, exprimată într-un mod oarecum idolatru, este, de fapt, cea corectă; cred că ceas mai bună judecată, nu numai a acestei ţări, ci a Europei întregi, tinde lent către concluzia că Shakespeare este cel mai mare dintre poeţii de pînă acum; cea mai mare inteligenţă care, în lumea noastră dominată de orice este document înregistrat, a lăsat o amintire de neşters în domeniul literaturii. Pe scurt, nu cunosc, la nimeni altcineva, o mai mare forţă vizionară, o asemenea capacitate de gîndire, dacă ţinem cont de toate trăsăturile ei. O astfel de profunzime calmă, o asemenea forţă paşnică şi volubilă, toate lucrurile pe care şi le-a imaginat acest suflet măreţ sînt la fel de veridice şi limpezi ca şi o necuprinsă mare fără fund! S-a spus că în structura dramelor lui Shakespeare există, pe lîngă toate celelalte „facultăţi", cum li se spune, o înţelegere egală cu cea manifestată în *Novum Organum* a lui Bacon[21]. Aşa şi este; dar nu este un adevăr evident pentru oricine. Ar deveni mai evident, dacă fiecare din noi în parte am încerca să ne dăm seama cum, bazaţi pe materialele dramatice ale lui Shakespeare, am putea *noi* ajunge la un astfel de rezultat! Odată construită, casa pare atît de consistentă, aşa cum ar trebui să fie din toate punctele de vedere, ca şi cum s-ar fi clădit conform propriilor ei legi şi prin natura lucrurilor, încît uităm de elementele aspre şi talmeş-balmeşul din care a fost plăsmuită. Însăşi perfecţiunea casei, ca şi cum natura însăşi ar fi înălţat-o, ascunde meritele zidarului. În acest context îl putem considera pe Shakespeare perfect, mai perfect decît oricare alt om: el discerne, cunoaşte din instinct condiţiile în care lucrează, cu ce materiale şi care este puterea lui asupra acestora şi relaţiile lui cu ele. Nu este suficientă o fulgerare trecătoare de intuiţie; este o iluminare deliberată a întregului subiect; un ochi care *vede* în linişte; pe scurt, o mare inteligenţă. Felul în care un om zămisleşte o poveste din ceva măreţ la care a fost martor şi ce fel de imagine şi contur îi conferă acestuia este cea mai bună

măsură a ceea ce poate realiza inteligența unui om. Ce împrejurare este vitală și va rămîne reprezentativă; care este neesențială și merită să fie omisă; unde se află veritabilul *început*, adevărata succesiune și adevăratul sfîrșit? Ca să descoperi toate acestea trebuie să pui la încercare întreaga forță de intuiție a unui om. El trebuie să *înțeleagă* esența lucrului respectiv; cît de adecvat va fi răspunsul lui depinde de profunzimea înțelegerii sale. Doar astfel îl vei pune cu adevărat la încercare. Asemănarea se alătură oarecum asemănării; spiritul metodei se implică în confuzia aceea astfel ca încîlceala să se transforme în ordine? Poate, de pildă, omul să spună *Fiat lux, Să se facă lumină;* și să creeze o lume din haos? Va săvîrși aceasta doar în măsura în care există *lumină* în el însuși.

Și iarăși putem pe drept cuvînt să spunem că Shakespeare este mare prin ceea ce numim portretistică, prin zugrăvirea oamenilor și a lucrurilor, dar mai ales a oamenilor. Este limpede că toată măreția omului provine din aceasta. Cred că acea calmă perspicacitate creatoare a lui Shakespeare este fără egal. Lucrul la care se uită el nu-și dezvăluie un aspect ori altul, ci esența lui cea mai intimă, secretul lui generic: el se topește în lumină în fața lui, astfel încît îi poate discerne structura perfectă.

Am folosit cuvintele *creator* și *creație poetică;* oare ce sînt acestea decît *vizualizarea* vreme îndelungată a lucrului? *Cuvîntul* care îl descrie este pe măsura imaginii lui intense și clare. Și nu este *moralitatea* lui Shakespeare, valoarea, candoarea, toleranța și veridicitatea; nu sînt întreaga lui forță și măreție victoriase cele care pot triumfa asupra unor asemenea piedici vizibile și acolo? La fel de mare ca și lumea! Nu o biată oglindă convex-concavă *deformată*, reflectînd toate obiectele cu propriile *ei* convexități și concavități; ci o oglindă perfect *plană;* adică, pentru a spune mai mult, dacă vrem să înțelegem, un om în legătură dreaptă cu toate lucrurile și cu toți oamenii, un om bun. Este cu adevărat un spectacol dumnezeiesc felul în care acest suflet mare pătrunde în esența a tot felul de oameni și lucruri, a unui Falstaff, a unui Othello, a unei Juliete, a unui Coriolan; cum ni-i aduce în față în întreaga lor complexitate; iubitori, drepți, frați egali ai tuturor. *Novum Organum* și toată

inteligenţa pe care o veţi găsi la Bacon sînt de un ordin cu totul secundar; pămînteşti, materiale şi sărăcăcioase în comparaţie cu acest spectacol. La drept vorbind, nu găsim printre oamenii moderni aproape nimic de aceeaşi talie. Doar Goethe, de la Shakespeare încoace, îmi aminteşte de acestea toate. Şi despre el putem spune că a *văzut* esenţa lucrurilor; putem spune ceea ce el însuşi a spus despre Shakespeare: „Personajele sale sînt ca nişte ceasuri cu cadrane din cristal transparent; îţi arată ora ca şi altele, dar la ele este vizibil în întregime şi mecanismul interior".

Ochiul care vede! Acesta este cel care dezvăluie armonia interioară a lucrurilor; ce intenţii a avut natura, în ce idee muzicală a învăluit ea aceste întrupări adesea necizelate. Ceva ce a vrut într-adevăr să spună. Pentru ca acel ceva să fie vizibil pentru ochiul care vede. Sînt toate acestea lucruri josnice şi meschine? Poţi să rîzi de ele, poţi plînge din cauza lor; poţi într-un fel sau altul să intri în legătură directă cu ele; poţi, în cel mai rău caz, să te ţii departe de ele, să-ţi întorci faţa de la ele pînă ce vine ceasul să le extermini şi să le distrugi practic pe toate! În fond, a fi suficient de inteligent este primul dar al poetului şi al tuturor oamenilor. Cel care îl are este poet: un poet în fapte. Dacă va scrie cumva, fie proză, fie versuri, aceasta depinde de întîmplare: cine ştie de ce întîmplări extrem de banale, poate pentru că a avut un profesor de muzică sau pentru că a învăţat să cînte în copilărie! Dar facultatea care îi permite să pătrundă în miezul lucrurilor şi în armonia care domneşte acolo (pentru că orice există are o armonie în inima sa, altfel nu ar fi un tot şi nu ar exista) nu este rezultatul obiceiurilor sau al întîmplărilor, ci darul naturii înseşi; condiţia prealabilă a oricărui Om Eroic. Unui poet sau oricărui alt om îi spunem în primul rînd: *vezi!* Dacă nu poţi face asta, nu are rost să continui să înşiri rime, făcînd ca sensibilităţi opuse să se ciocnească unele de altele. Să-ţi spui atunci poet nu mai există nici o speranţă pentru tine. Dacă poţi, se află tot felul de speranţe în proză sau în versuri, în acţiune sau speculaţii. Bătrînul dascăl ursuz obişnuia să întrebe atunci cînd i se aducea un elev nou: „Dar sînteţi sigur că nu e *tîmpit?*" Păi, putem pune într-adevăr aceeaşi întrebare în legătură cu orice om propus pentru o funcţie oarecare şi să o

considerăm unica întrebare necesară: sînteţi sigur că nu e tîmpit? Căci nu există pe lumea aceasta persoană mai primejdioasă.

Aş spune că, de fapt, capacitatea vizionară a unui om este măsura corectă a acelui om. Dacă mi s-ar cere să definesc calitatea esenţială a lui Shakespeare, aş spune că aceasta este superioritatea inteligenţei sale şi cred că aş fi inclus totul în această definiţie. Ce sînt în fond facultăţile unui om? Vorbim despre ele ca şi cum ar fi distincte, ca şi cum ar fi lucruri separabile; ca şi cum un om ar avea inteligenţă, imaginaţie, fantezie, aşa cum are mîini, picioare şi braţe. Aceasta este o greşeală capitală. Se mai vorbeşte şi de „natura morală" a unui om, ca şi cum aceasta ar fi divizibilă şi ar avea o existenţă separată. Necesităţile de limbă recomandă poate asemenea forme de exprimare; sînt conştient că trebuie să vorbim astfel dacă vrem la urma urmei să vorbim. Dar cuvintele n-ar trebui să ni se închege în lucruri. Mi se pare că înţelegerea acestei probleme este prin aceasta în cea mai mare parte radical falsificată. Ar trebui să ştim şi să ţinem veşnic în minte şi că aceste diviziuni nu sînt în fond decît *denumiri*; că natura spirituală a omului, forţa vitală care sălăşluieşte în el este în esenţă una şi indivizibilă; că ceea ce numim noi imaginaţie, fantezie, înţelegere şi aşa mai departe nu sînt decît legate una de cealaltă şi înrudite ca fizionomie; că dacă o cunoaştem pe una dintre ele, le-am putea cunoaşte pe toate. Ce este moralitatea, ceea ce numim noi calitatea morală a unui om, decît o altă *ipostază* a unicii forţe vitale prin care există şi lucrează el? Tot ceea ce face un om este fizionomic pentru el. Puteţi vedea cum s-ar lupta un om după cum cîntă; curajul sau lipsa lui de curaj sînt vizibile în cuvintele pe care le rosteşte şi în impresia pe care o face nu mai puţin decît în loviturile pe care le dă. El este *unul;* şi exprimă pretutindeni şi în toate modurile acelaşi eu.

Dacă nu are mîini, un om poate avea în schimb picioare şi poate deci să umble: dar, atenţie, fără moralitate, inteligenţa i-ar fi inaccesibilă. Un om total imoral nu poate şti nimic! Pentru a cunoaşte un lucru, ceea ce sîntem noi în stare să numim cunoaştere, un om trebuie mai întîi să *iubească* acel lucru, să-l simpatizeze: adică să fie *virtual* legat de el. Dacă nu are atît spirit de dreptate ca să renunţe

în orice ocazie la egoismul său şi curajul de a trece oricînd de partea adevărului, chiar dacă această atitudine ar fi primejdioasă, orice cale de cunoaştere îi este închisă! Absolut toate virtuţile lui vor rămîne întipărite în ceea ce constituie cunoaşterea sa. Natura şi adevărul ei reprezintă o carte veşnic închisă pentru cei răi, egoişti şi fricoşi: ceea ce pot aceştia cunoaşte despre natură este josnic, superficial şi mărunt; le ajunge doar pentru necesităţile unei zile. Dar nu ştie chiar şi vulpea ceva despre natură? Întocmai: ea ştie unde dorm gîştele! Vulpoiul cu chip uman Renard[22], întîlnit foarte frecvent în toată lumea, ştie oare mai mult decît aceasta? Mai mult, ar trebui să se ţină seama şi de faptul că, dacă nu are o anumită *moralitate* de vulpe, vulpea nici măcar nu poate şti unde dorm gîştele sau să ajungă la ele! Dacă îşi iroseşte timpul în cugetări posomorîte şi pesimiste asupra propriei sale mizerii, asupra persecuţiilor din partea naturii, a norocului şi a altor vulpi, şi aşa mai departe; şi nu are curaj, promptitudine, simţ practic şi alte talente şi haruri caracteristice şi necesare unei vulpi, nu va prinde nici o gîscă. Putem spune şi despre vulpe că moralitatea şi intuiţia ei au aceleaşi dimensiuni; ipostaze diferite ale aceleiaşi unităţi interne ale vieţii de vulpe! Aceste lucruri merită să fie menţionate; căci contrariul lor acţionează cu o perversitate mult mai nocivă în vremurile noastre: propria dumneavoastră sinceritate va stabili limitele şi modificările necesare în acest context.

Dacă afirm deci că Shakespeare este cea mai mare inteligenţă, am spus totul în ceea ce-l priveşte. Dar există în inteligenţa lui Shakespeare mai mult decît am văzut pînă acum. Există ceea ce eu aş numi inteligenţă inconştientă; este în această inteligenţă mai multe virtuţi decît bănuieşte el însuşi. Novalis observă foarte frumos că dramele acestea ale lui sînt totodată produse ale naturii, profunde ca natura însăşi. Există după părerea mea mult adevăr în această afirmaţie. Arta lui Shakespeare este departe de a fi un artificiu; meritul ei esenţial nu constă într-un plan sau într-o concepţie prealabilă. Ea s-a născut şi a crescut din profunzimile naturii prin sufletul său nobil şi sincer, care este o voce a naturii. Ultimele generaţii de oameni vor descifra noi sensuri în Shakespeare, noi clarificări privind propria lor fiinţă umană; „noi armonii corespunzînd inifinitei

structuri a Universului; concordanțe cu cele mai recente idei, afinități cu forțele și simțurile cele mai înalte ale omului." Toate acestea merită să medităm asupra lor. A-l face astfel să devină *parte din ea însăși* este cea mai înaltă recompensă a naturii pentru un suflet mare, simplu și sincer. Operele unui astfel de om, indiferent cu cît de superioară strădanie conștientă și premeditare ar fi realizate, apar, totuși, cu totul inconștient din adîncurile lui necunoscute; așa cum crește stejarul din sînul Pămîntului, așa cum munții și apele își iau singure forma; cu o simetrie fondată pe propriile legi ale naturii, conform oricăror adevăruri. În Shakespeare sînt atît de multe lucruri ascunse; durerile și luptele sale tăcute cunoscute doar de el; multe lucruri necunoscute de nimeni, despre care nu se putea vorbi; asemeni *rădăcinilor,* sevei și forțelor care lucrează sub pămînt! Vorbirea este mare; tăcerea însă este și mai mare.

Calmul surîzător al acestui om este și el demn de notat. Nu-l voi condamna pe Dante pentru starea lui nenorocită: ar fi ca o luptă fără victorie; dar o luptă adevărată, primul lucru, lucrul indispensabil. Și, totuși, îl consider pe Shakespeare mai mare decît Dante prin lucrurile pentru care a luptat el cu adevărat și prin ceea ce a cucerit cu adevărat. Nu vă îndoiți, avea și el durerile lui; *Sonetele* acestea ale lui sînt o mărturie elocventă a apelor adînci în care se cufundase și în care înotase luptînd să supraviețuiască. Ce om de talia lui ar fi ezitat să o facă? Concepția noastră după care el ar fi stat ca o pasăre pe ramură; și că ar fi cîntat cu forță, liber și fără grijă, fără să fi cunoscut vreodată necazurile altora mi se pare irațională și banală. Nu este deloc așa; nu este așa în cazul nici unui om. Cum poate oare ajunge un om de la banala vînătoare ilegală de căprioare la scrierea unor astfel de tragedii, fără să fie doborît pe drum de durere? Sau, mai bine, cum ar fi putut un om să creeze un Hamlet, un Coriolan sau un Macbeth și să pătrundă în adîncul atîtor inimi suferind eroic, dacă propria sa inimă eroică n-ar fi suferit vreodată? Iar acum, în contrast cu toate acestea, fiți atenți la veselia, la pofta lui curată și copleșitoare de rîs! Veți spune că nu *exagerează* în nici o privință, cu excepția rîsului. Găsim la Shakespeare dojeni înflăcărate și cuvinte care înțeapă și ard; există totuși totdeauna o măsură

în toate acestea; dar niciodată ceea ce Johnson ar numi un „veritabil om capabil de ură". Dar rîsul pare să se reverse în cascade: adună puzderie tot felul de porecle ridicole destinate țintei glumelor sale și face tot felul de giumbușlucuri pe seama ei; putem spune că rîde din toată inima. Iar dacă nu este întotdeauna cel mai fin rîs, este, în schimb, mereu generos. Niciodată nu rîde de simpla slăbiciune, de nenorociri ori de sărăcie. Nici un om *în stare* să rîdă, mă refer la ceea ce numim noi rîs, nu va rîde de asemenea lucruri. Doar vreun prăpădit *dorind* să rîdă doar ca să capete faima de spiritual poate face așa ceva. Rîsul presupune simpatie; rîsul din inimă nu este „trosnetul spinilor sub oală". Shakespeare nu rîde nici măcar de prostie și de pretenții deșarte decît cu generozitate. Dogberry și Verges[23] ne gîdilă coardele inimilor noastre; și ne despărțim de ei ținîndu-ne de burtă de prea multe hohote de rîs: dar bieții indivizi ne sînt cu atît mai pe plac cu cît rîdem mai mult de ei; și le urăm să le meargă bine în continuare acolo și să fie mai departe Președinți ai gărzilor Cetății. Rîsul acesta, ca lumina soarelui răsfrîntă de valurile unei mări adînci, mi se pare mai mult decît minunat.

Timpul nu ne permite să vorbim despre fiecare din operele lui Shakespeare, deși ar fi încă multe de spus în această privință. Dacă toate piesele lui ar fi analizate așa cum este *Hamlet* în *Wilhelm Meister*! Un lucru care s-ar putea face într-o zi. August Wilhelm Schlegel[24] a făcut o remarcă asupra pieselor istorice, *Henry V* și celelalte, care merită să fie menționată. El le numește un fel de epopee națională. Amintiți-vă că Marlborough[25] a spus că tot ce știe despre istoria Angliei a aflat din piesele lui Shakespeare. Într-adevăr, dacă privim cu atenție, există puține istorii atît de memorabile. Marile puncte culminante sînt admirabil sesizate; totul se adună în jur într-un fel de coerență ritmică; așa cum spune Schlegel, este o *epopee;* așa cum va fi întotdeauna sinteza oricărui mare gînditor. Sînt într-adevăr multe lucruri deosebite în aceste piese care, împreună, formează cu adevărat ceva minunat. Bătălia de la Agincourt[26] mă frapează ca unul dintre cele mai perfecte lucruri din această categorie pe care le găsim la Shakespeare. Descrierea celor două armate: englezii aceia epuizați

şi sătui de război; îngrozitorul moment al începerii bătăliei prevestind ce avea să se întîmple; şi apoi acea vitejie fără de moarte; „Voi, buni yeomen-i[27], ale căror mădulare au fost zămislite în Anglia!" Există un nobil patriotism în toate acestea, foarte departe de „indiferenţa" care îi este uneori atribuită lui Shakespeare şi de care poate aţi auzit. O veritabilă inimă de englez respiră, calmă şi puternică, în toate acestea; nu zgomotos şi năvalnic; ceea ce este cu atît mai bine. Există în ea un sunet ca zăngănitul oţelului. Dacă ar fi ajuns pînă acolo, omul acesta ar fi aplicat şi el lovituri de temut!

Dar voi spune, referindu-mă în general la operele lui Shakespeare, că nu obţinem din ele o impresie deplină asupra lui. Operele sale constituie atît de multe ferestre prin care zărim un licăr al lumii care sălăşluia în el. Comparativ, toate operele sale par pripite, imperfecte, scrise sub imperiul împrejurărilor; oferind doar ici şi colo o notă a deplinei expresii a omului. Există pasaje care par nişte splendori coborîte din cer; explozii de lumină iluminînd esenţa însăşi a lucrurilor. Îţi vine să spui: „E adevărat, este rostit o dată pentru totdeauna; există oriunde şi oricînd un suflet omenesc deschis care va fi recunoscut drept adevărat!" Asemenea izbucniri ne fac totuşi să simţim că nu tot ceea ce ne înconjoară emite lumină; că toate sînt parţial trecătoare şi convenţionale. Shakespeare era din păcate nevoit să scrie pentru Teatrul Globe, marele lui suflet era nevoit să se comprime cum putea în tiparul acela şi nu în altul. Aceasta era soarta lui atunci, aşa cum este şi soarta noastră astăzi. Nimeni nu lucrează necondiţionat. Sculptorul nu-şi poate expune propriile gînduri în faţa noastră în mod liber, ci doar gîndurile pe care le poate transpune în piatra şi cu uneltele care i-au fost date. *Disjecta membra*[28] sînt tot ce ne rămîne de la un Poet, de la orice om.

Oricine îşi foloseşte inteligenţa ca să privească la acest Shakespeare îşi poate da seama că şi el a fost, în felul lui, un *profet;* că a avut o intuiţie analogă celei a profeţilor, deşi i-a dat o altă întrebuinţare. Natura îi părea şi acestui om divină; *in*exprimabilă, profundă ca şi Tophetul[29], înaltă cît Cerul: „Sîntem făcuţi din aceeaşi plămadă ca şi visele!" Inscripţia aceasta de la Westminster Abbey[30] pe care

puţini din cei care o citesc o şi înţeleg, posedă o profunzime vizionară. Dar omul cînta; nu a predicat decît pe calea muzicii. Am spus că Dante a fost preotul melodios al catolicismului medieval. Oare n-am putea spune că Shakespeare a fost un preot şi mai melodios al *adevăratului* catolicism, „Biserica Universală" a viitorului şi a tuturor timpurilor? Nu superstiţie îngustă, ascetism aprig, intoleranţă, fanatism exacerbat sau perversiune, ci o revelaţie a faptului că o asemenea înmiită şi ascunsă frumuseţe şi divinitate se află în sînul întregii naturi. Aceasta le permite oamenilor să le adore aşa cum sînt ei în stare să o facă! Putem spune, fără să supărăm pe nimeni, că din acest Shakespeare se înalţă şi un fel de psalm uni-versal; demn să se facă auzit printre Psalmii şi mai sacri. Nu în disonanţă cu aceştia, dacă îi înţelegem, ci în armonie! Nu-l pot considera pe acest Shakespeare drept „sceptic", cum fac unii, induşi în eroare de indiferenţa sa faţă de crezuri şi de controversele teologice ale timpului său. Nu: nici lipsit de patriotism, deşi nu prea face caz de patriotismul său; nici sceptic, deşi nu prea face caz de credinţa sa. O asemenea „indiferenţă" era şi ea fructul măreţiei lui: toată inima lui se află în propria lui sferă măreaţă de adorare (o putem numi aşa): celelalte controverse, avînd importanţă vitală pentru alţi oameni nu erau vitale pentru el.

Oricum l-aţi numi, adorare sau altfel, nu este un lucru cu adevărat glorios sau o întreagă serie de lucruri glorioase tot ceea ce îi datorăm lui Shakespeare? În ce mă priveşte, simt că există practic un fel de sacralitate în faptul că un asemenea om a fost trimis pe acest pămînt. Nu este el un ochi prin care privim noi toţi; un binecuvîntat aducător de lumină trimis din Ceruri? Şi, în fond, n-ar fi fost mai bine poate ca acest Shakespeare, un om inconştient din toate punctele de vedere, să nu fi fost *conştient* de mesajul său ceresc? N-a simţit el, ca şi Mahomed, deoarece văzuse şi el esenţa acelor splendori interne, că era „profetul ales al lui Dumnezeu" şi că, din acest punct de vedere, era mai mare decît Mahomed? Mai mare: şi totodată, dacă facem un calcul strict, aşa cum am făcut în cazul lui Dante, mai bogat în succese. Concepţia lui Mahomed, de supremă

profeţie, era o eroare în sine şi a ajuns pînă la noi inextricabil învăluită în eroare, tîrînd după ea o asemenea încîlceală de poveşti, impurităţi şi intoleranţe, încît mă face să ezit aici şi acum să spun, aşa cum am mai făcut-o, că Mahomed era la urma urmei un adevărat vorbitor şi nu un şarlatan ambiţios; mai curînd, un simbol al perversităţii şi al simulacrului; nu un vorbitor, ci un limbut! După părerea mea, chiar şi în Arabia, Mahomed se va fi perimat cu totul, în vreme ce Shakespeare şi Dante vor fi încă tineri; în vreme ce Shakespeare va fi încă un preot al omenirii, al Arabiei şi al altor ţinuturi, acum şi-n vecii vecilor!

Comparat cu oricare alt vorbitor sau cîntăreţ cunoscut, chiar cu Eschil sau Homer, de ce n-ar putea el, ca veridicitate şi universalitate, să dureze la fel de mult ca şi ei? Este la fel de *sincer* ca şi ei; este la fel de profund şi penetrant ca şi ei în tot ceea ce ţine de universal şi peren. În privinţa lui Mahomed, însă, cred că ar fi fost mai bine pentru el să *nu* fi fost atît de conştient! Sărmanul Mahomed; toate lucrurile de care era el *conştient* erau simple erori; simple inutilităţi, simple nimicuri, aşa cum se întîmplă întotdeauna. Chiar şi ceea ce era cu adevărat mare în el era inconştientul: faptul că era un sălbatic leu arab al deşertului şi că vorbea cu glasul lui de tunet, nerostind cuvinte pe care le *credea* mari, ci acţionînd prin fapte şi sentimente, printr-o istorie care *era* măreaţă! Coranul său a devenit o lectură prostească de o absurditate prolixă; el credea, dar noi nu credem că Dumnezeu a scris rîndurile acestea! Şi aici, ca întotdeauna, Omul Mare este o forţă a naturii: orice este cu adevărat mare în el izvorăşte din profunzimi nearticulate.

Bine: iată-l pe sărmanul nostru ţăran din Warwickshire ridicîndu-se la înălţimea unui director de teatru ca să trăiască fără să cerşească; căruia Ducele de Southampton i-a arătat o oarecare bunăvoinţă; pe care Thomas Lucy, căruia îi datorăm multe mulţumiri, voia să-l trimită la Treadmill[31]! Nu l-am luat drept zeu, ca pe Odin, cît timp a trăit printre noi; punct asupra căruia ar fi multe de spus. Dar aş spune mai curînd, sau aş repeta: în ciuda stării deplorabile în care se află acum Cultul Eroilor, gîndiţi-vă la ce a ajuns să fie Shakespeare pentru noi. Cărui englez zămislit în acest ţinut al nostru,

cîtor milioane de englezi le-am prefera noi acestui țăran din Stratford? Nu l-am da nici în schimbul unui regiment de înalți demnitari. El este cel mai mare lucru pe care l-am realizat vreodată. Pentru onoarea noastră în rîndul națiunilor străine, ca o podoabă a proprietății noastre engleze, ce bogăție nu am ceda-o noi oare în schimbul lui? Gîndiți-vă puțin, dacă ni s-ar cere să renunțăm la Imperiul nostru indian sau la Shakespeare al nostru englez; să avem de ales între a nu fi avut niciodată un Imperiu indian sau să nu fi avut niciodată un Shakespeare. Ar fi într-adevăr o dilemă serioasă. Persoanele oficiale ar folosi fără îndoială limbajul oficial; dar noi, în ceea ce ne privește, n-am fi obligați să răspundem: cu sau fără Imperiu indian, nu putem trăi fără Shakespeare! Imperiul indian se va destrăma oricum într-o zi; dar Shakespeare nu, el va fi veșnic printre noi; nu putem renunța la el!

Mai mult, pe lîngă orice considerații spirituale, și luîndu-l doar ca o avere reală, cu valoare de schimb și utilă la modul practic; Anglia, această insulă a noastră, nu va deține peste mult timp decît o părticică a ceea ce înseamnă englezesc: în America, în Noua Olandă, la răsărit și apus, pînă la antipozi chiar, se va întinde un imperiu saxon, care va acoperi mari porțiuni ale globului. Și ce poate să le mențină pe toate acestea împreună practic ca o singură națiune, astfel ca să nu se destrame și să se războiască între ele, ci să trăiască în pace, unite prin legături frățești și ajutîndu-se între ele? Aceasta este pe drept cuvînt considerată cea mai mare problemă practică, lucrul pe care tot felul de suveranități și guverne se află aici ca să-l realizeze: dar care din ele îl va realiza? Actele Parlamentului și Primii-Miniștri ai administrației nu o pot face. America s-a separat de noi în măsura în care putea Parlamentul să o separe. Nu considerați acest lucru fantastic, pentru că există mult adevăr în el. Ascultați ce vă spun, se află aici un Rege englez pe care nici timpul ori întîmplarea, nici Parlamentul sau un șir de Parlamente nu-l pot detrona! Căci nu strălucește acest Rege Shakespeare în suveranitatea sa încoronată deasupra noastră, a tuturor, drept cel mai nobil, mai gingaș și totodată mai puternic simbol de unitate; *in*destructibil; și realmente mai valoros din acest punct de vedere decît orice mijloace ori prac-

tici? Ni-l putem închipui ca o culme luminoasă împrăştiindu-şi razele asupra întregii naţiuni engleze încă o mie de ani de acum înainte. De la Paramatta[32] la New York, oriunde, în orice fel de comunitate parohială unde trăiesc englezi şi englezoaice, îşi vor spune toţi unul altuia: „Da, Shakespeare este al nostru; noi l-am produs, prin el, noi vorbim şi gîndim; sîntem de acelaşi sînge, de acelaşi soi cu el". Chiar şi politicianul înzestrat cu cel mai bun simţ poate gîndi la fel, dacă vrea.

Într-adevăr, este mare lucru pentru o naţiune să aibă o voce autorizată; să producă un om care să exprime melodios ceea ce inima ei cugetă! Italia, de exemplu, sărmana Italie e dezmembrată, ruptă în bucăţi şi nu apare în nici un protocol sau tratat ca stat unit; şi, totuşi, nobila Italie este practic *una*. Italia l-a produs pe Dante al ei; Italia poate vorbi! ţarul tuturor Rusiilor e puternic, are o mulţime de baionete, cazaci şi tunuri; şi este marele său merit că ţine sub mîna sa, unită din punct de vedere politic, o întindere atît de mare de pămînt; dar nu poate încă să vorbească. Are ceva măreţ în el, dar e o măreţie mută. Nu posedă nici un glas de geniu care să fie auzit de toţi oamenii şi în toate timpurile. Trebuie să înveţe să vorbească. Deocamdată este un uriaş monstru mut. Tunurile şi cazacii lui se vor fi transformat în pulbere de rugină, în timp ce vocea lui Dante va răsuna încă. Naţiunea care are un Dante este mai unită decît orice Rusie mută. – Dar trebuie să punem aici capăt tuturor lucrurilor pe care le aveam de spus despre *Eroul-Poet*.

Note

1. Mirabeau (contele Honoré Gabriel Riqueti) (1749–1791), revoluţionar, orator şi om de stat francez.

2. Vicontele de Turenne (Henry de la Tour d'Auvergne) (1611–1675), mareşal francez.

3. Robert Burns (1759–1796), unul dintre cei mai mari poeţi scoţieni.

4. Joseph Addison (1672–1719), eseist şi poet englez, unul dintre pionierii publicisticii.

5. *Vates* (lat.), profet.

6. Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), filosof german.

7. Cartier al Londrei cu o faimă nu prea bună pe vremea lui Carlyle.

8. *Chiaroscuro*, în original (ital.).

9. În Italia medievală, Gielfii constituiau un partid politic care susţinea autoritatea Papei, în opoziţie faţă de partidul aristocratic al Ghibelinilor.

10. *Bianchi-Neri*, în original (ital.).

11. Vaiete pătrunzătoare (în italiană, în original).

12. Samuel Taylor Coleridge (1772–1834), poet preromantic şi critic englez.

13. Zeul orb al bogăţiei în mitologia Greciei antice.

14. Publius Vergilius Maro (70–19 î.e.n.), poet roman, autorul *Eneidei*.

15. *A frumoasei făpturi care mi-a fost răpită* (în italiană, în original).

16. Perioadă nedefinită, mii şi mii de ani; fiecare din formele de manifestare ale divinităţii supreme şi unice.

17. Parafrazare a zicalei englezeşti „Seeing is believing" – A crede înseamnă a vedea.

18. Uriaşul frasin care, conform mitologiei scandinave, susţine întreg Universul prin rădăcinile şi ramurile sale.

19. Seniorul din Warwickshire care l-a determinat pe Shakespeare să plece de la Stratford, după ce îl pedepsise de mai multe ori pentru vînătoare ilegală pe proprietăţile sale.

20. Fiica zeului scandinav Loki (zeul focului infernal), zeiţa morţii, asemănată deseori cu Proserpina, zeiţa romană a germinaţiei şi a primăverii, dar şi a lumii subpămîntene.

21. Francis Bacon (1561–1626), eminent om de stat şi gînditor umanist al Renaşterii engleze. *Novum Organum Scientiarium* (1620) este străbătută de o încredere nemărginită în raţiunea şi posibilităţile omului.

22. Personajul principal din celebra lucrare medievală *Vulpoiul Renard*.

23. Personaje din piesa *Mult zgomot pentru nimic*.

24. August Wilhelm von Schlegel (1767–1845), poet, critic şi traducător german.

25. John Churchill of Marlborough (1650–1722), general şi om de stat englez.

26. Alias Azincourt, oraş francez în apropiere de Calais, locul unde englezii i-au învins pe francezi la sfîrşitul Războiului de o sută de ani (1415).

27. *Yomen, yeomanry* – un fel de gardă naţională călare compusă din mici proprietari rurali.

28. *Membre dislocate* (în latină, în original).

29. Localitate biblică aflată în apropiere de Ierusalim, unde se făceau sacrificii umane în cinstea zeului Moloh.

30. Biserică în stil gotic (inițial mănăstire benedictină) unde sînt încoronați monarhii englezi; aici sînt de asemenea înmormîntați monarhii englezi, marii oameni de stat și scriitorii celebri.

31. Echivalentul muncii silnice.

32. Oraș din sud-estul Australiei, vestit pentru țesăturile sale din lînă și bumbac.

IV

EROUL CA PREOT. LUTHER. REFORMA: KNOX; PURITANISMUL

Prezenta noastră conferință se ocupă de Omul Mare ca Preot. Ne-am străduit în repetate rînduri să explicăm faptul că toate categoriile de eroi sînt esențial alcătuite din același material; că dacă există un suflet mare, deschis spre semnificația divină a vieții, atunci se va găsi un om care să poată vorbi despre ea, să o poată cînta, să lupte și să trudească pentru ea într-un fel măreț, victorios, dar și cu resemnare; se va găsi un erou a cărui formă exterioară va depinde de timp și de împrejurările în care se află el însuși. Și Preotul, după înțelegerea mea, este un fel de profet; și în el trebuie să existe o lumină de inspirație, ca să zicem așa. El dirijează poporul în adorarea acestuia; este cel care îi unește cu sfințenia nevăzută. El este căpetenia spirituală a oamenilor; așa cum Profetul este regele lor spiritual, alături de multe căpetenii: el îi călăuzește spre Cer, cîrmuindu-i plin de înțelepciune pe acest pămînt și printre strădaniile vieții. Idealul lui este să fie și el ceea ce noi numim o voce din cerul nevăzut; interpretînd, exact așa cum a făcut și profetul, și dezvăluind oamenilor același lucru într-un mod mai familiar. Cerul nevăzut – „secretul

dezvăluit al Universului" – pe care atît de puţini îl desluşesc! El este Profetul, dezbrăcat însă de strălucirea mai înspăimîntătoare a acestuia; arzînd cu o lumină blîndă şi egală, ca luminătorul vieţii de zi cu zi. După părerea mea, acesta este modelul ideal de profet. Aşa era pe vremuri; aşa este în zilele noastre şi în toate timpurile. Se ştie foarte bine că, transpunînd idealurile în practică, este nevoie de o mare cantitate de toleranţă. Dar un preot care nu este deloc aşa, care nu mai tinde şi nici măcar nu mai încearcă să fie aşa, reprezintă un personaj despre care preferăm să nu discutăm aici.

Luther[1] şi Knox[2] au fost preoţi printr-o vocaţie anume şi şi-au îndeplinit cu credinţă funcţia în înţelesul obişnuit. Ar fi totuşi mai potrivit să-i privim aici mai ales din punct de vedere istoric, mai curînd ca reformatori decît ca preoţi. Au mai fost şi alţi preoţi, poate la fel de importanţi, în vremuri mai potolite, care şi-au împlinit cu credinţă misiunea de cîrmuitori ai cultului; aducînd astfel prin eroismul credinţei lor o lumină din cer în viaţa de zi cu zi a celor păstoriţi de ei; călăuzindu-i mai departe, sub cîrmuirea lui Dumnezeu, pe calea pe care trebuiau să meargă. Dar atunci cînd *calea* aceasta este aspră, implicînd lupte, confuzie şi primejdii, *căpetenia* spirituală, care păşeşte în frunte, devine, mai ales pentru noi, cei care vieţuim graţie rezultatelor cîrmuirii ei, mai importantă decît oricare alta. El este preotul războinic şi militant; care şi-a călăuzit oamenii nu spre o trudă calmă şi cinstită ca în timpuri liniştite, ci spre un conflict plin de vitejie şi credinţă, în timpuri violente şi tulburi: o slujbă mai periculoasă şi mai memorabilă, fie că este mai înaltă sau nu. Îi vom considera pe aceşti doi oameni drept cei mai buni preoţi ai noştri, pentru că au fost cei mai buni reformatori ai noştri. Mai mult, aş putea întreba dacă nu este un adevărat reformator în primul rînd un preot prin însăşi natura sa? El recurge la dreptatea Cerului nevăzut împotriva forţei vizibile a Pămîntului; ştie că nevăzutul este puternic, singurul puternic. El crede în adevărul divin al lucrurilor; un *vizionar* care vede dincolo de aparenţa lucrurilor; un adorator, într-un fel sau altul, al adevărului divin al lucrurilor, adică un preot. Dacă nu e să fie un preot mai întîi, nu va fi bun nici ca reformator.

Astfel că, aşa cum am văzut Oameni Mari întemeind, în diverse situaţii, religii, forme eroice ale existenţei umane în lumea aceasta, teorii ale vieţii demne să fie cîntate de un Dante, şi practici ale vieţii de un Shakespeare, – vom vedea acum procesul invers; care este şi el necesar, care poate şi el să fie continuat într-o manieră eroică. Este curios cum poate acest proces să fie necesar: şi, totuşi, este necesar. Strălucirea blîndă a luminii poetului trebuie să facă loc fulgerului năprasnic al reformatorului: din nefericire, reformatorul este şi el un personaj care nu poate lipsi din istorie! Într-adevăr, ce este poetul, cu blîndeţea sa, decît produsul şi ultima armonizare a reformei sau a profeţiei, cu toată intoleranţa ei? Fără un sălbatic Sfînt Dominic şi fără pustnicii din Thebaida n-ar fi existat nici un Dante melodios; aspra strădanie practică, fie scandinavă sau de altă natură, de la Odin[3] la Walter Raleigh[4], de la Ulfila la Cranmer[5], i-au permis lui Shakespeare să-şi înalţe glasul. Observ uneori că poetul desăvîrşit este un simptom al faptului că însăşi epoca sa atinsese perfecţiunea şi era desăvîrşită; mai mult, că va veni nu peste mult timp o epocă nouă care va avea nevoie de alţi reformatori.

Fără îndoială că ar fi mai frumos dacă am putea păşi mereu pe calea *muzicii;* să fim îmblînziţi şi luminaţi de poeţii noştri, aşa cum făpturile sălbatice au fost pe vremuri îmblînzite şi luminate de Orpheu al lor. Sau, în lipsa acestei căi *muzicale* ritmice, ce bine ar fi dacă am putea măcar păşi pe calea cea *netedă;* vreau să spun că dacă preoţii *paşnici,* aplicînd treptat reformele lor, ne-ar fi întotdeauna suficienţi! Dar nu este aşa; chiar şi dorinţa aceasta din urmă nu s-a realizat încă. Din păcate, reformatorul războinic constituie şi el, din cînd în cînd, un fenomen necesar şi inevitabil. Nu ducem niciodată lipsă de piedici: chiar şi lucrurile care erau odată necesităţi indispensabile progresului devin piedici; şi trebuie înlăturate şi depăşite, lucru care este adesea extrem de dificil. Este desigur destul de important să vezi cum o teoremă sau o reprezentare spirituală, oricum i-am spune, care cucerise odinioară tot Universul şi era absolut satisfăcătoare în toate privinţele pentru inteligenţa ascuţită şi atotcuprinzătoare a lui Dante, una dintre cele mai mari din lume, a devenit după un secol îndoielnică pentru inteligenţele de rînd; a

ajuns să fie negată; iar acum este pentru noi toţi complet incredibilă şi la fel de perimată ca şi teorema lui Odin! Pentru Dante, existenţa umană şi căile Domnului faţă de oameni erau toate bine reprezentate de acele *Malebolges*[6] şi de acele *Purgatorii;* dar nu şi pentru Luther. Cum vine asta? De ce nu a putut dăinui catolicismul lui Dante; în timp ce protestantismul lui Luther a trebuit să-i urmeze. Din păcate, nimic nu poate dăinui.

Nu fac mare caz de „evoluţia speciilor" aşa cum este privită în zilele noastre; şi nici nu cred că aţi vrea să discutăm prea mult despre acest subiect. Pentru că o asemenea discuţie este mult prea adesea ceva deosebit de extravagant şi confuz. Aş putea spune totuşi că faptul în sine pare destul de sigur; mai mult, îi putem urmări necesitatea inevitabilă în natura lucrurilor. Orice om, aşa cum am mai afirmat, nu este doar un ucenic, ci şi un făptuitor: el învaţă cu mintea care i-a fost dată tot ceea ce a fost; dar, cu aceeaşi minte descoperă şi alte lucruri, inventează şi înfăptuieşte ceva care îi aparţine exclusiv. Nu există om total lipsit de originalitate. Nimeni nu crede, nu poate să creadă întocmai ceea ce credeau strămoşii săi: fiecare, prin descoperiri recente, îşi lărgeşte viziunea asupra Universului şi, automat, teorema sa asupra Universului, – care este un Univers *nesfîrşit* şi care nu poate fi niciodată înţeles în întregime sau definitiv sau inclus în întregime în nici o viziune sau teoremă accesibilă minţii omeneşti. Aşa cum am spus, el îşi lărgeşte oarecum viziunea; află că ceea ce era de crezut pentru strămoşul lui a devenit de necrezut pentru el, fals, necorespunzînd cu unele elemente noi pe care le-a descoperit sau observat între timp. Este povestea fiecărui om; iar în istoria omenirii o vedem rezumată în mari evenimente istorice: revoluţii şi epoci noi. Muntele Purgatoriului a lui Dante *nu* se înaltă „din oceanul celeilalte emisfere", după ce Columb a navigat prin părţile acelea! Oamenii nu pot găsi nici un astfel de lucru în cealaltă emisferă. Lucrul acesta nu se află acolo. Ca şi oricare credinţe existente pe lumea aceasta, ca şi toate sistemele religioase sau sistemele practice izvorîte din acestea.

Dacă adăugăm acum împrejurarea tristă că, atunci cînd credinţa devine nesigură, şi practica ajunge să fie nesănătoasă, iar erorile,

nedreptățile și nenorocirile domină din ce în ce mai mult pretutindeni, vom avea destule motive pentru o revoluție. Oricum, un om care își *face* datoria are nevoie de o credință fermă. Dacă va cere în orice împrejurare părerea celor din jur; dacă nu poate face nimic fără părerea acestora, supunîndu-și opinia părerii lor, înseamnă că este un slujitor prost; munca încredințată lui va fi *rău* făcută. Orice om de acest fel va contribui zi de zi la inevitabila prăbușire. Orice muncă ar face în mod necinstit, aruncînd o privire asupra aspectului exterior al acesteia, constituie o nouă ofensă, generatoare de noi mizerii pentru toți. Ofensele se adună pînă cînd devin insuportabile și sînt apoi distruse în mod violent și măturate ca în urma unei explozii. Sublimul catolicism al lui Dante, de neconceput astăzi ca teorie și deteriorat și mai mult de practica lipsită de credință și subminată de îndoială și de necinste, avea să fie sfărîmat în bucăți de un Luther; feudalismul nobil al lui Shakespeare, oricît de frumos părea și era odinioară, a trebuit să-și găsească sfîrșitul într-o revoluție franceză. Așa cum spuneam, acumularea de ofense *explodează* într-o manieră prea literală și se transformă în erupții vulcanice. Urmează apoi lungi perioade tulburi înainte ca lucrurile să se liniștească din nou.

Desigur că ar fi destul de jalnic să privim doar acest aspect al problemei și să avem în vedere doar faptul că toate părerile și rînduielile oamenilor sînt nesigure, vremelnice și supuse legii morții! În fond, nici nu este așa: ne dăm seama și aici că orice moarte este doar a trupului, nu a esenței sau a sufletului; orice distrugere prin revoluție violentă sau orice altă formă nu este decît o nouă creație pe o scară mai largă. Doctrina lui Odin se baza pe *vitejie*; creștinismul înseamnă *umilință*, o vitejie de un fel mai nobil. Nu există nici un gînd care a sălășluit vreodată cu cinste și credință în inima omului care să nu fi fost totodată și o intuiție curată a adevărului lui Dumnezeu din partea lui și *să nu fi avut* în el un adevăr esențial rămas același de-a lungul tuturor schimbărilor, ca o cucerire veșnică a tuturor. Și, pe de altă parte, ce tristă este concepția conform căreia toți oamenii din toate țările și timpurile, cu excepția epocii noastre, și-au dus viața într-o greșeală oarbă și condamnabilă, ca bieți păgîni, scandinavi și mahomedani rătăciți,

numai pentru ca noi să putem dobîndi adevărata și ultima cunoaștere! Toate generațiile de oameni au mers pe căile greșite ale pierzaniei doar pentru ca o mică parte a generației de astăzi să poată fi salvată și să pășească pe calea cea dreaptă. Toate generațiile acestea au mărșăluit înainte încă de la începutul lumii, ca soldații ruși în șanțul Fortului Schweidnitz, doar ca să-l umple cu cadavrele lor, pentru ca să putem păși noi peste ele și să cucerim fortul! Iată o ipoteză incredibilă!

Am văzut o asemenea ipoteză susținută cu deosebită tărie; și pe cutare ori cutare biet individ, împreună cu secta lui de indivizi asemeni lui, pășind parcă peste cadavrele tuturor oamenilor spre o victorie sigură: dar ce mai era de spus atunci cînd și el, cu toată ipoteza sa și cu tot infailibilul său crez de pe urmă, cade în șanț și se transformă în cadavru? În plus, un fapt important în natura omului este acela că el tinde să-și considere intuiția drept finală și acționează în consecință. Presupun că, într-un fel sau altul, va proceda astfel întotdeauna; dar va trebui să o facă pe scară mai largă și într-un mod mai înțelept. Nu au fost toți oamenii adevărați, care trăiesc sau au trăit vreodată, soldați din aceeași armată, înrolați sub comanda Cerului, ca să lupte împotriva aceluiași inamic: imperiul întunericului și al răului? De ce să ne înțelegem greșit unii pe alții, de ce să luptăm nu împotriva dușmanului, ci împotriva noastră doar din cauza unei simple diferențe de uniformă? Toate uniformele sînt bune dacă sînt purtate de oameni cu adevărat viteji. Toate felurile de arme, turbanul și iutele iatagan arab, puternicul ciocan al lui Thor care i-a doborît pe Jötuni, toate sînt binevenite. Glasul războinic al lui Luther, cîntecul de marș al lui Dante, toate aceste lucruri sincere sînt alături de noi, nu împotriva noastră. Sîntem cu toții sub comanda unui singur căpitan, soldați ai aceleiași armii. Să aruncăm acum o privire asupra acestei lupte a lui Luther; ce fel de luptă a fost și cum s-a comportat el în luptă. Luther face și el parte dintre eroii noștri spirituali; a fost un profet al țării sale și al timpului său.

Ca element introductiv al întregului subiect, o remarcă despre idolatrie își va găsi poate locul aici. Zelul fără margini și neîmpăcat împotriva idolatriei a fost una din trăsăturile lui Mahomed, trăsătură care este cu adevărat caracteristică tuturor profeților. Aceasta este

marea temă a profeților: idolatria, cultul idolilor defuncți, rămași pe post de divinitate, este un lucru pe care ei nu-l pot accepta, pe care trebuie să-l respingă tot timpul și să-l înfiereze cu o osîndă ce nu poate fi ispășită; acesta este păcatul capital pe care îl văd ei înfăptuit pe acest tărîm. Faptul acesta merită să fie menționat. Nu vom intra aici într-o controversă teologică privind idolatria. Idol înseamnă *Eidolon*[7], ceva vizibil, un simbol. Nu este Dumnezeu, ci un simbol al lui Dumnezeu; și poate că ne-am putea întreba dacă cel mai întunecat la minte muritor l-a considerat vreodată drept ceva mai mult decît un simbol. Îmi închipui că nu s-a gîndit niciodată că biata icoană făcută de mîinile lui *era* Dumnezeu; ci că Dumnezeu era simbolizat de către ea, că Dumnezeu se afla în ea într-un fel sau altul. Și ne putem întreba în acest context: nu este orice fel de cult o adorare prin simboluri, prin *eidola*[8] sau prin lucruri vizibile? Faptul că *văzutul* devenit vizibil ca imagine sau icoană pentru ochiul muritor; sau vizibil doar pentru ochiul din lăuntru, pentru imaginație, pentru intelect. Toate acestea constituie o diferență superficială, nu una de esență. Ele sînt tot un lucru văzut avînd semnificația dumnezeirii; un idol. Cel mai riguros puritan își are propria sa mărturisire de credință și reprezentare intelectuală a lucrurilor divine și prin ele își exercită adorarea; prin ele devine pentru prima oară posibilă această adorare. Toate crezurile, toate liturghiile, toate formele religioase, toate concepțiile care îmbracă în mod adecvat sentimente religioase sînt în acest sens *eidola*, lucruri vizibile. Orice fel de cult trebuie să recurgă la simboluri, la idoli. Am putea spune că orice idolatrie este relativă și cea mai rea dintre idolatrii este pur și simplu *mai* idolatră.

Unde se află atunci răul? Trebuie să existe aici vreun rău fatal, altfel oamenii cinstiți din toate părțile, dăruiți cu harul profeției, nu le-ar fi condamnat cu atîta osîrdie. De ce este idolatria atît de urîtă de profeți? Mie mi se pare că în adorarea acelor biete simboluri de lemn, lucrul care i-a stîrnit cel mai mult pe profeți și le-a umplut sufletele de indignare și aversiune nu era practic ceea ce ele sugerau gîndirii lor și îi făceau să-și exprime sentimentele în cuvinte adresate celorlalți, cît idolul în sine, obiectul. Cel mai de jos păgîn care

practica cultul lui Canopus sau pe cel al pietrei negre de la Caabah[9] era, aşa cum am văzut, superior calului care nu are absolut nici un cult! Mai mult, era în această biată adorare un fel de merit peste timp, analog cu ceea ce este merituos la poeţi: recunoaşterea unei anumite frumuseţi şi semnificaţii *divine* a stelelor şi a tuturor obiectelor naturale. De ce să-l condamne profetul cu atîta neîndurare? Cel mai sărman muritor care îşi adoră fetişul, în timp ce inima lui este plină de el, poate fi demn de milă, de dispreţ şi de îngăduinţă, dacă vreţi; dar cu siguranţă că nu poate fi obiect de ură. Să-i *fie* inima plină de el, iar întreg spaţiul minţii sale înguste şi tenebroase să-i fie iluminat de el; într-un cuvînt, să-l lăsăm să *creadă* din tot sufletul în fetişul lui, şi atunci aş putea spune că va fi, dacă nu bine pentru el, măcar pe cît de bine se poate pentru moment, şi îl veţi lăsa în pace şi nesupărat acolo.

Aici intervine însă cazul fatal al idolatriei, adică faptul că în vremea profeţilor, mintea nici unui om nu mai *este* la modul sincer dominată de idolul sau de simbolul său. Înainte de apariţia profetului care, văzînd prin el, ştie că nu este nimic altceva decît lemn, mulţi oameni trebuie să fi început să se îndoiască de faptul că acest idol ar fi ceva mai mult decît atît. Idolatria condamnabilă înseamnă idolatrie *nesinceră*. Esenţa ei a fost roasă de îndoială: putem vedea acum un suflet de om agăţîndu-se spasmodic de o arcă a alianţei pe care o simte a fi devenit pe jumătate fantasmă. Aceasta este una dintre cele mai jalnice privelişti. Sufletele nu mai sînt *pline* de fetişul lor; pretind doar că sînt pline de el şi ar voi să ajungă să creadă acest lucru. „Nu credeţi”, spunea Coleridge; „nu faceţi decît să credeţi că credeţi”. Este scena finală a oricărei categorii de cult şi simbolism; simptomul sigur că moartea e aproape. Este echivalentul a ceea ce noi numim în zilele noastre formalism, cult şi formule. Nu există faptă mai imorală realizată vreodată de o fiinţă umană; căci este începutul tuturor imoralităţilor sau mai curînd imposibilitatea existenţei în continuare a oricărui fel de moralitate: prin aceasta sufletul cel mai esenţial moral este paralizat, cufundat într-un somn magnetic fatal! Oamenii nu mai sînt *sinceri*. Nu mă mir de faptul că omul cel mai cinstit condamnă, înfierează şi aduce acest lucru

în fața justiției cu o ură neîmpăcată. El și binele, pe de o parte, și nesinceritatea, pe de altă parte, se află într-o luptă pe viață și pe moarte. Idolatria condamnabilă este *prefăcătorie* și chiar prefăcătorie sinceră. Merită să ne gîndim la acest lucru! Orice fel de cult sfîrșește prin a ajunge în faza aceasta.

Cred că Luther a fost un sfărîmător de idoli în aceeași măsură ca orice alt profet. Zeii de lemn ai Koreișilor[10] făcuți din trunchiuri de copac și ceară de albine nu erau mai uriți de Mahomed decît erau urîte de Luther indulgențele lui Tetzel[11], făcute din piele de oaie și cerneală. Întoarcerea la realitate și sprijinirea pe lucruri, nu pe aparența acestora, constituie calitatea oricărui erou de pretutindeni și din orice loc. Așa cum el iubește și venerează fățiș sau cu profundă gîndire mută groaznicele realități ale lucrurilor, în aceeași măsură sînt pentru el intolerabile și detestabile aparențele seci ale lucrurilor acreditate de Koreiși sau de Conclave, oricît de regulate și aspectuoase ar fi ele. Protestantismul este și el opera unui profet: opera profetică a secolului al XVI-lea. Prima lovitură menită distrugerii cinstite a unui vechi lucru care ajunsese să fie fals și idolatru; pregătind de departe un lucru nou care să fie adevărat și autentic divin!

La prima vedere, s-ar putea crede că protestantismul ar fi în întregime o doctrină distrugătoare a ceea ce numim noi cultul eroilor, că reprezintă baza a tot ce poate fi bun, religios sau social pentru omenire. Auzim adesea spunîndu-se că protestantismul a introdus o nouă eră, radical diferită de oricare alta din toate erele pe care le-a cunoscut lumea pînă la apariția lui: Era „judecății private", cum i se spune. Prin revolta aceasta împotriva Papei, fiecare om a devenit propriul său Papă; și a învățat, printre altele, că nu trebuie să se mai încreadă niciodată în nici un Papă sau în vreun căpitan-erou spiritual! Nu devine astfel orice uniune spirituală, orice ierarhie și subordonare existentă pentru oameni o imposibilitate? Așa auzim spunîndu-se. Nu este nevoie să neg faptul că protestantismul a fost o revoltă împotriva oricărei suveranități spirituale, a Papilor și a multor altora. Mai mult, voi susține că puritanismul englez, ca revoltă împotriva oricărei suveranități pămîntene, a constituit actul al doilea al protestantismului; că însăși marea Revoluție Franceză a fost actul

al treilea, prin care s-ar părea că orice suveranitate pămînteană sau spirituală a fost abolită ori împinsă spre pieire sigură. Protestantismul este marea rădăcină din care se ramifică întreaga noastră istorie europeană ulterioară. Căci spiritualul se întrupează întotdeauna în istoria temporală a oamenilor; spiritualul este începutul temporalului. Şi e destul de sigur acum că se strigă pretutindeni pentru libertate şi egalitate, independenţă şi aşa mai departe: în loc de *regi*, urne de vot şi sufragii electorale; pare dovedit că orice suveran erou sau supunere loială a oamenilor faţă de un om în cele temporale sau spirituale au dispărut pe vecie de pe faţa pămîntului. De-ar fi aşa, aş fi disperat pentru soarta lumii. Că nu este aşa este una dintre cele mai ferme convingeri ale mele. Fără suverani, fără adevăraţi suverani, temporali şi spirituali, cred că nimic nu este posibil, cu excepţia anarhiei: cel mai jalnic dintre lucruri. Dar consider că protestantismul, în ciuda oricărei democraţii anarhice pe care-ar produce-o, este începutul unei noi şi sincere suveranităţi şi ordini. Îl consider o revoltă împotriva *falşilor* suverani; dureroasa, dar indispensabila primă pregătire în vederea *adevăratei* suveranităţi care să domnească printre noi! Acest lucru merită unele mici explicaţii.

Să remarcăm, deci, în primul rînd că această „judecată privată" nu este în fond ceva nou pe lumea asta, ci doar ceva nou în epoca aceea a istoriei lumii. Nu există nimic nou sau aparte, la modul generic, în reformă; o reîntoarcere la adevăr şi realitate în opoziţie cu minicuna şi aparenţa, aşa cum sînt şi au fost toate felurile de îmbunătăţiri şi de adevărate învăţături. Dacă ne gîndim bine, libertatea judecăţii private trebuie să fi existat întotdeauna în lume. Dante nu şi-a scos ochii şi nici nu s-a pus în lanţuri; el se simţea ca acasă în acel catolicism al lui, era un suflet cu orizont deschis, chiar dacă mulţi sărmani Hogstraten, Totzel şi Dr. Eck[12] deveniseră nişte sclavi ai acestei credinţe. Libertate de judecată? Nici un lanţ de fier sau orice fel de forţă exterioară nu a putut vreodată să oblige sufletul unui om să creadă sau să nu creadă: este propria sa lumină de neînvins, judecata lui; va domni şi va crede acolo numai prin mila lui Dumnezeu! Cel mai trist şi mai sofisticat Bellarmine[13] propovăduind credinţa oarbă şi supunerea pasivă, trebuia mai înîti să fi renunţat

printr-un fel de *convingere* la dreptul său de a fi convins. „Judecata privată" este cea care i-a indicat acest lucru drept cea mai potrivită măsură pe care o putea lua *el*. Dreptul la judecata privată își va menține forța deplină oriunde există oameni adevărați. Un om cinstit *crede* cu întreaga sa putere de judecată, cu toată claritatea și discernămîntul pe care le posedă; un astfel de om a crezut întotdeauna în acest fel. Un om fals care se căznește doar „să creadă că crede" se va descurca firește într-un fel oarecare. Protestantismul îi spune acestuia din urmă: Vai ție!, iar celui dintîi: Bravo ție! În fond, nu este deloc vorba de cuvinte noi, ci de o revenire la toate vechile spuse rostite vreodată. Fii curat, fii sincer: acesta era încă o dată înțelesul. Mahomed credea cu toată puterea minții sale; atît Odin cît și toți adevărații discipoli ai odinismului credeau cu toată puterea minții lor. *Așa* „judecaseră" ei cu rațiunea lor proprie.

Cutez acum să afirm că, practicată cu credință, exercitarea judecății private nu înseamnă neapărat să se ajungă la independență și izolare egoistă; ci mai curînd și în mod obligatoriu la opusele acestora. Nu cercetarea cinstită duce la anarhie, ci greșelile, nesinceritatea, credința pe jumătate și neadevărul. Cel care protestează împotriva greșelii se află pe calea înfrățirii lui cu toți oamenii care cred în adevăr. Nu se poate realiza o comuniune între oamenii care cred doar în zvonuri. Inima fiecăruia din aceștia este moartă; nu are forța de a simpatiza nici măcar cu *lucrurile*, altfel ar crede în *ele* și nu în zvonuri. Nici o simpatie, nici măcar față de lucruri; cu atît mai puțină față de semenii săi! Nu se poate înfrăți cu oamenii; este un anarhist. Unirea este posibilă doar într-o lume de oameni sinceri; doar într-o astfel de lume ajunge ea cu timpul să fie atît bună, cît și *sigură*.

Căci observați un lucru, un lucru prea adesea trecut cu vederea sau mai curînd pierdut cu totul din vedere, în această controversă: că nu *este* necesar ca un om să fi *descoperit* el însuși adevărul în care este menit să creadă, dar să nu creadă niciodată prea *sincer*.

Un Om Mare, așa cum am mai spus, este întotdeauna sincer, aceasta fiind prima condiție a existenței sale. Dar nu este nevoie ca un om să fie *mare* pentru a fi sincer; aceasta nu este necesitatea

naturii şi a timpului luat ca un tot, ci doar a anumitor epoci nenorocite şi corupte ale timpului. Un om poate crede şi să-şi însuşească în cea mai sinceră manieră ceea ce a primit de la alt om; şi cu o recunoştinţă nemărginită faţă de acesta! Meritul *originalităţii* nu constă în noutate, ci în sinceritate. Cel care crede este original; în orice ar crede, o face pentru el, nu pentru altul. Orice urmaş al lui Adam poate deveni un om sincer în acest sens; nici un muritor nu este condamnat la nesinceritate. Epoci întregi, ceea ce numim noi vîrste ale credinţei, sînt originale; toţi sau majoritatea oamenilor acestora sînt sinceri. Acestea sînt epocile măreţe şi rodnice: orice truditor din orice sferă nu lucrează cu aparenţe, ci cu esenţe; orice efort duce la un rezultat: totalul general al unor astfel de eforturi este măreţ; pentru că, fiind sincere, toate tind către un scop unic; şi toate sînt *aditive*, nici unul nu sustrage ceva din acest total. Aceasta este adevărata unire, adevărata regalitate, adevărata fidelitate, acestea sînt toate lucruri adevărate şi binecuvîntate, în măsura în care a putut sărmanul Pămînt să aducă binecuvîntare asupra oamenilor.

Cult al eroilor? Dumnezeule, dacă un om nu depinde de nimeni, dacă este original, sincer sau oricum i-am putea spune, el este omul din lume cel mai puţin în stare să nu respecte şi să nu creadă în adevărul altor oameni! Toate acestea îl fac să simtă nevoia, îl obligă fără putinţă de scăpare să *nu* creadă în formulele moarte, în zvonurile şi neadevărurile altor oameni. Omul acceptă adevărul cu ochii deschişi tocmai pentru că are ochii deschişi: este oare nevoie să şi-i închidă înainte de a-l iubi pe Învăţătorul care i-a deschis ochii asupra adevărului? Doar el îl poate iubi cu o recunoştinţă îndreptăţită şi cu o loialitate sinceră pornită din suflet pe Învăţătorul erou care l-a eliberat din întuneric şi l-a scos la lumină. Oare nu este un asemenea om un adevărat erou, un veritabil îmblînzitor de şerpi; demn de tot respectul? Monstrul întunecat, minciuna, duşmanul nostru de moarte pe lumea asta, se prosternează ca fulgerat de vitejia lui; el este cel care a cucerit lumea pentru noi! Gîndiţi-vă, deci, nu a fost Luther însuşi respectat ca un adevărat Papă sau părinte spiritual pentru că *era* cu adevărat Papă şi părinte spiritual totodată? Napoleon, în urma extraordinarei revolte a Sanculoţilor[14], a ajuns rege. Cultul

eroilor nu moare niciodată şi nici nu poate muri. Loialitatea şi suveranitatea sînt veşnice în lumea noastră: şi aceasta pentru că ele nu se sprijină pe zorzoane şi aparenţe, ci pe realităţi şi pe sinceritate. Nu realizaţi nimic închizîndu-vă ochii şi ignorîndu-vă „judecata privată"; nu, ci deschizîndu-vi-i şi avînd ceva de văzut! Mesajul lui Luther se referea la detronarea şi abolirea tuturor Papilor şi potentaţilor mincinoşi, dar şi, deşi de departe, la viaţa şi puterea celor noi şi sinceri.

Vom considera deci toate acestea, despre libertate şi egalitate, despre sufragii electorale, independenţă şi aşa mai departe, drept un fenomen temporar, dar în nici un caz drept un fenomen final. Cu toate că vor dura probabil multă vreme, producîndu-ne tuturor destule încurcături, trebuie să le privim ca pe o pedeapsă a păcatelor trecute, ca o garanţie a nepreţuitelor binefaceri care vor urma. Oricum am lua-o, oamenii trebuie să renunţe la orice simulacru şi să revină la fapte; acest lucru trebuie făcut cu orice preţ. Ce putem face cu papi amăgitori, cu credincioşi lipsiţi de judecată personală, cu înşelători avînd pretenţia să domnească asupra celor amăgiţi? Ne-am alege doar cu mizerie şi nenorociri. Nu te poţi asocia cu oameni nesinceri; nu poţi clădi un edificiu decît cu firul de plumb şi cu nivela aflate în unghi *drept* unul faţă de cealaltă! În toată această sălbatică acţiune revoluţionară, de la protestantism încoace, văd pregătindu-se cel mai binecuvîntat rezultat: nu abolirea cultului eroilor, ci mai curînd ceea ce aş numi o întreagă lume de eroi. Dacă erou înseamnă *om sincer*, de ce nu poate oricine dintre noi să fie erou? O întreagă lume sinceră, o lume plină de credinţă: aşa cum a fost; aşa cum va fi iar; nu se poate altfel. Aceasta ar fi lumea veritabililor adoratori ai eroilor: adevăratul *mai bine* n-ar putea fi niciodată să fie atît de respectat ca acolo unde se află tot ce este adevărat şi bun! Dar să revenim acum la Luther şi la viaţa sa.

Locul de naştere al lui Luther a fost Eisleben, în Saxonia; a venit pe lume la 10 noiembrie 1483. Faptul că a onorat astfel Eislebenul a fost un accident. Părinţii săi, nişte sărmani muncitori

în mină dintr-un sat din regiunea aceea, pe nume Mohra, veniseră la Tîrgul de iarnă de la Eisleben: în tumultul iarmarocului, doamna Luther a fost cuprinsă de durerile facerii, s-a refugiat în casa unor săraci din apropiere, iar băiatului căruia i-a dat naştere i s-a pus numele de Martin Luther. Dacă stăm şi ne gîndim, e destul de ciudat. Această sărmană doamnă Luther se dusese cu soţul ei să facă cine ştie ce tîrguieli mărunte; poate ca să vîndă jurubiţele de lînă pe care le torsese şi să cumpere unele lucruri necesare pe timp de iarnă pentru coliba ei neîncăpătoare, pentru mica ei gospodărie; nu exista în ziua aceea în lumea întreagă un cuplu cu o înfăţişare mai banală decît minerul acesta şi soţia sa. Şi, totuşi, ce erau toţi împăraţii, papii şi potentaţii în comparaţie cu ei? Se născuse aici încă o dată un Om Puternic, a cărui lumină avea să strălucească asemeni unui far pe parcursul a multe secole şi epoci ale istoriei lumii; lumea întreagă şi istoria era în aşteptarea acestui om. Este ceva ciudat şi măreţ în toate acestea. Ne duce cu gîndul la o altă naştere, la alt ceas, într-un mediu şi mai sărman, cu o mie opt sute de ani în urmă, despre care este mai bine să nu *spunem* nimic, ci să ne gîndim în linişte la ele; în fond, ce cuvinte am putea folosi? A trecut vremea miracolelor? Vremea miracolelor este veşnic aici, printre noi!

Consider că a fost ceva cu totul potrivit menirii lui Luther pe acest Pămînt şi, fără îndoială, ceva cu înţelepciune rînduit în acest scop de providenţa ce era deasupra sa, aşa cum este şi deasupra noastră şi a tuturor lucrurilor, faptul că s-a născut şi a fost crescut în sărăcie, ca unul dintre cei mai săraci oameni. A fost nevoit să cerşească, aşa cum făceau toţi şcolarii pe vremea aceea; să cînte din casă-n casă, ca să capete de pomană o bucată de pîine. Greutăţile şi lipsa aspră erau tovarăşii sărmanului băiat; nici un om sau lucru nu s-au prefăcut a-l mîngîia pe Martin Luther. A trebuit să crească printre lucruri, nu printre aparenţele lor. Un băiat cu chip aspru, dar cu sănătate precară, care a îndurat multe suferinţe din cauza marelui său suflet însetat, plin de calităţi şi de sensibilitate. Dar menirea lui era să se familiarizeze cu *realităţile* şi să nu se îndepărteze deloc de ele: menirea lui era să readucă întreaga lume la realitate, căci se complăcuse prea multă vreme în compania aparenţelor! Un tînăr

crescut în viscolele iernii, în beznă pustie şi în greutăţi de tot felul, ca să poată în cele din urmă păşi din Scandinavia lui furtunoasă, puternic ca un om adevărat, ca un zeu: Un Odin creştin, un alt adevărat Thor, cu ciocanul lui izvoditor de trăsnete, ca să nimicească cu el Jötuni fioroşi şi uriaşi monştri!

Probabil că incidentul care a constituit momentul de cotitură al vieţii sale a fost, după cum ne putem imagina, moartea prietenului său Alexis, lovit de trăsnet la porţile Erfurtului. Luther trecuse prin copilărie luptînd mai bine sau mai rău; vădind, în ciuda tuturor piedicilor, că are o minte deosebit de cuprinzătoare şi dornică de învăţătură; considerînd desigur că ar putea reuşi singur în viaţă, tatăl său l-a îndreptat spre studiile juridice. Aceasta avea să fie calea reuşitei; Luther, deşi avea puţină înclinaţie pentru orice cale i se oferea, consimţise: avea acum nouăsprezece ani. Alexis şi el fuseseră în vizită la bătrînii lui Luther, la Mansfeldt; se întorceau acum şi se aflau aproape de Erfurt, cînd a izbucnit o furtună cu descărcări electrice; un trăsnet l-a lovit pe Alexis, care s-a prăbuşit mort la picioarele lui Luther. Ce-i şi Viaţa aceasta a noastră? Dusă într-o clipă, făcută scrum ca o bucată de hîrtie, cufundată în vidul veşniciei! Ce sînt toate realizările, cancelariatele şi regalităţile pămînteşti? Zac toate ghemuite acolo! Pămîntul s-a căscat sub ele; dispar într-o clipă şi nu mai există decît veşnicia. Lovit în inimă, Luther s-a hotărît să se dedice în întregime lui Dumnezeu şi slujirii lui. În ciuda încercărilor tatălui său şi ale altora să-l facă să se răzgîndească, a devenit călugăr într-o mănăstire augustină de la Erfurt.

Acesta a fost probabil primul punct luminos din istoria lui Luther, voinţa lui curată exprimîndu-se cu hotărîre pentru prima dată; dar, deocamdată, acesta era încă un punct de lumină într-un ocean de beznă. El însuşi declară că era un călugăr pios, *ich bin ein frammer Mönch gewesen;* luptînd cu credinţă şi trudă să pătrundă adevărul măreţului său act; dar aceasta nu-i prea folosea. Durerea lui nu scăzuse; dimpotrivă, s-ar părea că sporise nemărginit. Corvezile pe care trebuia să le îndeplinească, tot felul de munci de rob pe care le presta ca novice la mănăstirea lui, nu acestea constituiau izvorul adîncii lui mîhniri. Sufletul cinstit şi profund al omului se prăbuşise în tot

felul de scrupule şi îndoieli întunecate; credea că va muri curînd, ba chiar că i se va întîmpla ceva mult mai îngrozitor ca moartea. Aflăm, cu un interes nou faţă de sărmanul Luther, că, în această perioadă, trăia sub teroarea unei mizerii sufleteşti de nespus; îşi închipuia că este condamnat la osînda veşnică. Nu găsim oare aici firea umilă şi sinceră a omului? Căci ce era el ca să fie ridicat la Ceruri? El care cunoscuse doar mizeria şi robia josnică: vestea era prea binecuvîntată ca să poată fi crezută. Nu putea înţelege cum putea fi salvat sufletul unui om prin posturi, veghe, formalităţi şi liturghii. Se lăsă pradă celei mai negre nelinişti; era nevoit să rătăcească împleticindu-se ca şi cum s-ar fi aflat pe marginea nesfîrşitului abis al disperării.

Descoperirea, cam pe vremea aceasta, a unei vechi Biblii latineşti în Biblioteca de la Erfurt trebuie să fi fost o întîmplare deosebit de fericită. Nu văzuse încă niciodată Cartea. Ea l-a învăţat o altă lecţie decît cea a posturilor şi vegherii. I-a fost de ajutor şi un frate călugăr cu o cucernică experienţă. Luther a învăţat acum că un om este salvat nu cîntînd liturghii, ci prin nesfîrşita milă a Domnului: o ipoteză mult mai credibilă. Pe aceasta purcese să o clădească piatră cu piatră, ca pe o stîncă. Nu este de mirare faptul că venera Biblia, căci ea îi dăduse ajutorul acesta binecuvîntat. O preţuia aşa cum trebuie preţuit Cuvîntul Celui de Sus de către un astfel de om. S-a hotărît să-i respecte litera şi a făcut-o cu fermitate întreaga viaţă, pînă la moarte.

Aceasta este deci eliberarea sa din întuneric, triumful său final asupra întunericului, ceea ce numim noi convertirea sa; cea mai importantă dintre toate epocile pentru el. Faptul că putea creşte acum în pace şi limpezime; că, folosindu-şi din plin talentele şi virtuţile înnăscute, putea ajunge un om important în mănăstirea şi în ţara sa şi deveni din ce în ce mai folositor în toate treburile cinstite ale vieţii, toate acestea constituie un rezultat firesc. A fost trimis în misiuni de către Ordinul Augustin, din care făcea parte, ca om de talent şi de încredere capabil să le ducă la bun sfîrşit treburile: Prinţul Elector al Saxoniei, Friedrich, zis Cel Înţelept, un prinţ cu adevărat înţelept şi drept îl considera o persoană de valoare; l-a făcut profesor în noua sa Universitate de la Wittenberg şi predicator tot acolo; în

ambele funcţii, ca şi în toate îndatoririle sale, Luther cîştiga, în sfera paşnică a vieţii obişnuite, o tot mai mare stimă din partea tuturor oamenilor buni.

Se afla în cel de al douăzeci şi şaptelea an al vieţii sale cînd a văzut pentru prima dată Roma; fiind trimis acolo, aşa cum spuneam, în misiune de către mănăstirea sa. Papa Iulius al II-lea şi toate cîte se petreceau la Roma trebuie să fi umplut de uimire mintea lui Luther. Venise ca la Cetatea Sfîntă, ca la tronul Marelui Preot al lui Dumnezeu pe Pămînt; şi a găsit în loc... ceea ce ştim! Acest lucru trebuie să-i fi pricinuit multe gînduri despre care nu avem nici o mărturie şi pe care poate nici el nu ştia cum să le exprime. Roma aceasta, scena aceasta plină de falşi preoţi înveşmîntaţi nu în splendoarea sfinţeniei, ci în cu totul alte veşminte, este *mincinoasă*; dar ce putea face Luther? Cum putea un om neînsemnat să reformeze o lume? Departe de el un asemenea gînd. De ce să se amestece cu lumea un om umil şi singuratic? Aceasta era sarcina unor oameni mult mai presus de el. Treaba lui era să-şi poarte cu înţelepciune paşii prin lume. Să-şi îndeplinească bine datoria obscură în ea; în rest, aşa groaznică şi jalnică cum arată, lumea aceasta e în mîinile lui Dumnezeu, nu într-ale lui.

Este curios să ne gîndim ce s-ar fi putut întîmpla dacă cumva Luther ar fi trecut pe lîngă papalitatea romană; dacă aceasta şi-ar fi văzut de drum pe marea ei orbită deşartă şi nu s-ar fi intersectat cu cărarea lui, obligîndu-l să o atace! În acest caz, este destul de probabil că ar fi putut să nu se sinchisească de abuzurile Romei; ar fi lăsat toate acestea în grija proniei cereşti şi a Dumnezeului din Ceruri! Căci era un om modest şi liniştit; deloc pornit să atace ireverenţios persoanele de vază. Aşa cum am mai spus, sarcina lui clară era să-şi facă datoria; să păşească ca un înţelept prin lumea aceasta plină de tot soiul de ticăloşii şi să-şi păstreze sufletul viu. Dar marea preoţime romană i-a ieşit în cale: acolo, departe, la Wittenberg, Luther nu putea trăi cinstit pentru ea; începu să împrăştie dojeni, rezistă cît putu, ajunse la capătul răbdării; îl loviră în repetate rînduri şi astfel se ajunse la un conflict deschis între ei! Acest moment merită să fie menţionat în istoria lui Luther. Poate că nici un om mai umil

şi mai paşnic nu a stîrnit vreodată în lume atîta agitaţie. Nu putem să nu ne dăm seama că i-ar fi plăcut să fie lăsat în pace ca să-şi facă neştiut de nimeni datoria; că a ajuns să fie cunoscut împotriva voinţei sale: la ce i-ar fi slujit notorietatea? Ţinta trecerii lui prin lume era Cerul nesfîrşit; un ţel precis pentru el: l-ar fi atins peste cîţiva ani sau ar fi renunţat la el pe vecie! Nu vom spune nimic despre acest lucru şi sper că sînteţi de acord cu mine, nimic despre acea teorie atît de întristătoare după care mînia lui Luther, cea care l-a determinat în primul rînd să declanşeze reforma protestantă, a fost stîrnită de o josnică rivalitate între două cete de negustori, cea a călugărilor augustini şi a celor dominicani. Le vom spune celor care o susţin, dacă mai există astfel de oameni şi în zilele noastre: Pătrundeţi mai întîi în afara gîndirii altfel decît superficial şi abia atunci îl veţi putea judeca pe Luther sau pe orice om asemenea lui. Vom putea atunci începe să stăm de vorbă.

Călugărul Tetzel, trimis cu nesocotinţă într-un scop negustoresc de către Leon X[16] – care nu voia decît să adune ceva bani, iar în rest pare să fi fost mai mult păgîn decît creştin, în măsura în care avea vreo credinţă – a sosit la Wittenberg şi şi-a început negoţul lui scandalos. Cei păstoriţi de Luther au cumpărat indulgenţe; în confesionalul bisericii sale, oamenii aceştia susţineau că păcatele le fuseseră deja iertate. Dacă nu voia să fie considerat drept dezertor de la propria sa datorie, drept trîndav şi laş mincinos chiar în bucata de pămînt care era a lui şi a nimănui altul, trebuia să protesteze împotriva indulgenţelor şi să declare sus şi tare că *indulgenţele* sînt o bătaie de joc întristătoare şi o nimicnicie, că păcatele nici unui om nu pot fi iertate de *ele.* Acesta a fost adevăratul început al Reformei. Ştim cum au evoluat lucrurile; începînd cu prima sfidare publică a lui Tetzel, în ultima zi a lui octombrie 1517, prin dojeni şi argumente; răspîndindu-se tot mai mult, înălţîndu-se tot mai sus; pînă cînd nu a mai putut fi potolită şi a cuprins lumea întreagă. Dorinţa din inimă a lui Luther era să îndrepte acest rău şi alte rele: departe de el gîndul de a provoca o dezbinare a Bisericii sau de a se răzvrăti împotriva Papei, care era Părintele Creştinătăţii. Elegantului Papă păgîn puţin îi păsa de acest călugăr şi de ideile lui; dorea, totuşi,

să se isprăvească cu vîlva produsă de el. Într-un interval de vreo trei ani, după ce încercase diverse metode mai blînde, se hotărî să pună capăt tuturor acestor necazuri prin *foc*. Porunci ca scrierile călugărului să fie arse de călău, iar trupul lui să fie trimis la Roma, probabil în același scop. Așa procedaseră cu Huss[17] și cu Jerôme[18] cu un secol în urmă. O judecată scurtă, apoi rugul. Sărmanul Huss: a venit la acel Consiliu de la Constance[19] cu toate promisiunile și toate permisele de liberă trecere imaginabile; un om cinstit, în nici un caz un răzvrătit: l-au închis imediat într-un turn de piatră „lat de un metru, înalt de doi metri și lung de doi metri și jumătate"; i-au amuțit vocea curată prin *ardere;* i-au înăbușit-o prin fum și foc. Nu era deloc o faptă bună!

Eu, unul, îl iert pe Luther pentru a se fi răzvrătit total împotriva Papei. Decretînd arderea lui pe rug, elegantul păgîn aprinsese întru dreaptă mînie cea mai vitează inimă care bătea atunci în lumea aceasta. Cea mai vitează, dar totodată cea mai umilă și cea pașnică; acum era înflăcărată. Acestor cuvinte ale mele, cuvinte pline de adevăr și obiectivitate, avînd drept scop sincer, în măsura în care o poate permite neputința omenească, să propovăduiască adevărul lui Dumnezeu pe Pămînt și să salveze sufletele oamenilor, tu, locțiitor al lui Dumnezeu pe pămînt, le vei răspunde apelînd la călău și la rug? Mă vei arde pe mine și-mi vei arde vorbele drept răspuns la mesajul lui Dumnezeu pe care s-au străduit ei să ți-l aducă? *Tu* nu ești locțiitorul lui Dumnezeu; ești locțiitorul altcuiva și cred că pot lua Bula ta drept o minicună scrisă pe pergament și să *o* pun pe foc. Pe urmă vei face ce ți se va părea bun; este ceea ce fac eu.

Era pe 10 decembrie 1520, la trei ani după începutul controversei, cînd Luther, „cu sprijinul larg al populației", luă indignat măsura de a distruge decretul prin care se poruncea arderea scrierilor sale „la Poarta Elster a Wittenbergului". Wittenbergul a asistat la spectacol cu „strigăte de bucurie"; lumea întreagă urmărea această scenă. Papa n-ar fi trebuit să provoace aceste „strigăte de bucurie"! Era strigătul trezirii națiunilor. Blînda inimă germană ajunsese în cele din urmă la capătul răbdărilor. Formalismul, papalitatea păgînă, precum și alte minciuni și aparențe corupte domniseră prea multă vreme:

şi iată că s-a ivit un alt om care a îndrăznit să le spună celorlalţi oameni că lumea lui Dumnezeu nu se bizuie pe aparenţe, ci pe realităţi; că viaţa înseamnă adevăr, nu minicună!

În fond, aşa cum spuneam mai sus, trebuie să-l considerăm pe Luther un profet distrugător de idoli, un om care şi-a readus semenii la realitate. Aceasta este menirea Oamenilor Mari şi a Învăţătorilor. Căci spus-a Mahomed: Idolii aceştia ai voştri sînt nimic altceva decît lemn; voi puneţi pe ei ceară şi ulei şi muştele se lipesc de ei. Aceştia nu sînt Dumnezeu, ascultaţi ce vă spun, nu sînt decît trunchiuri negre de lemn! I-a spus Luther Papei: lucrul acesta al vostru căruia îi spuneţi iertarea păcatelor, nu este decît o zdreanţă de hîrtie mînjită cu cerneală. Nu *este* nimic altceva; atît el cît şi multe altele asemeni lui. Numai Dumnezeu poate ierta păcatele. Papalitatea, paternitatea spirituală a Bisericii lui Dumnezeu nu înseamnă decît o aparenţă vană alcătuită din veşminte şi pergament? Este o faptă înspăimîntătoare. Biserica lui Dumnezeu nu este o aparenţă, nici Raiul şi Iadul nu sînt aparenţe. Din moment ce mă sileşti, nu mă vei clinti de pe poziţia mea. Bizuindu-mă pe aceasta, eu, un biet călugăr german, sînt mai puternic decît voi toţi. Sînt singur, nu am prieteni, dar mă încred în adevărul lui Dumnezeu; tu, cu tiarele tale, cu întreita ta coroană, cu tezaurele şi blazoanele tale, cu trăsnetele tale spirituale şi temporale, te sprijini pe minciuna Diavolului şi nu eşti tot atît de puternic!

Dieta de la Worms[20] şi apariţia lui Luther în faţa acesteia la 17 aprilie 1521 pot fi considerate drept cel mai mare eveniment al istoriei moderne a Europei; a fost realmente punctul din care şi-a luat avînt întreaga evoluţie ulterioară a civilizaţiei. După nenumărate negocieri şi dispute s-a ajuns aici. Erau adunaţi acolo tînărul Împărat Carol al V-lea, toţi principii Germaniei, nunţii papali şi o sumedenie de demnitari spirituali şi temporali: Luther urma să apară şi să răspundă de faptele sale, să declare dacă le retractează sau nu. Se afla acolo toată pompa şi puterca, pe de o parte: pe de alta, apărînd adevărul lui Dumnezeu, se afla un singur om, fiul sărmanului miner Hans Luther. Prietenii îi amintiseră de Huss, îl sfătuiseră să nu se ducă; dar respingea orice sfat. Un mare grup de prieteni i-au ieşit

înainte călare, avertizîndu-l asupra unor lucruri şi mai serioase; dar el le-a răspuns: „Chiar dacă ar fi în Worms la fel de mulţi diavoli cîte ţigle sînt pe acoperişuri, tot mă voi duce acolo." În dimineaţa aceea, în timp ce el se îndrepta spre Sala Dietei, oamenii se îngrămădeau la ferestre şi pe acoperişuri, unii dintre ei îndemnîndu-l cu vorbe solemne să nu retracteze: „Oricine s-ar lepăda de mine în faţa oamenilor!" i se adresau ei strigînd cu un fel de rugăminte şi îndemn solemn. Nu era de fapt şi rugămintea noastră, rugămintea lumii întregi aflată într-o epocă de neagră robie a sufletului, paralizată sub un negru coşmar spectral şi sub o himeră cu trei coroane care pretindea că este părinte întru Dumnezeu şi cîte altele: „Eliberează-ne; numai tu o poţi face; nu ne părăsi!"

Luther nu ne-a părăsit. Cuvîntarea lui de două ore s-a remarcat prin tonul ei respectuos, înţelept şi cinstit; supus faţă de tot ce putea pretinde în mod legitim supunere. Scrierile sale izvorau din Cuvîntul Domnului. În ce priveşte ceea ce îi aparţinea lui, ele păcătuiau de pe urma slăbiciunii omeneşti: mînia nestăvilită, orbirea şi multe alte lucruri pe care fără îndoială că ar fi o binecuvîntare pentru el dacă le-ar putea distruge o dată pentru totdeauna. Dar în ce priveşte ceea ce se bizuie pe adevărul sănătos şi pe cuvîntul Domnului, pe acestea nu le putea retracta. Cum ar fi putut s-o facă? „Combăteţi-mă, a conchis el, cu dovezi din Scriptură sau măcar prin argumente drepte şi limpezi: altfel nu pot retracta nimic. Căci nu este nici sănătos, nici prudent să faci ceva împotriva conştiinţei tale. Iată-mă aici, în faţa dumneavoastră; nu pot face nimic altceva: Dumnezeu este alături de mine!" Aşa cum am mai spus, acesta este cel mai măreţ moment din Istoria Modernă a Oamenilor. Puritanismul englez, Anglia şi parlamentele ei, Americile şi opera vastă a acestor două secole; Revoluţia franceză, Europa şi toate lucrările ei din zilele noastre şi de pretutindeni: aici se află germenii tuturor lucrurilor. Dacă Luther ar fi procedat în acest moment altfel, totul ar fi fost cu totul diferit de ceea ce este! Lumea europeană îl întreba: Urmează să mă cufund tot mai mult în minciună, în putreziciune împietrită, în moarte abjectă şi blestemată sau, printr-un paroxism oarecare, să arunc minciuna departe de mine, să mă vindec şi să trăiesc mai departe?

Războaie mari, conflicte şi dezbinări au urmat după această reformă. Ele durează pînă în zilele noastre şi sînt încă departe de a se fi terminat. S-a vorbit mult şi multe au fost condamnate în tot acest context. Toate sînt lamentabile şi nu pot fi negate; dar, la urma urmei, ce legătură are Luther sau cauza lui cu toate acestea? Pare straniu să consideri că toate se datoresc Reformei. Atunci cînd Hercule a schimbat cursul unui rîu ca să curețe grajdurile regelui Augeas, fără îndoială că aceasta a creat o confuzie considerabilă în jur: dar cred că nu era vina lui Hercule; altcineva era de vină! Reforma, atunci cînd s-a declanşat, putea duce la ce rezultate voia, dar pur şi simplu nu putea să nu se producă. Tuturor papilor şi apărătorilor care protestează, se tînguie şi acuză, lumea le răspunde: Papalitatea voastră a devenit o dată pentru totdeauna falsă. Nu contează cît de bună a fost sau cît de bună susțineți voi că este, noi nu putem crede în ea; lumina întregii noastre minți, dată nouă de sus din Ceruri ca să ne călăuzim după ea, o consideră de acum înainte drept ceva în care nu putem crede. Nu vom crede în ea, nu vom încerca să credem în ea, nu îndrăznim să o facem! Pentru că este ceva *neadevărat;* am fi trădători față de dătătorul tuturor adevărurilor dacă am cuteza să credem că este adevărată. Renunțăm la ea; să vină ce-o veni în locul ei: cu *ea* nu mai putem avea de-a face! Nu Luther şi protestantismul său sînt răspunzători pentru războaiele care s-au iscat; răspunzătoare sînt falsele simulacre care l-au forțat să protesteze. Luther a înfăptuit ceea ce orice om creat de Dumnezeu nu numai că are dreptul, dar are datoria sfîntă să facă: să răspundă atunci cînd este întrebat de minciună: „Crezi în mine?" prin „Nu!" Cu orice preț, lucrul acesta trebuie neapărat făcut fără să ținem seama de preț. Nu m-am îndoit niciodată că o unire, o organizare spirituală şi materială, o organizare mult mai nobilă decît orice papalitate sau feudalism, în clipele lor cele mai adevărate, se vor ivi pe lumea aceasta; sînt sigur că se vor ivi; dar bazate doar pe fapte, nu pe aparențe sau simulacre, vor putea să vină şi să rămînă. Cu o unire bazată pe minciună care ne obligă să mințim şi să acționăm în consecință nu vom putea face nimic. Pace? O letargie animalică este paşnică, mormîntul tăcut este paşnic. Noi sperăm într-o pace vie, nu într-una moartă!

Şi, totuşi, preţuind aşa cum se cuvine binecuvîntările indispensabile ale noului, să nu fim nedrepţi faţă de vechi. Vechiul *era* adevărat, chiar dacă nu mai este. Pe vremea lui Dante el nu avea nevoie de sofisme, nici de orbirea de sine sau de alte lucruri necinstite, ca să fie considerat drept adevărat. Era bun pe vremea aceea; mai mult, există în sufletul lui ceva veşnic bun. Strigătul „Jos papalitatea" sună cam stupid în zilele noastre. Speculaţia conform căreia papalitatea cîştigă teren, construind capele noi, poate trece drept una dintre cele mai zadarnice din cîte s-au făcut vreodată. Foarte ciudat: să numeri cîteva capete papale, să asişti la cîteva controverse protestante, să asculţi atîtea zădărnicii zgomotoase şi plictisitoare care încă se consideră protestante şi să spui: Vedeţi, protestantismul e *mort;* Papalitatea este mult mai vie decît el şi va dăinui şi după el! Zădărniciile adormitoare, şi nu sînt puţine, care pretind să fie considerate drept protestante sînt moarte; dar *protestantismul*, după cîte ştiu, încă nu a murit! Dacă îl analizăm aşa cum trebuie, protestantismul i-a dat naştere în zilele noastre unui Goethe, unui Napoleon; literatura germană şi Revoluţia franceză; semne de viaţă demne de luat în seamă! Mai mult, în fond, ce altceva este viu *cu excepţia* protestantismului? Viaţa multor altor lucruri de care ne izbim nu este decît o viaţă galvanică, nu una plăcută sau durabilă!

Papalitatea poate să construiască oricîte capele noi; n-are decît s-o facă cît vrea. Papalitatea nu poate reveni, aşa cum nici păgînismul nu o poate face, păgînism *care* mai dăinuie în unele ţări. Cu lucrurile acestea este ca şi cu mareea: te uiţi de pe plajă la legănatul valurilor încolo şi-ncoace; nu poţi spune încotro o iau vreme de cîteva *clipe;* dar priveşte unde au ajuns după o jumătate de oră, priveşte unde a ajuns papalitatea după o jumătate de secol! Vai, de n-ar fi un pericol mai mare pentru Europa noastră decît reînvierea bietului Papă de pe vremuri! După aceasta şi Thor ar putea încerca să învie. Totuşi, legănatul acesta are un înţeles. Sărmana şi bătrîna papalitate nu va pieri în întregime, aşa cum a pierit Thor, cel puţin nu imediat; nici nu trebuie să se întîmple aşa ceva. Putem spune că vechiul nu moare niciodată înainte ca acest lucru să se întîmple. Pînă cînd întreg sufletul binelui din el nu s-a transmis practic noului. Atît timp cît

forma romană este capabilă încă de o lucrare bună; sau, ceea ce include totul, atît timp cît este ea încă în stare să ducă o *viață cucernică,* tot atît timp, dacă ne gîndim bine, sufletul acesta sau acela o va adopta și va deveni o mărturie vie a ei. Și tot atît timp ne va împiedica să vedem, pe noi, cei care o respingem, pînă cînd nu ne vom fi însușit și noi vreun adevăr al ei. Atunci și nu mai înainte nu va mai prezenta ea nici o atracție pentru nici un om. Papalitatea dăinuiește printre noi cu un scop anume. Să dăinuiască cît mai mult posibil!

Voi adăuga acum în legătură cu Luther, cu privire la toate acele războaie și vărsări de sînge, faptul notabil că nici una dintre acestea nu s-a declanșat în timpul vieții sale. Controversa nu s-a transformat în luptă atît timp cît s-a aflat încă printre noi. Faptul acesta mi se pare o dovadă a măreției sale în toate privințele. Ce rar dăm peste un om care să fi produs o asemenea zguduire și care să nu piară și el în ea! Aceasta este soarta comună a revoluționarilor. Luther a continuat în mare măsură să fie suveranul acestei atît de mărețe revoluții; toți protestanții, indiferent de rang ori funcție, se călăuzeau după el: și el a ținut cîrma pașnic, a continuat să rămînă ferm la locul lui. Un om în stare de acest lucru trebuie să posede puteri regale; trebuie să aibă darul de a-și da seama oricînd unde se află miezul problemei și să pună bărbătește stăpînire pe el, ca un om puternic și adevărat, în jurul căruia să se poată aduna alți oameni adevărați. Altfel nu va mai putea fi conducător al oamenilor. Profunda și curata putere de judecată a lui Luther, diferitele lui capacități, puterea lui de *a tăcea,* de a tolera și de a-și păstra cumpătul sînt, printre altele, extrem de importante în aceste împrejurări.

Am folosit cuvîntul toleranță; o toleranță foarte curată: el distinge ceea ce este esențial de ceea ce nu este; neesențialul își poate vedea de drum după placul lui. Primește o plîngere după care cutare și cutare predicator reformat „nu slujește fără sutană". Dar ce rău îi poate face sutana omului? răspunde Luther. „Lăsați-l să poarte sutana în timp ce predică; lăsați-l să poarte trei sutane dacă gîndește că ele îi sînt de folos!" Atitudinea sa cu ocazia distrugerii sălbatice

a icoanelor de la Karlstadt; față de anabaptiști[21] și față de Războiul țăranilor ilustrează o forță nobilă foarte diferită de violența nestăpînită. Cu intuiție promptă și sigură, el desparte lucrurile unele de altele: bărbat puternic și drept, arată care este calea înțeleaptă și toți oamenii îl urmează. Scrierile lui Luther oferă aceeași mărturie în privința lui. Limba acestor speculații a devenit perimată pentru noi; dar le citim și acum cu atîta interes. Și, într-adevăr, exprimarea pur gramaticală este încă destul de inteligibilă; meritul lui Luther în istoria literară este unul dintre cele mai mari; limbajul său a devenit limba tuturor scrierilor. Nu sînt scrise bine aceste douăzeci și patru de volume in-quarte ale lui; au fost scrise în grabă, în nici un caz din considerente literare. Dar în nici o carte n-am găsit atîta forță omenească robustă, curată și aș spune nobilă ca în cărțile acestea. O onestitate, o familiaritate și o simplitate aspră; un simț și o forță aspre și pure. Din el izvorăște lumină; frazele lui biciuitoare par să pătrundă pînă în însăși taina lucrurilor. Dar și umor de calitate, afecțiune tandră, noblețe și profunzime: omul acesta putea fi și poet! Trebuia să *muncească* la un poem epic, nu să-l scrie. Eu îl consider un mare gînditor, așa cum măreția inimii sale o prevestea deja cu prisosință.

Richter[22] spune despre cuvintele lui Luther: „vorbele lui sînt pe jumătate bătălii". Și pot fi considerate ca atare. Calitatea lui esențială consta în faptul că era în stare să lupte și să învingă; că era un veritabil exemplu de vitejie omenească. În tot neamul teuton, a cărui caracteristică este vitejia, nu a trăit vreodată în amintirea oamenilor un om mai viteaz, un suflet muritor care să merite să fie considerat *mai viteaz*. Sfidarea „Diavolilor" la Worms nu a fost o lăudăroșenie goală așa cum ar putea fi în zilele noastre. Era credința lui Luther că există diavoli, locuitori spirituali ai Iadului care îi tulbură întruna pe oameni. Credința aceasta apare în repetate rînduri în scrierile lui; unii au zîmbit sceptic citind-o. În camera din castelul Wartburg, unde Luther a tradus Biblia, vi se arată și astăzi o pată neagră pe zid; amintirea stranie a uneia dintre aceste încleștări: traducea unul dintre Psalmi. Era epuizat de lunga sa trudă, de boală și de post: atunci i-a apărut în față un chip nedefinit și hidos pe care el îl luă drept chipul necuratului venit să-l împiedice să-și ducă treaba

la bun sfîrşit. Luther a sărit în picioare, gata de luptă, sfidîndu-l; îşi azvîrli călimara spre spectru şi acesta dispăru! Pata aceea poate fi văzută şi azi; un monument ciudat al mai multor lucruri. Orice ucenic de farmacist poate acum să ne spună, din punct de vedere ştiinţific, ce trebuie să credem despre vedenia aceea: dar inima omului care a îndrăznit să se ridice împotriva Iadului însuşi, sfidîndu-l în faţă nu putea da o dovadă mai măreaţă de lipsă de teamă. Lucrul în faţa căruia să tremure el nu există nici pe Pămînt, nici sub el, întrucît era suficient de netemător! „Diavolul ştie, scrie el cu acest prilej, că lucrul acesta din mine nu se datorează fricii. Am văzut şi am înfruntat nenumăraţi diavoli. Ducele George de Leipzig, unul din duşmanii lui înverşunaţi, „Ducele George este mai puţin decît un diavol", e mult mai prejos decît un diavol! „Dacă aş avea treabă la Leipzig, aş intra călare în oraş chiar dacă ar ploua cu Duci George nouă zile la rînd". Ce baltă de Duci vin să călărească!

În acelaşi timp, greşesc amarnic cei care îşi închipuie că bărbăţia acestui om consta în ferocitate, în simplă încăpăţînare răzvrătită, primitivă şi în sălbăticie. El era departe de asemenea lucruri. Era poate o lipsă de teamă care izvorăşte din necugetare sau din lipsă de afecţiune, din ură şi furie oarbă. Nu preţuim prea mult curajul tigrului! În cazul lui Luther era vorba de cu totul altceva; nici o acuzaţie nu putea fi mai nedreaptă decît aceea de simplă violenţă feroce care i-a fost adusă. O inimă atît de blîndă şi tandră, plină de milă şi dragoste, aşa cum este întotdeauna o inimă cu adevărat vitează. În faţa unui duşman *mai puternic*, tigrul fuge: tigrul nu este ceea ce numim noi viteaz, ci doar sălbatic şi crud. Cunosc puţine lucruri mai emoţionante decît aceste mîngîieri dulci, la fel de tandre ca acelea ale unui copil sau ale unei mame, din această sălbatică şi măreaţă inimă a lui Luther. Atît de curate, nepătate de ipocrizie; atît de familiare şi de aspre ca expresie; pure ca apa care izvorăşte din stîncă. De fapt, ce era toată starea aceea depresivă de disperare şi temere din tinereţea lui decît produsul unei înalte nobleţi filosofice, al unor sentimente atît de profunde şi delicate? Acesta este destinul unor oameni de talia poetului Cowper[23]. Pentru un observator superficial, Luther putea să fi părut un om timid şi slab; modestia şi duioşia

tandră şi plină de iubire fiind principala lui trăsătură. Este o vitejie nobilă aceea care izvorăşte dintr-o inimă ca a lui, atunci cînd este provocată şi aprinsă de o înflăcărare cerească.

În *Conversaţia la masă* a lui Luther, o carte postumă de anecdote şi ziceri adunate de prietenii săi, acum cea mai interesantă din cărţile rămase de la el, găsim multe revelaţii frumoase şi inconştiente în legătură cu el şi cu firea sa. Comportarea la căpătîiul fetiţei lui care era pe moarte, atît de calmă, atît de măreaţă şi duioasă, este unul dintre cele mai emoţionante lucruri. Era deja resemnat, ştia că micuţa lui Magdalena va muri, dar tînjeşte totuşi fără să o exprime ca fetiţa lui să trăiască; urmăreşte cu sufletul lovit de groază zborul micului suflet străbătînd tărîmurile acelea necunoscute. Doborît de groază; oricine poate vedea că inima lui era rănită; şi sinceră, pentru că, după toate crezurile şi articolele legii dogmatice, el simte ceea ce nici unul dintre noi nu ştie şi nu este în stare să ştie: micuţa lui Magdalena va fi alături de Dumnezeu, după voia Lui; şi pentru Luther acest lucru însemna totul; totul este *Islam*.[24]

Privea odată afară din singuraticul său Patmos[25], castelul din Coburg[26], în miezul nopţii: măreaţa boltă a Imensităţii, goana necontenită a norilor străbătînd-o, nori muţi, informi, uriaşi. Cine ţine în mînă toate acestea? „Nimeni n-a văzut vreodată stîlpii de sprijin; şi, cu toate acestea, toate se bizuie pe ceva". Dumnezeu este cel care stă la baza tuturor. Trebuie să înţelegem că Dumnezeu e Mare, că Dumnezeu e Bun şi să avem încredere acolo unde nu putem vedea. Întorcîndu-se acasă de la Leipzig, Luther este frapat de frumuseţea lanurilor pîrguite: Cum se face că grîul galben-auriu, pe paiul lui semeţ şi frumos, cu spicul lui auriu aplecat, totul bogat şi unduind acolo, pe pămîntul blajin, la porunca înţeleaptă a lui Dumnezeu, a rodit încă o dată pîinea omului cea de toate zilele! Într-o seară, la vremea amurgului, în grădina de la Wittenberg, o pasăre se cuibărise pentru noapte. Pasărea aceea, spune Luther, avea deasupra stelele şi cerul profund al lumilor; şi-a strîns totuşi aripioarele; şi-a găsit încrezătoare adăpostul aici, ca şi cum ar fi fost casa ei. Creatorul îi dăduse şi ei un cămin!

Nu lipsesc nici accesele de veselie: în omul acesta sălăşluieşte o inimă omenească liberă şi măreaţă. Limbajul lui obişnuit are o nobleţe aspră, idiomatică, expresivă, originală; splendide tente poetice licăresc ici şi colo. Îl simţi ca pe un frate pe acest Om Mare. Nu este oare dragostea lui pentru muzică, nu este pasiunea aceasta o adevărată sinteză a tuturor sentimentelor sale? Cîte lucruri n-a exprimat el în tonurile sălbatice ale flautului său. Diavolii fugeau la sunetul flautului, ne spune el. Sfidare de moarte pe de o parte şi dragoste nemărginită pentru muzică, pe de alta; le-aş putea numi cei doi poli opuşi ai unui suflet mare; între care era loc pentru orice fel de lucruri mari.

Pentru mine, chipul lui Luther exprimă omul din el; îl aflu pe adevăratul Luther în cele mai bune portrete ale lui Kranach[27]. Un chip plebeu şi aspru; cu fruntea şi oasele lui mari şi bolovănoase, semnul unei energii vulcanice; la prima vedere, un chip aproape respingător. Totuşi, mai ales în ochi, se vede o durere sălbatică şi mută; o tristeţe fără nume, esenţa tuturor simţămintelor duioase şi profunde; dînd tuturor celorlalte adevărata pecete a nobleţii. Avea şi umor acest Luther, cum am mai spus; dar erau şi lacrimi. Lacrimile îi erau ursite; lacrimi şi trudă aprigă. Baza vieţii lui era alcătuită din tristeţe şi sinceritate. În zilele lui de pe urmă, după toate triumfurile şi victoriile sale, declară din adîncul inimii că e obosit de viaţă; consideră că numai Dumnezeu poate să cîrmuiască şi va cîrmui mersul lucrurilor şi că poate că Ziua Judecăţii de Apoi nu este departe. În privinţa lui, tînjeşte după un singur lucru: ca Dumnezeu să-l elibereze de truda sa, să-l lase să plece şi să se odihnească. Cei care citează acest lucru ca să-l *discrediteze* nu-l prea înţeleg pe Luther! Eu îl consider un Om cu adevărat Mare; Mare ca intelect, ca îndrăzneală, ca sentimente şi integritate; unul dintre cei mai demni de iubire şi mai preţioşi oameni. Mare nu ca un obelisc cioplit; ci ca un pisc alpin, atît de simplu, de cinstit, de spontan, de modest; înălţat acolo pentru un cu totul alt scop decît de a face pe marele! Oh, da, un granit colţuros, înălţîndu-se uriaş şi semeţ spre Cer; totuşi, în crăpăturile sale sînt izvoare şi splendide văi înflorite! Un Erou spiritual şi un Profet veritabil; încă o dată, un adevărat fiu al naturii şi al faptelor,

pentru care secolele acestea şi cele care vor veni trebuie să-i mulţumească Cerului.

Cea mai interesantă fază pe care a trăit-o pretutindeni Reforma, mai ales pentru noi, englezii, este cea a puritanismului. În ţara de baştină a lui Luther, protestantismul a degenerat curînd în ceva destul de sterp. Nu mai era o religie sau o credinţă, ci mai mult o controversă teologică, care nu mai era pornită din inimă; iar esenţa lui era scepticismul: rezumîndu-se din ce în ce mai mult la controverse pînă ce a ajuns la filosofia lui Voltaire[28], trecînd prin luptele lui Gustaw-Adolph[29], pînă la cele ale Revoluţiei franceze! Dar în insula noastră a apărut puritanismul, care, în Scoţia, a reuşit chiar să devină Biserică naţională şi presbiteriană; ca fiind ceva cu adevărat pornit din inimă; şi care a adus în lume roade însemnate. În unele sensuri, am putea spune că puritanismul s-a ridicat la rangul de credinţă, o adevărată comuniune de la inimă la inimă cu Cerul, care s-a manifestat ca atare în istorie.

Trebuie să spunem cîteva cuvinte despre Knox; şi el un om de seamă şi viteaz; dar mult mai important ca mare preot şi fondator – căci aşa trebuie să-l privim – al credinţei adoptate de Scoţia, de Noua Anglie[30] şi de Oliver Cromwell[31]. Istoria va mai avea ceva de spus despre acest subiect!

Putem critica puritanismul cît şi cum vrem; dar presupun că nici unul dintre noi nu-l va considera drept ceva aspru şi plin de defecte. Dar atît noi cît şi toţi ceilalţi oameni am putea înţelege că era ceva sincer; căci firea l-a adoptat şi el a evoluat şi evoluează şi acum. Am spus de mai multe ori că totul se obţine prin luptă în lumea asta; că *forţa* bine înţeleasă este măsura tuturor valorilor. Trebuie să avem răbdare cu lucrurile; dacă reuşesc, înseamnă că sînt valoroase. Priviţi acum la saxonimea americană şi la faptul banal al trecerii oceanului pe Mayflower[32], acum două sute de ani, din Golful Delft din Olanda! Dacă am avea mintea deschisă a grecilor, am fi descoperit un poem aici; unul din poemele naturii însăşi; de felul celor pe care le scrie ea prin fapte mari pe tot întinsul nesfîrşitelor continente. Căci tocmai acestea au fost începuturile Americii: erau şi înainte în America cîţiva pelerini cutezători, exista deja un

oarecare element concret acolo; dar acesta a fost primul lui suflet. Acești sărmani oameni, goniți din propria lor țară, nemaiputînd trăi în Olanda, se hotărîseră să se stabilească în Lumea Nouă. Acolo sînt păduri virgine și creaturi sălbatice neîmblînzite; dar mai puțin crude decît călăii Camerei Înstelate[33]. Credeau că Pămîntul îi va hrăni dacă vor lucra cinstit; că veșnicul Cer va fi și acolo deasupra capetelor lor; că vor fi lăsați în pace să se pregătească pentru Eternitate, trăind așa cum se cuvine în lumea și în vremea aceasta; venerînd, nu în manieră idolatră, ceea ce considerau ei că este adevărat. Și-au adunat la un loc sărmanele lor resurse; au închiriat o corabie, mica Mayflower și s-au pregătit să traverseze oceanul.

În *Istoria Puritanilor* a lui Neal[34] găsim o relatare a ceremoniei plecării lor, care a fost un adevărat act de preamărire. Preotul a coborît împreună cu ei pe țărm, însoțit de semenii lor pe care aveau să-i lase în urmă; cu toții s-au unit în rugăciune solemnă, pentru ca Dumnezeu să aibă milă de bieții lui copii și să fie alături de ei în pustiul acela imens, întrucît acesta fusese făcut tot de El, întrucît El se afla atît acolo cît și aici. Ah! Cred că oamenii aceștia au avut de lucru, nu glumă! Ceea ce este slab, mai bicisnic decît un copil, devine într-o zi puternic, cu condiția să fie ceva adevărat. Puritanismul era pe vremea aceea ceva demn de dispreț, ceva ridicol; dar nu-și poate permite să rîdă de el acum. Puritanismul a dobîndit între timp arme și tărie; el acum are arme de foc și crucișătoare, poate mînui corăbii, doborî păduri, mișca munții din loc; este acum unul dintre cele mai viguroase lucruri sub soare!

La drept vorbind, în istoria Scoției nu pot discerne decît o epocă. Putem spune că epoca aceasta nu conține nimic important pentru restul lumii, cu excepția Reformei lui Knox. O biată țară stearpă, plină de conflicte permanente, de disensiuni și vărsări de sînge; un popor aflat în ultimul hal de primitivism și lipsuri, aflat poate într-o situație ceva mai bună decît Irlanda acelor vremuri. Baroni cruzi și lacomi, care nu prea erau în stare să ajungă la o înțelegere între ei asupra modului *în care să-și împartă* ceea ce jefuiau de la acești bieți salahori; dar care se simțeau obligați, așa cum se simt Republicile columbiene în zilele noastre, să facă din orice

schimbare o revoluţie. Nu exista altă cale de a schimba miniştrii decît executîndu-i pe eşafod pe cei dinainte: iată un spectacol istoric fără o semnificaţie aparte! Suficientă „vitejie", nu mă îndoiesc de asta; lupte crunte din belşug: dar nici mai viteji, nici mai crunţi decît strămoşii lor scandinavi, Regii Mărilor, *ale căror* isprăvi ni s-au părut nouă a nu fi demne de menţionat! Era o ţară lipsită de suflet pînă atunci: nimic nu se petrecea pe acele meleaguri în afară de ceea ce era aspru, exterior şi semianimalic. Iar acum, în momentul declanşării Reformei, viaţa interioară se înflăcărează, ca să spunem aşa, sub imperiul acestei morţi materiale. O cauză, cea mai nobilă dintre cauze capătă lumină de la sine, ca un far dominînd înălţimile; înalt cît Cerul şi, totuşi, accesibil de pe Pămînt; prin intermediul ei omul cel mai de rînd devine nu numai cetăţean, ci membru al Bisericii vizibile a lui Hristos; un adevărat erou, dacă se dovedeşte a fi Om Adevărat!

Aceasta este ceea ce înţeleg eu prin o întreagă „naţiune de eroi"; o naţiune *credincioasă*. Nu este nevoie de un suflet mare pentru a face un erou; este nevoie de un suflet creat de Dumnezeu care să nu-şi dezmintă sorgintea; acesta va fi un suflet mare! Un astfel de lucru s-a mai văzut. Şi se va mai vedea din nou sub forme mai cuprinzătoare decît cea presbiteriană: nimic bun şi durabil nu se va putea face pînă atunci. Imposibil! spun unii. Posibil? Dar nu *a fost* acesta un fapt împlinit în lumea aceasta? A eşuat cultul eroilor în cazul lui Knox? Sau sîntem făcuţi acum din altfel de lut? A adus mărturisirea credinţei de la Westminster o nouă însuşire sufletului omului? Dumnezeu a făcut sufletul omului. El nu a condamnat nici un suflet de om să trăiască doar ca o ipoteză sau un zvon într-o lume ca aceasta, plină de astfel de trude şi roade fatale!

Dar să revenim. Consider că ceea ce a făcut Knox pentru poporul său ar putea fi numit o înviere ca din morţi. Nu a fost o treabă uşoară; dar a fost cu siguranţă ceva binevenit şi lesne dobîndit cu acest preţ, chiar dacă ar fi fost ceva mai greu. În general, ieftin obţinut cu orice preţ; aşa cum este şi viaţa. Oamenii au început *să trăiască*: ei aveau nevoie mai mult ca orice de acest lucru, absolut cu orice preţ. De literatură şi filosofie scoţiană, de industrie scoţiană;

James Watt[35], David Hume[36], Walter Scott[37], Robert Burns[38]. Knox și Reforma se află în adîncul inimii tuturor și a fiecăreia din aceste persoane și fenomene; după părerea mea, ele nici nu ar fi existat fără Reformă. Dar numai Scoția? Puritanismul Scoției a ajuns atît în Anglia cît și în Noua Anglie. O controversă în Înalta Biserică din Edinburgh s-a transformat într-o bătălie universală în toate ținuturile acestea; și a ajuns să fie, după cincizeci de ani de luptă, ceea ce numim „*Glorioasa* Revoluție", un act de *Habeas-Corpus*[39], de Parlamente Libere și multe altele! Vai, oare nu este prea adevărat ceea ce spunem noi, că mulți oameni din furgoane mărșăluiesc, precum soldații ruși, în șanțul de la Schweidnitz și îl umplu cu cadavrele lor, pentru ca ariergarda să calce nepăsătoare și glorioasă peste ei? Cîți sinceri și aspri Cromwell-i, Knox-i și țărani covenanți[40], zbătîndu-se, luptînd pentru viața lor, în locuri aspre și mlăștinoase, nu trebuie să lupte și să sufere și să se prăbușească, blamați și *acoperiți cu noroi*, înainte ca splendida Revoluție din 1688[41] să poată păși peste ei în pantofi de paradă și ciorapi de mătase, în nesfîrșite urale generale!

Mi se pare o măsură aspră ca acest scoțian să fie nevoit, acum, după trei sute de ani, să-și pledeze nevinovăția în fața lumii întregi; implicit, pentru a fi fost, în măsura în care așa ceva era posibil atunci, cel mai viteaz dintre toți scoțienii! Dacă ar fi fost doar o biată jumătate de om, ar fi putut să se ghemuiască într-un colț, așa cum procedaseră atîția alții; Scoția n-ar mai fi fost eliberată, iar Knox n-ar mai fi avut de ce să fie învinuit. El este singurul din toți scoțienii căruia țara lui și lumea îi sînt datoare. A fost nevoit să se apere, cerînd ca Scoția să-l ierte pentru că a fost mai valoros decît un milion de scoțieni „fără vină" care nu aveau nevoie de iertare! Și-a dezvelit pieptul în luptă; a fost nevoit să vîslească pe galere franceze, să rătăcească în exil, pe ploaie și pe vînt; a fost cenzurat, s-a tras asupra lui prin ferestre; a avut parte de o viață dureroasă și plină de lupte: dacă lumea aceasta ar fi să fie locul în care ar trebui să-și primească răsplata, ar fi fost o proastă afacere pentru el. Nu pot face apologia lui Knox. Lui puțin îi pasă, după mai mult de două sute cincizeci de ani încoace, ce spun oamenii despre el. Dar noi, după ce ne-am ridicat

deasupra tuturor detaliilor luptelor şi trăim acum în siguranţă pe seama roadelor victoriilor sale, noi, doar de dragul nostru, ar trebui să vedem dincolo de zvonurile şi de controversele care îl privesc, pînă la omul însuşi.

Voi remarca în primul rînd că el nu a rîvnit la acest post de profet al naţiunii sale; Knox a trăit timp de patruzeci de ani liniştit şi neştiut, înainte de a ajunge om de vază. Era fiul unor părinţi săraci; avusese parte de o educaţie de colegiu; devenise preot; adoptase Reforma şi părea foarte mulţumit să se călăuzească după lumina ei, fără să o impună cu forţa şi altora. Trăise ca meditator în familii de nobili, predicînd atunci cînd mai multe persoane doreau să se împărtăşească din doctrina lui, decis să meargă pe calea adevărului şi să spună adevărul atunci cînd i se cerea acest lucru; fără să aibă altă ambiţie; neimaginîndu-şi că este capabil de mai mult. În acest chip absolut banal ajunsese la vîrsta de patruzeci de ani. Se afla împreună cu un mic grup de adepţi ai Reformei care asediau Castelul St. Andrew cînd, într-o zi, în capela lor, după ce-şi terminase, cu puţină speranţă, îndemnurile către aceşti luptători, a spus dintr-o dată că ar trebui să fie şi alţi vorbitori, că toţi oamenii care au în ei harul şi inima unui preot ar trebui să vorbească în clipa aceea, care har şi inimă unul dintre ei, pe nume John Knox, le avea. Sau poate că nu?! spuse predicatorul, adresîndu-se tuturor celor de faţă. Care este atunci datoria lui? Oamenii dădură un răspuns afirmativ; ar fi fost o dezertare condamnabilă de la datoria sa, dacă un asemenea om ar fi înăbuşit cuvîntul care zăcea în el. Sărmanul Knox a fost nevoit să se ridice. A încercat să răspundă; n-a putut rosti nici un cuvînt; a izbucnit în lacrimi şi a ieşit în fugă. Scena aceasta merită să nu fie uitată. S-a simţit rău timp de cîteva zile. Îşi dădea seama cît de slabe îi erau puterile pentru o lucrare atît de măreaţă. Simţi şi în ce apă era menit să fie botezat. Aşa că „izbucni în lacrimi".

Prima trăsătură a unui erou din punctul nostru de vedere, adică sinceritatea, se aplică din plin lui Knox. Nimeni nu a negat că acest om, oricare ar fi fost calităţile şi defectele lui, nu este unul dintre cei mai adevăraţi oameni. Cu un instinct rar întîlnit, el se călăuzeşte după adevăr şi fapte; doar adevărul există pentru el, restul sînt simple

umbre şi zădărnicie înşelătoare. Oricît de slabă şi de jalnică ar părea realitatea, el nu se *poate* sprijini decît pe ea şi numai pe ea. În galerele de pe Loara, unde fuseseră trimişi ca robi Knox şi alţii, după ce fusese cucerit castelul St. Andrew, într-o zi, un ofiţer sau un preot le-a pus în faţă icoana Maicii Domnului, cerîndu-le lor, nelegiuiţilor eretici, să i se închine. Maica? Maica Domnului? spuse Knox, atunci cînd i-a venit rîndul: Aceasta nu este Maica Domnului, aceasta este o *pented bredd* – o bucată de lemn vopsită, credeţi-mă! Cred că este mai curînd menită să plutească decît să fie venerată, a adăugat Knox, şi a aruncat icoana în rîu. Nu era vorba despre o glumă nevinovată: dar, orice-ar fi fost, acest lucru era şi trebuia să fie în continuare pentru Knox nimic altceva decît adevărul adevărat; nu era decît o *pented bredd*, o bucată de lemn vopsită; căreia nu voia să i se închine.

Le-a spus tovarăşilor săi de temniţă, în timpurile acelea întunecate, să aibă curaj; cauza lor era cea adevărată şi ea trebuie să biruie şi va birui; nici măcar lumea întreagă n-ar fi putut să o doboare. Realitatea este creată de Dumnezeu şi este unica realitate puternică. Cîte *pented bredds*, cîte bucăţi de lemn avînd pretenţia că sînt reale, sînt mai curînd menite să plutească decît să fie venerate!? Knox al nostru nu poate trăi decît în lumea faptelor: el se agaţă de realitate aşa cum se agaţă naufragiatul de stîncă. El este pentru noi un exemplu despre cum un om devine erou prin însăşi sinceritatea lui: acesta este marele lui har. Găsim în Knox un talent intelectual de calitate, nu unul transcendent; un om cu vederi înguste şi lipsit de însemnătate în comparaţie cu Luther. Dar în avîntul său instinctiv şi pornit din inimă către adevăr, în *sinceritate*, aşa cum am mai spus, este inegalabil; mai mult, am putea să ne întrebăm cine i-ar fi putut fi egal? Sufletul lui era alcătuit din adevărata substanţă profetică. „Aici zace, a spus Ducele de Morton la mormîntul său, cel care nu s-a temut niciodată de chipul omului". El seamănă, mai mult ca oricare dintre cei moderni, cu un vechi profet evreu. Aceeaşi inflexibilitate, aceeaşi intoleranţă, aceeaşi rigidă şi îngustă acceptare a adevărului lui Dumnezeu, aceeaşi mustrare aspră în numele Domnului a oricărei falsificări a adevărului: un vechi profet evreu sub masca unui Preot din

Edinburgh din secolul al XVI-lea. Astfel trebuie să-l privim; nu-i putem pretinde să fie altfel.

Atitudinea lui Knox față de Regina Mary[42], vizitele tăioase pe care i le făcea în propriul ei palat ca să o mustre chiar acolo, au fost mult comentate. Atîta cruzime și brutalitate ne umple de indignare. Citind relatarea exactă a situației, ceea ce a spus și a vrut să spună Knox, trebuie să mărturisesc că sentimentul nostru tragic este oarecum dezamăgit. Aceste cuvîntări nu sînt chiar atît de aspre; mie mi se par destul de potrivite împrejurărilor în care au fost rostite! Knox nu se afla acolo ca s-o facă pe curtcanul; venea acolo cu alt scop. Oricine citește aceste convorbiri ale lui cu Regina ar putea crede că este vorba de obrăzniciile vulgare ale unui preot de rînd față de o înaltă doamnă plină de delicatețe; ar fi o mare greșeală de interpretare a scopului și a esenței lor. Din nefericire, era imposibil să fii politicos cu Regina Scoției decît dacă erai împotriva națiunii și a cauzei scoțienilor. Un om care nu voia să-și vadă ținutul natal ajungînd teren de vînătoare pentru Guise-ii[43] intriganți și ambițioși și cauza Scoției călcată în picioare de minciuni, formule și de către cauza Diavolului nu avea cum să se facă plăcut! „Mai bine să plîngă femeile, spunea Morton, decît să fie forțați să plîngă bărbații purtători de bărbi." Knox era reprezentantul Partidului Constituțional de opoziție din Scoția. Nobilii țării, destinați prin poziția lor să ocupe acest post nu se aflau acolo; Knox trebuia să fie acolo, altfel n-ar fi fost nimeni. Nefericita Regină; dar și mai nefericită țara, dacă *ea* ar fi ajuns să fie fericită! Mary însăși, printre alte calități, nu era lipsită de agerime: „Cine ești dumneata, i-a spus ea într-o zi, ca să-ți închipui că poți da lecții nobililor și suveranei acestui regat?" „Doamnă, sînt un supus născut în acest regat", a răspuns el. Un răspuns plin de bun simț! Dacă „supusul" avea vreun adevăr de spus, nu sprijinul „supusului" i-ar fi lipsit lui în această împrejurare.

Îl învinuim pe Knox pentru intoleranța sa. Desigur, este bine ca fiecare din noi să fie cît mai tolerant posibil. Totuși, în fond, după atîta vorbărie trecută și prezentă, ce este toleranța, la urma urmei? Toleranța trebuie să accepte neesențialul și să discearnă bine în ce constă acesta. Toleranța trebuie să fie nobilă, cumpătată, dreaptă

chiar şi în mînia ei, atunci cînd nu mai poate tolera. Dar, la urma urmei, nu ne aflăm aici doar ca să fim toleranţi! Sîntem aici ca să rezistăm, să ţinem totul sub control şi mai ales ca să învingem! Noi nu „tolerăm" minciuna, hoţia, nedreptatea atunci cînd se ţin lanţ. Le spunem: Sînteţi false, nu vă putem tolera! Sîntem aici ca să nimicim minciuna şi să-i punem capăt într-un mod înţelept! Nu voi lungi controversa asupra acestui mod; marea noastră preocupare este să reuşim s-o facem. În acest sens Knox a fost mai mult ca sigur un intolerant. Un om trimis să vîslească în galerele franceze şi supus la alte corvezi pentru că propovăduise Adevărul în propria lui ţară nu poate fi întotdeauna în cea mai bună dintre dispoziţii! Nu pot spune deocamdată că John Knox avea o fire domoală; nu ştiu nici dacă era ceea ce noi numim coleric. Sîntem siguri însă că nu era rău din fire. În acest om răbdător, trudit din greu şi gata oricînd de luptă sălăşluiau sentimente blînde şi curate. Faptul că *a putut* mustra regine şi că a contat atît de mult în faţa acelor nobili mîndri şi turbulenţi, destul de mîndri, chiar dacă aveau sau nu motive; şi că a fost în stare să păstreze pînă la capăt un fel de virtuală prezidenţie şi suveranitate în acest ţinut sălbatic, el, care nu era decît „un supus născut în acest regat": acestea ne vor dovedi singure că, privit de aproape, Knox nu era un om de rînd, acru, ci, în esenţă, un om puternic, sănătos şi înţelept. Numai un astfel de om se putea menţine în frunte în acest fel. Unii îl învinovăţesc pentru că a dărîmat catedrale şi aşa mai departe, ca şi cum ar fi fost un demagog zgomotos şi răzvrătit: dacă examinăm toate acestea cu atenţie, ne dăm seama că tocmai contrariul este adevărat, atît în privinţa catedralelor cît şi a celorlalte lucruri! Knox nu voia să dărîme nici un edificiu de piatră; el voia ca lepra şi întunericul să dispară din viaţa oamenilor. Agitaţia nu era elementul său. A fost o împrejurare tragică a vieţii sale faptul că a avut atît de mult de-a face cu ea. Orice om asemeni lui este un duşman înnăscut al dezordinii; o urăşte: dar ce poate face? Minciuna lustruită nu înseamnă ordine; ea este rezultatul general al dezordinii. Ordinea înseamnă *Adevăr*, fiecare lucru stă pe baza unui adevăr căruia îi aparţine. Ordinea şi minciuna nu pot coexista.

Pe lîngă acestea, fapt destul de neaşteptat, acest Knox demonstrează că avea simţul umorului; lucru care îmi place foarte mult, alături de celelalte calităţi ale lui. Avea un acut simţ al ridicolului. *Istoria* lui, cu sobrietatea ei aspră, este în mod ciudat înviorată de acest element. Cînd cei doi prelaţi, intrînd în Catedrala din Glasgow, se ceartă care să intre primul; păşesc iute amîndoi, pentru ca în final să-şi ridice cîrjele ca pe nişte bîte; scena aceasta a fost un spectacol memorabil pentru el! Nu numai batjocură, dispreţ şi amărăciune; deşi există destul şi din acestea. Dar şi un rîs veritabil, blînd şi luminos se întinde pe chipul acesta atît de sobru. Nu un rîs zgomotos; ci mai mult din *ochi*, s-ar spune. Un om cu inima curată, un caracter cordial; frate atît cu cei mari cît şi cu cei de rînd; sincer în simpatia lui atît cu unii cît şi cu ceilalţi. Aflăm că îşi ţinea şi cimpoiul de Bordeaux în bătrîna lui casă din Edinburgh; un om vesel şi sociabil cu cei care îl îndrăgeau! Greşesc foarte mult cei care cred că acest Knox era un fanatic tenebros, cu toane şi isteric. Nu era deloc aşa: el este unul din cei mai de ispravă oameni. Practic, încrezător cu măsură, răbdător; un spirit deosebit de ascuţit, observator atent şi judecător calm. De fapt, el are mult din tipul de caracter pe care îl atribuim scoţienilor în zilele noastre: o anumită taciturnitate sardonică; o intuiţie destul de profundă; şi o inimă mai vitează decît era el însuşi conştient. Are puterea de a-şi păstra cumpătul în faţa multor lucruri care nu sînt legate de el în mod vital: „Acestea? Ce sînt acestea?" Dar vorbeşte despre lucrul de care este legat şi preocupat; şi pe un anume ton astfel ca toată lumea să audă. Cu atît mai energic, cu cît a păstrat mai multă vreme tăcerea.

Acest profet al scoţienilor nu mi se pare un om capabil de ură! A avut o existenţă dureroasă şi plină de lupte: războindu-se cu papi şi principi; o viaţă de înfrîngeri, controverse şi zbucium; vîslind ca sclav pe galeră, rătăcind ca un exilat. O luptă dureroasă: dar pe care a cîştigat-o. „Nădăjduieşti?", a fost întrebat în ultimele sale clipe, cînd nu mai putea vorbi. Îşi ridică degetul, arătă în sus cu degetul şi-şi dădu duhul. Cinste lui! Opera sa nu a murit. Litera

operei sale moare, aşa cum moare cea a tuturor oamenilor; dar spiritul ei niciodată.

Încă un cuvînt despre litera operei lui Knox. Păcatul lui fără de iertare este că a vrut să-i ridice pe preoţi deasupra regilor. Cu alte cuvinte, el s-a străduit să facă din guvernul Scoţiei o *teocraţie*. Aceasta ar fi într-adevăr suma tuturor păcatelor lui, păcatul lui esenţial. Pentru acesta ce iertare poate exista? Este foarte adevărat că, în fond, conştient sau inconştient, el a vrut să instituie o teocraţie, adică guvernarea lui Dumnezeu. Voia într-adevăr ca regii şi Primii Miniştri, ca şi tot felul de alte persoane, în public sau în viaţa lor intimă, să se călăuzească după Evanghelia lui Hristos şi să înţeleagă că aceasta este legea lor, legea care se află mai presus de toate celelalte. A sperat să vadă cîndva realizîndu-se acest lucru; şi ca rugăciunea „Vie Împărăţia Ta" să nu mai fie o vorbă goală. A fost peste măsură de mîhnit atunci cînd i-a văzut pe lacomii baroni laici punînd mîna pe proprietatea Bisericii; cînd a demonstrat că nu este vorba de o proprietate seculară, ci de una spirituală şi că aceasta trebuie redată *adevăratelor* lor meniri bisericeşti: educaţie, şcoli şi cult; iar Regentul Murray a fost nevoit să replice, dînd din umeri: „Este o simplă închipuire pioasă!" Acesta era planul lui Knox întru dreptate şi adevăr; şi s-a străduit plin de zel să-l realizeze. De credem cumva că acest plan al lui întru adevăr era prea limitat, că nu era sincer, ne putem bucura că nu a putut fi realizat; că a rămas irealizabil şi după două secole de eforturi şi că este încă o „închipuire pioasă". Dar de ce să-l învinuim pe *el* pentru că a luptat să-l realizeze? Teocraţia, guvernarea lui Dumnezeu, este tocmai lucrul pentru care merită să luptăm! Toţi profeţii şi preoţii zeloşi sînt acolo tocmai în scopul acesta. Hildebrand[44] dorea o teocraţie; Cromwell a dorit-o, a luptat pentru ea; Mahomed a înfăptuit-o. Mai mult, nu este aceasta ceea ce toţi oamenii zeloşi, fie că se numesc preoţi, profeţi sau oricum altfel, îşi doresc din suflet şi trebuie să-şi dorească? Ca dreptatea şi adevărul sau legea lui Dumnezeu să fie mai presus de orice printre oameni, acesta este idealul ceresc (numit pe drept cuvînt în vremea lui Knox, aşa cum ar trebui să i se spună în toate timpurile, „Voinţa relevată a lui Dumnezeu") spre care reformatorul tinde şi de care

caută să se apropie cît mai mult. Aşa cum am spus, toţi adevăraţii reformatori sînt prin natura lor preoţi şi se străduiesc să instituie o teocraţie.

În ce măsură asemenea idealuri pot fi transpuse vreodată în practică şi de la ce punct ar trebui să începem să ne pierdem răbdarea pentru că nu se întîmplă acest lucru este o întrebare la care nu s-a răspuns încă. Cred că putem spune fără nici o grijă: să le lăsăm să se instituie singure în măsura în care vor reuşi s-o facă! Dacă sînt credinţa adevărată a oamenilor, toţi oamenii ar trebui să fie mai mult sau mai puţin nerăbdători ori de cîte ori nu le găsesc înfăptuite. Nu vom duce niciodată lipsă de Regenţi Murray care să dea din umeri şi să spună: „O închipuire pioasă!" Noi îl vom slăvi mai curînd pe Eroul-Preot care face tot ce stă în puterea *lui* ca să le traducă în viaţă, istovindu-se, trudind şi înfruntînd calomnia şi piedicile ca să facă din pămîntul acesta Împărăţia lui Dumnezeu. Pămîntul nu va fi niciodată prea divin!

Note

1. Martin Luther (1483–1546), teolog german şi traducător al Bibliei, conducătorul Reformei protestante din Germania.

2. John Knox (1505?–1572), cleric protestant scoţian şi reformator religios.

3. Zeul scandinav suprem, corespunzător lui Wuotan la germani.

4. Om de stat, explorator şi poet englez (1552?–1618).

5. Thomas Cranmer (1489–1556), arhiepiscop de Canterbury.

6. Locuri de pedeapsă (în *Infernul* lui Dante).

7. „Eidolon" – imagine fără existenţă reală, echivalentă cu fantoma sau vedenia.

8. Pluralul grecesc de la „eidolon".

9. Clădire pătrată, aflată în oraşul sfînt al musulmanilor, Mecca, unde se află piatra neagră pe care se spune că i-a dat-o Arhanghelul Gabriel lui Abraham.

10. Tribul din care făcea parte familia lui Mahomed.

11. Johann Tetzel (1465?–1519), călugăr şi inchizitor german din Ordinul Dominican, adversarul lui Luther.

12. Johann Maier von Eyck (1486–1543), teolog catolic german.

13. Robert Bellarmin (1542–1621), teolog şi cardinal italian din Ordinul Iezuiţilor, cel mai controversat savant al epocii sale; sanctificat la 17 septembrie.

14. Denumire dată revoluţionarilor francezi de la 1789, fiindcă purtau pantaloni lungi şi nu pantaloni scurţi bufanţi, cum purtau nobilii.

15. Ordin călugăresc purtînd numele lui Augustin (Aurelius Augustinus, 354–430 e.n.), teolog, filosof şi scriitor roman, Părinte al Bisericii; canonizat de Biserica romano-catolică.

16. Giovanni di Medici, papă între 1513–1521.

17. Jan Huss (1369–1415), reformator religios ceh, excomunicat în 1410 şi ars pe rug în 1415.

18. Girolamo Savanarela (1452–1498), reformator şi călugăr dominican italian, excomunicat în 1497 şi ars pe rug în 1498.

19. Oraş în sud-vestul Germaniei, situat pe malul lacului cu acelaşi nume.

20. Oraş german din Renania unde a fost promulgat, în mai 1521 Edictul împăratului Carol V îndreptat împotriva lui Luther şi a doctrinei sale.

21. Adepţi ai unei secte, cu centrul în oraşul Münster, care preconiza botezul la vîrsta adultă.

22. Jean Paul Friedrich Richter (1763–1825), scriitor german.

23. William Cowper (1731–1800), poet englez.

24. Voia lui Dumnezeu.

25. Insulă în sud-estul Mării Egee (vezi Biblia, *Revelaţia*, 1:9).

26. Oraş în nordul Bavariei.

27. Lucas Carnach, sau Cranach cel Bătrîn (1472–1553), pictor şi gravor german.

28. Anagrama numelui François Marie Arevet (1694–1778), celebru scriitor şi filosof ateist francez.

29. Gustav II Adolf Vasa, rege al Suediei între 1611–1632 şi mare conducător de oşti.

30. Cele şase state din nord-estul S.U.A.

31. Sir Oliwer Cromwell (1599–1658), om politic englez, conducătorul revoluţiei burgheze de la 1642 şi Lord Protector al Angliei.

32. Corabia cu care au ajuns primii emigranţi în Lumea Nouă, în 1620.

33. Organ juridic despotic depinzînd de Camera Lorzilor; desfiinţat pentru abuzurile sale în 1641.

34. Londra, 1755 (N.a.).

35. James Watt (1736–1819), celebru inventator scoţian, constructorul maşinii cu aburi perfecţionate.

36. David Hume (1711–1776), filosof şi istoric britanic, unul dintre iniţiatorii agnosticismului.

37. Sir Walter Scott (1771–1832), celebru poet şi romancier romantic scoţian, creator al romanului istoric.

38. Robert Burns (1759–1796), celebru poet scoţian, unul dintre marii valorificatori ai folclorului.

39. Act privind inviolabilitatea persoanei, votat de Parlamentul britanic în 1679.

40. Covenantul Naţional, o convenţie a Bisericii Presbiteriene din Scoţia îndreptată împotriva instituţiei episcopilor, datînd din 1638.

41. Prin aşa-numita „glorioasă revoluţie" (1688) şi prin celebrul „Bill of Rights" (1689) au fost puse bazele monarhiei parlamentare britanice.

42. Mary Stuart (1542–1587), regină a Scoţiei între 1542 şi 1567, decapitată din ordinul Elisabetei I.

43. Este vorba de familia Ducilor De Guise, înrudită cu familia regală franceză.

44. Numele, după canonizare, al lui Grigore VII, papă între 1073 şi 1085, cel care l-a umilit pe Henric IV la Canossa.

V

EROUL CA OM DE LITERE. JOHNSON, ROUSSEAU, BURNS

Eroii zei, profeți, poeți, preoți sînt forme de eroism care își fac apariția din cele mai îndepărtate timpuri; unele din aceste forme au încetat să mai fie posibile încă de atunci și nu se mai pot manifesta în lumea noastră. Eroul ca *Om de Litere*, despre care vom vorbi astăzi, este, din contra, în întregime produsul timpurilor noi; și atîta vreme cît va dăinui minunata artă a *scrierii* sau a scrierii imediate pe care noi o numim *tipar*, ne putem aștepta să dăinuie și el, ca una din formele eroismului pentru epocile viitoare. Omul de litere este din diferite puncte de vedere un fenomen cu totul aparte.

El este *nou*, repet; a apărut în lumea aceasta abia acum un secol. Pînă acum aproape o sută de ani nu s-a pomenit încă vreo întrupare a unui suflet mare trăind într-o izolare atît de anormală; străduindu-se să exprime inspirația din sinea lui prin intermediul cărților tipărite și să-și afle locul și mijloacele de trai prin ceea ce lumea binevoiește să-i dea pentru că face acest lucru. Multe s-au vîndut și cumpărat și multe au fost să-și stabilească singure prețul pe piață; dar înțelepciunea inspirată a unui suflet eroic n-a fost tratată

niciodată pînă atunci atît de fățiș. El, cu drepturile sale de autor și cu spolierea acestor drepturi, în odăița lui mizeră, cu hainele roase; îndrumînd, și după moarte, națiuni și generații întregi care i-au dat sau nu pîinea cea de toate zilele cît timp era în viață, el – Omul de Litere – oferă un spectacol foarte ciudat! Puține forme de eroism pot fi atît de neașteptate.

Din păcate, eroul a fost nevoit de cînd lumea să se canonească în forme stranii: lumea nu a prea știut nicicînd ce să facă cu el, atît de străin îi este chipul față de restul celor din jur! Ni se pare absurd ca oamenii, în admirația lor rudimentară, să-l considere pe Odin un înțelept și un mare zeu și să-l preamărească astfel; să-l considere pe Mahomed un înțelept și un om inspirat de Dumnezeu și să-i urmeze cu sfințenie învățătura timp de douăsprezece secole: dar ca un Johnson la fel de înțelept și mare, un Burns sau un Rousseau[1] să fie considerați drept niște pierde-vară greu de descris, trăind pe pămînt ca să-i înveselească pe trîndavi și să se aleagă cu cîțiva gologani și cîteva aplauze din care să-și ducă viața; poate că *acest* lucru, așa cum am menționat mai înainte, va părea cîndva ca o fază și mai absurdă a lucrurilor! Între timp, întrucît spiritualul este întotdeauna cel care determină materialul, acest Erou Om de Litere trebuie considerat drept una dintre cele mai importante persoane din zilele noastre. El, oricum ar putea fi, este sufletul tuturor lucrurilor. Lumea va asculta și va face ceea ce ne învață el. Comportarea lumii față de el este trăsătura cea mai semnificativă a poziției generale a lumii. Examinîndu-i bine viața, putem arunca o privire, în măsura în care ne stă în putință, putem privi adînc în viața acestor secole unice care i-au dat naștere, secole în care noi înșine trăim și trudim.

Există oameni de litere sinceri și oameni de litere nesinceri; așa cum în oricine și orice există ceva sincer și ceva fals. Dacă erou înseamnă sincer, atunci pot spune că Eroul ca Om de Litere îndeplinește pentru noi o funcție dintre cele mai onorabile, ba chiar cea mai înaltă; bine cunoscută cîndva ca fiind cea mai înaltă. El își exprimă în felul său sufletul inspirat; în orice caz, tot ce poate face un om. Folosesc termenul *inspirat* deoarece ceea ce numim noi

„originalitate", „sinceritate", „geniu", calitatea eroică pentru care nu avem nici un cuvînt adecvat, are tocmai acest sens. Eroul este cel care trăieşte în sfera interioară a lucrurilor, în miezul Adevărului, a Divinului şi a Eternului care există veşnic, nevăzute de cea mai mare parte dintre noi, sub vremelnic şi banal. Aici se află fiinţa lui; pe ele le exprimă, prin fapte sau vorbe, aşa cum poate, exprimîndu-se astfel pe el însuşi. Viaţa lui, aşa cum am mai spus, este parte din sufletul veşnic al Naturii însăşi: ca viaţa tuturor oamenilor, dar mulţi din cei slabi nu cunosc acest fapt şi îi sînt necredincioşi de cele mai multe ori; puţinii tari sînt puternici, eroici şi veşnici deoarece faptul nu le poate fi ascuns. Omul de litere, ca orice erou, este menit să proclame, după puterile sale, tocmai acest lucru. În esenţă, este vorba de aceeaşi funcţie pentru împlinirea căreia generaţiile vechi îl numeau Profet, Preot sau Divinitate; întru care orice fel de erou, ca să o facă prin vorbe sau fapte, este trimis pe lume. Filosoful german Fichte a ţinut acum vreo patruzeci de ani o serie extrem de remarcabilă de conferinţe asupra acestui subiect: *Ueber das Wesen des Gelehrten, Despre Natura Omului de Litere.* Fichte, conform filosofiei transcendentale, al cărei distins propagator era, declară, în primul rînd, că toate lucrurile pe care le vedem sau cu care avem de-a face pe acest Pămînt, noi înşine şi toţi cei din jurul nostru, sînt un fel de veşmînt sau o aparenţă senzitivă; că sub toate acestea se ascunde, ca esenţă a lor, ceea ce el numeşte „Ideea divină a lumii". Aceasta este realitatea care „se află la baza oricărei aparenţe". O asemenea Idee divină nu poate fi recunoscută nicăieri în lume de către marea majoritate a oamenilor. Aceştia, spune Fichte, trăiesc pur şi simplu printre superficialităţi, elemente palpabile şi aparenţe ale lumii, nici măcar visînd că sub ele se află ceva divin. Dar Omul de Litere este trimis printre noi tocmai pentru a putea discerne pentru sine însuşi şi pentru a ne înfăţişa această Idee divină: în fiecare generaţie nouă ea se va manifesta într-un limbaj nou; iar el se află acolo ca să o facă. Astfel sună teoria lui Fichte şi nu este nevoie să intrăm în controversă cu ea. Este maniera sa de a numi ceea ce mă străduiesc eu, fără prea mult succes şi cu alte cuvinte, să exprim; pentru care nu există deocamdată nici un nume: inexprima-

bila semnificaţie divină, plină de splendoare, de mirare şi groază care zace în fiinţa oricărui om, a oricărui lucru, prezenţa lui Dumnezeu, creatorul tuturor oamenilor şi al tuturor lucrurilor. Mahomed propovăduia acest lucru în limba sa; Odin întru a lui. Este lucrul pentru care toate sufletele cugetătoare se află printre noi, ca să ni-l transmită, într-o limbă sau alta.

Fichte îl numeşte deci pe Omul de litere profet sau, aşa cum îi place să spună, preot menit să dezvăluie permanent divinul oamenilor. Din epocă în epocă, oamenii de litere alcătuiesc o permanentă preoţie, învăţîndu-i pe toţi ceilalţi că un Dumnezeu este veşnic prezent în viaţa lor; că orice fel de „aparenţă" pe care o vedem în lumea aceasta nu este decît un veşmînt al „Ideii divine a lumii" pentru „ceea ce se află la baza aparenţei". În adevăratul Om de litere se află deci întotdeauna ceva sfînt, indiferent dacă lumea recunoaşte acest fapt: el este lumina lumii; preotul lumii, călăuzind-o ca un stîlp de foc în întunecata ei rătăcire prin pustietăţile Timpului. Fichte distinge cu un deosebit zel *adevăratul* Om de litere, ceea ce numim noi aici *Eroul* ca *Om de Litere,* de mulţimea celor care nu sînt eroi, ci falşi. Oricine nu trăieşte pe de-a-ntregul în această Idee divină sau trăieşte doar parţial în ea şi nu luptă pentru ea ca pentru singurul lucru bun, ca să trăiască complet în ea, să-i lăsăm pe aceştia să vieţuiască unde poftesc, cu orice pompă şi în prosperitate dacă le face plăcere, dar aceştia nu sînt oameni de litere; un asemenea om, spune Fichte, este un „mîzgălitor de hîrtie, *Stümper*." Sau cel mult, dacă aparţine domeniilor prozaice, poate fi un „cîrpaci"; Fichte chiar îl numeşte undeva „non-entitate" şi nu are absolut nici un fel de milă pentru el, nici o dorinţă să-*l* vadă trăind mai departe fericit printre noi! Aceasta este concepţia lui Fichte despre Omul de Litere. În fond, ea reprezintă exact ceea ce vrem noi să spunem aici.

Din acest punct de vedere, cred că în ultima sută de ani, cel mai important dintre toţi oamenii de litere este de departe conaţionalul lui Fichte, Goethe. Şi acestui om i-a fost hărăzită, într-un mod straniu, ceea ce am putea numi, o viaţă în Ideea divină a lumii; o viziune a divinului mister interior: şi, ciudat, lumea răsare iar din cărţile lui ca o imagine divină, ca lucrarea şi templul lui Dumnezeu.

Iluminată în întregime nu de strălucirea de foc fioroasă și impură, ca aceea a lui Mahomed, ci de o blîndă lumină cerească; există într-adevăr o profeție în aceste timpuri atît de neprofetice; după mintea mea, de departe cel mai mare lucru, deși unul dintre cele mai liniștite care s-au ivit în vremurile acelea. Exemplul ales de noi, de Erou ca Om de Litere, ar fi acest Goethe. Și ar fi pentru mine o idee foarte plăcută să vorbesc aici despre eroismul său. Căci îl consider pe Goethe un adevărat erou; eroic în ceea ce a spus și a făcut și poate și mai eroic prin ceea ce nu a spus și nu a făcut; un spectacol nobil pentru mine: un mare erou de pe vremuri, vorbind și tăcînd ca un vechi erou, sub forma unui Om de Litere atît de modern, de bine educat și de cultivat! Nu am mai avut parte de un asemenea spectacol; nu a existat nici un om în stare să-și permită acest lucru în ultimii o sută cincizeci de ani.

Dar starea generală a cunoștințelor despre Goethe se prezintă acum așa încît ar fi mai rău, dacă nu inutil, să încercăm să vorbim despre el în aceste împrejurări. Vorbind despre el în măsura în care sînt acum în stare, Goethe ar rămîne problematic și vag pentru cea mai mare parte dintre dumneavoastră; nu ați putea păstra decît o impresie falsă. Sîntem nevoiți să-l ținem ascuns pentru timpurile care vor veni. Johnson, Burns și Rousseau, trei mari figuri dintr-o perioadă anterioară, dintr-o suită de împrejurări mult inferioare, ne vor sluji mai mult aici. Trei oameni din secolul al XVIII-lea. Condițiile vieții lor seamănă mai mult cu cele ale vieții noastre din Anglia de astăzi decît cu acelea ale vieții lui Goethe în Germania. Vai, oamenii aceștia nu au biruit așa cum a făcut-o el; au luptat vitejește și au căzut în luptă. Ei nu au fost eroi aducători de lumină, ci doar eroi căutători ai ei. Au trăit în împrejurări dureroase; luptînd împotriva a munți întregi de piedici, fără să poată să se înfățișeze cu o interpretare clară ori victorioasă a acelei „Idei divine". Vă voi prezenta mai curînd *Mormintele* a trei eroi literari. Iată motivele monumentale – foarte triste, dar mărețe și pline de interes pentru noi – sub care zac îngropați trei uriași ai spiritului. Vom zăbovi o clipă lîngă ele.

Se aud adesea nemulțumiri în zilele noastre în privința a ceea ce numim situația dezorganizată a societății: despre cît de rău își

îndeplinesc funcţiile multe forţe ale societăţii cu rol oficial; despre cît de multe forţe mandatate cu putere sînt văzute lucrînd într-un mod inutil, haotic; totul dezorganizat. Aşa cum ştim prea bine cu toţii, este o nemulţumire foarte îndreptăţită. Dar poate că, dacă privim cu atenţie la problema cărţilor şi a scriitorilor vom găsi aici, ca să zicem aşa, esenţa tuturor celorlalte dezorganizări; un fel de *inimă* de la care şi spre care circulă toate celelalte elemente confuze din lume! Ţinînd seama de ceea ce fac scriitorii în lume şi de atitudinea lumii faţă de scriitori, aş spune că este lucrul cel mai anormal pe care îl prezintă lumea acum. Ar însemna să ne cufundăm într-o mare cu adîncuri mult prea insondabile dacă am încerca să analizăm acest aspect: dar trebuie să aruncăm o privire asupra lui de dragul subiectului nostru. Elementul cel mai rău din viaţa acestor trei eroi literari a fost faptul că şi-au desfăşurat activitatea şi şi-au găsit o poziţie într-un asemenea haos. Pe un drum bătut poţi călători în condiţii suportabile; dar e o trudă dureroasă şi mulţi trebuie să piară dacă vrei să deschizi un drum prin ceea ce nu poate fi străbătut!

Cucernicii noştri Părinţi, dîndu-şi bine seama ce importanţă are comunicarea dintre oameni, au fondat biserici şi au instituit înzestrări şi reguli. În lumea civilizată se află pretutindeni un amvon înconjurat de tot felul de dependinţe şi atenanse complexe şi demne, de unde un om înzestrat cu darul vorbirii se poate adresa semenilor săi, spre binele lor. Ei au simţit că acesta este cel mai important lucru; că fără el nu există nimic bun. Această operă a lor este justă şi puternică; splendidă pentru ochii noştri! Dar acum, odată cu arta scrisului şi cu cea a tiparului, s-a produs o totală schimbare în acest domeniu. Nu este oare scriitorul un predicator propovăduind nu în cutare sau în cutare parohie ci în faţa tuturor oamenilor din toate timpurile şi din toate locurile? Desigur că lucrul de ultimă importanţă este ca *el* să-şi facă treaba bine, chiar dacă şi-o face rău; ca *ochiul* să nu relateze în mod fals ceea ce vede, căci atunci toţi ceilalţi se rătăcesc! Bun; felul în care poate el să-şi facă treaba, fie că o face bine sau rău, sau nu şi-o face deloc, este un aspect la care nici un om din lume nu şi-a dat osteneala să se gîndească. Pentru un negustor oarecare ce încearcă să cîştige ceva bani de pe urma cărţilor lui,

dacă are noroc, el prezintă o oarecare importanţă; dar nici una pentru toţi ceilalţi. Nimeni nu se întreabă de unde a venit, încotro merge, pe ce căi a ajuns, cum ar putea fi ajutat să-şi continuie drumul. El este un accident al societăţii. Rătăceşte ca un ismaelit sălbatic într-o lume pentru care el este lumina spirituală, fie că este o călăuză bună sau una care o duce pe o cale greşită!

Desigur, arta scrisului este cel mai miraculos lucru pe care l-a născocit omul. *Runele*[2] lui Odin au fost prima formă a operei unui erou; *Cărţile*, cuvinte scrise, sînt şi *azi rune* miraculoase în forma cea mai recentă! În Cărţi se află *sufletul* întregului trecut; vocea inteligibilă şi sonoră a trecutului, atunci cînd trupul şi substanţa lui materială a pierit cu totul ca un vis. Flote şi armate puternice, porturi şi arsenaluri, cetăţi enorme cu turnuri înalte şi o mulţime de întărituri, toate acestea sînt lucruri preţioase şi mărețe: dar ce se alege din ele? Agamemnon[3], numeroşii Agamemnoni şi Pericle[4] cu Grecia lor; toţi s-au dus, lăsînd în urmă cîteva rămăşiţe în ruină, blocuri şi dărîmături triste şi mute: dar nu şi cărţile Greciei! Pentru oricine gîndeşte, Grecia trăieşte încă în ele la modul foarte concret; şi poate fi readusă la viaţă. Nici o *Rună* magică nu este mai stranie decît o Carte. Tot ceea ce a făcut, a gîndit, a cîştigat şi a fost omenirea se păstrează în chip magic în paginile cărţilor. Ele constituie proprietatea selectă a oamenilor.

Nu fac şi astăzi cărţile minuni, aşa cum spun legendele că făceau *runele?* Ele îi conving pe oameni. Chiar şi cel mai prost roman de bibliotecă populară pe care fetele neroade îl răsfoiesc şi-l citesc la nesfîrşit, în cine ştie ce sat izolat, contribuie la contractarea unor căsătorii practice şi la întemeierea unor familii. Aşa a simţit „Celia", aşa a făcut „Clifford"[5]: teorema neroadă a vieţii, imprimată în acele minţi tinere răsare într-o zi sub forma unei practici sănătoase. Gîndiţi-vă acum dacă vreo *rună* din cea mai dezlănţuită imaginaţie a mitologului a făcut vreodată astfel de minuni pe Pămîntul acesta ferm aşa cum au făcut unele cărţi! Cine a înălţat Catedrala Sf. Paul? Priviţi pînă în miezul lucrului – divina Carte Evreiască a făcut-o, cuvîntul în parte al omului Moise, un om scos în afara legii care-şi păştea turmele medianite[6] în pustietatea Muntelui Sinai![7] Este cel mai straniu lucru,

dar nimic nu este mai adevărat. Odată cu arta scrisului, pentru care tiparul nu este decît un corolar inevitabil şi nesemnificativ, a început adevărata domnie a miracolelor pentru omenire. Ea a legat în timp şi spaţiu prin minunate noi asocieri şi o permanentă coerenţă, trecutul şi îndepărtatul cu prezentul; toate timpurile şi locurile cu veritabilele noastre *aici* şi *acum*. Toate lucrurile s-au schimbat pentru oameni; toate domeniile activităţilor importante ale oamenilor:. educaţie, religie, guvernare şi celelalte.

Să examinăm învăţămîntul, de exemplu. Universităţile sînt un produs important şi respectabil al epocilor moderne. Şi temelia existenţei lor s-a modificat prin existenţa cărţilor. Universităţile au apărut atunci cînd nu puteai încă să-ţi procuri nici o carte; pe vremea cînd în schimbul unei singure cărţi trebuia să dai o moşie. Faptul că, în împrejurările acelea, cînd un om avea ceva de comunicat, trebuia s-o facă adunînd în jurul său pe cei dornici de învăţătură, să fie faţă-n faţă cu ei, era o necesitate pentru el. Dacă voiai să afli ce ştie Abélard[8], trebuia să te duci să-l asculţi pe Abélard. Mii, pînă la treizeci de mii de oameni s-au dus să-l asculte pe Abélard vorbind despre teologia sa metafizică. Şi atunci, orice alt profesor care avea ceva de transmis avea mari posibilităţi în faţă: atîtea mii din cei doritori să înveţe erau deja adunaţi acolo; dintre toate locurile, acesta era cel mai bun pentru el. Pentru oricare al treilea profesor era chiar mai bun; şi devenea din ce în ce mai bun cu cît veneau mai mulţi profesori acolo. Mai trebuia doar ca regele să observe acest fenomen nou; să combine sau să adune diferite şcoli în una singură; să-i dea clădiri, privilegii, încurajări şi să o numească *Universitas* sau Şcoala tuturor ştiinţelor: aşa a apărut Universitatea din Paris, cu trăsăturile sale esenţiale; modelul tuturor Universităţilor apărute ulterior; care pînă în zilele noastre, după deja şase secole, au continuat să fie întemeiate. După părerea mea, aceasta a fost originea Universităţilor.

Este clar, totuşi, că odată cu această împrejurare banală, cu facilitatea de a obţine cărţi, starea lucrurilor s-a schimbat în întregime. După inventarea tiparului, acesta a metamorfozat toate Universităţile sau le-a înlocuit! Profesorul nu mai avea nevoie să adune personal

oameni în jurul lui ca să le poată *spune* ce ştie: trebuia doar să-şi tipărească toate cunoştinţele într-o carte şi orice doritor de învăţătură, de oriunde ar fi fost, putea, pentru nimica toată, avea cîte un exemplar, ca să stea la gura sobei şi să înveţe mult mai eficient! Fără îndoială că vorbirea posedă o virtute cu totul aparte; chiar şi scriitorii pot încă, în anumite împrejurări, să considere că este convenabil să vorbeşti, drept dovadă auditoriul de faţă! Am putea spune că există şi trebuie veşnic să existe, atîta vreme cît omul va avea o limbă, un domeniu distinct pentru vorbire, ca şi pentru scriere şi pentru tipar. Acest lucru trebuie să existe în privinţa a orice; şi în privinţa Universităţilor, printre altele. Dar limitele dintre cele două nu au fost încă nicăieri scoase în evidenţă şi stabilite clar; cu atît mai puţin puse în practică: Universitatea care va prelua în întregime acest fapt mare şi modern, *existenţa cărţilor tipărite*, clădind totul pe nişte baze adecvate secolului al XIX-lea, încă nu şi-a făcut apariţia. Dacă ne gîndim la acest lucru, tot ceea ce o Universitate sau cea mai înaltă şcoală poate face pentru noi este şi acum ceea ce prima şcoală a început să facă, să ne înveţe să *citim*. Învăţăm să *citim* în diferite limbi, citim cărţi din diferite ştiinţe; învăţăm alfabetul şi literele din tot felul de cărţi. Dar locul unde ne ducem să căpătăm cunoştinţe, fie chiar cunoştinţe teoretice, sînt înseşi cărţile! Depinde de ceea ce citim, după ce tot felul de profesori şi-au dat silinţa pentru noi. Adevărata Universitate a zilelor noastre este o *bibliotecă*.

Dar şi pentru Biserică, aşa cum menţionam mai înainte, s-a schimbat totul, odată cu apariţia cărţilor, atît în privinţa predicii cît şi a activităţii ei. Biserica înseamnă uniunea recunoscută şi activă a preoţilor şi profeţilor noştri, a celor care călăuzesc sufletele oamenilor prin învăţătură înţeleaptă. Atîta vreme cît n-a existat scriere, chiar şi atunci cînd nu existau facilităţi de scriere sau *tiparul*, predica vorbită era unica metodă naturală de a realiza comunicarea. Dar acum avem cărţile! Nu este cel care poate scrie o carte adevărată ca să convingă Anglia, Episcopul şi Arhiepiscopul, Primatul Angliei şi al întregii Anglii?[9] Am declarat, nu o dată, că toţi cei care scriu ziare, pamflete, poezii şi cărţi, aceştia *sînt*, de fapt, efectiva Biserică activă a unei ţări moderne. Dar nu numai predicile noastre, ci şi cultul

nostru, nu este şi el propovăduit prin intermediul cărţilor tipărite? Nobilul sentiment pe care un suflet plin de har l-a înveşmîntat pentru noi în cuvinte melodioase care ne aduc muzica divină în inimi, nu este acest lucru în mod esenţial, dacă îl înţelegem, de natura unui cult? În toate ţările există mulţi oameni care, în vremurile acestea confuze, nu au alt mijloc de a-şi practica cultul. Nu ne arată oare un fel de efluvii ale Izvorului tuturor Frumuseţilor cel care, într-un mod oarecare, ne face să înţelegem mai bine decît ştiam înainte că un crin sălbatic este superb; ca şi *scrisul de mînă* făcut vizibil acolo de marele Creator al Universului? El a cîntat pentru noi, ne-a făcut să cîntăm împreună cu el un verset dintr-un Psalm sfînt. Acesta este esenţialul: nobilele fapte, sentimentele, cutezanţele şi suferinţele unui semen care cîntă sau ne vorbeşte! El ne atinge cu adevărat inimile ca şi cum ar face-o cu un cărbune aprins *din altar*. Poate că nu există un cult mai autentic.

Literatura, atîta timp cît este literatură, este un „apocalips al naturii", un dezvăluitor al „secretului ştiut". Ar putea foarte bine să fie numită, în stilul lui Fichte, o „continuă revelaţie" a divinului în terestru şi comun. Acolo divinul dăinuie cu adevărat veşnic, este scos la lumină cînd într-o limbă, cînd în alta, în diferite grade de claritate. Toţi cîntăreţii şi vorbitorii care au într-adevăr har fac acest lucru, conştient sau inconştient. Indignarea, ca o furtună plină de neguri a unui Byron[10], atît de vehementă şi perversă, conţine cîte ceva din toate acestea; chiar şi batjocura seacă a unui sceptic francez, batjocura lui la adresa minciunii ca dragoste faţă de adevăr şi cult al adevărului. Cu atît mai mult armonia de sfere cereşti a unui Shakespeare, a unui Goethe şi muzica de catedrală a unui Milton![11] Nu sînt lipsite de importanţă nici acele umile şi curate cîntece de ciocîrlie ale unui Burns, ciocîrlie cerească care se înalţă de la brazda umilă pînă în profunzimile albastre de deasupra capetelor noastre şi ne cîntă de acolo atît de curat! Căci orice cîntec adevărat are ceva din natura cultului; aşa cum se poate spune şi despre orice adevărată *activitate*, pentru care un astfel de *cîntec* nu este decît o amintire şi o reprezentare melodioasă potrivită. Fragmente de adevărată „Liturghie Bisericească" şi de „Culegere de Homilii"[12] ascunse

în mod straniu de ochii celor de rînd pot fi găsite plutind în acel uriaş ocean de spumă al vorbirii tipărite pe care îl numim cu atîta uşurinţă Literatură! Cărţile sînt şi Biserica noastră.

Să ne întoarcem acum la guvernarea oamenilor. Witenagemote[13], vechiul Parlament, era ceva deosebit. Aici se discutau problemele naţiunii şi se luau hotărîri în privinţa lor; ce trebuia să *facem* ca naţiune. Dar astăzi, dezbaterea parlamentară nu s-a extins, deşi numele de Parlament continuă să fie folosit, pretutindeni şi în toate timpurile, într-un mod mult mai cuprinzător, desfăşurîndu-se cu totul *în afara* Parlamentului? Burke[14] spunea că există trei puteri în Parlament, dar că, în loja rezervată reporterilor, se află o *a patra putere* mult mai importantă decît toate celelalte. Nu este o figură de stil sau o vorbă de spirit; este un fapt real, foarte important pentru noi în aceste vremuri. Literatura este şi Parlamentul nostru. Tiparul, care este urmarea firească a scrisului, aşa cum am spus-o în mai multe rînduri, este echivalent cu democraţia: odată cu inventarea scrierii, democraţia este inevitabilă. Scrierea a adus după sine tiparul; a adus tiparul universal şi improvizat de fiecare zi, aşa cum îl vedem astăzi. Oricine poate vorbi acum, adresîndu-se întregii naţiuni, devine o putere, un domeniu al guvernării, cu greutate inalienabilă în facerea legilor şi în toate actele autorităţii. Nu contează ce rang deţine, ce venituri are sau ce etichetă; ceea ce i se cere este să ştie o limbă în care să se facă ascultat de alţii; altceva nu i se cere. Naţiunea este guvernată de oricine are o limbă; practic, *acolo* se află democraţia. Adăugaţi doar că orice putere care există ajunge cu timpul să se organizeze; lucrînd în taină sub feşe, neguri şi în pofida piedicilor, ea nu-şi va găsi odihnă pînă cînd nu va ajunge să acţioneze liberă, neîmpiedicată de nimic, în văzul tuturor. Democraţia virtual existentă se va strădui să aibă o existenţă palpabilă.

Nu sîntem oare împinşi din toate părţile către concluzia că, din toate lucrurile pe care le poate realiza omul pe pămînt, lucrurile pe care le numim cărţi sînt de departe cele mai importante, mai minunate şi mai valoroase? Acele biete bucăţele de hîrtie cu cerneală neagră pe ele; de la ziarul zilnic la sfînta Carte evreiască, ce n-au făcut şi nu fac ele! Căci, într-adevăr, oricare ar fi forma exterioară a acestui

lucru (aşa cum am spus, bucăţi de hîrtie şi cerneală neagră), nu este cel mai înalt act al capacităţii omului cel care dă realmente naştere unei cărţi? Acest act este *gîndul* omului; adevărata virtute făcătoare de minuni, prin care omul făureşte tot felul de lucruri. Tot ceea ce face şi aduce el pe lume constituie veşmîntul unui gînd. Cetatea Londrei cu toate casele, palatele, maşinile cu aburi, catedralele, cu traficul şi învălmăşeala ei uriaşă, nu este decît un gînd, milioane de gînduri adunate într-*unul* singur; Spiritul nemăsurat al unui Gînd întrupat în cărămidă, fier, praf, palate, parlamente, trăsuri de piaţă, docuri şi toate celelalte! Nici o cărămidă nu a fost făcută de vreun om dacă nu s-a *gîndit* înainte să o facă. Lucrul pe care îl numim noi „bucăţi de hîrtie cu dîre de cerneală pe ele" este *cea mai pură* întrupare a unui gînd pe care îl poate avea un om. Aşa încît nu este deloc de mirare că este cel mai activ şi mai nobil din toate.

Toate acestea, adică importanţa şi supremaţia Omului de Litere în societatea modernă şi felul în care presa a înlocuit într-o măsură atît de mare amvonul; Senatul, aşa numitul *Senatus Academicus* şi altele au fost acceptate de multă vreme; şi recunoscute destul de des în ultimul timp cu un fel de triumf şi uimire sentimentale. Am impresia că sentimentalul va trebui să-i cedeze locul practicului. Dacă Oamenii de Litere au o influenţă atît de mare, avînd pentru noi o importanţă crescîndă, de la epocă la epocă, ba chiar pe zi ce trece, cred atunci că putem trage concluzia că Oamenii de Litere nu vor rătăci veşnic printre noi ca nişte ismaeliţi haotici şi nerecunoscuţi de nimeni! Orice lucru, aşa cum spuneam mai sus, care are virtual o putere ascunsă, se va debarasa de învelişurile şi legăturile lui şi se va înfăţişa într-o zi ca putere palpabilă, coerentă şi universal vizibilă. Faptul ca un om să poarte veşmintele şi să profite de pe urma unei munci făcute de cu totul altcineva nu aduce nici un folos; nu numai că nu este drept, dar este greşit. Şi, totuşi, din păcate, ce trudă de durată ca să-l *faci* să fie drept!

Este destul de sigur faptul că ceea ce numim noi organizaţie sau breaslă literară este încă departe de a fi constituit lucrul care este împiedicat de tot felul de complexităţi. Dacă m-aţi întreba care este cea mai bună organizaţie pentru Oamenii de Litere în societatea

modernă, aranjamentul care să ducă la progres şi ordine, bazat în modul cel mai corespunzător pe faptele reale ale poziţiei lor şi ale poziţiei lumii, v-aş răspunde că problema aceasta mă depăşeşte! Dar nu numai pe mine, ci şi capacitatea multor oameni care studiază cu seriozitate problema şi care le va aduce măcar o soluţie provizorie. Nimeni dintre noi nu poate spune care ar fi cel mai bun aranjament. Dar dacă mă veţi întreba care este varianta cea mai rea, vă răspund: cea pe care o avem acum, cînd haosul este arbitru; aceasta este cea mai rea. Pînă la cea mai bună sau pînă la una bună este încă drum lung.

Nu trebuie să uit să fac o remarcă referitoare la acele daruri băneşti, venite din partea regelui sau a Parlamentului care nu sînt nici pe departe cel mai necesar lucru. Dîndu-le Oamenilor noştri de Litere stipendii, donaţii şi orice alte ajutoare în bani înseamnă să se facă puţin întru sprijinirea activităţii lor. La urma urmei, am obosit să tot auzim de omnipotenţa banilor. Voi spune mai curînd că, pentru un om curat, a fi sărac nu înseamnă ceva rău; că trebuie să existe Oameni de Litere săraci ca să demonstreze dacă sînt sinceri sau nu! Au fost instituite Ordine ale cerşetorilor, organizaţii de oameni buni osîndiţi să *cerşească* în cadrul Bisericii Creştine; o evoluţie deosebit de firească şi chiar necesară a spiritului creştinătăţii. Creştinismul a fost el însuşi fondat pe ideile de Sărăcie, Durere, Protest şi Crucificare, pe toate felurile de Mizerie şi Înjosire lumească. Putem spune că cel care nu a cunoscut aceste lucruri şi nu a învăţat de la ele lecţii de nepreţuit a pierdut o bună ocazie de a fi şcolit. Să cerşeşti şi să mergi desculţ, într-o manta de lînă aspră, legată cu o frînghie, nu era ceva frumos şi nici ceva onorabil pînă cînd nobleţea celor care procedau astfel nu a făcut din aceasta un fapt cinstit de către unii!

Cerşitul nu mai este un obicei în zilele noastre: dar în rest, cine va spune că un Johnson nu este poate mai valoros pentru că e sărac? Era necesar pentru el să ştie cu orice preţ că profitul exterior, că succesul de orice fel *nu* este ţelul urmărit de el. Mîndria, vanitatea, egoismul răutăcios, erau nutrite şi în inima sa, ca în inima oricui; dar trebuiau mai presus de orice să fie izgonite de acolo, să fie, cu preţul oricărei dureri, smulse din ea şi aruncate ca un lucru lipsit

de valoare. Byron, născut bogat şi nobil a izbutit să facă mai puţin decît sărmanul şi plebeul Burns. Dar cine ştie dacă în aceeaşi „cea mai bună organizaţie", încă atît de îndepărtată, sărăcia n-ar putea constitui un element important? Ce-ar fi dacă Oamenii noştri de Litere, oameni cu statut de eroi spirituali, ar institui şi *atunci*, aşa cum fac şi acum, un fel de „ordin monastic involuntar"? Ei vor rămîne legaţi încă de aceeaşi sărăcie dizgraţioasă, pînă cînd vor fi învăţat cum să se împace cu ea!

Este adevărat că banii pot face multe, dar nu totul. Trebuie să le cunoaştem domeniul şi să-l limităm; ba chiar să-l respingem cu dispreţ atunci cînd încearcă să se extindă. Pe lîngă acestea, dacă ar fi stabilite toate ajutoarele băneşti, timpul potrivit acordării lor şi cei care să le acorde, cum va putea fi recunoscut un Burns care să le merite? Va trebui să treacă prin ordalie[15] şi să-şi aducă singur dovezile. Să treacă prin *această* ordalie; prin acest clocot sălbatic numit viaţă literară; şi aceasta este un fel de ordalie! Există un adevăr clar în ideea că o luptă pornită de clasele de jos ale societăţii, ţintind la zonele superioare şi la recompensele societăţii, trebuie dusă permanent. Acolo se nasc oamenii puternici care ar trebui să se ridice din alte medii. Lupta pe mai multe planuri, inextricabil de complexă şi universală a acestora, constituie şi trebuie să constituie, atît pentru Oamenii de Litere cît şi pentru alte feluri de oameni, ceea ce se numeşte progresul societăţii. Cum să coordonăm lupta? Aceasta este problema. Să o lăsăm aşa cum este, la voia întîmplării oarbe; un vîrtej de atomi rătăcitori, izbindu-se unii de alţii; unul dintr-o mie fiind salvat, restul de nouă sute nouăzeci şi nouă pierzîndu-se pe drum; regescul vostru Johnson tînjind inactiv prin mansarde sau înhămat la jugul tipografului Cave; Burns al vostru murind cu inima zdrobită ca evaluator al volumului butoaielor de whisky; iar Rousseau ajuns într-o stare de exasperare dementă, aprinzînd focul Revoluţiilor franceze cu paradoxurile sale: aceasta, aşa cum spuneam, este *cea mai proastă* coordonare. *Cea mai bună* este din păcate departe de noi!

Şi, totuşi, nu există nici o îndoială că se va ajunge la ea, pentru că o văd înaintînd spre noi, ascunsă încă în negura veacurilor. Este

aceasta o proorocire în legătură cu care putem să ne asumăm riscul. Căci imediat ce oamenii ajung să înțeleagă importanța unui lucru încep fără întîrziere să-l ordoneze, să-i netezească calea și să-l promoveze; și n-au odihnă pînă nu reușesc să facă aceasta, chiar dacă doar parțial. Sînt convins că, din toate preoțiile, din toate aristocrațiile și din toate clasele guvernante existente acum în lume, nici o clasă nu se poate compara ca importanță cu preoția autorilor de cărți. Acesta este un fapt pe care nu-l poți sesiza din goană și pe baza căruia să poți trage concluzii. „Literatura va avea grijă de ea însăși", a replicat Pitt[16] atunci cînd i s-a solicitat un ajutor pentru Burns. „Da", a completat Southey[17], „va avea grijă de ea însăși; dar *și de dumneata*, dacă nu o iei în seamă!"

Nu rezultatul, pentru Oamenii de Litere luați individual, este cel mai important. Ei nu sînt decît indivizi, fărîme minuscule ale unui mare organism; pot continua să lupte, să trăiască sau să moară, după cum s-au obișnuit. Dar prezintă un interes profund pentru întreaga societate faptul de a înălța *lumina* pe culmi, ca să-i fie far, sau de a o călca în picioare și a o risipi în patru vînturi (nu fără zguduiri) ca pînă acum! Lumina este singurul lucru necesar lumii. Puneți înțelepciunea în fruntea lumii și ea va ieși victorioasă din bătălie și va fi cea mai bună lume din cîte poate omul să facă. Această anomalie a unei clase dezorganizate a literaților este însăși cauza tuturor celorlalte anomalii, fiind în același timp rezultatul și cauza lor; un aranjament bun în acest context ar fi ca un *punctum saliens*[18] al unei noi vitalități și al ordonării juste a tuturor lucrurilor. În cîteva țări europene, în Franța și în Prusia, putem deja observa unele începuturi de rînduială ale clasei literaților, ceea ce arată că există posibilitatea de a se realiza treptat acest lucru. Personal, cred că aceasta este cu putință, că va trebui să fie posibil.

Faptul cel mai interesant pe care l-am auzit despre chinezi este de departe ceva ce noi nu putem înțelege cu claritate, dar care stîrnește o nesfîrșită curiozitate, chiar dacă e nebulos: anume că încearcă să facă guvernanți din Oamenii de Litere! Ar fi hazardat să spunem că înțelegem cum s-a făcut acest lucru sau cu cît succes a fost realizat. Toate lucrurile de acest fel trebuie să fie total lipsite

de reuşită; totuşi, un succes cît de mic este preţios! Se pare că există în întreaga Chină o activitate generală, mai mult sau mai puţin activă, în vederea descoperii oamenilor de talent care apar în rîndurile tinerei generaţii. Acolo există şcoli pentru toate categoriile. Un stil de educaţie straniu, dar, totuşi, educaţie. Tinerii care se disting în stadiile inferioare ale şcolii sînt promovaţi în cele superioare şi în locuri mai potrivite, ca să poată să se distingă şi mai mult, tot mai mult. Se pare că din rîndurile lor sînt selectate persoanele oficiale şi sînt aleşi cei care urmează să fie guvernanţi. Aceştia sînt primii puşi la *încercare*, indiferent dacă se dovedesc a fi în stare să guverneze sau nu. Şi, desigur, cu cele mai mari speranţe: căci ei sînt cei care au demonstrat deja că sînt inteligenţi. Puneţi-i la încercare: pînă acum nici n-au guvernat, nici n-au administrat; poate nici nu sînt în stare; dar nu există nici o îndoială că posedă o anumită înţelegere, altfel nici un om nu poate face nimic! Înţelegerea nici nu este o *unealtă*, aşa cum am fi înclinaţi să credem; „ea este o *mînă* care poate mînui orice unealtă". Puneţi-i la încercare pe aceşti oameni. Dintre toţi, ei sînt cei mai demni de a fi puşi la încercare. Desigur, după cîte ştiu eu, nu există alt fel de guvernămînt, aparat sau aranjament social atît de promiţător pentru curiozitatea noastră ştiinţifică. Să-i înalţe pe oamenii inteligenţi în vîrful piramidei: acesta este ţelul oricărei Constituţii, al oricărei revoluţii, dacă acestea au totuşi un ţel. Căci omul inteligent, aşa cum am afirmat şi cum cred dintotdeauna, este totodată omul cu inimă nobilă, adevăratul om, drept, uman şi cutezător. Puneţi-l guvernator şi aţi obţinut totul. Dacă nu reuşiţi să-l atrageţi, deşi aveţi puzderii de constituţii şi cîte un Parlament în fiecare sat, n-aţi dobîndit încă nimic!

Ce-i drept, lucrurile acestea par destul de ciudate; nu fac parte din cele asupra cărora sîntem obişnuiţi să facem speculaţii. Dar am nimerit în vremuri ciudate. Sînt lucruri asupra cărora este necesar să facem speculaţii, ca să le facem să fie practice, ca să fie într-un fel puse în practică. De pretutindeni ne vin veşti destul de clare cum că s-a sfîrşit cu vechiul Imperiu al Rutinei; că a spune că un lucru durează de multă vreme nu înseamnă că acesta trebuie să continue să existe. Lucrurile trecute au decăzut, au devenit incompetente; o

mare parte a omenirii nu mai este deloc în stare să trăiască după vechea ordine. Cînd milioane de oameni nu mai pot să-şi cîştige existenţa în ciuda tuturor eforturilor şi cînd „un om din trei duce lipsă chiar şi de cartofi de calitatea a treia timp de treizeci şi şase de săptămîni pe an", lucrurile trecute trebuie neapărat să fie gata să se schimbe! Dar ajunge cu organizarea Oamenilor de Litere.

Din păcate, răul care-i apăsa cel mai mult pe aceşti eroi literari ai noştri nu era lipsa de organizare a Oamenilor de Litere, ci unul mult mai profund, din care, ca dintr-un izvor, a ţîşnit răul acesta şi multe alte rele pentru literaţi şi pentru toţi oamenii. Faptul că eroul nostru a fost nevoit să meargă singur pe cărări nebătătorite şi printr-un haos anorganic, să-şi lase viaţa şi puterile acolo, drept contribuţie parţială la *deschiderea* unui drum prin acest haos: cu acest lucru, dacă puterile sale n-ar fi fost atît de pervertite şi paralizate, s-ar fi putut acomoda, l-ar fi putut considera ca fiind ceva obişnuit pentru soarta eroilor. Nenorocirea lui fatală era *paralizia spirituală* a epocii în care îşi trăia viaţa; din care cauză şi viaţa lui, orice-ar fi făcut, era pe jumătate paralizată! Secolul al XVIII-lea a fost un secol *sceptic;* în acest biet cuvînt există o întreagă Cutie a Pandorei[19] de nenorociri. Scepticism nu înseamnă doar îndoială intelectuală, ci şi îndoială morală; tot felul de infidelităţi, nesincerităţi şi paralizii spirituale. Poate că în cele cîteva secole de la începutul lumii, o viaţă eroică era mai dificilă pentru om. Nu era o epocă a credinţei, ci una a eroilor! Însăşi posibilitatea de a fi erou fusese, ca să zicem aşa, oficial respinsă de minţile tuturor oamenilor. Eroismul dispăruse pe vecie; trivialitatea, formalismul şi banalitatea îi luaseră pe vecie locul. „Epoca minunilor" trecuse sau poate că nici nu existase; dar nu se mai putea întoarce. O lume stearpă; în care uimirea, măreţia şi divinitatea nu-şi mai aveau locul; într-un cuvînt, o lume fără Dumnezeu!

Cît de meschine şi total lipsite de însemnătate sînt căile gîndirii în epoca aceasta, în comparaţie nu cu creştinii Shakespeare sau Milton, ci cu vechii Skalzi păgîni şi cu orice fel de credincioşi! Arborele viu Igdrasil, cu freamătul melodios şi profetic al ramurilor lui care acoperă toată lumea, cu rădăcini la fel de adînci ca şi Hela, a pierit

în vuietul maşinii universale. „Arbore” şi „maşină”: puneţi în contrast aceste două lucruri. În ceea ce mă priveşte, declar că lumea nu este o maşină! Nu cred că funcţionează pe bază de „motive” legate de roţi şi pinioane, pe interese meschine, pe frîne şi balansiere; cred că există în ea ceva mai mult dincolo de huruitul războaielor de ţesut şi de larma majorităţilor parlamentare; şi, în general, că nu este deloc o maşină! Vechii păgîni scandinavi aveau o noţiune mai apropiată de adevăr despre Lumea lui Dumnezeu decît aceşti bieţi sceptici, cu tot cu maşina lor. Vechii păgîni scandinavi erau oameni *sinceri.* Dar pentru aceşti sărmani sceptici nu exista nici sinceritate, nici adevăr. Jumătăţile de adevăr şi zvonurile erau luate drept adevăr. Adevărul însemna pentru majoritatea oamenilor ceva plauzibil; ceva care putea fi măsurat după numărul de voturi obţinute. Pierduseră orice noţiune despre posibilitatea sincerităţii sau asupra a ce înseamnă sinceritate. Cîte elemente plauzibile nu întreabă, cu o mirare neprefăcută şi cu aer de virtute jignită: Cum? Eu nu sînt sincer? Sînt convins că paralizia spirituală nu a lăsat în urmă decît o viaţă mecanică, ceea ce constituia caracteristica acelui secol. Pentru omul de rînd, doar dacă nu se afla, în mod fericit, *mai jos* în timp faţă de secolul său, şi nu aparţinea unuia anterior, era imposibil să fie un credincios sau un erou; zăcea înmormîntat acolo, inconştient, copleşit de aceste influenţe nefaste. Pentru oamenii cei mai puternici era posibilă eliberarea pe jumătate, doar după o luptă perpetuă şi o confuzie de nedescris. Aceasta ar fi condus oarecum, într-o manieră vrăjită şi deosebit de tragică, la o viaţă-în-moarte, aceşti oameni fiind doar jumătăţi de erou!

Toate acestea le înglobăm sub numele de *scepticism;* simptom principal, origine primordială a tuturor acestor lucruri. În ce le priveşte, ar fi atîtea de spus! Ar fi necesare multe conferinţe, nu doar un scurt fragment de cuvîntare, ca să declarăm ceea ce simţim în legătură cu acel secol al XVIII-lea şi cu modalităţile specifice lui. Întrucît, într-adevăr, tocmai acest lucru şi cele asemenea lor sînt maladia întunecată şi duşmanul de moarte împotriva cărora se află toată învăţătura şi toate tratatele de la începutul vieţii omului pe pămînt, lupta credinţei împotriva necredinţei nu are sfîrşit! Şi nici

nu dorim să vorbim doar ca să acuzăm. Trebuie să considerăm, inevitabil, scepticismul din secolul acela ca o decădere a vechilor căi ale credinței, ca pregătirea mult anticipată a unor căi mai bune și mai cuprinzătoare. Nu-i vom învinui pe oameni pentru aceasta; dar le deplîngem soarta grea. Vom înțelege că distrugerea vechilor *forme* nu înseamnă distrugerea *substanței* veșnice; că scepticismul, așa dureros și demn de ură cum îl vedem noi, nu este un sfîrșit, ci un început.

Vorbind recent, fără idei preconcepute, despre teoria lui Bentham[20] asupra omului și a vieții sale, am ajuns să afirm că este o teorie mai lipsită de substanță decît cea a lui Mahomed. Sînt înclinat să cred în continuare, din moment ce tot am spus-o, că aceasta este exact părerea mea. Aceasta nu înseamnă că vrem să-l jignim pe omul Jeremy Bentham sau pe cei care îl respectă și cred în el. Chiar Bentham și crezul său mi se par, comparativ, demne de laudă. El reprezintă *ființa* decisă pe care toată lumea avea tendința să o imite într-un mod laș sau doar pe jumătate laș. Să vină criza: ori vom muri, ori ne vom vindeca. Consider acest utilitarism grosolan, bazat pe mașina cu aburi, drept o abordare a noii credințe. El însemna doborîrea ipocriziei; un fel de a-și spune sieși: „Ei, bine, înseamnă că lumea aceasta este o mașină de fier moartă, ai cărei zei sînt Gravitația și Foamea egoistă; să vedem ce se poate face din ea, cu frîne și balansiere și reglînd cum trebuie dinții și pinioanele!" Benthanismul are ceva integru și viril în angajarea sa fără teamă de partea a ceea ce consideră a fi adevărat. Îl puteți numi eroic, deși este un eroism cu *ochii* scoși! El este punctul culminant și ultimatul curajos adresat elementelor de la baza stării nehotărîte care invadase întreaga existență a omului în cel de-al XVIII-lea secol. Mie mi se pare că toți cei care tăgăduiesc Dumnezeirea și toți cei care se roagă doar din vîrful buzelor sînt, volens-nolens, adepți ai benthanismului; dacă au curaj și sînt cinstiți. Benthanismul este un *eroism orb:* Specia umană, ca un Samson orb înjugat la moara filistenilor, se agață convulsiv de stîlpii morii; preface totul în ruine, dar totodată se și eliberează. N-am intenționat să spun nimic rău despre Bentham, dar susțin acest lucru și aș dori ca toți oamenii să și-l însușească și să-l știe,

că cel care nu vede în Univers nimic altceva decît mecanism trece în cel mai jalnic mod pe lîngă taina întregului Univers. Că orice fel de divinitate trebuie să piară din concepţia oamenilor despre Univers mi se pare a fi cea mai grosolană greşeală – nu vreau să nedreptăţesc păgînismul numind-o greşeală păgînă – în care pot cădea oamenii. Nu este adevărat; este în totalitate fals. Un om care crede acest lucru va gîndi rău despre toate lucrurile din lume; acest păcat aparte, pe care l-am putea numi cea mai lamentabilă amăgire, inclusiv vrăjitoria, va vicia toate celelalte concluzii pe care le-ar trage. Cel puţin vrăjitoria i se închină unui Diavol viu: dar aceştia se prosternează în faţa unui Diavol de fier mort. Nici Dumnezeu, nici măcar Diavol! Tot ce este nobil, divin şi inspirat dispare astfel din viaţă. Rămîne pretutindeni un *caput-mortuum*[21] demn de dispreţ; doar învelişul mecanic; orice urmă de suflet şi-a luat zborul. Cum poate un om să acţioneze în mod eroic? „Doctrina motivelor" îl va învăţa că sub masca mai mult sau mai puţin subţire nu se află altceva decît o patimă nenorocită pentru plăcere şi teamă de durere; foamea aceea de admiraţie, de bani şi de orice este comestibil este faptul final al vieţii omului. Pe scurt, ateismul care se pedepseşte pe el însuşi într-un mod groaznic. Cred că omul devine paralitic din punct de vedere spiritual; acest Univers divin se transformă într-o maşină cu aburi – mecanică şi moartă, funcţionînd doar pe bază de motive, frîne, balansiere şi mai ştiu eu ce –, în care, ca în pîntecele blestemat al Taurului vreunui Phalaris[22], sărmanul Phalaris trage să moară ca un mizerabil!

Definesc credinţa ca fiind actul sănătos al minţii unui om. A ajunge la credinţă este un proces misterios şi de nedescris; aşa cum sînt toate acele acte vitale. Mintea ne-a fost dată nu ca să facem speculaţii şi să argumentăm, ci ca să vedem în ceva, să dobîndim prin ea o credinţă limpede şi să putem înţelege, pentru ca să trecem apoi la acţiune. Este adevărat că îndoiala nu este ea însăşi o crimă. Desigur că nu ne putem repezi să înşfăcăm primul lucru care ne iese în cale ca să credem pe loc în el! În orice minte raţională există tot felul de îndoieli, preocupări, skeyis, cum i se spune, în legătură cu tot felul de obiecte. Este activitatea mistică a minţii asupra

obiectului aflat *pe cale* să fie cunoscut şi în care să se creadă. Credinţa rezultă din toate acestea şi iese la iveală aşa cum răsare copacul din *rădăcinile* lui ascunse. Dar dacă îi cerem acum unui om să păstreze *tăcere* asupra îndoielilor sale chiar şi în privinţa lucrurilor banale, dacă-i cerem să nu scoată o vorbă despre ele, pînă cînd nu devin, într-o măsură sau alta, afirmaţii sau negări; cu atît mai mult îi va fi absolut imposibil să vorbească despre lucrurile cele mai elevate! Ca un om să facă paradă de îndoielile sale şi să ajungă să-şi imagineze dezbaterile şi logica (care înseamnă cel mult doar maniera de a ne *mărturisi* gîndurile, credinţa sau îndoiala în privinţa unui lucru), aceasta înseamnă triumful şi adevărata activitate a inteligenţei pe care o posedă: din păcate, aceasta ar fi ca şi cum am *răsturna* copacul şi în loc de ramuri verzi, frunze şi fructe, ne-am trezi în faţa unor rădăcini chircite răsucite în aer, iar de aici înainte nu am mai avea parte decît de moarte şi mizerie!

Căci scepticismul, aşa cum spuneam, nu se manifestă doar pe plan intelectual, ci şi pe cel moral, printr-o atrofie cronică şi o boală a întregului suflet. Un om trăieşte crezînd în ceva, nu dezbătînd şi argumentînd. Tristă stare pentru el atunci cînd tot în ceea ce reuşea să creadă este ceva ce poate pune în buzunar şi-l poate mînca şi digera. Mai jos decît atît nu poate decădea. Credem că aceste epoci în care omul coboară atît de mult sînt cele mai jalnice, mai bolnave şi mai josnice epoci din toate. Inima lumii este bolnavă, paralizată: cum pot toate celelalte membre să funcţioneze la întreaga putere? Acţiunea sinceră încetează să mai aibă efect în toate domeniile activităţii lumii; începe era simulării abile a acţiunii. Lefurile tuturor sînt puse în buzunar, dar nimeni nu şi-a făcut datoria. Eroii s-au dus; au intrat în scenă şarlatanii. Deci care secol, – de la sfîrşitul lumii romane, care a fost şi ea o perioadă de scepticism, simulacru şi decadenţă universală, – a cunoscut o abundenţă mai mare de şarlatani decît cel de-al XVIII-lea?

Priviţi-i: cu minciunile lor umflate şi sentimentale despre virtute şi bunăvoinţă, – nenorocitul escadron al şarlatanilor, în frunte cu Cagliostro![23] Puţini oameni nu erau şarlatani pe atunci; ajunseseră să considere şarlatania drept un ingredient necesar şi un amalgam

indispensabil aflării adevărului. Chatham[24], însuşi viteazul nostru Chatham, vine în Cameră înfofolit şi bandajat din cap pînă-n picioare; „se tîrîse pînă acolo cu preţul unor mari suferinţe trupeşti" şi aşa mai departe; dar *uită*, spune Walpole[25], că face pe bolnavul; în focul dezbaterii, îşi smulge braţul din legătură şi şi-l ridică, făcînd gesturi oratorice! Chatham însuşi duce tot timpul cea mai ciudată viaţă de mim, jumătate erou, jumătate şarlatan. Căci lumea este realmente plină de păcăliţi; iar tu trebuie să cîştigi voturile *lumii*! Nici nu mai este nevoie să calculăm cum vor fi în acest caz duse la bun sfîrşit îndatoririle lumii, cîte greşeli, adică eşecuri, durere şi mizerie, se vor acumula în toate domeniile treburilor lumii.

Mi se pare că puneţi aici degetul pe inima bolilor lumii, numind-o lume sceptică. O lume nesinceră; o lume a neadevărului despre divinitate, o lume fără Dumnezeu! După părerea mea, de aici şi-a tras existenţa întreaga hoardă de epidemii sociale, Revoluţiile franceze, Cartismele[26] şi toate celelalte, ba chiar şi principala ei raţiune de existenţă. Toate acestea trebuie să fie schimbate. Pînă atunci nimic nu mai poate aduce rezultate benefice. Unica mea speranţă faţă de lume, inexpugnabila mea consolare atunci cînd contemplu nenorocirile ei, este că toate acestea se schimbă. Mai găseşti pe ici, pe colo cîte un om care ştie, ca şi cei din vechime, că lumea aceasta este adevărată, nu plauzibilitate şi minciună; că el însuşi este viu, nu mort sau paralitic; şi că lumea este vie, însufleţită de Dumnezeire, minunată şi înspăimîntătoare, întocmai ca la începutul vremurilor! Odată ce un om ştie acest lucru, cu timpul mulţi, toţi oamenii trebuie să ajungă să-l cunoască. Căci el se află acolo, la vedere, vizibil pentru oricine îşi scoate *ochelarii* şi îl priveşte cu ochi oneşti, ca să-l recunoască! Pentru un astfel de om, Secolul Necredinţei şi toate produsele lui blestemate sînt deja de domeniul trecutului, fiindcă un nou veac şi-a făcut deja apariţia. Vechile şi blestematele produse şi realizări, oricît de stabile ar părea, nu sînt decît fantasme care se grăbesc să-şi ia tălpăşiţa. Cutărui sau cutărui simulacru zgomotos şi plin de emfază, avînd toată lumea la picioarele sale, îi poate spune dîndu-se liniştit la o parte: Tu nu eşti *real*; tu nici nu exişti, te prefaci doar; vezi-ţi de drum! Da, formalismul lipsit de conţinut, benthanismul grosier

grosier şi alte nesincerităţi anti-eroice şi ateiste sînt într-un declin vizibil, accelerat. Un secol al XVIII-lea lipsit de credinţă nu este decît o excepţie care apare cînd şi cînd. Prevăd sigur că lumea va deveni din nou *sinceră* şi credincioasă, cu mulţi eroi, o lume eroică! Va fi o lume victorioasă. Dar pînă atunci?

De ce să vorbesc, la urma urmei, despre lume şi victoriile ei? Oamenii spun prea multe despre lume. Nu are fiecare, din cei care ne aflăm aici, de trăit propria sa viaţă? Să lăsăm lumea să fie aşa cum este, victorioasă sau nu! O singură Viaţă avem; o scînteiere a timpului între două eternităţi; o a doua şansă nu ni se va oferi niciodată! Ar fi bine pentru noi să nu trăim prosteşte, bizuindu-ne pe simulacre, ci înţelept şi realist. Mîntuirea lumii nu ne va mîntui şi pe noi; şi nici prăpădul lumii nu ne va distruge. Ar trebui să ne îngrijim de noi înşine: „Datoria de a sta acasă" constituie un mare merit! Şi, în general, ca să spunem adevărul, n-am auzit niciodată vorbindu-se altfel despre „lumi mîntuite". Mania de a salva lumea este în ea însăşi o trăsătură a secolului al XVIII-lea, cu sentimentalismul său găunos. Ar fi bine să nu-l urmăm prea departe. Cît despre salvarea *lumii*, am încredere deplină în Creatorul ei; şi mă voi îngriji mai curînd cît de cît de propria mea salvare, domeniu în care sînt mai competent! Pe scurt, de dragul lumii şi de dragul nostru, să ne bucurăm cît putem pentru că scepticismul, nesinceritatea şi ateismul mecanic, cu toată roua lor otrăvită, sînt pe cale de dispariţie şi că, de fapt, au dispărut.

În astfel de condiţii erau Oamenii de Litere nevoiţi să trăiască pe timpul lui Johnson. Vremuri în care, de fapt, nu exista nici un adevăr în viaţă. Vechile adevăruri căzuseră şi amuţiseră; cele noi zăceau ascunse şi nici măcar nu încercau să glăsuiască. Nu apăruse încă nici un semn că viaţa omului, aici, jos, pe Pămînt, însemna sinceritate şi că va fi veşnic aşa, în acel crepuscul al lumii. Absolut nici un semn; nici măcar vreo Revoluţie franceză, pe care o definim din nou ca fiind un adevăr, deşi este un adevăr înveşmîntat în focul Gheenei! Cît de diferit era pelerinajul lui Luther, cu ţinta lui sigură, de cel al lui Johnson, învăluit de simple tradiţii şi presupuneri ajunse astăzi de necrezut şi de neînţeles! Formulele lui Mahomed, din „lemn

ceruit şi uns cu ulei", puteau fi *arse* şi aruncate cît colo; cele ale sărmanului Johnson erau mult mai greu de ars. Cei puternici vor găsi întotdeauna ceva *de lucru*, ceea ce presupune greutăţi şi trudă pe măsura întreagă a forţei lor. Dar, în împrejurările în care trăia sărmanul nostru erou, ca Om de Litere, a repurta o victorie era poate mai greu decît în oricare altele. Nu numai piedicile, dezorganizarea, librarul Osborne şi venitul de patru bani şi jumătate pe zi; dar era privat chiar şi de lumina propriului său suflet. Nu exista nici un reper pe Pămînt, şi, vai, e groaznic să nu ai nici o stea călăuzitoare pe Cer! Nu este deloc de mirare că nici unul din aceşti trei oameni n-a ieşit biruitor. Cel mai mare merit al lor constă în faptul că au luptat cu adevărat. Vom contempla deci cu tristă simpatie dacă nu trei eroi victorioşi şi în viaţă, aşa cum spuneam, măcar mormintele a trei eroi căzuţi în luptă! Au căzut şi pentru noi; deschizîndu-ne un drum. Iată munţii pe care îi aruncau ei în războiul lor confuz cu uriaşii, sub care sînt îngropate acum forţa şi viaţa lor irosită.

Am mai scris – în mod special, ori întîmplător – despre aceşti trei eroi literari, ceea ce presupun că majoritatea dintre dumneavoastră ştie; sînt lucruri care nu mai necesită să fie spuse ori scrise a doua oară. Oamenii de Litere ne interesează în acest context ca *profeţi* aparte ai acelei epoci ciudate; căci, virtual, aşa au şi fost, iar imaginea pe care o prezintă ei şi lumea lor ne poate duce, din acest punct de vedere, spre suficiente reflecţii! Îi consider pe toţi trei oameni mai mult sau mai puţin sinceri; luptînd să fie sinceri, – în cea mai mare parte în mod inconştient, dar cu credinţă, – şi să se ancoreze în veşnicul adevăr al lucrurilor. Şi aceasta într-un grad care îi distinge net de biata masă artificială a contemporanilor şi îi face demni să fie consideraţi, într-o oarecare măsură, drept purtătorii de cuvînt ai Adevărului veşnic, drept profeţi ai vremurilor lor. Era, prin însăşi firea lucrurilor, menit să fie aşa. Pentru că erau oameni de o asemenea măreţie, încît nu puteau să-şi ducă viaţa bazîndu-se doar pe fapte nereale, pe nori, pe spumă şi alte zădărnicii. Pentru ei nu exista odihnă ori mişcare firească dacă nu aveau sub picioare pămînt ferm. Într-o oarecare măsură, erau fii ai naturii. Într-o epocă plină de artificii erau încă o dată oameni originali.

Cît despre Johnson, l-am considerat întotdeauna ca fiind de la fire unul dintre marile noastre suflete englezeşti. Un om puternic şi nobil. Atît de multe au rămas în el nevalorificate: ce nu ar fi putut el să fie într-un mediu mai puţin potrivnic: poet, preot, conducător suveran! În fond, un om nu trebuie să se plîngă de „mediul" sau de „timpul" lui sau de alte lucruri asemănătoare; ar fi un efort zadarnic. Trăieşte în timpuri rele: înseamnă că el se află acolo ca să le facă mai bune! Anii tinereţii lui Johnson au fost plini de sărăcie, singurătate, lipsiţi de speranţă; nişte ani cum nu se poate mai mizerabili. Într-adevăr, nu pare posibil ca, în oricare alte împrejurări externe favorabile, viaţa lui Johnson să fi putut fi altfel decît o viaţă dureroasă. Lumea ar fi putut profita de pe urma lui printr-o activitate mai mult sau mai puţin utilă; dar *efortul* său îndreptat împotriva acţiunii lumii nu ar fi putut niciodată să fie uşor. În schimbul nobleţii sale, natura trebuia să-i spună: trăieşte într-un mediu maladiv şi dureros. Mai mult, poate că durerea şi nobleţea erau intim, inseparabil legate una de cealaltă. În orice caz, sărmanul Johnson a trebuit să-şi urmeze calea în tovărăşia unei ipohondrii şi a unor suferinţe fizice şi spirituale permanente. Ca un Hercule îmbrăcat în cămaşa arzătoare a lui Nessus, care îi provoacă o durere surdă şi incurabilă; cămaşă a lui Nessus care nu poate fi scoasă pentru că este propria lui piele! Aşa era *el* nevoit să trăiască. Închipuiţi-vi-l acolo, cu bolile lui dizgraţioase, cu măreaţa lui inimă lacomă şi cu haosul de nedescris al gîndurilor sale; păşind trist pe Pămîntul acesta, ca un străin; înghiţind cu nesaţ orice lucru spiritual îi era la îndemînă: limbi străine şi gramatici, în lipsă de altceva mai bun! Cel mai cuprinzător suflet din toată Anglia şi un venit de „patru bani şi jumătate pe zi". Un suflet uriaş de neînfrînt, totuşi; un suflet de om adevărat. Ne vom aminti veşnic povestea aceea de la Oxford în legătură cu ghetele: bietul învăţăcel sărac, costeliv, cu faţa plină de riduri şi expresie aspră, umblînd de colo-colo, pe timp de iarnă, cu ghetele lui scîlciate şi studentul nobil şi bogat punîndu-i pe ascuns la uşă o pereche de ghete noi; iar costelivul învăţăcel le ia în mînă, se uită atent la ele cu ochii lui miopi şi nu se ştie din ce raţiune le aruncă pe fereastră! Picioare ude, noroi, ger, foame şi tot tacîmul; dar nu cerşeală: nu putem

suporta cerşetoria! Avem de-a face cu o independenţă aspră şi încăpăţînată; o întreagă lume de urîţenie, grosolănie, mizerie confuză şi nevoi, dar şi de nobleţe şi omenie. Aruncarea aceea a ghetelor pe fereastră constituie o trăsătură tipică a vieţii omului. Era un om original; nu unul de mîna a doua, un om care împrumută de la toţi sau cerşeşte. Trebuie să stăm pe picioarele noastre în orice situaţie! Pe ghetele pe care le putem avea; pe ger şi noroi, dacă vreţi, dar cinstiţi; în realitatea şi substanţa pe care *ne*-o dă natura, nu în aparenţa, nu în ceea ce a dat ea altora şi nu nouă!

Şi, totuşi, cu toată această mîndrie bărbătească şi independenţă aspră, a existat vreodată un suflet mai tandru şi iubitor, mai supus cu loialitate faţă de ceea ce era cu adevărat mai presus de el? Sufletele mari sînt întotdeauna supuse cu loialitate, respectuoase faţă de tot ce e mai presus de ele; numai sufletele meschine sînt altfel. N-aş putea găsi o dovadă mai bună pentru ceea ce afirmam recent: că omul sincer este ascultător din fire; că numai într-o lume de eroi întîlnim supunerea în faţa eroicului. Nu *noutatea* este esenţa *originalităţii:* Johnson credea fără rezerve în tot ce este vechi; vechile opinii aveau credibilitate pentru el, i se potriveau; a trăit conform lor într-un mod cu adevărat eroic. În această privinţă, merită din plin să ne ocupăm de el. Căci trebuie să spunem că Johnson era departe de a fi un om făcut doar din vorbe şi formule; el era omul adevărurilor şi al faptelor. Se bizuia pe vechile formule; cu atît mai bine pentru el că era în stare să facă acest lucru: dar în orice formulă pe care *el* putea să se bizuie trebuia să existe o substanţă foarte pură. Este foarte ciudat cum, în această sărmană epocă de hîrtie, atît de stearpă, de artificială, atît de plină de pedanterie şi zvonuri, i s-a arătat şi acestui om marele Fapt al acestui Univers; veşnic minunatul, incontestabilul, inexprimabilul, divinul şi infernalul Fapt! Cum şi-a armonizat el formulele cu acest fapt, cum a reuşit să facă acest lucru, date fiind împrejurările, este un lucru care merită să fie analizat; un lucru „la care trebuie să privim cu respect, milă şi groază". Biserica aceea a Sfîntului Clement al danezilor, unde Johnson *se închina* în epoca lui Voltaire, este pentru mine un loc venerabil.

Johnson a fost un profet în virtutea *sincerității* sale, a felului său de a vorbi care izvora încă, într-un fel, din inima naturii, chiar dacă se exprima în artificiala limbă curentă. Dar nu sînt toate limbile „artificiale"? Nu toate lucrurile artificiale sînt false; mai mult, orice produs veritabil al naturii se va *modela* negreșit singur; putem spune că toate lucrurile artificiale sînt inițial *veritabile*. Ceea ce numim noi „formule" nu sînt rele la origine. Formulă înseamnă *metodă*, obișnuință; o întîlnim oriunde există oameni. Formulele se creează singure, ca și cărările, ca și drumurile bătute care duc spre un țel sacru sau măreț, spre care se îndreaptă mulți oameni. Gîndiți-vă la acest lucru. Un om plin de elanuri pornite din inimă găsește un mijloc de a face ceva, fie pentru a-și exprima respectul sufletului său față de Cel-Prea-Înalt, fie pur și simplu pentru a-și saluta cum se cuvine semenul. Era nevoie pentru aceasta de un inventator, de un *poet;* el și-a rostit gîndul luptînd într-ascunsul care sălășluia în inima lui și în inimile multor oameni. Acesta este felul lui de a o face; acestea sînt urmele pașilor săi, începutul unei „cărări". Priviți acum: al doilea om pășește firesc pe urmele înaintașului său; aceasta este *cea mai ușoară* metodă. Să pășească pe urmele înaintașului său; dar, totuși, cu îmbunătățiri, cu schimbări acolo unde acestea i se par potrivite; în orice caz, cu extinderi, cărarea *lărgindu-se* pe măsură ce este tot mai bătută; pînă cînd, în cele din urmă, devine un drum larg pe care toată lumea poate merge, fie pe jos, fie călare, fie cu orice fel de vehicul. Atît timp cît există încă o cetate sau un sanctuar, sau orice altă realitate spre care merită să ne îndreptăm, chiar dacă se află la celălalt capăt al lumii, drumul mare va fi mai mult decît binevenit! Atunci cînd Cetatea va pieri, vom părăsi drumul. În acest mod și-au făcut apariția și au dispărut apoi toate instituțiile și practicile din lume. Toate formulele încep prin a fi *pline* de substanță; modelarea articulată în membre și piele a unei substanțe deja existente. Altfel nici ele nu ar fi apărut. Idolii, așa cum am spus, nu sînt idolatri înainte de a deveni îndoielnici, lipsiți de substanță pentru inima adoratorului. Deși condamnăm atît de mult formulele, sper că nimeni dintre noi nu ignoră înalta semnificație a *adevăratelor*

Formule; şi faptul că sînt şi vor rămîne întotdeauna cele mai indispensabile elemente ale vieţuirii noastre în această lume.

Observaţi, de asemenea, cît de puţin se laudă Johnson cu „sinceritatea" sa. Nici nu bănuieşte că prin aceasta este un om deosebit! Un om trudind din greu, cu inima obosită, un „ucenic" cum îşi spune singur, încercînd să-şi cîştige în mod cinstit existenţa, ca să nu moară de foame şi să trăiască fără să fie nevoit să fure! Johnson avea o inconştienţă nobilă. Nu „gravează cuvîntul *adevăr* pe capacul ceasului"; nu, dar se bazează pe adevăr, îl rosteşte şi trăieşte prin el şi în el. Aşa este întotdeauna. Gîndiţi-vă încă o dată la acest lucru. Omul pe care natura l-a menit să facă lucruri mărețe este în primul rînd înzestrat cu acea deschidere spre natură care îl face incapabil să fie nesincer! Pentru inima lui mare, deschisă şi atît de simţitoare natura este un fapt; zvonurile sînt zvonuri; măreţia de nespus a acestui mister al vieţii, fie că o recunoaşte sau nu, ba, mai mult, chiar dacă pare să o uite sau să o nege, este permanent prezentă în ochii lui, înspăimîntătoare şi minunată. El are o bază sinceră; nerecunoscută, pentru că nu a fost niciodată şi nici nu poate fi pusă la îndoială. Mirabeau[27], Mahomed, Cromwell, Napoleon: toţi Oamenii Mari de care am auzit vreodată au acest lucru ca substanţă esenţială a fiinţei lor. Nenumăraţi oameni de rînd dezbat şi discută pretutindeni despre doctrinele lor banale, pe care le-au învăţat, prin logică şi rutină, de la alţii. Pentru acest fel de oameni toate acestea sînt şi acum nimic. El avea nevoie de adevăr; de adevărul pe care îl simţea *el* adevărat. Altfel cum ar fi putut să stea pe propriile lui picioare? Întregul său suflet îi spune întotdeauna că nu există alt sprijin. Nobleţea sa îl obligă să fie sincer. Felul de a gîndi al lui Johnson privind lumea aceasta nu este şi al meu, cu atît mai puţin al lui Mahomed, dar recunosc în amîndouă elementul permanent al *sincerităţii* inimii; şi văd cu plăcere cum nici unul dintre ele nu a rămas fără efect. Nici unul nu este asemenea paielor semănate; în amîndouă există ceva care va încolţi pe cîmp şi va *creşte*.

Johnson era un profet pentru poporul său; le-a propovăduit o Evanghelie, aşa cum au făcut întotdeauna toţi cei asemeni lui. Suprema Evanghelie pe care a propovăduit-o el o putem acum descrie

ca un fel de prudență morală: „Într-o lume în care sînt atîtea de făcut și atît de puține de cunoscut" aveți grijă ce și cum faceți! Un lucru care merita să fie propovăduit. „O lume în care sînt atîtea de făcut și atît de puține de cunoscut": nu vă cufundă o asemenea lume în abisurile nemărginite și fără fund ale îndoielii, ale blestematei necredințe care uită de Dumnezeu; erați atunci nenorociți, neputincioși, nebuni; cum ați mai putea *face* ceva, cum ați mai putea munci? O astfel de Evanghelie a propovăduit și a predat Johnson; însoțită teoretic și practic de cealaltă mare Evanghelie: „curățați-vă mintea de ipocrizie!" Nu intrați în cîrdășie cu ipocrizia: stați pe noroiul rece, pe ger, dar faceți-o în *adevăratele* voastre ghete scîlciate. „Va fi mai bine pentru voi", cum spune Mahomed! Consider acest lucru, consider aceste două lucruri ca fiind *indestructibil unite*, drept o mare Evanghelie, poate cea mai mare posibilă pe vremea aceea.

Scrierile lui Johnson, care s-au bucurat cîndva de atîta răspîndire și celebritate, sînt acum, ca să zicem așa, ignorate de tînăra generație. Nici nu este de mirare; opiniile lui Johnson se perimează repede: dar stilul său de a gîndi și de a trăi, sperăm noi, pe bună dreptate, nu se vor perima niciodată. Găsesc în cărțile lui Johnson cele mai indispensabile urme ale unui mare intelect și ale unei inimi mari: lucru întotdeauna binevenit, indiferent de obstacole și pervertiri. Sînt cuvinte *sincere;* prin ele, Johnson exprimă lucruri serioase, într-un stil uimitor, de pînză groasă ceruită. Era cel mai bun lucru pe care-l putea realiza atunci; o grandilocvență moderată, pășind sau mai curînd înaintînd într-o manieră foarte solemnă, ieșită astăzi din uz; uneori cîte o frazeologie *bombastică* – contrastînd cu conținutul ei –, pe care o veți trece cu vederea. Căci frazeologia, bombastică sau nu, are întotdeauna *ceva în ea.* Sînt atîtea stiluri și cărți frumoase care nu conțin *nimic;* un om care scrie astfel este un răufăcător pentru lume! *Ei* fac parte din categoria oamenilor care trebuie evitați! Dacă Johnson n-ar fi lăsat în urma lui decît *Dicționarul* său, tot am fi putut găsi în el urmele unui mare intelect, ale unui om sincer. Privind la limpezimea definițiilor lui, la soliditatea lui generală, la onestitatea, introspecția și metoda lui plină de succes, l-am putea considera cel mai bun din toate dicționarele. Există în el un fel de noblețe

arhitectonică; se înalță acolo ca un edificiu pătrat, măreț și solid, desăvîrșit și simetric: îți dai imediat seama că a fost clădit de un adevărat constructor.

Cu toată graba noastră, trebuie să spunem un cuvînt și despre sărmanul Bozzy. El este considerat o creatură josnică, infatuată și lacomă; și așa și era în multe privințe. Totuși, respectul său față de Johnson rămîne remarcabil. Nerodul și vanitosul Laird[28] scoțian, cel mai vanitos om al timpului său, abordîndu-l cu o atitudine atît de plină de spaimă pe marele, prăfuitul și irascibilul pedagog în mansarda lui sărăcăcioasă. Iată un exemplu de respect sincer în fața superiorității; un *cult* al eroilor într-o epocă în care se credea că nu mai există nici eroi și nici cultul lor. S-ar părea că eroii și un anumit cult al lor există întotdeauna! Ne vom permite și libertatea de a respinge în întregime afirmația acelui francez care susținea că nici un om nu este erou în fața valetului său. Căci, dacă ar fi așa, nu este vina eroului, ci a valetului: a faptului că sufletul lui este un suflet meschin, de *valet!* El se așteaptă să-și vadă eroul înveșmîntat în straie regești, ca la teatru, pășind demn, unii purtîndu-i trena, iar alții deschizîndu-i drumul în sunet de trompete. Am putea mai curînd spune că nimeni nu poate fi *Grand-Monarque*[29] în fața valetului său. Despuiați-l pe Ludovic al XIV-lea al vostru de veșmintele lui regale și nu mai rămîne din el decît o biată ridiche bifurcată, cu un cap fantastic de cizelat, care nu poate fi admirat nici de un valet. Valetul nu recunoaște un erou atunci cînd se află în fața lui! Din păcate așa este: ca să facă aceasta e nevoie de un anume fel de *erou.* Una din lipsurile lumii este în mare parte inexistența unor astfel de oameni.

Pe scurt, n-am putea oare spune că admirația lui Boswell era perfect justificată; că n-ar fi putut găsi în toată Anglia un suflet mai demn în fața căruia să se închine? N-am putea spune și despre acest mare și taciturn Johnson că și-a dus în mod înțelept dificila și confuza sa existență; că și-a dus-o *bine,* ca un adevărat viteaz, în haosul literaturii comercializate, al scepticismului din religie și politică, din teoria vieții și a practicii. Însă el s-a împăcat cu toate, ca un viteaz ce era. Nelipsit cu totul de o stea călăuzitoare în eternitate; cu ochii ațintiți asupra ei, nu și-ar fi schimbat calea pentru nimic în lume

în aceste vîrtejuri nebuloase ale mării timpului. „În fața spiritului minciunilor, îndurînd pericole de moarte și foamea, nu-și pleca deloc steagul". Bravo, bătrîne Samuel!

În privința lui Rousseau și a eroismului său nu pot spune tot atît de multe lucruri. El nu este ceea ce consider eu a fi un om puternic. Era un om bolnăvicios, pradă emoțiilor, cu toane, în cel mai bun caz; trăind intens mai curînd decît puternic. Nu avea „talentul tăcerii", un talent de nepreţuit, în care excelează puţini francezi sau alţi oameni în zilele noastre! Cel care suferă ar trebui „să-și înghită propriul său fum". Nu are nici un rost să scoţi *fum* pînă nu-l prefaci în *foc*, în care, în sens metaforic, orice fum este în stare să se prefacă! Rousseau nu are nici profunzime, nici cuprindere și nici forță calmă în fața greutăților; adică prima caracteristică a adevăratei măreții. Este o greșeală fundamentală să consideri vehemența și rigiditatea drept forță! Cel care are accese convulsive, deși abia îl pot stăpîni șase oameni, nu este un om puternic. Adevăratul om puternic este cel care poate păși sub cea mai grea povară fără să se împleticească. Trebuie să ne amintim permanent, mai ales în vremurile acestea atît de zgomotoase, de acest lucru. Cel care nu poate *sta liniștit* pînă cînd vine vremea să vorbească și să acționeze nu este om adevărat.

Chipul sărmanului Rousseau mi se pare expresiv. Există o intensitate deosebită, dar îngustă și tensionată în el: fruntea osoasă, ochii adînci și apropiați. În ei se vede ceva uluit și rătăcit; privire tensionată, ca de lynx. O figură pe care transpare mizeria, dar și o împotrivire față de aceasta; ceva meschin, plebeu, compensat doar de *intensitate;* chipul a ceea ce am putea numi un erou fanatic! Vorbim despre Rousseau aici pentru că, în ciuda defectelor lui,– și are destule,– el posedă prima și principala trăsătură a unui erou: este *serios* pînă în adîncul sufletului său și cinstit, în măsura în care a existat vreodată un om cinstit; cum n-a fost nici unul dintre acești filosofi francezi. Mai mult, am putea spune că avea o seriozitate mult prea mare față de firea lui de altfel sensibilă și destul de slabă; și care, în cele din urmă, l-a dus la cea mai stranie incoerență, aproape

la delir. În cele din urmă îl apucase un fel de nebunie: Ideile îl *posedau* ca nişte demoni; îl hărţuiau şi îl împingeau spre locuri prăpăstioase!

Greşelile şi mizeria lui Rousseau reprezentau ceea ce am putea lesne numi într-un singur cuvînt *egoism*. Acesta este realmente originea şi esenţa tuturor greşelilor sale. Nu se perfecţionase în aşa măsură încît să se ridice deasupra simplei dorinţe; în mai multe privinţe foamea ordinară era încă principala sa motivaţie. Teamă mi-e că era foarte vanitos; însetat de laudele celor din jur. Amintiţi-vă de încercarea la care l-a supus Doamna de Genlis[30]. L-a dus pe Jean-Jacques la teatru; el punînd condiţia unui strict incognito: „Pentru nimic în lume n-ar fi vrut ca lumea să-*l* vadă acolo!” S-a întîmplat, totuşi, ca secretul să fie dezvăluit. Cei de la parter l-au recunoscut pe Jean-Jacques, dar nu l-au prea luat în seamă! La care el şi-a manifestat cea mai amară indignare; a fost posomorît toată seara şi nu a rostit decît vorbe ursuze. Subtila contesă a rămas convinsă că, fără pic de îndoială, furia sa nu se datora faptului că fusese văzut, ci faptului că nu fusese aclamat. Cît de otrăvită este firea omului; doar bănuieli, retragere în sine, ursuzenie mîndră! Nu putea suporta pe nimeni. Un om deţinînd un rang oarecare în ţara aceea, care îl vizita adesea şi stătea destul de mult cu el, exprimîndu-şi respectul şi afecţiunea faţă de el, soseşte într-o zi şi îl găseşte pe Jean-Jacques în cea mai rea şi inexplicabilă indispoziţie. „Domnule, îi spune Jean-Jacques cu ochi înflăcăraţi, ştiu de ce vii aici. Vii ca să vezi ce viaţă mizerabilă duc; ca să vezi cît de sărăcăcios este conţinutul oalei care fierbe pe foc! Vei vedea acolo o biată bucată de carne, un morcov şi trei cepe; nimic altceva. Du-te şi spune tuturor ce ai găsit, dacă asta îţi face plăcere!” Un astfel de om era deja pierdut. Dintr-un anumit interes teatral, toată lumea a născocit anecdote ieftine pe seama acestor perversităţi şi contorsiuni ale lui Jean-Jacques. Săracul, pentru el toate acestea nu erau de rîs ori teatrale; erau realitate, însemnau zvîrcolirile unui gladiator în agonie: amfiteatrul plin de amatori de distracţie se uită la el, dar gladiatorul este în agonie şi pe moarte.

Şi, totuşi, acest Rousseau, aşa cum am spus, cu pasionatele sale apeluri la adresa mamelor, cu *Contractul social*, cu proslăvirea

naturii, ba chiar a vieții sălbatice în sînul naturii, a ajuns încă o dată la realitate, a luptat pentru ea, îndeplinind funcția de profet pentru vremea sa. În măsura în care a *putut*, în măsura în care a fost în stare vremea sa! Este ciudat cum găsim în adîncul inimii bietului Rousseau o scînteie de adevărat foc ceresc, în ciuda atîtor desfigurări, degradări și aproape a unei nebunii. Încă o dată, din esența acelor perimate și batjocoritoare sofisme și ironii, s-a născut, în acest om, sentimentul indestructibil și conștiința că viața noastră este *adevărată;* că ea nu este scepticism, teoremă sau ironie, ci fapt, o realitate înspăimîntătoare. Natura îi produsese această revelație și îi poruncise să o facă cunoscută; dacă nu bine și clar, măcar rău și obscur, cît de limpede era el în stare s-o facă. Căci ce sînt toate greșelile și perversitățile lui, chiar și furtul acelor panglici, acele mizerii și vagabondaje fără țintă, dacă le judecăm cu blîndețe, decît amețeala, bîjbîiala și împleticelile unui om trimis cu o misiune pentru care era prea slab și pe o cale pe care nu o putuse găsi încă? Oamenii sînt purtați pe căi ciudate. Trebuie să avem îngăduință pentru orice om, să sperăm în el; să-i permitem să încerce, să vedem ce este în stare să facă. Cîtă vreme există viață, există și speranță pentru oricare dintre noi.

Nu voi spune prea multe despre talentele literare ale lui Rousseau, deși sînt și astăzi mult prețuite de conaționalii săi. Cărțile lui sînt după părerea mea nesănătoase; nu constituie categoria de cărți adecvate. Rousseau vădește multă senzualitate, care, îmbinată cu astfel de lucruri intelectuale ca ale lui, duce la imaginea unei anumite atractivități ieșite din comun. Dar nu este imagine curat poetică. Nu este vorba de lumină solară curată: este vorba despre ceva *de operă*, un fel de fard trandafiriu și artificial. Este ceva frecvent la francezi încă din vremea aceea. Doamna de Staël[31] are și ea ceva din acest lucru; ca și St. Pierre[32]; și, prezent de atunci încoace din abundență peste tot, pînă la uimitoarea și zbuciumata „literatură a disperării". Acest *fard* nu are nuanța potrivită. Uitați-vă la Shakespeare, la Goethe și chiar la Walter Scott! Cel care a pătruns misterul operei a sesizat și diferența dintre adevăr și prefăcătorie.

A trebuit să scoatem în evidență la Johnson cît de mult bine poate realiza un profet pentru lume în ciuda tuturor neajunsurilor

şi a lipsei de organizare. În cazul lui Rousseau sîntem mai curînd înclinaţi să privim la înspăimîntătoarea cantitate de rău care poate însoţi binele în aceste circumstanţe haotice. Din punct de vedere istoric, spectacolul oferit de Rousseau este deosebit de pregnant. Gonit şi forţat să se refugieze în mansardele Parisului, în compania posomorîtă a gîndurilor şi nevoilor sale; jignit, exasperat pînă la nebunie, ajunsese să simtă în adîncul sufletului său că lumea şi legea ei nu-i erau prieteni. Ar fi fost mai uşor, dacă ar fi fost posibil cumva, ca un astfel de om să *nu* fi fost pus în situaţia de a fi făţiş ostil lumii. Putea fi închis în mansarde, batjocorit ca maniac, lăsat să moară de foame ca o fiară în cuşca ei; dar nu putea fi împiedicat să dea foc lumii. Revoluţia franceză şi-a găsit evanghelistul în Rousseau. Speculaţiile lui semidelirante asupra nenorocirilor vieţii civilizate, preferinţa sa pentru viaţa sălbatică şi altele asemenea au contribuit la declanşarea unui adevărat delir general în Franţa. E adevărat că aţi putea foarte bine să întrebaţi: Ce putea face lumea, ce puteau face conducătorii lumii cu un astfel de om? Este greu de spus ce ar fi putut face conducătorii lumii cu un astfel de om. Ceea ce a putut el să facă este, din nefericire, destul de limpede: să-i *ghilotineze* pe cei mai mulţi dintre ei! Dar am vorbit destul despre Rousseau.

Era un fenomen curios în secătuitul, necredinciosul şi depreciatul secol al XVIII-lea apariţia, printre figurile şi produsele artificiale făcute din carton, a unui erou de talia lui Robert Burns. Aidoma unui mic izvor pe meleaguri stîncoase şi secetoase, ca o splendoare cerească neaşteptată în artificialul Vauxhall! Oamenii nu ştiau ce să facă cu ea. O luau drept un foc de artificii; din păcate, ea însăşi a lăsat să fie văzută astfel, deşi a luptat aproape orbeşte, ca în ghearele morţii, împotriva acestui lucru! Poate că nici un om nu a avut parte de o mai falsă înţelegere din partea semenilor săi. Se juca încă o dată sub soare drama unei vieţi mai mult decît irosite.

Tragedia vieţii lui Burns este cunoscută de toată lumea. Putem desigur să spunem că, dacă discrepanţa dintre locul ocupat şi cel meritat constituie o perversitate a sorţii faţă de un om, atunci nici o soartă nu putea fi mai perversă decît cea a lui Burns. Dintre aceste

figuri de mîna a doua ale secolului al XVIII-lea, în majoritate *mimi*, s-a ridicat încă o dată un om uriaş şi original; unul dintre acei oameni care pătrund pînă în profunzimile veşnice, care îşi are locul alături de oamenii eroici.

Burns se născuse într-o sărmană colibă din Ayrshire[33]. Cel mai mare suflet din toate ţinuturile britanice a venit printre noi sub forma unui ţăran scoţian cu mîini aspre. Tatăl său, un biet truditor al gliei, încercase diverse lucruri; dar nu a reuşit nici unul; se zbătea în greutăţi permanente. Intendentul, – scoţienii îi spun factor,– îi tot trimitea scrisori şi ameninţări, despre care Burns spune că „ne făceau să izbucnim în lacrimi". Bravul, trudnicul şi atoateînduratorul tată, alături de viteaza sa soţie eroină şi de copiii aceia din care făcea parte şi Robert! Pe acest Pămînt, atît de cuprinzător de altfel, nu exista nici un adăpost pentru *ei*. Scrisorile „ne făceau să izbucnim în lacrimi", închipuiţi-vă acest lucru. Am spus-o întotdeauna, viteazul tată este un erou şi un poet *tăcut*, fără care fiul său n-ar fi ajuns un orator! Dascălul lui Burns a venit ulterior la Londra şi şi-a dat seama ce înseamnă societatea bună, dar declară că în nici o companie nu a avut parte de o mai mare plăcere ca în aceea a acestui ţăran, la focul vetrei lui! Iar bietele lui „şapte pogoane de pămînt roditor" nu au reuşit nici ele, ca şi mica sa fermă sau orice s-a străduit să facă pentru a-şi îmbunătăţi traiul, să-l scoată la liman. Toată viaţa a trebuit să ducă o luptă dureroasă şi inegală. Dar i s-a împotrivit vitejeşte. Era un om înţelept, credincios şi de neînfrînt, îndurînd în tăcere chinuitoarele suferinţe de zi cu zi, luptînd ca un erou necunoscut, fără ca nimeni să scrie articole prin ziare despre nobleţea sa sau să-i ofere servicii scumpe! Cu toate acestea, nu era pierdut: nimic nu se pierde. Robert era acolo; vlăstarul lui şi al multor generaţii asemeni lui.

Acest Burns pare împovărat de toate dezavantajele: neinstruit, sărac, născut să trudească doar cu mîinile şi scriind, atunci cînd a ajuns să facă acest lucru, într-o limbă rustică aparte, cunoscută doar într-un ţinut izolat al ţării în care trăia. Chiar ceea ce a scris, dacă ar fi fost scris în limba curentă a Angliei, nu mă îndoiesc că ar fi devenit deja recunoscut de toată lumea ca unul dintre cei mai

mari sau ca unul în stare să devină unul dintre cei mai mari oameni ai noştri. Faptul că i-a determinat pe atîţia să pătrundă dincolo de învelişul aspru al limbii sale este o dovadă că în aceasta era ceva cu totul neobişnuit. A cîştigat o oarecare recunoaştere şi faima lui este în continuă creştere în toate colţurile întinsei noastre lumi saxone. Oriunde se vorbeşte o limbă saxonă începe să fie înţeles faptul că unul dintre cei mai importanţi saxoni ai secolului al XVIII-lea a fost un ţăran din Ayrshire pe nume Robert Burns. Da, voi declara şi aici că era o mostră de adevărată esenţă saxonă: dur ca stînca Harz-ului[34], cea înrădăcinată în adîncurile lumii; stîncă şi, totuşi, plină de izvoare de duioşie vie în ea! Un vîrtej sălbatic de pasiune şi forţă dormea liniştit acolo; şi o *melodie* atît de cerească în inima lui. O sinceritate aspră şi nobilă; familiară, rustică, cinstită; adevărata simplitate a forţei: cu fulgerările şi mila ei blîndă ca roua dimineţii. Aidoma bătrînului Thor al scandinavilor, Burns este Zeul-ţăran!

Fratele lui Burns, Gilbert, un bărbat valoros şi cu mult bun simţ, mi-a spus că, în copilărie, Robert, în ciuda greutăţilor pe care le întîmpinau, era de obicei cel mai vesel dintre ei la vorbă; era un tovarăş plin de viaţă, inimos, gata oricînd să rîdă, plin de bun simţ; mult mai plăcut de ascultat în timp ce tăia turba, despuiat pînă la brîu, sau făcînd alte treburi asemănătoare, decît era după aceea. Lucru uşor de crezut, fiindcă esenţa aceasta veselă („fond gaillard", cum îi spune bătrînul Marchiz de Mirabeau), un element primordial de strălucire şi bucurie, combinat cu celelalte calităţi profunde şi serioase ale lui, constituie una dintre cele mai atrăgătoare trăsături ale lui Burns. În el se află o rezervă inepuizabilă de speranţă. În ciuda sorţii sale tragice, Burns nu este un pesimist. Îşi dă vitejeşte necazurile la o parte; sare victorios peste ele. Este aidoma leului care îşi scutură „picăturile de rouă din coamă"; ca *nechezatul nepăsător* al calului ce saltă vioi în faţa lăncii. Dar nu sînt oare speranţa şi mila caracteristicile lui Burns, nu sînt ele rezultatul concret al afecţiunii calde şi generoase, la fel ca începutul tuturor lucrurilor pentru orice om?

Vi s-ar părea ciudat să spun că Burns era sufletul cel mai înzestrat din tot secolul său şi, totuşi, cred că va veni ziua în care

nu va mai exista nici un pericol ca să afirmăm acest lucru. Scrierile lui, tot ce a *creat* în ciuda tuturor piedicilor, constituie doar un mic fragment din el. Profesorul Stewart a remarcat pe drept cuvînt, ceea ce este valabil pentru toți poeții de valoare, că poezia sa nu era ilustrarea vreunei înzestrări aparte, ci rezultatul general și firesc al unei minți originale și puternice care se exprima în acest fel. Talentele lui Burns, ilustrate de felul lui de a vorbi, constituie tema a tot ceea ce a spus față de toți care au avut ocazia să-l asculte. El deținea tot felul de haruri: de la cele mai grațioase formule de curtoazie la cuvintele exprimînd cele mai înflăcărate sentimente; efluvii sonore de veselie, suspine duioase de afecțiune, emfază laconică, intuiție limpede și penetrantă; toate acestea îl caracterizau. Ducese pline de spirit îl laudă ca un bărbat a cărui conversație „le făcea să plutească". Un lucru splendid; dar și mai frumos este ceea ce Lockhart a notat, lucru la care am făcut adesea aluzie: Cum de grăjdașii și băieții, care serveau la hanuri, se înghesuiau să-l asculte! Chelneri și grăjdași: oameni care aveau un om în fața lor! Am aflat multe despre felul cum vorbea el; dar unul dintre cele mai bune lucruri l-am auzit anul trecut de la un venerabil domn care îl cunoștea de multă vreme, anume că spusele lui se distingeau întotdeauna prin faptul că *exista ceva în ele*. „Prefera să vorbească puțin", mi-a spus bătrînul; „la început era mai mult tăcut, ca și cum s-ar fi aflat în compania unor persoane mai presus de el; iar cînd vorbea arunca întotdeauna o lumină nouă asupra subiectului discuției". Nu-mi dau seama cum ar putea vorbi cineva altfel! Dar dacă luăm în considerație forța generală a sufletului său, sănătoasa lui *robustețe* din toate punctele de vedere, simțul lui aspru de dreptate, vitejia și bărbăția sa generoasă, unde am mai găsi, fără trudă, un om mai talentat?

Printre marii oameni ai secolului al XVIII-lea, simt uneori că Burns ar putea fi asemuit lui Mirabeau mai mult decît oricărui altuia. Burns și Mirabeau se deosebesc foarte mult în privința aspectului exterior; dar priviți-i dincolo de veșminte. Au aceeași tărie dîrză, aceeași cerbicie a trupului și a sufletului; sînt amîndoi clădiți pe ceea ce bătrînul marchiz numește *fond gaillard*. Datorită firii, a educației și a obîrșiei sale, Mirabeau se remarcă mai mult; pentru că era

zgomotos, îndrăzneţ şi neobosit. Dar caracteristicile lui Mirabeau constau şi în bun simţ, adevărată *intuiţie* şi viziune superioară. Lucrurile pe care le spune el merită să fie reţinute. Sînt licăriri de intuiţie asupra diverselor subiecte: aşa se exprimă aceşti doi oameni. Au aceleaşi pasiuni dezlănţuite; sînt în stare să-şi manifeste amîndoi cea mai tandră şi nobilă afecţiune. Spiritualitate, rîs în hohote, energie, sinceritate, dreptate: acestea sînt comune amîndurora. Şi Burns ar fi putut să guverneze, să rostească discursuri în Adunările Naţionale, să facă politică aşa cum puţini erau în stare. Din păcate, curajul care trebuia să se manifeste de la sine în capturarea corăbiilor contrabandiştilor din Golful Solway[35]; în păstrarea *tăcerii* asupra atîtor lucruri atunci cînd nu exista nici o posibilitate să vorbeşti liniştit, ci doar cea a manifestării mîniei: toate acestea ar fi putut să fie rostite cu glas tare de maeştrii de ceremonie ai Casei de Brézé[36] şi ai altor case de acelaşi rang; şi să se arate tuturor oamenilor, cîrmuind regate şi dominînd mari epoci de neuitat! Dar superiorii lui oficiali l-au mustrat cu vorba şi în scris: „Ceea ce ţi se cere este să munceşti, nu să gîndeşti". Nu avem nevoie de capacitatea ta de *gîndire*, chiar dacă este cea mai mare din acest ţinut; trebuie să măsori capacitatea butoaielor de bere; de asta *te* plătim. Remarcabil; – merita să fie pomenit acest episod, deşi ştim ce trebuie să spunem şi să răspundem! Ca şi cum cugetarea, capacitatea de gîndire nu ar fi, în toate timpurile, în toate locurile şi situaţiile din lume, exact lucrul de care *era* nevoie. Nu este întotdeauna omul destinului cel care *nu* gîndeşte, omul care nu poate gîndi şi *vedea;* care bîjbîie doar şi interpretează *greşit* natura lucrului de care se ocupă? O interpretează *greşit,* se *înşală* asupra ei, ca să zicem aşa; o ia drept altceva şi chiar *este* altceva, încît renunţă la acest lucru ca la ceva inutil! El este omul soartei; destinat irevocabil să ocupe un loc înalt printre oameni. „De ce să plîngem din acest motiv?" spun unii: „Forţei i se refuză cu ostentaţie libertatea care i se cuvine; acesta este un adevăr de cînd lumea". E lucru sigur; şi cu atît mai rău pentru *libertate,* consider eu! N-are rost să *te plîngi;* doar adevărul merită să fie rostit. Faptul că o Europă, cu Revoluţia ei franceză care tocmai izbucnise, nu are nevoie de un Burns decît ca să măsoare volumul butoaielor de bere, iată un lucru de care eu unul nu mă pot *bucura!*

Trebuie să spunem aici încă o dată că principala caracteristică a lui Burns este *sinceritatea*, atît în poezie cît şi în viaţă. Cîntecul pe care îl murmură el nu este o fantasmagorie; el este alcătuit din lucruri cu adevărat simţite. Primul merit al sincerităţii, ca şi al lui, şi al vieţii sale în general, este adevărul. Viaţa lui Burns este făcută din ceea ce putem numi o mare şi tragică sinceritate. Un fel de francheţe sălbatică, nu crudă, departe de asta; ci nepervertită, luîndu-se de piept cu adevărul lucrurilor. În acest sens, în toţi Oamenii Mari există ceva sălbatic.

Cultul Eroilor: Odin, Burns? Ei bine, aceşti Oameni de Litere nu erau nici ei lipsiţi de un fel de cult al eroilor: dar în ce stare stranie se află el acum! Chelnerii şi rîndaşii hanurilor scoţiene, trăgînd cu urechea pe la uşi, dornici să audă orice cuvînt rostit de Burns, aduceau inconştient un omagiu eroicului. Johnson şi-a avut adoratorul în persoana lui Boswell. Rousseau a avut destui adoratori: prinţi vizitîndu-l în mansarda lui mizeră; mai marii şi frumoasele lumii închinîndu-se în faţa sărmanului lunatic. Şi aceasta pentru că el însuşi era ilustrarea unei contradicţii absolut monstruoase, cele două capete ale vieţii sale neputînd fi armonizate. Stă la mesele mărimilor lumii; dar trebuie să-şi cîştige existenţa copiind partituri. Nici măcar propria sa muzică nu şi-o poate da la copiat. „Tot mîncînd pe la alţii, spunea el, sînt în pericol să mor de foame acasă". Un lucru deosebit de îndoielnic pentru adoratorii săi! Dacă practicarea Cultului Eroilor ar fi dovada bunăstării sau a mizeriei vitale pentru o generaţie, putem spune oare că *aceste* generaţii sînt într-adevăr superioare? Şi, totuşi, eroicii noştri Oameni de Litere ne învaţă, guvernează, sînt regi, preoţi sau cum vă place să le spuneţi; căci, în fond, nu există absolut nimic care să-i împiedice s-o facă. Lumea *trebuie* să se supună celui care gîndeşte şi îi pătrunde esenţa. Lumea poate schimba maniera de realizare a acestui lucru; poate face să fie ori ca o binecuvîntată şi o veşnică lumină de vară, ori ca un trăsnet ucigător sau o vijelie blestemată plină de neguri, cu o diferenţă uriaşă în ce priveşte foloasele ei! Maniera de a duce la împlinire acest lucru este foarte variată; dar materia şi faptul în sine nu pot fi modificate de nici o putere pămînteană. Lumina; sau, în lipsa ei, fulgerul: lumea nu are decît

să aleagă. Nu dacă îl considerăm pe Odin drept zeu, profet, preot sau drept orice altceva; ci dacă sîntem în stare să credem în cuvîntul lui: aceasta este esențialul. Dacă este un cuvînt adevărat, va trebui să credem în el; crezînd în el, va trebui să-l urmăm. *Numele* pe care i-l dăm sau felul în care îl tratăm sînt lucruri care ne privesc în primul rînd pe noi. *El,* noul Adevăr, noua revelație mai profundă a secretului acestui Univers, ține de natura unui mesaj din ceruri, căruia va trebui să ne supunem.

Ultima mea remarcă se referă la cea mai importantă perioadă din viața lui Burns: vizita sa la Edinburgh. Mi se pare adesea că felul în care s-a comportat acolo este cea mai înaltă dovadă posibilă a fondului său de valori și a omeniei lui curate. Dacă ne gîndim la acest lucru, puține poveri mai grele au putut pune la încercare tăria unui om. Atît de brusc; toată cochetăria de rînd, care duce la pierzanie atîția oameni, nu însemna nimic pentru acest om. Este ca și cum Napoleon ar fi fost uns rege nu treptat, ci dintr-o dată, direct de la rangul de locotenent de artilerie în Regimentul La Frère. Burns, care avea abia douăzeci și șapte de ani, nu mai era plugar; era ca un om care fuge în Indiile occidentale ca să scape de dizgrație și de închisoare. Luna aceasta era un țăran ruinat, cu un venit de șapte lire pe an, venit pe care l-a pierdut deja; luna următoare se află sub strălucirea orbitoare a mărimilor și frumuseților, la brațul duceselor pline de diamante, conducîndu-le la dineu, cu ochii tuturor ațintiți asupra lui! Soarta potrivnică este uneori greu de suportat; dar la un om ce poate ține piept prosperității se găsesc o sută care sînt în stare să țină piept sărăciei. Am o mare admirație pentru felul în care le-a înfruntat Burns pe amîndouă. Poate că nu vom găsi nici un alt om care să fie atît de dureros pus la încercare și să țină atît de puțin seama de el însuși. Calm, fără să se mire de nimic; nici urmă de descumpănire, stîngăcie sau afectare: simte că, în împrejurările acelea, *el* este omul Robert Burns; că „rangul nu este decît aparența veșmintelor", că faima nu este altceva decît lumina lumînărilor care dezvăluie *ce* este omul, dar nu-l face să fie mai bun decît alții! Din păcate, dacă nu este atent, îl poate imediat face *mai rău;* un biet cimpoi vid, umflat pînă cînd *crapă* și devine un filfizon *mort.*

Pentru cel care, aşa cum spunea cineva, „nu există învierea trupului" înseamnă ceva mai rău decît un cîine în viaţă! Burns se dovedeşte a fi demn de toată admiraţia în această împrejurare.

Şi, totuşi, din păcate, aşa cum menţionam undeva, aceşti vînători de lei[37] au dus la ruinarea şi la moartea lui Burns. Ei i-au făcut viaţa imposibilă! L-au împresurat în ferma lui; nu l-au lăsat să lucreze; nu putea scăpa nicăieri de ei, oricît de departe ar fi fugit. Nu-şi putea uita leoninismul, chiar dacă era cinstit în strădania sa de a o face. Se lasă pradă nemulţumirilor, nenorocirilor, greşelilor; lumea devine tot mai pustie pentru el; sănătate, tărie de caracter, pacea sufletului său, toate pier; este destul de singur acum. E tragic, dacă stai să te gîndeşti! Oamenii aceştia veneau doar să-l *vadă*. Nu din simpatie sau din ură faţă de el, ci veneau ca să se amuze un pic: şi se amuzau în schimbul vieţii eroului!

Richter spune că în Insula Sumatra există un fel de „bondari-luminoşi", nişte licurici mari pe care oamenii îi fixează în vîrful beţelor ca să-şi lumineze drumul noaptea. Oamenii de condiţie bună pot astfel călători înconjuraţi de strălucirea pe care o admiră atît de mult. Mare cinste pentru licurici! Dar...

Note

1. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), gînditor iluminist, scriitor şi muzician francez, adept al principiului revenirii la natură, partizan al educaţiei conform individualităţii copilului şi adversar al despotismului.

2. Caracterele grafice ale celor mai vechi alfabete germanice şi scandinave.

3. Conducătorul legendar al aheilor în războiul troian (vezi *Iliada*), ucis la întoarcere de către soţia sa, Clitemnestra în complicitate cu amantul acesteia, Egist.

4. Pericle (490–429 î.e.n.), conducător al Atenei, sub domnia căruia democraţia sclavagistă a atins apogeul.

5. Titluri de romane foarte populare în Anglia lui Carlyle.

6. Numele unui trib biblic nomad, adversari al israeliţilor.

7. Munte biblic unde a primit Moise Tablele Legii de la Dumnezeu, aflat probabil în sudul Peninsulei cu acelaşi nume, dar neidentificat.

8. Pierre Abélard (1079–1142), filosof şi teolog francez, întemeietorul conceptualismului, devenit celebru prin nefericita sa dragoste pentru Héloise.

9. Anglia împreună cu ţara Galilor (Wales).

10. George Gordon Byron (1788–1824), celebru poet englez, creator al eroului romantic (*Childe Harold, Don Juan, Manfred*); a luat parte la mişcarea Carbonarilor italieni şi la războiul de independenţă al Greciei, unde a şi murit, la Missolonghi.

11. John Milton (1608–1674), poet englez umanist renascentist, partizan al libertăţii cuvîntului, autor al poemelor biblice *Paradisul pierdut* şi *Paradisul regăsit*.

12. Predici cu subiect biblic.

13. Adunarea înţelepţilor, consiliul regal al anglo-saxonilor.

14. Edmund Burke (1729–1797), orator, om de stat şi scriitor britanic de origine irlandeză.

15. Torturi la care erau supuşi inculpaţii în Evul Mediu ca să-şi dovedească nevinovăţia.

16. William Pitt junior (1759–1806), lider al conservatorilor moderaţi, prim-ministru al Marii Britanii (1783–1801; 1804–1806), unul dintre organizatorii coaliţiei europene împotriva Franţei.

17. Robert Southey (1774–1843), poet şi scriitor englez.

18. Moment de cotitură, punct culminant (salio-salire – a sări, a sălta în latină, în original).

19. Prima femeie creată de zei în mitologia greacă, care, din curiozitate, a deschis cutia primită în dar de la Zeus, răspîndind în lume toate relele.

20. Jeremy Bentham (1748–1832), filosof, economist şi jurist englez, după care binele majorităţii trebuie să constituie ţelul societăţii şi al oricărui membru al ei.

21. *Cap de mort* (în lat., în original).

22. Tiran din Agrigento (sec. VI î.e.n.), care îi ardea pe osîndiţi într-un taur din aramă.

23. Alessandro, conte de Cagliostro (1743–1795), aventurier, medic şi alchimist italian.

24. William Pitt, Primul Duce de Chatham (1708–1778), om de stat şi prim-ministru al Marii Britanii (1766–1768), tatăl lui William Pitt junior.

25. Sir Robert Walpole (1676–1745), om politic englez, şef al Partidului Liberal (whig) şi adevăratul conducător al Angliei între 1721 şi 1742.

26. Mişcare politică din deceniile 4–5 ale secolului al XIX-lea care urmărea satisfacerea unor revendicări economice şi politice.

27. Honoré Gabriel Riquetti, conte de Mirabeau (1749–1791), om politic francez, președinte al Adunării Constituante (1791), partizan al monarhiei constituționale.

28. Termenul scoțian pentru Lord.

29. Aluzie la Ludovic al XIV-lea.

30. Stéphanie Félicité du Crest de Saint-Aubin, Contesă de Genlis (1746–1830), scriitoare franceză, autoare a unor lucrări despre educație.

31. Scriitoare franceză de mare cultură și faimă (1766–1817), autoare a romanelor *Delphine* și *Corinne* și a volumului *Despre Germania*, care au influențat romantismul francez.

32. Eustache de Saint-Pierre (1287–1371), burghez din Calais, celebru prin devotamentul său față de concetățenii săi cu ocazia cedării orașului Angliei lui Eduard III.

33. Comitat în sud-vestul Scoției.

34. Masiv muntos din Germania.

35. Burns fusese nevoit să accepte un post de vameș în orașul scoțian Dumfries, situat în Golful Solway.

36. Familie angevină din care a făcut parte Ludovic II, seneșal al Normandiei, cel care s-a căsătorit cu Diana de Poitiers.

37. În limba engleză, „lion" are două sensuri: „leu" și „dandy" (filfizon).

VI

EROUL CA REGE. CROMWELL, NAPOLEON: REVOLUŢIONARISMUL MODERN

Am ajuns acum la ultima formă de eroism; la cea pe care o numim *regalitate*. Cel care le porunceşte oamenilor; cel sub a cărui putere se află voinţele noastre, căruia i se supun ele cu loialitate şi îşi găsesc în aceasta bunăstarea poate fi considerat drept unul dintre cei mai importanţi Oameni Mari. Practic, el este pentru noi esenţa *tuturor* diferitelor chipuri eroice; preotul, învăţătorul, orice demnitate pămîntească sau spirituală pe care ne-o putem imagina ilustrată de un om se întrupează aici ca să ne *poruncească*, să ne înzestreze cu o permanentă învăţătură practică, să ne spună zilnic, ceas de ceas, ce avem de făcut. I se spune *Rex*, conducător, *Roi:* numele pe care i-l dăm noi este şi mai adecvat; King[1], *Könning*, ceea ce înseamnă *can*-ning, cel capabil.

Numeroase consideraţii referitoare la zone profunde, îndoielnice şi cu adevărat insondabile apar aici: dar despre cele mai multe din ele trebuie să ne ferim cu straşnicie să vorbim acum. Aşa cum spunea Burke, poate că dreapta *judecată cu juraţi* este sufletul guvernării şi că orice legislaţie, administraţie, dezbatere parlamentară şi toate

celelalte s-au ivit „ca să aducă doisprezece oameni imparțiali în boxa juraților"; astfel că, printr-un raționament și mai solid, putem afirma aici că găsirea *celui capabil* și investirea lui cu *simbolurile capacității*, cu demnitate, proslăvire (*worth*-ship[2]), regalitate, suveranitate sau oricum i-am spune, ca să poată conduce conform capacității sale de a o face, este menirea îndeplinită cu succes, sau fără, a oricărei proceduri sociale din lumea aceasta! Discursuri electorale, moțiuni parlamentare, decrete, reforme, revoluții franceze, toate acestea înseamnă, în esență, totul sau nimic. Găsiți-l în orice țară pe cel capabil existent acolo; înălțați-l în cel mai important post și închinați-i-vă cu credință; veți avea acolo o guvernare perfectă; nici urmă de balotaj, de elocvență parlamentară, de voturi, elaborare de Constituție sau orice alte mașinații care pot perfecționa spiritul. Este Statul perfect: o țară ideală, condusă de cel mai capabil dintre oameni; totodată cel mai sincer, mai drept și mai nobil om. Ceea ce *ne spune el să facem* trebuie să fie tocmai cel mai înțelept și mai potrivit lucru, astfel încît să fie ceea ce am putea noi învăța oriunde am fi și în orice mod; lucrul pe care s-ar cuveni să-l ducem la îndeplinire cu orice preț, cu adevărată chibzuință loială și fără pic de îndoială! *Faptele* și viața noastră ar fi atunci, în măsura în care guvernarea le poate regla, bine puse la punct; ar forma cea mai ideală Constituție.

Vai, știm foarte bine că idealurile nu pot fi niciodată transpuse în întregime în viață. Idealurile trebuie să rămînă întotdeauna la o distanță inaccesibilă nouă; și ne vom mulțumi plini de o dreaptă recunoștință, cu orice înlocuitor, cu condiția să nu fie de nesuportat! Așa cum spune Schiller[3], să nu permitem nici unui om să se plîngă prea mult, „măsurînd pe scala perfecțiunii slabele rezultate ale realității" în această biată lume a noastră. Pe acesta nu-l vom considera un om înțelept, ci un bolnav, un nemulțumit, un prost. Și, totuși, pe de altă parte, nu trebuie să uităm că idealurile există cu adevărat; că dacă nu încercăm să ne apropiem cît de cît de ele, atunci se duce totul de rîpă! Negreșit: nici un zidar nu înalță un zid *perfect* perpendicular, acest lucru este imposibil din punct de vedere matematic; un oarecare grad de perpendicularitate îi ajunge; și, ca un bun zidar care trebuie să-și facă meseria, îl lasă așa. Și, totuși, dacă

deviază prea mult de la perpendiculară; și, mai ales, dacă renunță la firul de plumb și la nivelă, îngrămădind fără nici o noimă cărămizile una peste alta, cum îi vin la mînă? Un astfel de zidar, cred, a luat-o pe o cale greșită. Înseamnă că nu mai ține cont de *el însuși*. Dar legea gravitației nu uită să acționeze: zidul său se va prăbuși și se va face bucăți!

Aceasta este povestea tuturor răzvrătirilor, a Revoluțiilor franceze și a exploziilor sociale din antichitate și din vremurile moderne. L-ați pus în frunte pe *cel incapabil*, pe cel mai puțin nobil, mai laș, mai lipsit de inteligență. Ați uitat că există o regulă sau o necesitate naturală conform căreia acolo trebuie pus *cel capabil*. Cărămida trebuie să stea peste cărămidă după cum îi este îngăduit și este în stare. Simulacrul incapabil, adică *șarlatanul*, trebuie să se potrivească cu șarlatanii în toate felurile de administrare a lucrurilor omenești, care rămîn prin urmare neadministrate, zbuciumîndu-se în eșec după eșec și în mizerie perpetuă; atît pe plan exterior cît și pe plan interior sau spiritual, milioane de nenorociți întind mîna ca să primească hrana ce li se cuvine, dar nu capătă nimic. „Legea gravitației" acționează și aici; legile naturii nu uită niciodată să acționeze. Milioanele de nenorociți recurg atunci la sanculottism sau la alt fel de nebunie; drept urmare, cărămizile și zidarii plutesc într-un haos fatal!

O grămadă de cărți scrise acum o sută și mai bine de ani, despre „Dreptul divin al regilor", putrezesc necitite în bibliotecile publice ale acestei țări. Departe de noi gîndul să perturbăm procesul liniștit prin care acesta dispare de pe pămînt fără să facă nici un rău în acele depozite! În același timp, ca să nu lăsăm rămășițele copleșitoare să piară fără urmă, pentru că ar fi păcat, voi spune că ele însemnau ceva; ceva adevărat pe care este important ca noi și toți oamenii să nu-l uite. A afirma că orice om ales ca să ne reprezinte (indiferent de felul în care îl determinăm să o facă) și căruia i-ați pus un cerc de metal pe cap și i-ați spus rege, capătă instantaneu virtuți divine, astfel încît devine imediat un fel de zeu, iar o divinitate oarecare îi conferă capacitatea și dreptul de a domni asupra noastră în toate privințele: acest lucru, ce putem face decît să-l lăsăm să piară în tăcere în bibliotecile publice? Dar voi spune, și aceasta este

însemnătatea oamenilor cu adevărat divini, că în regi şi în orice autoritate omenească, în toate relaţiile pe care le pot stabili între ei oamenii creaţi de Dumnezeu, există într-adevăr fie un drept divin, fie o nedreptate diabolică; ori una, ori cealaltă! Căci este complet fals ceea ce ne-a învăţat ultimul secol sceptic, că lumea aceasta este o maşină cu aburi. Există un Dumnezeu pe lumea aceasta şi o lege a Sa, a cărei încălcare este o ispită care pîndeşte în orice cîrmuire. Nu există alt act moral între oameni decît cel al conformării şi supunerii. Vai de cel care cere supunere atunci cînd este necesară! Cred eu că în aceasta constă legea lui Dumnezeu, orice ar afirma legile Parlamentului: există un drept divin sau o nedreptate diabolică în miezul oricărei pretenţii a unui om faţă de altul.

Nu e nici un rău dacă reflectăm asupra acestui lucru: ne implică în toate relaţiile vieţii noastre; mai ales în loialitate şi în regalitate, cele mai elevate din toate. Cred că greşeala modernă constă în a susţine că totul este pus în mişcare de interese egoiste, de frînele şi balansierele şarlatanilor pornite din lăcomie şi că, pe scurt, faptul că nu există nimic divin în relaţiile dintre oameni este o interpretare şi mai demnă de dispreţ, oricît de firească ar părea într-un secol necredincios, decît a considera că oamenii *numiţi* Regi posedă un „drept divin". Vă rog să mă ascultaţi: Găsiţi-mi adevăratul *Könning*, găsiţi-mi Regele sau Omul Capabil şi doar el va avea un drept divin asupra mea. Faptul că ştim într-un fel cum să-l găsim şi că toţi oamenii ar fi gata să-i recunoască dreptul divin, odată găsit, tocmai acesta este remediul pe care, în zilele noastre, îl caută pretutindeni o lume bolnavă. Adevăratul rege, cu menire de călăuză practică, a avut întotdeauna ceva dintr-un pontif, dintr-o călăuză spirituală din care derivă tot ceea ce este practic. Şi acest lucru este adevărat, adică faptul că *Regele* este capul *Bisericii*. Dar să lăsăm polemicile unui secol defunct să zacă în linişte pe rafturile bibliotecilor.

Fireşte că este o misie neliniştitoare aceea de a-l căuta pe Cel Capabil fără să ştii de unde să porneşti şi cum să procedezi! Aceasta este trista realitate a timpurilor noastre. Sînt timpuri ale revoluţiilor

acestea. Zidarul cu cărămizile lui, uitînd de mult de firul de plumb şi de legea gravitaţiei, s-a împiedicat şi a căzut şi, după cum vedem, totul s-a prăbuşit peste el! Dar începutul tuturor acestor lucruri nu a fost Revoluţia franceză; am putea spera că acesta este mai curînd *finalul*. Ar fi mai corect să spunem că *începutul* datează de acum trei secole: în Reforma lui Luther. Faptul că ceea ce se numeşte încă Biserică creştină era o minciună, care pretindea cu neruşinare că poate ierta păcatele oamenilor în schimbul unor monezi de metal şi să facă multe alte lucruri pe care, conform veşnicului adevăr al naturii, *acum* nu le mai face: în aceasta consta maladia cea mai primejdioasă. Fiinţa lăuntrică fiind greşită, tot ce era în afară devenea tot mai nedrept. Credinţa murise; totul era îndoială şi necredinţă. Ziditorul îşi aruncase *cît colo* firul de plumb. Îşi zicea: „Ce este gravitaţia? Uite, cărămida stă peste cărămidă!" Vai, nu sună şi acum straniu pentru mulţi dintre noi afirmaţia că *există* un adevăr al lui Dumnezeu în tot ceea ce fac oamenii creaţi de El; că nu totul este un fel de strîmbătură, un „expedient", o diplomaţie sau mai ştiu eu ce?

De la prima declaraţie a lui Luther: „Tu, cel care-ţi spui *Papă*, nu eşti deloc Părintele nostru întru Domnul; eşti o himeră pe care nu ştiu cum să o numesc într-un limbaj politicos!", de atunci încolo, pînă la strigătul lui Camille Desmoulins[4], la Palatul Regal, „*La arme!*"[5], cînd tot poporul s-a strîns în jurul său şi s-a revoltat împotriva oricărui fel de himeră, cred că totul s-a desfăşurat într-o succesiune istorică firească. Acel strigăt înspăimîntător, aproape infernal, a constituit un mare punct de cotitură. Reprezenta încă o dată strigătul naţiunilor trezite la viaţă; tresărind buimace dintr-un coşmar sau dintr-un somn adînc la un simţămînt neclar, că viaţa este reală; că lumea lui Dumnezeu nu este un expedient şi o diplomaţie! Infernal, da; pentru că nu l-au vrut sub altă formă. Infernal, întrucît nu era nici ceresc, nici pămîntesc! Deşertăciunea şi nesinceritatea *urmau* să dispară; trebuia să-şi facă apariţia o sinceritate de vreun fel oarecare. Cu orice preţ, în ciuda ororilor Revoluţiei franceze şi a altor nenorociri, trebuie să ne întoarcem la Adevăr. Aşa cum am mai spus, aici se află Adevărul: un adevăr înveşmîntat în focul Gheenei pentru că aşa l-au vrut!

O teorie mult răspîndită printre englezi şi nu numai se referea la faptul că naţiunea franceză, în zilele acelea, aproape înnebunise; că Revoluţia franceză fusese o nebunie generală, o transformare temporară a Franţei şi a unor mari părţi ale lumii într-un fel de balamuc. Evenimentul stîrnise multe reacţii violente, dar rămînea o nebunie şi o deşertăciune, din fericire rămasă acum în lumea visurilor şi a pitorescului! Pentru nişte filosofi atît de comozi ca aceştia, cele trei zile din iulie 1830 trebuie să fi fost un fenomen uluitor. Iată naţiunea franceză răzvrătindu-se din nou: muschete, luptă pe viaţă şi pe moarte, împuşcături de o parte şi de cealaltă, toate acestea ca să şteargă impresia proastă făcută de aceeaşi nebună Revoluţie franceză! După cum se pare, Fiii şi nepoţii acelor oameni persistă în aceeaşi greşeală. Nu o renegă, ci o perfecţionează, cu preţul de a fi împuşcaţi dacă nu reuşesc! Pentru filosofii care îşi întemeiaseră sistemul de viaţă pe ideea că „nebunia" se liniştise, nici un alt fenomen nu putea fi mai alarmant. Se spune că bietul Niebuhr[6], profesorul şi istoricul prusac, s-a îmbolnăvit de inimă după aceea; a căzut la pat şi, dacă vă vine să credeţi, a murit în timpul acelor trei zile! Cu siguranţă că nu a fost o moarte eroică; dar ceva mai bună decît cea a lui Racine[7], care a murit pentru că Ludovic al XIV-lea l-a privit odată cu severitate. În vremea acestuia, lumea a suferit cîteva şocuri considerabile. Ar fi putut să se aştepte să supravieţuiască şi celor trei zile şi a descoperit că se roteşte în jurul propriei ei axe chiar şi după trecerea lor! Cele trei zile le-au spus tuturor muritorilor că bătrîna Revoluţie franceză, oricît de dementă ar părea ea, nu a fost un acces trecător de nebunie, ci un produs concret al lumii în care trăim; că a fost realmente un fapt şi că toată lumea ar face bine să o privească astfel.

Într-adevăr, fără Revoluţia franceză nu am şti ce să facem dintr-o epocă cum este aceasta a noastră. Să salutăm Revoluţia franceză aşa cum ar saluta nişte marinari naufragiaţi cele mai inospitaliere stînci, într-o lume nesigură şi haotică. Un adevărat Apocalips pentru aceste vremuri false, seci şi artificiale, care dovedeşte încă o dată că natura este *supranaturală;* dacă nu divină, atunci diabolică; că aparenţa nu înseamnă realitate; că aceasta trebuie să devină realitate, altfel lumea va lua foc sub ea şi *o* va arde, prefăcînd-o în ceea ce este

de fapt, adică în nimic! S-a sfîrşit cu plauzibilitatea; s-a sfîrşit cu rutina vană, căci prea multe au pierit. Acestea, ca prin trîmbiţa Judecăţii de Apoi, au fost vestite tuturor oamenilor. Cei mai înţelepţi sînt cei care vor învăţa primii această lecţie. Se vor perinda multe generaţii derutate înainte ca ea să fie însuşită; nu va putea fi pace pînă atunci! Omul cel mai sincer, înconjurat, ca de obicei, de o lume de lucruri lipsite de substanţă, poate aştepta, poate să se străduiască cu răbdare să-şi împlinească menirea în mijlocul tuturor acestora. Osîndă de moarte este scrisă în Ceruri împotriva tuturor; osîndă de moarte este acum rostită împotriva lor pe Pămînt. Oricine poate vedea acest lucru cu proprii săi ochi. Şi, desigur, aş putea spune, luînd în consideraţie cealaltă latură a problemei, ce greutăţi imense se află acolo şi cît de repede, înspăimîntător de repede, se înteţeşte în toate ţinuturile cererea urgentă a soluţionării lor; omul acesta poate lesne găsi altceva de făcut decît să lucreze în folosul acelor *sans-cullotes!*

Pentru mine, în aceste împrejurări, *Cultul Eroilor* devine un fapt nespus de preţios; cel mai mîngîietor fapt din cîte putem vedea astăzi pe lume. Există o speranţă permanentă în el pentru conducerea treburilor lumii. Şi ştiu că va rămîne chiar dacă ar dispărea toate tradiţiile, crezurile şi societăţile instituite de om. Certitudinea că apar printre noi eroi şi capacitatea, nevoia noastră de a ne închina în faţa lor atunci cînd se arată constituie ceva ca o strălucire de Stea Polară prin nori de fum şi de praf şi prin tot felul de dezastre şi măceluri.

Cultul Eroilor ar fi sunat foarte ciudat în urechile făuritorilor şi luptătorilor din Revoluţia franceză, care nu aveau nici un fel de respect pentru Oamenii Mari; nici o speranţă, credinţă sau măcar dorinţă ca Oamenii Mari să-şi facă din nou apariţia în lume! Natura, prefăcută într-o „maşină" era ca şi stearpă; nu mai putea produce Oameni Mari. Îi pot spune că ar fi cazul să renunţe definitiv la acest fel de negoţ; pentru că nu ne putem descurca fără Oameni Mari! Dar nu voi intra în dispută în acel negoţ al „libertăţii şi egalităţii", cu credinţa că, dat fiind că nu mai există Oameni Mari înţelepţi, vom fi nevoiţi să ne mulţumim cu o masă uriaşă de oameni de rînd. Aceasta era credinţa firească *atunci* şi *acolo*. „Libertate şi egalitate": nu mai era nevoie, deci, de nici o autoritate. *Cultul Eroilor*, respectul

față de *astfel* de autorități se dovedise fals, era în el însuși o minciună, de care nu mai aveam nevoie. Am avut parte de atîtea *falsificări* încît nu mai avem încredere în nimic. Atîția bani falși ne-au trecut prin mînă încît toată lumea a ajuns să creadă că aurul nu mai există, ba chiar că ne-am putea foarte bine descurca și fără el!" Am descoperit aceasta, printre alte lucruri, în acel strigăt universal pentru libertate și egalitate, care era foarte firesc la vremea aceea.

Totuși, sînt sigur că nu este vorba decît despre o *tranziție* de la minciună la adevăr. Privită ca adevăr deplin, ea este falsă de la început pînă la sfîrșit; este produsul unei generale orbiri sceptice care încă luptă doar *să vadă*. Cultul eroilor, nu numai loialitatea, va exista veșnic și pretutindeni. Acest cult include atît proslăvirea divină cît și cele mai josnice domenii concrete ale vieții. „A te închina în fața oamenilor", dacă nu este o simplă strîmbătură lipsită de conținut, de care ar fi mai bine să ne lipsim decît să o punem în practică, înseamnă cult al eroilor, o recunoaștere a faptului că în ființa acelui semen al nostru se află ceva divin; că orice om creat de Dumnezeu, cum spunea Novalis, este o „revelație prin intermediul cărnii". Erau și poeți cei care au elaborat acele curtoazii grațioase care fac ca viața să fie nobilă! Curtoazia nu este minciună sau strîmbătură; nici nu este nevoie să fie așa ceva. Iar loialitatea și însuși cultul eroilor sînt încă posibile; ba chiar inevitabile.

Pe lîngă aceasta, n-am putea oare spune, deși atîția dintre defuncții noștri eroi au fost mai curînd revoluționari, că, totuși, orice Om Mare, că orice om sincer este din fire un fiu al ordinii și nu al haosului? Pentru un om adevărat, a participa la revoluții este tragic. Pentru că pare a fi anarhist; și un element dureros de această natură i se pune în cale la orice pas; lui, pentru care anarhia în general înseamnă ceva dușmănos și demn de ură. Misiunea sa, ca a oricărui om, este instaurarea ordinii. El se află printre noi ca să transforme tot ce este dezordine și haos în lucruri ordonate și normale. El este misionarul ordinii. Nu înseamnă orice face omul pe lumea aceasta *a face ordine?* Dulgherul este pus în fața unor trunchiuri brute: le fasonează, le silește să ia o formă potrivită scopurilor lui, să capete o anumită formă ordonată. Sîntem cu toții dușmanii înnăscuți ai

dezordinii şi este tragic pentru noi toţi să fim preocupaţi de iconoclastie şi demolare; căci Omul Mare, care este *mai* om decît noi, are o soartă de două ori mai tragică.

Aşadar, toate lucrurile omeneşti, chiar şi cele mai nebuneşti *sanculotisme,* lucrează şi trebuie să lucreze întru ordine. Ascultaţi ce vă spun, nu există *om* printre ei, de la cel mai normal la cel mai nebun, care să nu fie împins oricînd spre ordine. Însăşi viaţa lui are acest sens. Dezordinea înseamnă haos şi moarte. Orice haos nu face decît să-şi caute *centrul* în jurul căruia să se rotească. Atîta vreme cît omul este om, un Cromwell sau un Napoleon constituie rezultatul firesc al unui *sanculotism.* Ceea ce este foarte curios: în vremea aceea, cînd *Cultul Eroilor* era pentru oricine un lucru foarte bizar şi de necrezut, tocmai atunci se afirmă el şi se manifestă concret, impunîndu-se tuturor. *Dreptul* divin, pe scară largă, este totodată *putere* divină! În timp ce formulele false sînt pretutindeni călcate în picioare, substanţe noi şi veritabile apar pe neaşteptate şi se dovedesc a fi indestructibile. În perioade de răzvrătire, cînd însăşi regalitatea pare moartă şi desfiinţată, Cromwell şi Napoleon ni se înfăţişează ca regi. Istoria acestor oameni poate fi considerată drept ultima noastră fază de eroism. Vremurile de demult se întorc. Felul în care au apărut regii şi cum însăşi regalitatea s-a născut pe lume se manifestă iar în istoria acestor doi oameni.

Am avut multe războaie civile în Anglia; războaie ale Rozelor, Roşii şi Albe[8], războaiele lui Simon de Montfort[9]; destule războaie, care nu prea merită să fie ţinute minte. Dar războiul puritanilor are o semnificaţie pe care nu o găsim la nici unul din celelalte. Avînd încredere în *puritatea* dumneavoastră, voi considera acest război drept o parte a Marelui Război Universal care constituie singur adevărata istorie a lumii; războiul credinţei împotriva necredinţei, lupta celor care se bazează pe esenţa reală a lucrurilor împotriva celor care se bizuie pe aparenţe şi formele acestora. Pentru mulţi, puritanii par nişte simpli iconoclaşti sălbatici, nişte distrugători fără milă ai formelor; dar ar fi mai corect să-i numim duşmani ai formelor *neadevărate.* Sper că ştim cum să-i respectăm pe Laud[10] şi pe regele său,

ca şi pe puritani. Bietul Laud mi se pare a fi fost slab şi nenorocit, nu necinstit; mai curînd un pedant nefericit decît orice altceva. „Visele" şi superstiţiile sale de care s-a rîs atît de mult au un caracter afectuos. El este ca un director de colegiu a cărui lume este în întregime alcătuită din reguli şcolare; care este convins că acestea reprezintă viaţa şi salvarea lumii. Şi s-a găsit pe neaşteptate, cu această convingere neclintită şi nenorocoasă, pus nu în fruntea unui colegiu, ci în fruntea unei naţiuni ca să slujească în spiritul ordinii celei mai complexe şi mai profunde interese ale oamenilor. El crede că oamenii trebuie să se conducă după vechile rînduieli ale bunului simţ; mai mult, că salvarea lor stă în extinderea şi perfecţionarea acestor reguli. Fiind un om slab, înaintează cu o vehemenţă spasmodică spre ţelul său; se cramponează de el fără să asculte de vocea prudenţei sau de strigătele de îndurare. El trebuie să-i facă pe liceenii săi să respecte regulile colegiului; aceasta în primul rînd; pînă atunci, nimic. Aşa cum am spus, el el este un pedant bătut de soartă. Voia ca lumea să fie un colegiu de acest fel, dar lumea *nu era* aşa. Nu a fost soarta destul de aspră cu el? Oricîte rele a făcut, nu s-au răzbunat ele şi încă într-un fel îngrozitor?

Merită să insistăm asupra formelor; religia şi toate celelalte se înveşmîntează firesc în forme. Pretutindeni, lumea *care are o formă* este locuibilă. Formele goale ale puritanismului nu le preţuiesc; este ceea ce îmi stîrneşte mila, adică lauda adusă numai spiritului care îl făcuse inevitabil! Toate substanţele îmbracă haina formelor, dar există veşminte adecvate şi adevărate şi altele neadevărate şi nepotrivite. Apelînd la cea mai scurtă definiţie, am putea spune că formele care *cresc* în jurul unei substanţe, dacă înţelegem corect acest lucru, vor corespunde naturii şi menirii acesteia, vor fi adevărate şi bune; formele care sînt conştient *puse* în jurul unei substanţe sînt reale. Vă invit să reflectaţi la aceasta. Pentru că este ceea ce distinge adevărul de fals, forma ceremonială şi solemnitatea sinceră de simularea lipsită de conţinut din toate lucrurile omeneşti.

Trebuie să existe în forme o veridicitate, o spontaneitate naturală. În cea mai obişnuită adunare de oameni, nu este oare o ofensă faptul că o persoană ţine ceea ce numim „discursuri meşteşugite"?

Orice fel de politeţuri pe care le vedem prin saloane şi despre care ne dăm seama că nu sînt decît prefăcătorie lipsită de reală spontaneitate sînt lucruri de care simţim nevoia să ne îndepărtăm. Dar închipuiţi-vă că ar fi vorba de ceva de o importanţă vitală, despre ceva transcendent (aşa cum este cultul divin) în legătură cu care sufletul, amuţit cu totul de prea multă simţire, n-ar şti la ce *formă* să apeleze pentru a se exprima şi ar prefera tăcerea informă a oricărei căi posibile de exprimare. Ce-aţi spune despre un om care s-ar prezenta să exprime acest lucru în locul dumneavoastră sub forma unor maimuţăreli groteşti? Pe un astfel de om să-l lăsăm să fugă cît poate de repede dacă ţine la pielea lui! V-aţi pierdut unicul fiu; sînteţi mut de durere, distrus, nici măcar lacrimi nu mai aveţi: apare un nepoftit şi se oferă în mod inoportun să organizeze în cinstea lui jocuri funerare ca la vechii greci! O asemenea pantomimă nu numai că nu poate fi acceptată, dar este şi odioasă, insuportabilă. Este ceea ce vechii profeţi numeau „idolatrie", adorarea unor *aparenţe* lipsite de conţinut; ceea ce toţi oamenii cinstiţi resping şi vor respinge întotdeauna. Putem înţelege parţial ceea ce voiau să spună acei bieţi puritani. Laud sfinţind Biserica Crezului Sfintei Ecaterina aşa cum am descris, cu atît de multe exclamaţii, gesturi şi plecăciuni ceremonioase. Este desigur vorba mai curînd de *pedantul* formalist şi riguros cu gîndul la „regulile Colegiului" său decît de profetul sincer cu gîndul la esenţa lucrului!

Puritanismul a recurs la *astfel* de forme insuportabile; a călcat în picioare astfel de forme, dar trebuie să-l iertăm că a spus „Mai bine nici o formă decît acestea!" Predica din amvonul său simplu, doar cu Biblia în mînă. Mai mult, un om predicînd din *sufletul* lui fierbinte către *sufletele* curate ale oamenilor. Nu este aceasta esenţa tuturor bisericilor? Cred că cea mai nudă şi mai sălbatică realitate este preferabilă oricărei aparenţe, oricît de demnă ar fi ea. Pe lîngă aceasta, se va înveşmînta treptat în aparenţa *corespunzătoare*, dacă este reală. Nici o teamă de aceasta; absolut nici o teamă. Din moment ce există *omul* viu, se vor găsi şi veşminte pentru el; va găsi el singur veşminte. Dar costumul de haine. pretinzînd că el este atît haină cît şi om! Nu putem „lupta împotriva francezilor" cu trei sute

de mii de uniforme roşii; trebuie să fie *oameni* înăuntrul lor! Consider că aparenţa nu trebuie să se despartă deloc de realitate. Dacă ar face-o, atunci trebuie să găsim oameni care să se răzvrătească împotriva ei pentru că ar deveni minciună! Aceste două antagonisme aflate aici în conflict, în cazul lui Laud şi al puritanilor, sînt aproape la fel de vechi ca şi lumea. Au dus o luptă crîncenă în toată Anglia epocii aceleia şi au rezolvat, într-o oarecare măsură prin luptă, controversa lor confuză, cu mari rezultate pentru noi toţi.

În epoca următoare, imediat după aceea a puritanilor, era foarte puţin probabil să se facă dreptate cauzei lor sau măcar să li se facă lor dreptate. Carol al II-lea şi rochester-ii[11] săi nu erau felul de oameni pe care să-i pui să judece care ar fi putut fi valoarea sau importanţa unor oameni cum erau puritanii. Faptul că putea exista în viaţa unui om vreo credinţă sau vreun adevăr este ceea ce uitaseră aceşti bieţi rochesteri şi epoca inaugurată de ei. Puritanismul şi casele conducătorilor lor erau luate în furci. Cu toate acestea, opera lui continua să se împlinească de la sine. Orice operă adevărată a unui om, chiar dacă îl spînzuraţi pe autorul ei de ea sau de ce furcă vreţi, trebuie să se împlinească şi se va împlini de la sine. Noi avem *Habeas Corpus*, avem libera noastră reprezentare a poporului; recunoaşterea vastă cît lumea că toţi oamenii sînt, trebuie să fie, ar trebui să fie şi vor deveni ceea ce numim noi oameni *liberi;* oameni cu viaţa întemeiată pe realitate şi dreptate, nu pe tradiţia care a ajuns să fie nedreaptă şi s-a transformat într-o himeră! Aceasta şi multe altele au fost, în parte, opera puritanilor.

Într-adevăr, pe măsură ce lucrurile acestea au început treptat să se manifeste, caracterul puritanilor a apărut limpede în ochii lumii. Amintirile lor au fost date jos din spînzurători una cîte una; mai mult, o anumită parte din ei sînt în zilele noastre canonizaţi. Eliot, Hampden, Pym, apoi Ludlow, Hutchinson şi chiar Vane[12] sînt priviţi acum ca un fel de eroi, ca părinţi politici cărora le datorăm în mare parte ceea ce este în prezent Anglia noastră liberă. Nimeni nu-şi mai poate permite să-i considere nişte ticăloşi. Există acum puţini puritani de frunte care să nu-şi fi găsit apologeţii lor şi să nu fie într-un fel ori altul veneraţi de oamenii cinstiţi. Cred că un singur

puritan, aproape unicul, bietul nostru Cromwell, pare să atîrne încă în spînzurătoare şi să nu-şi fi găsit nici un apologet inimos. Nici un sfînt ori păcătos nu-i va ierta marea ticăloşie. Era un om înzestrat cu abilitate, plin de talent, curajos şi aşa mai departe: dar a trădat cauza. Ambiţii egoiste, necinste, duplicitate; un *Tartuffe*[13] nemilos, grosolan şi ipocrit, care a transformat întreaga luptă nobilă pentru libertate constituţională într-o farsă tristă jucată întru propriul său profit. Acestea şi altele mai rele sînt atribuite caracterului lui Cromwell, după care este pus în contrast cu Washington şi cu alţii; în primul rînd cu nobilii Pym şi Hampden, ale căror eforturi cinstite şi le-a însuşit, ducîndu-le de rîpă, făcîndu-le să devină inutile şi deformîndu-le.

Această imagine a lui Cromwell mi se pare produsul oarecum firesc al secolului al XVIII-lea. Ceea ce am afirmat despre valet i se aplică şi scepticului: Nu-şi dă seama că se află în faţa unui erou, chiar dacă îl vede cu proprii săi ochi! Valetul se aşteaptă la mantii de purpură, la sceptre aurite, la alaiuri, la tobe şi trîmbiţe; scepticul secolului al XVIII-lea caută formule fixe şi respectabile, „principii" sau oricum le mai spune; un stil oral şi comportamental care să pară neapărat „respectabil", să pledeze propria sa cauză într-un mod frumos şi coerent şi să cîştige sufragiile unui secol al XVIII-lea iluminat şi sceptic! În fond, este acelaşi lucru la care se aşteaptă şi el şi valetul: la zorzoanele unei regalităţi *recunoscute* pe care să le confirme ei *în chiar clipa aceea!* Regele care li se înfăţişează în veşminte de rînd *ne*conforme etichetei, pentru ei, nici nu este rege.

În ce mă priveşte, departe de mine gîndul de a afirma sau a insinua ceva defăimător la adresa unor oameni ca Hampden, Eliot sau Pym, pe care îi consider a fi fost realmente valoroşi şi utili. Am citit cu sîrg toate cărţile şi documentele de care am putut face rost referitoare la ei, cu cele mai curate gînduri de a-i admira, iubi şi proslăvi ca eroi, dar, dacă e să spun adevărul adevărat, deşi îmi pare rău, nu prea am reuşit! În fond, era şi de aşteptat. Da, sînt cu toţii oameni nobili; păşesc pe drumul lor cu măreţie, cu eufemismele, filosofiile şi elocinţele lor parlamentare măsurate, cu taxele lor pe navigaţie şi *monarhiile omului*. Ei reprezintă o categorie de

oameni extrem de constituţionali, neprihăniţi şi demni. Dar inima nu ţi se încălzeşte în prezenţa lor; numai fantezia se căzneşte să imagineze vreun cult pentru ei. Ce inimă omenească se înflăcărează oare de dragoste frăţească pentru aceşti oameni? Au devenit anoşti şi plictisitori! Mori de plictiseală în faţa elocinţei constituţionale a admirabilului Pym şi a „celui de al şaptelea şi ultimul" al lui. Îţi dai seama că ar putea fi cel mai grozav lucru din lume, dar că este o povară grea, grea ca plumbul şi stearpă precum lutul din cărămizi; că, într-un cuvînt, puţin sau chiar nimic interesant nu mai rămîne în viaţă acolo. Aşa că laşi toate aceste exemple de nobleţe să zacă în firidele lor de onoare: grosolanul şi proscrisul Cromwell este singurul dintre ei în care mai găsim ceva material uman. Marele şi sălbaticul *Baresark*[14]; el n-ar fi putut să scrie eufemistica *Monarhie a omului;* nu putea vorbi sau munci cu o regularitate de nezdruncinat; nu avea la îndemînă o poveste gata ticluită în apărarea lui. Dar s-a ridicat cu pieptul gol, fără pavăza unor zale eufemistice; s-a luptat ca un gigant, faţă-n faţă cu adevăratul gol al lucrurilor! La urma urmei, aceasta este soarta omului veritabil. Recunosc, sînt vinovat că preţuiesc un astfel de om mai mult decît pe toate celelalte categorii de oameni. Dăm peste destule respectabilităţi lustruite care nu sînt bune de nimic şi trebuie să fie fericit cel care-şi păstrează mîinile curate pentru că nu atinge un lucru decît cu mănuşi!

La urma urmei, nici această toleranţă constituţională a secolului al XVIII-lea nu pare să fie ceva deosebit pentru ceilalţi puritani mai norocoşi. Am putea spune că nu este decît o parte a formalismului şi a scepticismului, ca şi toate celelalte. Ni se spune că a fost ceva foarte trist să constatăm că temelia libertăţilor noastre englezeşti este constituită din „superstiţii". Puritanii au apărut cu incredibilele lor crezuri calviniste[15], cu anti-laudismele şi cu confesiunile lor de la Westminster, cerînd în primul rînd să li se dea libertatea de a-şi exercita *cultul* în felul lor. Libertatea de a-şi fixa singuri *birurile:* iată ce ar fi trebuit să ceară! Să insişti asupra altui lucru însemna superstiţie, fanatism şi ignorare demnă de ruşine a filosofiei constituţionale! Libertatea de a ne fixa singuri birurile? Să nu mai scoţi nici un ban din buzunar decît dacă ţi se motivează de ce? Cred că nici un

secol, cu excepţia unuia complet steril, nu s-ar fi oprit la acest lucru ca la primul drept al omului! Aş spune că, dimpotrivă, un om drept va prefera să aibă mai curînd o cauză decît *bani* sub orice formă, înainte de a se hotărî să se revolte împotriva guvernului său. Lumea noastră este deosebit de confuză; o lume în care omul cumsecade va fi mulţumit să vadă orice fel de guvern păstrînd de la sine puterea într-o manieră suportabilă; iar aici în Anglia, în zilele noastre, dacă nu este gata să plătească o mulţime de taxe a căror justificare *el unul* nu o prea înţelege, cred că nu-i va fi moale! Va trebui să încerce un cu totul alt climat. Perceptor? Bani? „Luaţi-mi banii din moment ce *puteţi* s-o faceţi şi doriţi atît de mult acest lucru; luaţi-i şi plecaţi odată cu ei, dar daţi-mi pace să-mi văd de treburi. *Eu* sînt tot aici; pot încă să muncesc şi fără banii pe care mi i-aţi luat!" va spune el. Dar dacă vor veni la el şi-i vor spune: „Acceptă minciuna, prefă-te că te închini lui Dumnezeu, nu crede în lucrul pe care îl consideri *tu* ca fiind adevărat, ci în lucrul pe care eu îl consider sau mă prefac că-l consider adevărat!" Va răspunde: „Nu, nu va fi aşa dacă Dumnezeu mă ajută! Îmi puteţi lua punga, dar nu pot accepta să-mi pierd eul moral. Punga este a oricărui tîlhar la drumul mare care îmi iese în întîmpinare cu un pistol încărcat în mînă, dar sufletul este al meu şi al lui Dumnezeu, Creatorul meu. Nu este al vostru. Mă voi împotrivi vouă pînă la moarte, mă voi răzvrăti contra voastră şi voi înfrunta dîrz orice fel de extremisme, acuzaţii şi confuzii ca să mi-l apăr!"

Aceasta mi se pare, într-adevăr, singura justificare reală a revoltei puritanilor. Ea a fost sufletul tuturor revoltelor drepte ale oamenilor. Nu numai *foamea* a dat naştere Revoluţiei franceze: nu, ci sentimentul insuportabil al atotpervertitoarei *minciuni* care se întrupase în foame, în lipsurile materiale şi non-entitatea universală şi devenise deci *evidentă* în ochii tuturor! Dar să lăsăm secolul al XVIII-lea cu a sa „libertate de a-şi fixa singur birurile". Nici nu-i de mirare că importanţa unor oameni, cum erau puritanii, a rămas obscură în ochii lui. Pentru cei care nu cred absolut în nici o realitate cum putea fi de înţeles un suflet uman *adevărat*, cum puteau ei înţelege cea mai intensă din toate realităţile, cum este vocea ziditorului acestei lumi vorbindu-*ne* încă şi acum? Un astfel de secol

simte nevoia să respingă, ca pe o grămadă amorfă de gunoaie, tot ceea ce nu era în stare să se reducă la doctrine constituţionale referitoare la „impozite" sau orice alte lucruri de interes material, lucruri brute care pot fi văzute, mirosite, gustate, pipăite, auzite, accesibile simţurilor concrete. Hampden-ii, Pym-ii şi taxele pe navigaţie vor constitui tema multor elocinţe constituţionale, străduindu-se să pară izvorîte din inimi fierbinţi, care, dacă nu au strălucirea focului, o au măcar pe aceea a *gheţii.* Iar neînfrîntul Cromwell va rămîne ca un amestec haotic de „nebunie" şi de „ipocrizie".

Mărturisesc cinstit că n-am putut crede niciodată în teoria falsităţii lui Cromwell, aşa cum nu sînt în stare să cred aceasta despre nici un Om Mare. O mulţime de Oameni Mari figurează în istorie ca fiind falşi şi egoişti; dar, dacă stăm să ne gîndim, ei sînt pentru noi doar *figuri*, umbre nebuloase; nu vedem în ei oameni care ar fi putut exista cîndva în realitate. Doar o generaţie superficială şi lipsită de credinţă, care nu are ochi decît pentru ceea ce se află la suprafaţă şi pentru aparenţe, putea să-şi formeze astfel de noţiuni în legătură cu Oamenii Mari. Poate exista oare un suflet mare fără o *conştiinţă* în el, care să constituie esenţa tuturor sufletelor *adevărate*, fie ele mari sau mici? Nu, nu ni-l putem imagina pe Cromwell ca întrupare a minciunii şi inutilităţii. Cu cît mă aplec mai mult asupra sa, cu cît îi studiez mai mult cariera, cu atît mai puţin cred în aşa ceva. Şi de ce am crede aceasta? Nu avem nici o dovadă. Nu este ciudat faptul că, după ce omul acesta a fost acoperit cu munţi de calomnii, după ce a fost prezentat drept însuşi regele mincinoşilor, nu i se poate nici acum aduce o acuzaţie clară referitor la un neadevăr spus chiar de el? Un rege al mincinoşilor care nu a spus nici o minciună. Nici una pe care să fi reuşit să o sesizez. Ca în cazul lui Pococke întrebîndu-l pe Grotius: Unde-i *dovada* existenţei porumbelului lui Mahomed? Nu există nici o dovadă! Să renunţăm la toate aceste himere calomnioase, aşa cum ar trebui să renunţăm la orice himeră. Ele nu constituie imaginea omului; sînt fantasmele lui incoerente, produsul urii şi întunericului.

Privind viaţa omului cu proprii noştri ochi, mi se pare că apare de la sine o ipoteză foarte diferită. Puţinul pe care îl ştim despre întunecaţii ani de început ai lui Cromwell, aşa distorsionat cum a ajuns pînă la noi, nu ne prezintă oare în întregime un om sincer, plin de afecţiune şi cinstit? Temperamentul său nervos şi melancolic ne arată mai curînd semnele unei *prea* mari şi profunde seriozităţi. Nu ne mai vine să credem în poveştile acelea cu „spectrele"; cu spectrul alb apărut în plină zi, prezicîndu-i că va deveni Rege al Angliei. Probabil că nu sînt mai credibile decît povestea despre spectrul negru sau Diavolul în persoană pe care ofiţerul l-a văzut cu ochii lui vînzîndu-şi sufletul înainte de bătălia de la Worcester! Dar firea posomorîtă, hipersensibilă şi ipohondră a lui Oliver era bine cunoscută încă din tinereţe. Însuşi doctorul din Huntington i-a spus lui Sir Philip Warwick că fusese de multe ori chemat în miez de noapte; Dl. Cromwell suferea cumplit de ipohondrie, credea că e pe moarte şi „avea viziuni despre crucea Oraşului". Lucrurile acestea sînt semnificative. O fire atît de labilă emoţional şi de adînc simţitoare, îmbinată cu forţa sa aspră şi încăpăţînată nu pot constitui simptomele falsităţii; ele sînt simptomele şi semnele a cu totul altceva decît minciuna!

Tînărul Oliver este trimis să studieze Dreptul. S-a dedat sau se spune că s-ar fi dedat o vreme zburdălniciilor tinereţii; dar, dacă este aşa, s-a căit repede şi a renunţat la toate acestea. Nu mult după ce împlinise douăzeci de ani îl găsim căsătorit şi aşezat la casa lui, ca un om serios şi liniştit. „Înapoia banii pe care îi cîştiga la jocuri de noroc", spune povestea; nu credea că un astfel de cîştig i-ar putea aparţine de drept. Este foarte interesantă şi firească „convertirea"sa, cum pe drept cuvînt i se spune; această trezire a unui suflet mare şi adevărat din mocirla lumească pentru a pătrunde groaznicul *adevăr* al lucrurilor; ca să vadă că timpul şi aparenţele lui sînt bazate toate pe veşnicie şi că acest sărman Pămînt al nostru este fie pragul Iadului, fie al Raiului! Nu este întrutotul viaţa lui Oliver la St. Ives sau la Ely, ca ţăran sobru şi harnic, cea a unui om adevărat şi cucernic? A renunţat la lume şi la apucăturile acesteia; nu răsplăţile ei sînt lucrul care îl poate îmbogăţi. Trudeşte glia; citeşte Biblia; îşi adună

zilnic slujitorii în jur ca să se închine lui Dumnezeu. Îi alină pe pastorii persecutați, fiindcă îi plac predicatorii; mai mult, el însuși poate predica, își îndeamnă vecinii să fie înțelepți, să pună umărul la mîntuirea tuturor. Ce „ipocrizie", ce „ambiție", ce „prefăcătorie" sau alte lucruri false putem vedea în toate acestea? Cred din tot sufletul că speranțele omului acesta erau legate de cealaltă lume, cea mai înaltă; țelul său era să ajungă cu bine *acolo*, pășind pe calea cea dreaptă în drumul său umil prin lumea *aceasta*. Nu își dorește faima. Ce să facă cu ea aici? „Se afla permanent sub ochii marelui său Supraveghetor".

Este șocant și cum apare el odată în ochii publicului, ca să prezinte o doleanță a tuturor, el, pentru că nimeni altul nu voia să iasă la iveală. Mă refer la incidentul de la Bedford Fens. Nimeni altcineva nu era dispus să dea în judecată Stăpînirea; așa că a făcut-o el. Odată rezolvată problema, se întoarce în anonimat, la Biblia și la plugul lui. „Ca să cîștige faimă?" Faima sa este cea mai legitimă, provenind de la cei care l-au cunoscut personal, care spun că era un om drept, cucernic, rațional și hotărît. A trăit astfel mai mult de patruzeci de ani, iar acum se află în pragul bătrîneții, în fața porților neîndurătoare ale Morții și ale Veșniciei; abia acum devine „ambițios"! Nu eu interpretez astfel misiunea sa parlamentară!

Succesele sale în Parlament și din timpul războiului sînt biruințele cinstite ale unui viteaz, care are mai multă hotărîre în inimă și mai multă minte în cap decît oricare altul. Rugăciunile lui înălțate către Dumnezeu, mulțumirile rostite în auzul tuturor către Dumnezeul biruinței, care îl ajutase să rămînă teafăr și îl purtase atît de departe, prin încleștările crîncene ale unei lumi aflate în conflict total și prin pericolele de moarte de la Dunbar, prin grindina aducătoare de pieire a atîtor bătălii, Dumnezeu care se îndurase iar și iar de el, pînă la „îndurarea supremă" a Bătăliei de la Worcester, toate acestea sînt bune și curate pentru calvinistul cu inimă adîncă Cromwell. Trebuie să fi părut ipocrit doar pentru cavalerii necredincioși care nu i se închinau lui Dumnezeu, ci „șuvițelor de păr" dăruite de amantele lor, frivolităților și formalismelor, care trăiau foarte departe de ideea contemplării chipului lui Dumnezeu, *fără* nici un Dumnezeu pe lume.

Nici faptul că a avut o participare activă la moartea Regelui nu-l poate condamna în ochii noştri. Să ucizi un rege este o chestiune teribilă! Dar odată ce te afli în război cu el, este ceva *inerent*. Odată ce porţi un război, înseamnă că ai făcut un pariu pe viaţă şi pe moarte cu el: ori moare el, ori mori tu. Reconcilierea e îndoielnică; poate fi posibilă, dar este mult mai probabil să fie irealizabilă. Este ceva recunoscut acum de aproape toată lumea că Parlamentul, după ce îl învinsese pe Carol, nu mai avea nici o cale să ajungă la vreo înţelegere de durată cu el. Marele partid presbiterian[16], care se temea acum de independenţi, era deosebit de domic să se ajungă la o înţelegere; pentru că de aceasta depindea propria lor existenţă; dar n-a fost posibil. Nefericitul Charles, în timpul negocierilor finale de la Hampton Court, se dovedeşte a fi un om cu care era imposibil să ajungi la orice fel de înţelegere. Un om care, nici atunci, nici altădată, nu putea *să înţeleagă* şi nici nu voia; un om al cărui cuget nu era absolut deloc în stare să aprecieze realitatea; ba, mai rău, al cărui *cuvînt* nu corespundea cu ceea ce gîndea. Putem să afirmăm aceasta fără cruzime, mai curînd, cu o adîncă milă; dar este un fapt sigur şi incontestabil. Lipsit acolo de orice în afară de *numele* de rege, şi-a imaginat, văzînd că este tratat cu respectul formal cuvenit unui rege, că ar putea să învrăjbească cele două tabere şi să-şi redobîndească pe nesimţite puterea, înşelîndu-le pe amîndouă. Din păcate, ambele tabere *şi-au dat seama* de intenţia sa de a le păcăli. Nu poţi ajunge la o înţelegere cu un om al cărui *cuvînt* nu-ţi spune nimic. Trebuie să te fereşti din calea unui asemenea om sau să-l înlături! Disperaţi, presbiterienii ascultau încă de Charles şi pledau să fie crezut, deşi se dovedise în mai multe rînduri fals. Nu şi Cromwell: „În schimbul tuturor luptelor noastre, intervine el, să ne alegem doar cu un petec de hîrtie?" Nu!

În fapt, trebuie să vedem pretutindeni *ochiul* hotărît al acestui om; felul în care se îndreaptă spre lucrurile practice, lucruri care pot fi puse în aplicare; cum are un instinct sigur asupra a tot ce *este* fapt. Repet, o asemenea minte nu poate fi cea a unui om fals: orice om fals nu are ochi decît pentru aparenţe, pentru plauzibilităţi şi expediente. Omul adevărat este nevoit să sesizeze imediat adevărul

practic. Opinia şi sfatul lui Cromwell în privinţa Armatei Parlamentului, încă de la începutul conflictului, anume că trebuie trimişi acasă cîrciumarii şi destrăbălaţii gălăgioşi şi să fie înrolaţi ca ostaşi yomeni bine clădiţi, care pun inimă în ceea ce fac, dovedesc că era un om care avea *ochi*. O arată faptele, dacă pătrundeţi esenţa lor. *Coastele de Fier*[17] ale lui Cromwell erau întruparea acestei intuiţii a lui. Aceştia erau oameni cu frică de Dumnezeu, care nu se temeau de nimeni altcineva. Nici o altă oaste adevărată formată din ostaşi atît de devotaţi nu mai călcase pe pămîntul Angliei sau al oricărei alte ţări.

Nu vom respinge nici cuvintele, condamnate de mulţi, pe care le-a rostit Cromwell în faţa yomeni-lor: „Dacă-l voi întîlni pe rege în bătălie, îl voi ucide". De ce nu? Aceste cuvinte au fost rostite în faţa unor oameni care simţeau că se află în prezenţa cuiva mai mare decît regii. Puseseră la bătaie mai mult decît vieţile lor. Parlamentul poate numi situaţia, în limbajul său oficial, lupta „*pentru* Rege". Dar, în ceea ce ne priveşte, noi nu sîntem în stare să înţelegem acest lucru. Aceasta nu este pentru noi decît ceva ţinînd de diletantism, de fals oficial; este vorba despre moarte şi cinste aspră şi curată. Au împins lucrurile pînă la declararea *războiului*; o groaznică încăierare sîngeroasă în care omul lupta contra altui om cu ura arzîndu-le vîlvătaie în ochi, cu elementul *infernal* din om chemat să hotărască! Faceţi, deci, acest lucru, dacă trebuie făcut. Succesele lui Cromwell mi se par foarte fireşti! Din moment ce n-a fost ucis în luptă, era ceva inevitabil. Nu avem nevoie de nici o magie ca să explicăm cum un astfel de om, avînd ochi ca să vadă şi o inimă cutezătoare, a înaintat, pas cu pas, din victorie în victorie, pînă cînd ţăranul de la Huntingdon a devenit, oricum i-am putea spune, omul recunoscut drept cel mai puternic din Anglia, practic Regele Angliei!

E drept, este trist pentru un popor, ca şi pentru un om, să decadă pînă la scepticism, diletantism şi nesinceritate; şi să nu recunoască sinceritatea atunci cînd o vede. Ce blestem mai greu există pentru lumea aceasta şi pentru toate lumile decît inima zăcînd moartă, iar ochiul orb? Ceea ce mai rămîne este doar inteligenţa vicleană a *vulpii*. Nu avea nici un rost să le fi trimis un *rege* adevărat; nu l-ar fi recunoscut. Ar fi spus cu dispreţ: ăsta-i regele vostru? Eroul

își irosește forța în combaterea zadarnică a celor lipsiți de valoare, fără să reușească să facă mare lucru. El însuși duce o viață eroică, ceea ce înseamnă pentru el totul. În ochii lumii însă, nu face nimic. Aspra și brutala sinceritate moștenită direct de la natură nu dă răspunsuri eufemistice de pe banca martorilor; în sărmanul vostru tribunal *ambulant* care îi judecă pe cei cu datorii mărunte, Cromwell este acuzat de fals. Inteligența vicleană îl „prinde asupra faptului". Fiind un om valorînd cît mii și mii, răspunsul pe care îl primește un Knox sau un Cromwell ilustrează o controversă veche de două veacuri asupra faptului dacă ei sînt sau nu sînt oameni. Cel mai mare dar pe care l-a făcut Dumnezeu acestui Pămînt este aruncat la gunoi cu un rînjet de dispreț. Talismanul miraculos este o biată monedă falsă care nu poate trece în nici un magazin drept o liră obișnuită.

Jalnic lucru! Ascultați ce vă spun, e nevoie de un leac. Pînă cînd nu va fi aflat acesta, totul va rămîne în starea jalnică de astăzi. „Șarlatani prinși asupra faptului?" Da, prindeți-i, pentru numele lui Dumnezeu; dar recunoașteți-i mai întîi pe cei demni de încredere! Ce înseamnă cunoașterea noastră pînă cînd nu vom face acest lucru; cum vom putea măcar să-i „dăm în vileag?" Căci istețimea vicleană, care se arată drept cunoaștere și se „dă în vileag" în acest fel, se înșeală amarnic. Există într-adevăr mulți păcăliți. Dar, din toți cei *înșelați* nici unul nu este într-o stare mai jalnică decît cel care trăiește cu teama că va fi înșelat. Lumea are existență reală; dacă n-ar fi reală, nici n-ar exista! Să recunoaștem mai întîi ceea ce este adevărat și abia *atunci* vom sesiza ce este fals; dar în nici un caz înainte.

„Recunoașteți oamenii demni de încredere!" Din păcate, în zilele noastre, sîntem încă departe de a fi în stare de aceasta. Doar cel sincer poate recunoaște sinceritatea. Nu avem nevoie doar de un Erou, ci și de o lume potrivită pentru el; nu de o lume de *valeți*; altfel eroul vine zadarnic pe lume! Da, sîntem încă departe, dar trebuie să ne apropiem; și ne apropiem, slavă Domnului, văzînd cu ochii. Dar pînă atunci ce avem? Urne de vot, alegeri, Revoluții franceze. Dacă sîntem ca slugile și nu recunoaștem un erou atunci cînd îl vedem, la ce bun toate acestea? Se ivește un Cromwell-erou și nu obține nici o recunoaștere din partea noastră timp de o sută cinci-

zeci de ani. Înseamnă că lumea nesinceră și necredincioasă este *proprietatea* firească a șarlatanului și a părintelui tuturor ticăloșilor și ticăloșiilor! Doar mizeria, dezordinea și minciuna pot sălășlui aici. Schimbăm *figura* șarlatanului nostru cu ajutorul urnelor de vot, dar substanța sa continuă să existe. Lumea valeților *trebuie* să fie guvernată de un pseudo-erou, de un rege care e rege doar pentru că este *învcșmîntat* în haine regale! Pe scurt, una din două: Ori învățăm cum să recunoaștem un erou, un adevărat cîrmuitor și o adevărată căpetenie, atunci cînd îl vedem, ori, dacă nu, vom fi veșnic guvernați de non-eroic. Chiar dacă am avea urne de vot deschizîndu-se la fiecare colț de stradă, nici acestea nu ar îmbunătăți situația.

Bietul Cromwell, marele Cromwell! Profetul care nu se putea exprima; profetul care nu putea *vorbi*. Aspru, confuz, căznindu-se să vorbească; cu profunzimea sa sălbatică, cu sinceritatea sa brutală; părea atît de ciudat printre elegantele eufemisme, printre micii și delicații Falklands, didacticii Chillingworths și diplomații Clarendons! Un înveliș exterior de confuzie haotică, viziuni ale Diavolului, vise tulburi, aproape o seminebunie; și, totuși, în inima acestui om clocotea o energie atît de limpede. Era un fel de om haotic. O rază ca din lumină curată a stelelor și a focului, pătrunsă într-un element de ipohondrie fără margini, de întuneric și de bezna *in*formă! Dar, în ciuda ipohondriei, ce era aceasta decît adevărata măreție a omului? Profunzimea și duioșia sălbaticelor lui stări afective: cantitatea de *simpatie* pe care o avea față de lucruri, cantitatea de intuiție care îi permitea să pătrundă în miezul lucrurilor, stăpînirea pe care se străduia să o dobîndească asupra lor; aceasta era ipohondria sa. Din măreția sa provenea nenorocirea omului, așa cum se întîmplă cu orice nenorocire umană, aceasta era sursa ei reală. Samuel Johnson[29] era tot un astfel de om. Copleșit de durere, pe jumătate alienat; înconjurat de vastul element al tristului *negru*. Acesta este caracterul unui om profetic; un om care *vcde* cu tot sufletul său, care luptă să vadă.

În acest context îmi explic și cunoscuta incoerență în exprimare a lui Cromwell. Pentru el, sensul ascuns era limpede ca lumina soarelui, dar nu găsea materialul în care să-l înveșmînte pentru a-l exprima. *Trăise* în tăcere, înconjurat zi de zi de o uriașă mare de

gînduri fără nume. În felul său de viață, foarte puține lucruri îl îmboldeau să le dea *nume* sau să le exprime. Cu capacitatea sa vizionară deosebită, cu capacitatea sa limpede de acțiune, nu am nici o îndoială că ar fi fost în stare să scrie cărți și să se exprime destul de fluent, pentru că el a făcut lucruri mult mai dificile decît scrierea unei cărți. Acest fel de om este cel mai potrivit ca să împlinească bărbătește ceea ce i se cere să facă. Inteligența nu înseamnă doar vorbire și logică; înseamnă putere de pătrundere și convingere. Virtutea, *virtus*, bărbăția, eroismul nu înseamnă coerență desăvîrșită exprimîndu-se frumos, ci, în primul rînd, cum bine spun nemții, *Tugend (Taugend*, *dow*-ing sau *Dough*-tiness), curaj și capacitatea de *a face*. Cromwell poseda această înțelegere a temeliei tuturor lucrurilor.

Înțelegem acum și faptul că, deși nu putea vorbi în Parlament, putea *ține predici*, predici rapsodice; și mai ales că putea fi măreț atunci cînd era vorba de improvizarea de rugăciuni. Acestea reprezintă capacitatea de exprimare liberă a ceea ce avea el în inimă. Nu este nevoie de nimic altceva decît de metodă, de căldură, profunzime și sinceritate. Obiceiul lui Cromwell de a se ruga constituie o trăsătură a lui cunoscută de toată lumea. Tot ce făcea era precedat de o rugăciune. În greutățile întunecate care păreau fără ieșire, el și ofițerii săi se adunau și se jucau cu rîndul, ore și zile, pînă cînd se isca în sufletele lor ceva limpede, pînă cînd se deschidea vreo „portiță de scăpare", cum îi spuneau ei. Gîndiți-vă la acest lucru. Cu lacrimi în ochi, se rugau fierbinte și îl implorau cu glas tare pe Dumnezeu să se îndure de ei, să-i lumineze cu lumina Lui pe ei, soldații înarmați ai lui Hristos, pentru că așa simțeau că sînt; o mică ceată de frați întru Hristos care traseseră sabia împotriva unei imense lumi devoratoare și întunecate, nu a lui Hristos, ci a lui Mammon[18] și a Diavolului, și înălțau strigăte la Cer în marea lor nevoie ca Dumnezeu să nu renunțe la o cauză care era a Lui. Cum ar putea un suflet de om să fie altfel miluit cu o lumină mai binefăcătoare? Nu era hotărîrea astfel luată tocmai cea mai bună, cea mai înțeleaptă, singura care trebuie urmată fără șovăire? Pentru ei era ca însăși splendoarea strălucitoare a Cerului în bezna pustie; stîlpul de foc în noapte care îi călăuzea pe calea lor pustie și plină de primejdii. Și, în fond, nu

era aşa? Poate un suflet de om în zilele noastre să afle călăuză prin altceva decît prin totală prosternare cucernică, prin strădanie sinceră de a se supune Prea-Înaltului, Dătătorului de Lumină; fie că o astfel de *rugăciune* este rostită clar sau fără glas? Altă metodă nu există. „Ipocrizie?" Am ajuns să fim sătui de toate acestea. Cei care i-au spus astfel nu au nici un drept să vorbească despre lucrurile acestea. Ei nu au luat niciodată o hotărîre sau ceea ce numim noi hotărîre. Ghidîndu-se după expediente şi plauzibilităţi cîntărite de ei înşişi, adunînd voturi şi sfaturi, nu s-au aflat niciodată faţă în faţă cu *adevărul* unui lucru. Rugăciunile lui Cromwell erau probabil „elocvente" şi chiar mult mai mult decît atît. Inima lui era însă cea a unui om care *putea* să se roage.

Dar teamă mi-e că, totuşi, cuvîntările lui nu erau de fapt atît de lipsite de elocinţă şi de stîngace cum păreau. Intuim că era ceea ce-şi doreşte orice orator ale cărui vorbe să aibă de la bun început greutate, adică să facă impresie, chiar şi în Parlament. Cu vocea lui aspră şi plină de patimă, te făcea întotdeauna să înţelegi că avea ceva *de spus*, iar oamenii voiau să afle ce. Nu-i păsa de elocinţă, ba chiar o dispreţuia; nu o putea suferi. Vorbea întotdeauna fără să-şi aleagă cuvintele pe care urma să le rostească. Reporterii par să fi fost şi ei neverosimil de sinceri în zilele acelea şi să fi dat la tipar exact ceea ce notaseră în carneţelele lor. Pe lîngă aceasta, nu este o dovadă ciudată împotriva acuzaţiei conform căreia Cromwell era un ipocrit care premedita şi calcula totul dinainte jucînd o comedie în faţa lumii, faptul că n-a avut niciodată grija cuvîntărilor sale? Că nu s-a sinchisit niciodată să-şi aleagă cuvintele înainte de a le arunca în faţa auditoriului său? Dacă vorbele exprimau adevărul, puteau fi lăsate să-şi găsească singure calea de a ajunge la inimile celorlalţi.

Cît despre „minciunile" lui Cromwell vom face o remarcă: presupunem că acestea sau ceva asemănător se aflau în firea lui. Toate partidele au fost dezamăgite de către el; fiecare partid înţelegea că a vrut să spună *cutare* lucru, ba chiar susţinea că îl auziseră spunînd aceasta, ca să se dovedească pe urmă că el voise să spună *altceva!* Era, proclamă ei sus şi tare, cel mai mare mincinos. Dar, la o adică, nu constituie toate acestea soarta inevitabilă nu a unui

om fals în astfel de vremuri, ci pur şi simplu aceea a unui om superior? Un astfel de om trebuie să aibă *reticențe*. Dacă păşeşte cu inima în palmă ca să o ciugulească păsările, nu va merge prea departe! Nu are rost pentru nici un om să se instaleze într-o casă de sticlă. Omul trebuie să fie întotdeauna propriul său judecător asupra a cît din el se dezvăluie față de ceilalți; chiar față de cei alături de care munceşte. Ți se pun întrebări nelalocul lor: fă-ți o regulă din a nu răspunde la astfel de întrebări; nu să-l informezi *greşit* pe cel care ți le-a pus, dacă poți face acest lucru; ci să plece aşa cum a venit! Astfel, cuvintele potrivite găsite drept răspuns sînt cele pe care omul înțelept şi sincer ar trebui să le folosească într-un asemenea caz.

Cromwell a vorbit adesea, fără îndoială, în limbajul micilor fracțiuni politice; le-a expus o *parte* a gîndirii sale. Fiecare din acestea îl considera unul de-al lor. De aici furia tuturor cînd şi-au dat seama că nu era unul de-al lor şi că avea propriul său partid! Era de condamnat pentru aceasta? Trebuie să fi simțit în toate perioadele vieții sale, aflîndu-se printre astfel de oameni, că, dacă le-ar fi explicat intuiția mai adîncă ce sălăşluia în el, aceştia fie s-ar fi cutremurat de spaimă, fie, crezînd în ea, bietele lor ipoteze greoaie s-ar fi făcut toate țăndări. N-ar mai fi putut colabora cu el; mai mult, poate că n-ar mai fi fost în stare nici să-şi continuie drumul pe care apucaseră. Aceasta este situația inevitabilă în care ajunge un Om Mare înconjurat de oameni mici. Oameni mici, deosebit de activi şi utili, se găsesc peste tot, iar întreaga lor activitate depinde de o anumită convingere pe care o simți clar limitată; imperfectă, ceea ce noi numim *eroare*. Dar este întotdeauna bine, constituie oare întotdeauna o datorie să le zdruncini convingerile? Mulți oameni care duc la îndeplinire activități de răsunet se bazează doar pe cîte un convenționalism, pe cîte o tradiție firavă. Pentru ei, acestea sînt indubitabile, iar pentru tine incredibile: smulgeți-i-le de sub picioare şi se va prăbuşi în hăuri fără fund! „Aş putea avea mîna plină de adevăr – spune Fontenelle[19] – şi să-mi deschid doar degetul mic".

Şi dacă faptul acesta se aplică chiar şi în probleme de doctrină, cu atît mai mult este valabil în toate domeniile activității practice!

Cel care *nu-și poate păstra gîndurile pentru el însuși* nu este în stare nici să facă ceva deosebit așa cum trebuie. Iar noi numim aceasta „disimulare"? Ce-ați crede dacă am spune despre un general de armată că este fățarnic pentru că nu se destăinuie fiecărui caporal sau soldat atunci cînd îi vine acestuia chef să-l chestioneze? Pentru că nu-i spune ce gîndește el despre toate lucrurile? Aș spune mai curînd că Oliver Cromwell a rezolvat toate acestea într-o manieră pe care trebuie să o admirăm, dată fiind perfecțiunea ei. Un adevărat șuvoi de asemenea „căprari" curioși se învîrteau în jurul lui, încurcîndu-l și aceasta toată viața sa. Tuturor le-a răspuns. Și ca să faci asta trebuie să fii om adevărat, un căutător al adevărului. Așa cum am afirmat deja, nimeni n-a dovedit că ar fi fost un om fals: nimeni! Despre care om trecut vreodată printr-un asemenea vîrtej de fapte și iureș de întîmplări ați putea afirma măcar acest lucru?

Dar sînt de fapt două greșeli omniprezente care zdruncină însăși temelia ideii pe care ne-am format-o despre oamenii de talia lui Cromwell; despre „ambiția", despre „falsitatea" lor și așa mai departe. Prima constă în ceea ce aș putea numi substituirea *țelului* carierei lor prin desfășurarea și punctul de pornire ale acesteia. Istoricul care vulgarizează viața lui Cromwell își închipuie că el se hotărîse să ajungă lord protector al Angliei încă de pe vremea cînd ara pămîntul mlăștinos din Cambridgeshire. Întreaga lui carieră era în întregime trasată încă de atunci: un program al întregii drame, pe care l-a urmat apoi pas cu pas, cu tot felul de vicleșuguri și efecte teatrale înșelătoare. Aceasta este eroarea cea mai gravă; absolut universală în asemenea cazuri. Gîndiți-vă o clipă cît de imposibil este acest lucru! În ce măsură își poate cineva prevedea cursul vieții? Avem întuneric total la o mică distanță în fața noastră; o fîșie nedepănată de posibilități, de temeri, de aspirații și speranțe vagi. Acest Cromwell *nu*-și avea toată viața desfășurată în față sub forma unui program de care avea nevoie atunci doar ca să-l joace, ca un actor, scenă cu scenă, cu acea profundă viclenie a lui! Nu a fost așa. Iată cum vedem noi lucrurile; dar pentru el nu era deloc așa. Dacă acest fapt unic incontestabil ar fi fost transmis în chip cinstit Istoriei, multe absurdități abia dacă ar fi parcurs jumătate din acești o sută cincizeci

de ani înainte de a-şi da duhul! Istoricii vă vor spune, fireşte, că au în vedere acest lucru, vor jura chiar că aşa este; dar judecaţi şi dumneavoastră dacă aşa stau lucrurile în realitate! Istoria vulgară, aşa cum se vede în cazul lui Cromwell, omite cu totul acest lucru; chiar şi cea mai de calitate istorie îl aminteşte ici şi colo, uneori. Ca să şi-l amintească cu exactitate riguroasă, aşa cum s-ar cuveni, şi cum şi *este* realitatea, este nevoie de o calitate cu adevărat rar întîlnită; rară, ba chiar imposibil de găsit. De însăşi calitatea de bază a unui Shakespeare, care să poată *pune în scenă* biografia unui semen de-al nostru, să vadă cu ochi de frate toate fazele înaintării sale şi lucrurile pe care le-a văzut *el;* pe scurt, să-i *cunoască* evoluţia şi să-*l* cunoască aşa cum puţini „istorici" sînt în stare să o facă. Jumătate sau chiar mai mult din multitudinea de distorsiuni care ne deformează viziunea asupra lui Cromwell vor dispărea dacă ne-am strădui sincer măcar să prezentăm aceste lucruri ca atare, în *cronologia* lor reală, nu sub forma amalgamului încîlcit pe care îl avem noi în faţă.

A doua greşeală, comisă, cred eu, de marea majoritate, se referă însă la însăşi această „ambiţie" a lui. Exagerăm întotdeauna ambiţia Oamenilor Mari. Îi interpretăm greşit natura. Oamenii Mari nu sînt ambiţioşi în acest sens; doar un biet om mic este ambiţios în înţelesul acesta. Priviţi la omul care trăieşte în mizerie pentru că nu se poate ridica deasupra celorlalţi; care se macină singur, ros de nelinişti în privinţa talentelor şi a pretenţiilor sale; străduindu-se să-i convingă pe toţi, ca şi cum ar cerşi în numele lui Dumnezeu, să-l recunoască drept un Om Mare şi să-l pună în fruntea celorlalţi! O asemenea creatură este una dintre cele mai jalnice privelişti văzute vreodată sub soare. Un Om *Mare?* Un biet om sec şi ros de boli; mai bun ca gardian într-un spital decît pentru un tron deasupra semenilor. Vă sfătuiesc să vă feriţi din calea lui. El nu poate păşi pe căi liniştite; dacă nu te uiţi la el, dacă nu-l admiri, dacă nu scrii articole despre el, nu poate trăi. Este vorba despre *vidul* din omul acesta, nu despre măreţia lui. Neavînd nimic în el, tînjeşte şi este însetat să găseşti ceva în el. Cred cu adevărat că nici un Om Mare, nici măcar un om sincer care s-a bucurat de sănătate şi de esenţă reală nu a fost atît de chinuit ca el.

Ce-i păsa lui Cromwell al vostru dacă ar fi fost „luat în seamă" de mulţimi de oameni manifestîndu-şi entuziasmul prin strigăte? Dumnezeu, Creatorul lui îl remarcase deja. El, Cromwell, era acolo; nici o distincţie nu *l*-ar fi făcut să fie altceva decît ceea ce era deja. Fusese mulţumit să-şi are ogorul şi să-şi citească Biblia pînă ce încăruntise. Viaţa, din vîrful dealului la vale, i se arătase a fi mărginită, nu nesfîrşită; limitată; ceva ce putea fi măsurat în orice fel aşa *cum* venea. La bătrîneţe nu mai putea suporta celebritatea, părîndu-i-se că se dă pe mîna minciunii, dacă ar vrea să mai călătorească în caleşti aurite pînă la Whitehall[20] şi să fie înconjurat de un alai de funcţionari ţinîndu-se după el cu vrafuri de hîrtii în braţe: „Hotărîţi în privinţa aceasta, hotărîţi în chestiunea aceea", lucru asupra căruia nici un om, chiar îndurerat pînă în adîncul sufletului, nu poate lua o decizie perfectă! Ce puteau însemna caleştile aurite pentru omul acesta? Nu era, oare, de multă vreme în viaţa lui o povară de sensuri, o groază şi o splendoare ca a Cerului însuşi? Existenţa lui ca om îl dusese dincolo de nevoia de lucruri aurite. Moartea, Judecata lui Dumnezeu şi Veşnicia: acestea constituiau fundalul a tot ceea ce gîndea sau făcea el. Toată viaţa lui era înveşmîntată ca într-o imensitate de gînduri fără nume, căreia glasul nici unui muritor nu le putea da un nume. Cuvîntul lui Dumnezeu, aşa cum îl citiseră profeţii puritani ai acelui timp: aceasta era măreţia pentru el, tot restul era nimicnicie. A-l considera pe un astfel de om „ambiţios", a ni-l închipui ca un cimpoi vid apucat de mîncărime, aşa cum a fost descris mai sus, mi se pare cel mai sărman barbarism. Un astfel de om va spune: „Păstraţi-vă caleştile aurite şi mulţimile scoţînd urale, păstraţi-vă slujbaşii încărcaţi de dosare oficiale, influenţele şi afacerile voastre importante. Lăsaţi-mă în pace, daţi-mi pace; am *trăit* deja *prea mult*!" Bătrînul Samuel Johnson, sufletul cel mai mare din Anglia timpului său, nu era ambiţios. „Corsica Boswell" se împăuna în public cu panglici imprimate, înfăşurate în jurul pălăriei; dar bătrînul şi marele Samuel rămînea acasă. Sufletul său mare cît însăşi lumea era adîncit în gîndurile şi durerile lui. Ce folos îi puteau aduce paradele şi panglicile de la pălărie?

Da, voi spune din nou: aceştia sînt tăcuţii Oameni Mari! Privind în jur la deşertăciunea gălăgioasă a lumii, la cuvintele cu un sens atît de îngust şi la acţiunile cu atît de puţină valoare ajungi să-ţi placă tot mai mult să reflectezi la marele imperiu al *tăcerii*. Oameni nobili şi tăcuţi plasaţi ici şi colo, fiecare în domeniul său; gîndind în tăcere, lucrînd în tăcere; despre care nu menţionează nici un ziar de dimineaţă! Ei sînt sarea pămîntului. O ţară care nu are nici un astfel de om nu se află pe calea cea bună, ca o pădure fără *rădăcini*, în care au crescut doar frunze şi crengi, şi care se va veşteji curînd, încetînd să mai existe ca pădure. Vai nouă dacă nu avem nimic altceva decît *aparenţe* şi vorbe. Tăcerea, marea împărăţie a tăcerii: mai presus de stele; mai adînc ca împărăţiile Morţii! Numai ea este mare; toate celelalte sînt mici. Sper că noi englezii ne vom păstra multă vreme *marele talent de a şti să tăcem*. Să-i lăsăm pe alţii care nu pot, dacă nu urcă pe funduri de butoaie ca să trăncănească şi să fie văzuţi de toţi precupeţii, să-şi cultive cît vor darul vorbirii şi să devină o pădure de un verde crud, fără rădăcini! Căci spune Solomon: Există o vreme pentru vorbit, dar şi o vreme pentru tăcut. Am putea să-l întrebăm pe vreun mare Samuel tăcut, care nu simţea nevoia urgentă de a scrie, aşa cum susţinea că simte bătrînul Samuel Johnson, din *lipsă de bani* şi din nici un alt motiv: „De ce nu te ridici şi tu să vorbeşti, ca să-ţi expui sistemul, să-ţi fondezi secta?" „Într-adevăr, ne va spune el, pînă acum mi-am *înfrînat* gîndul; din fericire, am avut puterea să-l ţin în mine ca să mi-l dezvălui. «Sistemul» meu, în primul rînd, nu este destinat promulgării; el este menit să-mi slujească în viaţă. Acesta este marele ţel al lui pentru mine. Dar cum rămîne cu «onoarea»? Aşa este, din păcate; dar, vorba lui Cato: Sînt atîtea statui în Forumul ăsta al vostru încît n-ar fi mai bine ca lumea să se întrebe unde este statuia lui Cato?"

Dar acum, ca o contrapondere a tăcerii, îmi voi permite să spun că există două feluri de ambiţie: una condamnabilă în întregime, cealaltă de lăudat şi inevitabilă. Natura a avut grijă ca marele şi tăcutul Samuel să nu tacă prea multă vreme. Dorinţa egoistă de a te ridica deasupra celorlalţi trebuie întotdeauna considerată ca fiind

deşartă şi de plîns. „Dacă umbli după lucruri mari nu le căuta”: iată ceva foarte adevărat. Aş spune, totuşi, că există în orice om o tendinţă copleşitoare de a evolua pe măsura măreţiei cu care l-a înzestrat natura; de a exprima şi a înfăptui ceea ce natura a sădit în el. Acest lucru este corect, potrivit şi de neocolit; ba chiar este o datorie şi, mai mult, esenţa datoriilor unui om. Sensul vieţii poate fi definit aici, pe pămînt, ca fiind constituit din următoarele: să-ţi desfăşori *eul*, să faci lucrul pe care eşti dotat să-l faci. Este o necesitate pentru fiinţa umană, este prima lege a existenţei noastre. Coleridge face o remarcă minunată, spunînd că pruncul învaţă *să vorbească* din cauză că simte această nevoie. Vom spune deci că pentru a decide dacă ambiţia este rea sau nu, trebuie să avem în vedere două lucruri. Nu numai năzuinţa de a ocupa un loc, ci şi capacitatea omului de a-l ocupa. Aceasta este problema. Poate că locul era *al lui;* poate că avea un drept natural şi chiar obligaţia de a căuta să ocupe locul respectiv! Cum am putea condamna ambiţia lui Mirabeau de a fi Prim Ministru dacă el era „singurul om din Franţa care ar fi putut face ceva bun în postul acela?” Ar fi fost poate mai plin de speranţe dacă nu ar fi *simţit* atît de clar cît de multe lucruri bune putea face! Dar un biet Necker[22], care nu putea face nimic bun, ba chiar simţise acest lucru, avea, totuşi, inima zdrobită pentru că fusese dat afară şi scăpase de toate, putea fi foarte bine jelit de către Gibbon[23]. Repet, natura a avut foarte mare grijă de tăcuţii Oameni Mari să se străduiască să vorbească; chiar *prea* mare grijă!

Închipuiţi-vă, de pildă, că i-aţi fi dezvăluit bătrînului şi bravului Samuel Johnson că ar fi putut, în existenţa lui retrasă, să facă ceva divin şi nepreţuit pentru ţara sa şi pentru lumea întreagă. Că perfecta Lege a lui Dumnezeu ar fi putut fi făcută să fie lege pe pămînt; că rugăciunea pe care o spunea zilnic, „Vie împărăţia Ta”, s-ar fi împlinit în cele din urmă! Dacă i-aţi fi convins raţiunea de acest lucru, că era posibil şi realizabil, că el, posomorîtul şi taciturnul Samuel, era chemat să contribuie la toate acestea, n-ar fi fost întregul lui suflet cuprins de flacăra unei limpezimi divine, a unei nobile expresii şi hotărîri de a acţiona. Călcînd în picioare toate necazurile şi nedreptăţile, considerînd drept nimicuri toate supărările şi piedicile,

întregul element întunecat al existenței sale ar fi izbucnit într-o strălucire articulată de lumini și fulgere. Aceasta ar fi o ambiție veritabilă! Gîndiți-vă acum la ce era pe vremea lui Cromwell. Suferințele Bisericii Domnului, adevărații predicatori zeloși aruncați în închisori, biciuiți, legați la stîlp, cu urechile tăiate, Evanghelia lui Dumnezeu călcată în picioare de nemernici: toate acestea îi apăsaseră de multă vreme sufletul. Ani la rînd privise în tăcere și se rugase, fără să vadă nici un leac pe Pămînt și avînd încredere că leacul va veni prin bunătatea Cerului, pentru că un asemenea mers al lucrurilor era fals, nedrept și nu putea dura veșnic. Și acum iată zorile; după doisprezece ani de așteptare în tăcere, întreaga Anglie se zguduie; va exista din nou un Parlament, Dreptul va căpăta iar glas: o speranță de nespus și bine întemeiată a răsărit iar pe Pămînt. Nu merita să fii membru al unui asemenea Parlament? Cromwell a lăsat coarnele plugului și a alergat într-acolo.

A vorbit acolo,– izbucniri aspre de sinceritate, de adevăr văzut cu proprii săi ochi. A muncit acolo; a luptat ca un adevărat uriaș, în bubuitul tunurilor și în mijlocul tuturor celorlalte, iar și iar, pînă ce cauza *a triumfat* și dușmanii ei atît de formidabili cîndva i-au fost măturați din fața, iar zorile speranței s-au transformat în lumina clară a victoriei și a certitudinii. Ce părere aveți despre faptul că *el* s-a aflat acolo ca sufletul cel mai puternic al Angliei, ca eroul nedisputat al întregii țări? Era posibil ca legea Evangheliei lui Hristos să poată să se împlinească acum în lume, datorită teocrației la care John Knox visează de pe amvonul lui ca la o închipuire cucernică. Acest om practic, care a căpătat experiență înconjurat de întregul haos al celei mai aspre practici, a îndrăznit să o considere drept *realizabilă*. Mai marii bisericii lui Hristos, oamenii cei mai cucernici și mai înțelepți urmau să conducă țara: putea fi și trebuia în mare măsură să fie așa. Nu este oare *adevărat* Adevărul lui Dumnezeu? Iar dacă este *adevărat*, nu era oare chiar lucrul care trebuia împlinit? Cea mai puternică inteligență practică din Anglia a cutezat să răspundă: Da! Asta numesc eu un țel adevărat și nobil; nu este oare el, în propriul său limbaj, cel mai nobil țel de care putea fi însuflețită inima unui om de Stat? Să încerce să-l atingă însemna pentru un

Knox ceva deosebit, dar pentru un Cromwell, cu uriaşul şi sănătosul lui simţ şi cu vasta lui experienţă asupra a ceea ce *era* lumea noastră, cred că Istoria i l-a dezvăluit o singură dată într-o asemenea măsură. Consider că acesta este punctul culminant al protestantismului; cea mai eroică fază pe care „credinţa în Biblie" a fost menită să o manifeste pe Pămînt. Imaginaţi-vă acest lucru: dacă i s-ar fi revelat unuia dintre noi, cum am fi putut face Dreptul suprem victorios asupra Răului şi fapt intangibil din tot ceea ce am tînjit şi pentru care ne-am rugat ca fiind cel mai mare bine pentru Anglia şi pentru toate ţările!

Trebuie să spun că inteligenţa *vicleană*, cu priceperea, agerimea şi dibăcia ei de a-i „detecta pe ipocriţi" mi se pare ceva destul de trist. Am avut în Anglia un singur om de stat de acest tip; după cîte ştiu eu, era singurul om care să fi nutrit vreodată în adîncul inimii sale un asemenea ţel. Un om în decurs de o mie cinci sute de ani; şi iată cum a fost tratat. Avea susţinători de ordinul sutelor ori zecilor; vrăjmaşi, de cel al milioanelor. Dacă Anglia s-ar fi adunat toată în jurul său, ar fi putut atunci să fie un ţinut *creştin!* Aşa cum este însă, priceperea vicleană de vulpe se află încă în faţa problemei ei fără ieşire: „Trăind într-o lume de mişei, să realizezi ceva onest din acţiunea unită a acestora"; vă puteţi da seama cît de dificil este dacă aruncaţi o privire prin tribunalele pentru datornici şi prin cîteva alte locuri asemănătoare. Pînă cînd, în cele din urmă, prin mînia dreaptă a Cerului, dar şi prin marea Lui milă, lucrurile încep să bată pasul pe loc, iar problema aceasta devine treptat pentru toţi o problemă *palpabilă* fără ieşire.

În ceea ce-l priveşte pe Cromwell şi planurile lui, Hume şi alţii după el, mă contrazic în recunoaşterea faptului că Cromwell *era* sincer la început; un „fanatic" sincer la început, care, pe măsură ce i se deschideau drumurile, a devenit treptat „ipocrit". Aceasta este teoria lui Hume despre fanaticul-ipocrit; aplicată excesiv de mult şi în cazul lui Mahomed şi al altora. Meditaţi la ea cu seriozitate pentru că veţi afla ceva aici. Inimile eroilor sinceri nu se cufundă în acest mod jalnic. Soarele aruncă din el impurităţi, se acoperă cu pete urîte; dar nu se stinge, căci altfel n-ar mai fi soare, ci o masă de întuneric!

Voi îndrăzni să spun că aşa ceva nu i se va întîmpla niciodată marelui, profundului Cromwell; niciodată, după părerea mea. Pentru că a fost fiul cu inimă de leu al naturii! Ca şi în cazul lui Anteu[24], îşi refăcea forţele *atingînd Pămîntul*, mama sa; ridicaţi-l de la pămînt, aduceţi-l în contact cu ipocrizia, cu nimicnicia şi îşi va pierde puterile. Nu vom afirma că Cromwell era un om fără pată, că nu a căzut în nici o greşeală, că nu a fost niciodată nesincer, printre altele. El nu era un porfesor diletant care preda „perfecţiunile" şi „manierele desăvîrşite". Era un Orson[25] aspru deschizîndu-şi cu greul drumul prin *muncă* adevărată, care implica fără îndoială multe *eşecuri*. Nesinceritäţi, greşeli, foarte multe greşeli, zi de zi, ceas cu ceas: le ştia prea bine pe toate; le ştiau Dumnezeu şi el! Soarele se întunecase de multe ori, dar nu se prefăcuse în întuneric. Ultimele cuvinte ale lui Cromwell, în timp ce zăcea aşteptîndu-şi sfîrşitul, sînt cele ale unui Erou creştin. Rugăciuni discontinui adresate lui Dumnezeu ca El să-l judece şi să-i judece cauza; El, întrucît nici un om n-o putea face cu dreptate şi îndurare. Sînt cuvinte foarte emoţionante. Astfel şi-a dat el sufletul, în prezenţa Creatorului său; sălbaticul şi marele lui suflet, atunci cînd toate trudele şi păcatele luaseră sfîrşit.

În ce mă priveşte, nu-l voi considera pe omul acesta ipocrit! El ipocrit, prefăcut, iar viaţa lui simplă piesă de teatru; înşelător sterp şi vid, însetat de aclamaţia mulţimilor? Omul acesta se împăcase foarte bine cu anonimatul pînă cînd încărunţise; iar acum *era*, stînd acolo neprihănit, recunoscut de toţi ca fiind Regele virtual al Angliei. Omul nu se putea dispensa de caleştile şi mantiile regale? Este aşa o binecuvîntare să ai mereu în jurul tău un alai de funcţionari hărţuindu-te cu maldărele lor de acte legate cu panglici roşii? Un Diocleţian[26] preferă să cultive varză; un George Washington, care nu a fost chiar atît de mare, face la fel. Am putea spune că aceasta este ceea ce orice om sincer poate face. În clipa în care îşi vede adevărata muncă avînd drept rezultat regalitatea, la o parte cu ea!

Să remarcăm între timp cît de indispensabil este pretutindeni un *rege* în toate acţiunile oamenilor. Chiar în acest război s-a văzut ce se întîmplă cu oamenii atunci cînd nu reuşesc să găsească o căpetenie, în timp ce duşmanii lor reuşesc. Poporul scoţian era

unanim în favoarea puritanismului; zelos şi într-un singur gînd în această privinţă, cum rar se întîmplase în acest capăt englezesc al insulei. Dar acolo nu se afla nici un Cromwell ridicat dintre ei; erau doar bieţi Argyles[27] ezitanţi; diplomaţi şi alţii asemenea; nici unul nu avea o inimă destul de sinceră pentru adevăr sau să îndrăznească să treacă de partea adevărului. Nu aveau nici un conducător; pe cînd partidul Cavalerilor, chiar dacă ei erau împrăştiaţi prin tot ţinutul, avea unul: Montrose[28] era cel mai nobil dintre toţi cavalerii; un om integru, galant şi strălucit; ceea ce am putea numi Cavaler Erou. Priviţi şi dumneavoastră: pe de o parte supuşi fără rege, pe de alta rege fără supuşi! Supuşii fără rege nu pot face nimic; regele fără supuşi poate face ceva. Acest Montrose, cu o mînă de irlandezi sau scoţieni sălbatici din ţara de Sus[29], puţini dintre ei avînd puşti, dă năvală, ca un vîrtej nemilos, asupra instruitelor armate puritane, le mătură de cinci ori la rînd de pe cîmpul de luptă. A fost, pentru puţin timp, stăpînul întregii Scoţii. Un singur om, dar era un om adevărat. Un milion de oameni zeloşi, dar *fără* acel unul erau neputincioşi împotriva lui! Poate că din toţi cei care au participat la lupta puritanilor, de la primul pînă la ultimul, singurul indispensabil era cu adevărat Cromwell. Să vezi, să îndrăzneşti şi să decizi; să fii un stîlp neclintit în vîrtejul nesiguranţei; un rege printre ei, indiferent dacă îi spuneau aşa ori nu.

Totuşi, tocmai aici stă greutatea pentru Cromwell. Toate celelalte fapte ale lui îşi găsiseră apărători şi erau în general justificate; dar izgonirea Parlamentului nereprezentativ şi asumarea Protectoratului este ceea ce nimeni nu-i poate ierta. Ajunsese practic rege în Anglia; Căpetenia partidei victorioase din Anglia. Dar se pare că nu se putea dispensa de mantia de rege şi că s-a sortit pieirii ca să o obţină. Hai să vedem puţin cum s-au petrecut lucrurile!

Anglia, Scoţia şi Irlanda zăceau acum supuse la picioarele Parlamentului puritan, aşa că s-a ivit întrebarea practică: Ce urma să se facă în această situaţie? Ce să faci, cu ce şi cum să guvernezi aceste naţiuni pe care Providenţa ţi le-a pus la dispoziţie ca prin minune? Era limpede că cele cîteva sute de supravieţuitori ai Parla-

mentului cel Lung[30], care constituiau acolo autoritatea supremă, nu puteau rămîne pe veci în postura aceasta. Ce *era* de făcut? Era o întrebare la care cei care elaborează constituţii teoretice ar putea răspunde cu uşurinţă; dar pentru Cromwell, care era pus în faţa faptelor ei reale şi practice, nimic nu putea fi mai complicat. A pus Parlamentului următoarea întrebare: Ce urmează să hotărască? Iar Parlamentul trebuia să răspundă. Dar şi soldaţii, deşi contrar formulei, ei, cei care repurtaseră victoria aceasta cu preţul sîngelui lor, se pare că şi ei aveau senzaţia că au un cuvînt de spus în această privinţă! Nu vom accepta ca „în schimbul luptei noastre, să ne alegem doar cu un petec de hîrtie". Înţelegem ca Legea Evangheliei lui Dumnezeu, care a biruit prin noi, să se împlinească sau să încerce să se împlinească în ţara aceasta!

Timp de trei ani, spune Cromwell, întrebarea aceasta a tot sunat în urechile Parlamentului. N-au putut da nici un răspuns; n-au făcut decît să pălăvrăgească la nesfîrşit. Probabil că acest lucru ţine de natura organismelor parlamentare; poate că nici un Parlament nu poate da vreun răspuns în astfel de cazuri, ci doar să parlamenteze întruna! Cu toate acestea, întrebării trebuie să i se dea şi i se va da răspuns. Voi, cei şaizeci de oameni, care ne-aţi devenit repede odioşi şi chiar demni de dispreţ în ochii întregii naţiuni, pe care toată lumea vă numeşte deja Parlamentul Nereprezentativ[31], *voi* nu puteţi rămîne veşnic aici: cine sau ce urmează atunci după voi? „Parlament liber", drept la vot, formule constituţionale de vreun fel sau altul, lucrul acesta este un fapt flămînd care vine asupra noastră, lucru căruia va trebui să-i dăm un răspuns, altfel ne va devora! Şi cine sînteţi voi cei care trăncăniţi despre formule constituţionale şi drepturi parlamentare? A trebuit să vă ucideţi regele, să faceţi epurările lui Pride[32], să expulzaţi şi să exilaţi prin legea celui mai puternic pe oricine se opunea înaintării cauzei voastre; n-au mai rămas decît cincizeci sau şaizeci din voi ca să parlamentaţi acum. Spuneţi-ne ce trebuie să facem; nu sub formă de formulă, ci sub formă de fapt care poate fi pus în practică!

Ce răspuns au dat nu se ştie nici astăzi. Însuşi zelosul Godwin[33] recunoaşte că nu poate lămuri acest lucru. Cel mai probabil este

că acest biet Parlament nu voia şi nici măcar nu putea să se dizolve şi să se disperseze, că atunci cînd erau cu adevărat pe punctul de a se dispersa, au amînat acest lucru pentru a zecea sau a douăzecea oară, iar Cromwell şi-a pierdut atunci răbdarea. Dar vom adopta cea mai favorabilă ipoteză emisă vreodată în privinţa Parlamentului; cea mai favorabilă, deşi cred că nu este cea adevărată, ci una excesiv de favorabilă.

După versiunea aceasta, în momentul culminant al crizei, cînd Cromwell şi ofiţerii săi erau adunaţi într-o parte, iar cei cincizeci sau şaizeci de membri nereprezentativi în cealaltă, i s-a spus pe neaşteptate lui Cromwell că aceştia, în disperarea lor *replicau* într-o manieră aparte; că în disperarea lor melancolică şi plină de invidie, ca să îndepărteze măcar armata, treceau în mare grabă prin Cameră un fel de act de reformă prin care Parlamentul urma să fie ales de întreaga Anglie, cu participare electorală egală, pe districte; alegeri libere şi tot tacîmul! Un lucru discutabil, dar pentru *ei* absolut indiscutabil. Act de reformă, alegeri libere în Anglia? Păi, regaliştii înşişi, reduşi într-adevăr la tăcere, dar nu exterminaţi, sînt poate mai *numeroşi* ca noi; marea majoritate a Angliei a fost întotdeauna indiferentă faţă de cauza noastră, mulţumindu-se să se uite doar la ea şi să i se supună. Prin greutate şi forţă, nu prin numărarea capetelor sîntem noi majoritatea! Iar acum, cu formulele şi actele voastre de reformă, tot ce am cîştigat cu trudă prin sabie să se ducă din nou de rîpă; să devină o simplă speranţă, o probabilitate, ba chiar o probabilitate *mică?* Dar nu este o probabilitate; este o certitudine pe care am dobîndit-o cu ajutorul lui Dumnezeu şi prin puterea mîinilor noastre şi pe care o ţinem strîns cu dreapta *aici.* Cromwell s-a îndreptat spre aceşti membri refractari; le-a întrerupt graba cu care se ocupau de actul lor de reformă; le-a poruncit să plece şi să termine cu pălăvrăgeala. Nu-l putem ierta pentru aceasta? Nu-l putem înţelege? John Milton, care cunoştea problema îndeaproape, îl putea aplauda. Realitatea măturase formulele din faţa ei. Îmi închipui că majoritatea oamenilor care erau realităţi în Anglia au avut posibilitatea să înţeleagă necesitatea acestor lucruri.

Puternicul şi cutezătorul om a stîrnit deci împotriva sa tot felul de formule şi superficialităţi logice; a îndrăznit să apeleze la sinceritatea acestei Anglii, ca să afle dacă îl va sprijini sau nu. Este ciudat cum se străduia să guverneze într-o manieră constituţională; să găsească vreun Parlament care să-l aprobe; dar n-a găsit. Primul său Parlament, aşa-numitul Parlament al Oaselor Goale era, ca să zicem aşa, o *convocare a notabilităţilor.* Pastorii de frunte şi căpeteniile oficialităţilor puritane îi numeau pe oamenii cei mai distincţi ca reputaţie religioasă, influenţă şi ataşament faţă de cauza adevărată din toate colţurile Angliei. Aceştia se adunau ca să elaboreze un plan. Aprobau ceea ce se făcuse deja; schiţau cum puteau ce avea să urmeze. Erau numiţi în batjocură *Parlamentul Oaselor Goale*, deşi se pare că numele omului nu era *Oase Goale,* ci Barbone[34], şi că era un om destul de bun. Şi n-a fost glumă munca lor; a fost o realitate extrem de serioasă, o încercare din partea acestor notabilităţi puritane de a vedea în ce măsură putea Legea lui Hristos să devină Legea Angliei. Printre ei erau şi oameni de bun simţ, oameni de oarecare calitate. Presupun că majoritatea erau profund cucernici. Se pare că au eşuat şi şi-au făcut multă inimă rea, nereuşind să formeze Curtea de Justiţie! Parlamentul acesta a fost dizolvat sub învinuirea de incompetenţă şi au predat din nou puterea în mîinile Lordului-General Cromwell ca să facă cu ea ce-o vrea şi ce-o putea.

Să facă ce-o *vrea* cu ea? Lordul-General Cromwell, „Comandant Suprem al tuturor Forţelor armate înrolate sau care vor fi înrolate". Astfel se pomeneşte în această conjunctură fără precedent, fiind absolut unica autoritate recunoscută rămasă în Anglia, între Anglia însăşi şi anarhia extremistă. Acesta este faptul incontestabil al poziţiei sale şi a Angliei, acolo şi atunci. Ce să facă cu puterea? După ce chib-zuieşte o vreme, se hotărăşte să *o* accepte; să declare public în cadrul unei solemnităţi şi să jure în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor: „Da, aşa stau lucrurile şi mă voi strădui să fac din ele tot ce se poate face!" Protectoratul şi instrumentul de guvernare constituie forma externă a lucrurilor; – elaborată şi aprobată aşa cum se putea, în împrejurările acelea, de judecători şi de oficialităţile de frunte, „Consiliul Ofiţerilor şi al Persoanelor de vază ale Naţiunii".

Cît despre lucrul în sine este incontestabil că în punctul de cotitură la care se ajunsese nu *exista* altă alternativă decît el sau anarhia. Anglia puritană era liberă să accepte sau nu protectoratul; dar Anglia Puritană a fost cu adevărat salvată atunci de la sinucidere! Sînt convins că puritanii, chiar dacă au murmurat în sinea lor, au acceptat, totuşi, în general, cu recunoştinţă hotărîrea neobişnuită a lui Oliver; ei, cel puţin, au făcut-o împreună să devină bună şi din ce în ce mai bună, pînă la sfîrşit. Dar atunci cînd au *expus-o* în Parlament au întîmpinat dificultăţi şi n-au ştiut niciodată cum s-o facă să le fie clară tuturor!

Cel de al doilea Parlament al lui Oliver, de fapt *primul* său Parlament legal, ales conform regulilor stabilite prin instrumentul de guvernare, s-a întrunit şi a lucrat cu adevărat; dar s-a împotmolit curînd în dezbateri nesfîrşite asupra *dreptului* protectorului, a „uzurpării" şi aşa mai departe. A trebuit să fie dizolvat la primul termem legal. Este remarcabil discursul de încheiere adresat de Cromwell acestor oameni. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu cel de al treilea Parlament al lui şi tot sub învinuirea de pedanterie şi obstinaţie. Discursurile acestea sînt deosebit de aspre şi haotice; dar prezintă un aspect extrem de sobru. Am putea spune că el era un om sincer, dar neajutorat; nu era învăţat să-şi *exprime* marile idei informe, ci mai curînd să acţioneze după cum gîndea! O lipsă de mijloace de exprimare la o deplinătate de înţelesuri atît de explozivă. Revine foarte des asupra „zămislirilor Providenţei": Toate schimbările acestea, atîtea victorii şi evenimente nu erau premoniţii şi scamatorii teatrale ale omului, ale *mele*, sau ale tuturor oamenilor; doar denigratorii orbi vor persista în a le numi aşa! El insistă asupra acestui lucru cu o emfază greoaie, violentă şi plină de mînie. Pe drept cuvînt. Ca şi cum un Cromwell, în acel joc vast şi întunecat pe care îl jucase şi îl juca, întreaga lume din jurul său fiind prăbuşită în haos, ar fi *prevăzut* toate acestea şi ar fi continuat să-l joace pînă la capăt ca pe un spectacol de marionete regizat dinainte, totul reducîndu-se la lemn şi sfori! Lucrurile acestea nu au fost prevăzute de nimeni, spune el; nimeni nu poate spune ce-i va aduce o anumită zi: toate au fost „zămisliri ale Providenţei", degetul lui Dumnezeu ne-a călăuzit şi am ajuns

în cele din urmă pe culmile limpezi ale victoriei, Cauza Lui triumfînd în sînul acestor popoare; iar voi v-ați putut întruni ca Parlament și să spuneți în ce fel ar pute fi *organizate* și făcute rațional realizabile printre oameni toate acestea. Cu sfaturile voastre înțelepte, trebuia să dați o mînă de ajutor la realizarea tuturor acestor lucruri. „Ați avut un prilej de care nu s-a bucurat nici unul din Parlamentele pe care le-a avut Anglia vreodată." Legea lui Hristos, Dreptatea și Adevărul, puteau deveni, într-o oarecare măsură, legea acestei țări. Dar în loc de aceasta, v-ați complăcut în zadarnicele voastre pedanterii, constituționalități, nesfîrșite trăncăneli și dezbateri asupra existenței unor legi scrise care să facă legală venirea *mea* aici; și vreți ca totul să devină din nou haos pentru că nu am nici un act scris pe pergament de un notar, care să justifice prezența mea printre voi ca președinte, ci numai vocea lui Dumnezeu ridicîndu-se din vîrtejul bătăliilor. Ocazia aceasta s-a dus și nu știm cînd se va mai ivi. Ați beneficiat de logica voastră constituțională, dar nu Legea lui Hristos, ci Legea lui Mammon este încă la mare cinste în țara aceasta. „Dumnezeu să fie judecător între voi și mine!" Acestea sînt ultimele lui cuvinte adresate lor: Puneți-vă mîinile pe formulele voastre constituționale, iar eu am să iau în mînă luptele, țelurile, realitățile și faptele mele informe; și „Dumnezeu să fie judecător între voi și mine!"

Am spus mai sus ce lucruri informe și implicații haotice conțin discursurile tipărite ale lui Cromwell. Sînt, susțin majoritatea, *intenționat* ambigue și neinteligibile, aparținînd unui ipocrit ce se ascunde în spatele unui jargon iezuit! Mie nu mi se par așa. Aș spune mai curînd că mi-au oferit primele raze de lumină asupra realității acestui Cromwell, ba chiar a veridicității lui. Încercați să credeți că el înseamnă ceva, căutați cu dragoste să vă dați seama ce-ar putea fi acest „ceva": veți da peste un veritabil *limbaj* întemnițat în aceste expresii întrerupte și aspre; peste un înțeles din marea inimă a acestui om incapabil să se exprime! Veți începe, pentru prima dată, să vă dați seama că a fost om; nu o himeră enigmatică, neînțeleasă și incredibilă pentru dumneavoastră. Istoriile și biografiile scrise asupra acestui Cromwell, scrise pentru generații superficiale și sceptice, care nu erau în stare să recunoască sau să conceapă un om profund

credincios sînt mult mai *obscure* decît *Discursurile* lui Cromwell. Prin intermediul lor pătrunzi doar în infinitul vag al beznei şi vidului. „Accese de furie şi gelozie", spune însuşi Lordul Clarendon: „accese de furie şi gelozie", simple toane de om posac, teorii şi năzbîtii; acestea i-au făcut pe lenţii, sobrii şi cumpătaţii englezi să-şi lase plugurile şi truda şi să se arunce, văzînd roşu în faţa ochilor, într-un război tulbure împotriva celui mai cumsecade dintre regi! *Încercaţi* să vedeţi, dacă puteţi crede în acest lucru ca fiind adevărul. Atunci cînd scrie despre credinţă, scepticismul poate fi dotat cu haruri mărete; dar aici este cu adevărat vorba de *ultra vires*[35]. Ca şi cum orbirea ar elabora legile opticii.

Cel de al treilea Parlament al lui Cromwell s-a zdrobit de aceeaşi stîncă de care s-a zdrobit şi cel de-al doilea. Aceeaşi veşnică formulă constituţională: Cum ai ajuns *tu* aici? Arată-ne vreun act scris pe pergament de vreun notar! Pedanţi orbi: „Păi, cu siguranţă că aceeaşi putere care a făcut din voi un Parlament, puterea aceea şi încă ceva au făcut din mine protector!" Dacă protectoratul meu nu înseamnă nimic, atunci ce este, mă rog, parlamentarismul vostru? Un reflex şi o creaţie a acestuia?

Din moment ce Parlamentele eşuaseră, nu mai rămînea deschisă decît calea spre despotism. Trebuia să fie numiţi dictatori militari care, fiecare în districtul său, să-i *forţeze* pe regalişti şi pe ceilalţi oponenţi să accepte guvernarea lor, dacă nu prin legi emise de Parlament, atunci prin sabie. Formula *nu* va ieşi biruitoare atîta vreme cît realitatea este prezentă! Voi merge mai departe, ocrotindu-i pe protestanţii oprimaţi de peste hotare, numind judecători drepţi şi dregători înţelepţi în ţară şi îndrăgindu-i pe adevăraţii propovăduitori ai Evangheliei; străduindu-mă din răsputeri să pot face din Anglia o oază creştină, mai mare ca vechea Romă, regina creştinătăţii protestante; eu singur, dacă voi nu vreţi să mă ajutaţi; eu, atîta vreme cît îmi va da Dumnezeu zile! De ce nu a renunţat, exclamă unii, de ce nu s-a reîntors în anonimat, din moment ce legea nu voia să-l recunoască? Tocmai aici greşesc aceştia. Pentru el nu mai exista cale de întoarcere! Au fost atîţia Prim-Miniştri care au guvernat în ţările lor: Pitt, Pombal[36], Choiseul[37]; iar cuvîntul lor era lege atîta vreme

cît au deținut puterea. Dar acest Prim-Ministru a fost cel care *nu putea demisiona.* Odată ce ar fi demisionat, îl așteptau Charles Stuart și Cavalerii ca să-l ucidă; să ucidă și cauza și pe *el.* Odată urcat pe corabie, nu mai există nici retragere, nici întoarcere. Acest Prim-Ministru nu se putea *retrage* nicăieri decît în mormînt.

Ne întristează zilele bătrîneții lui Cromwell. Se plînge tot timpul de povara grea pe care Providența i-a pus-o pe umeri. Grea, fiindcă va trebui să o poarte pînă la moarte. Bătrînul colonel Hutchinson, după cum relatează soția acestuia, vechiul său camarad de arme, venind să-l vadă într-o chestiune care nu suporta amînare, deși nu prea de bunăvoie, a fost „condus pînă la ușă" de către Cromwell într-o manieră deosebit de fraternă, familiară și împăciuitoare. Îl imploră să se împace cu el, ca vechi tovarăși de luptă; îi spune cît de mult îl mîhnește faptul că este rău înțeles și părăsit de adevărații lui camarazi de arme, dragi lui de atîta vreme. Dar rigurosul Hutchinson, la adăpostul formulei lui republicane, își vede posomorît de drum. Iar capul omului nostru este complet albit acum. Brațul său puternic a ostenit de atîția ani de trudă! Mă gîndesc mereu și la biata lui mamă, foarte bătrînă acum, care trăia în Palatul acela al lui; o femeie cinstită și dîrză: căci locuiau într-adevăr acolo cu toții ca într-o casă de oameni cinstiți și cu frica lui Dumnezeu. De cîte ori auzea un foc de armă credea că i-a fost ucis fiul. Biata mamă bătrînă! Ce cîștigase omul acesta? A dus o viață de luptă și trudă dureroasă pînă în ultima zi a vieții sale. Faimă, ambiție, un loc în istorie? Cadavrul lui a fost pus în lanțuri; „locul său în istorie" – halal loc în istorie! – a fost un loc împroșcat cu batjocură, acuzații, denigrări și rușine. Chiar și aici, în zilele noastre, cine știe dacă nu este o mare cutezanță din partea mea să fiu printre primii care au avut vreodată nesăbuința de a-l considera nu drept un mișel și mincinos, ci drept un om cu adevărat cinstit și sincer! Odihnească-se în pace! Oare, în ciuda a tot și toate, nu a realizat el atîtea lucruri pentru noi? *Noi* pășim lin peste măreața și aspra lui viață de erou, trecem peste trupul lui azvîrlit în șanțul acela. Dar, trecînd peste el, nu trebuie să-i *dăm cu piciorul!* Să-l lăsăm pe erou să se odihnească. Nu la judecata *oamenilor* a apelat el, chiar dacă nici oamenii nu l-au judecat prea bine.

În 1688, exact la un secol şi un an după ce explozia puritanismului fusese stinsă într-o decentă bună cuviinţă, iar rezultatele ei potolite, a izbucnit o explozie mult mai profundă şi mult mai greu de domolit, cunoscută de toţi muritorii şi avînd şanse să fie încă multă vreme cunoscută sub numele de Revoluţia franceză. Este cel de al treilea şi totodată actul final al protestantismului; o revenire explozivă şi confuză a omenirii la realitate şi fapt, acum cînd lumea pierea copleşită de aparenţă şi prefăcătorie. Considerăm puritanismul nostru englez drept actul al doilea: „Ei bine, din moment ce Biblia este adevărată, să ne călăuzim atunci după Biblie!" „În Biserică", spunea Luther; „În Biserică şi în Stat", spunea Cromwell, „să ne călăuzim după ceea ce *este* Adevărul lui Dumnezeu". Oamenii trebuie să se întoarcă la realitate; ei nu pot trăi din aparenţe. Revoluţia franceză, sau actul al treilea, este ceea ce putem numi actul final; pentru că mai jos decît sălbaticul *sanculotism* oamenii nu pot decădea. Stau acolo, sprijinindu-se pe cel mai lipsit de coeziune fapt, incontestabil în toate vremurile şi împrejurările; şi pot, ba chiar trebuie să reînceapă să construiască cu încredere pornind de acolo. Explozia franceză, ca şi cea engleză, a avut şi ea regele ei, care nu avea nici un act de la notariat ca să-l prezinte la cerere. Ne mai rămîne să aruncăm o privire asupra lui Napoleon, cel de-al doilea rege modern al nostru.

Napoleon nu mi se pare deloc să fi fost un om la fel de mare cum era Cromwell. Uriaşele lui victorii care s-au întins pe cuprinsul întregii Europe, în timp ce Cromwell a rămas numai în micuţa noastră Anglie, nu sînt decît nişte *catalige* mari. Statura omului nu se modifică însă prin aceasta. Nu găsesc în el *sinceritatea* lui Cromwell; doar una de o categorie net inferioară. Nici urmă de drum tăcut, ani în şir, în tovărăşia înspăimîntătorului inefabil al acestui Univers; „păşind alături de Dumnezeu", cum spunea el; şi găsindu-şi credinţa şi puterea numai în El: gînd şi valoare *latente*, mulţumindu-se cu strălucirea fulgerului din Ceruri! Napoleon a trăit într-o epocă în care lumea nu mai credea în Dumnezeu, cînd sensul oricărei tăceri sau latenţe era considerat ca fiind non-entitate. El a trebuit să pornească nu de la Biblia puritană, ci de la bietele *Enciclopedii*[38] sceptice.

Atît de departe a ajuns omul. Merită să fie lăudat că a ajuns pînă acolo. Caracterul său dintr-o bucată, prompt și capabil să se exprime în toate felurile este poate în sine mic comparativ cu acela mărcț, haotic și gîngav al lui Cromwell al nostru. În locul unui „profet *mut* străduindu-se să vorbească" avem un amestec cumplit în care este inclus și șarlatanismul! Concepția lui Hume despre ipocritul-fanatic, oricît de mult adevăr ar conține în ea, se aplică mai curînd lui Napoleon decît lui Cromwell, lui Mahomed și celor asemeni lor, dacă această concepție conține, *stricto sensu*, vreun adevăr. De la bun început se manifestă în acest om un element de ambiție condamnabilă; care îl copleșește în cele din urmă și-i duc la ruină atît ființa cît și munca.

„Mincinos ca un comunicat" ajunsese să fie proverb în vremea lui Napoelon. Se justifică și el cum poate: că trebuie să-și inducă dușmanii în eroare, să mențină ridicat moralul oamenilor săi și așa mai departe. La urma urmei, nu există nici o scuză. Omul nu are în nici o împrejurare libertatea de a spune minciuni. Ar fi fost și pentru Napoelon *mai bine* dacă, în decursul timpului, n-ar fi spus nici una. De fapt, dacă un om are vreun țel a cărui atingere depășește ora și ziua respectivă, menit să dăinuiască și *a doua* zi, ce rost are să împrăștie minciuni? Minciunile ies la iveală; se cer pedepse cumplite împotriva lor. Nimeni nu-l va crede pe un mincinos a doua oară chiar dacă spune adevărul, tocmai atunci cînd este extrem de important să fie crezut. Vechea poveste cu lupul! O minciună nu înseamnă *nimic*[39]; nu poți face ceva din nimic; în cele din urmă nu faci *nimic* și-ți irosești și truda pe deasupra.

Napoleon *poseda*, totuși, o anume sinceritate; trebuie să facem distincție între ceea ce este superficial și ceea ce este fundamental în nesinceritate. Să încercăm să discernem faptele care arată că omul avea și un oarecare simț instinctiv și indestructibil al realității din toate aceste manevre și șarlatanii ale sale, multe și extrem de condamnabile, de altfel; și să recunoaștem că s-a bazat pe fapte, atîta vreme cît a avut o bază. El are un instinct al naturii superior culturii pe care o avea. *Savanții* lui, ne spune Bourrienne[40], în timpul acelei campanii în Egipt, erau într-o seară foarte ocupați cu o dispută asupra

faptului dacă există sau nu Dumnezeu. Şi, spre satisfacţia lor, dovediseră pe toate căile logicii că Dumnezeu nu poate exista. Napoleon, privind în sus la stele, răspunde: „Foarte ingenios, domnilor: dar atunci *cine a făcut* toate acestea?" Logica ateistă nu se prinde de el cum nu se prinde apa de gîscă. Măreţul fapt îl priveşte drept în faţă: „Cine a făcut toate acestea?" Tot astfel şi în practică: ca orice om care poate fi mare sau să repurteze victorii pe lumea aceasta, el vede prin toată încîlceala miezul practic al problemei; şi se îndreptă drept într-acolo. Atunci cînd intendentul Palatului său de la Tuileries i-a arătat noua tapiţerie, lăudînd-o şi demonstrînd cît de strălucită şi totodată cît de ieftină era, Napoelon, abia dînd un răspuns, a cerut o pereche de foarfeci şi a tăiat unul din ciucurii de aur de la draperii, plecînd cu el în buzunar. După cîteva zile, l-a scos la momentul potrivit şi i l-a arătat funcţionarului său însărcinat cu problemele privind mobilierul, spre groaza acestuia; nu era de aur, ci de tinichea! Cînd era în insula Sfînta Elena[41] este bine-cunoscut faptul că a fost pînă la sfîrşitul zilelor sale interesat în primul rînd de real şi de practic. „Ce rost are să discuţi şi să te plîngi; şi, mai ales, ce rost are să ne certăm unii cu alţii? Nu ajungem la nici un *rezultat;* nu ajungem la nimic din care să poţi *face* ceva. Nu spune nimic dacă nu poţi face nimic!" Le vorbeşte adesea astfel nemulţumiţilor săi susţinători; este ca un bloc de forţă tăcută în mijlocul clevetirilor lor morbide.

Nu era deci în el ceea ce am putea numi *o credinţă*, pe cît de sinceră putea fi aceasta? Că această nouă şi uriaşă democraţie care se manifestă în Revoluţia franceză este un fapt de netăgăduit, pe care lumea întreagă, cu toate forţele şi vechile ei instituţii, nu îl poate distruge; acest fapt constituie una din intuiţiile sale adevărate care îi umpluse conştiinţa de entuziasm – o *credinţă*. Şi nu a interpretat corect înţelesul ascuns al acesteia? „*La carrière ouverte aux talents*[42], uneltele să fie ale celui care le poate mînui": acesta este practic adevărul şi chiar întregul adevăr, care include tot ce poate însemna Revoluţia franceză sau oricare altă revoluţie. Napoelon, în prima lui perioadă, era un democrat veritabil. Şi, totuşi, prin firea sa, ajutat şi de talentul său militar, ştia că democraţia, dacă ar fi

ceva adevărat, nu poate fi anarhie: ura din inimă anarhia. În ziua aceea de 20 iulie (1792), stătea împreună cu Bourrienne într-o cafenea, în vreme ce mulţimea forfotea în jurul lor. Napoelon îşi exprimă cel mai profund dispreţ faţă de autorităţile care nu sînt în stare să facă ordine. În ziua de 10 august[43] se miră că nu se găseşte nimeni care să-i comande pe aceşti bieţi elveţieni; de ar fi avut o căpetenie, ei ar fi biruit. O asemenea credinţă în democraţie şi, totuşi, ură faţă de anarhie, l-a susţinut pe Napoelon în toate marile lui înfăptuiri. Începînd cu strălucitele campanii din Italia şi pînă la Pacea de la Leoben[44] s-ar putea spune că inspiraţia sa consta în: „triumful Revoluţiei franceze; afirmarea ei împotriva acestor simulacre austriece care îndrăznesc să o numească simulacru!" El simte, totuşi, şi are dreptul să simtă cît de necesară este o autoritate puternică; că Revoluţia nu poate înainta sau dura fără aceasta. Să pui frîu acestei mari şi devoratoare, acestei auto-devoratoare Revoluţii franceze; să o *îmblînzeşti*, astfel ca scopul ei intrinsec să fie unul bun şi să poată fi viabilă printre alte organisme şi lucruri *formate*, nu doar ca o vîltoare distructivă şi pustiitoare: nu oare spre acesta a tins el în mare parte ca spre ţinta sa, adevăratul scop al vieţii sale, străduindu-se să o atingă? Prin bătăliile de la Wagram şi Austerlitz; prin repetatele sale triumfuri, pentru că a avut parte de o lungă cale triumfală. Existau în omul acesta un ochi clarvăzător, un suflet cutezător şi întreprinzător. S-a înălţat în mod firesc pînă la rangul de rege. Toţi îşi dădeau seama că *este* rege. Soldaţii de rînd spuneau în vreme ce mărşăluiau: „Palavragiii ăştia de avocaţi de la Paris nu fac decît să trăncănească şi să lenevească! Nici nu-i de mirare că toate merg prost! Ar trebui să mergem şi să-l punem acolo pe *Micul* nostru *Caporal*[45]!" Aşa că s-au dus şi l-au pus acolo; ei şi întreaga Franţă. Prim-Consulat, Imperiu, cu Europa la picioare: pînă ce bietul locotenent din regimentul *La Fère* a ajuns, nu fără temei firesc, să se creadă cel mai mare dintre oamenii care trăiseră pe lume în ultimele cîteva veacuri.

Cred că acesta a fost momentul cînd şarlatanul din el a ieşit la iveală şi l-a dominat. Şi-a renegat vechea lui credinţă în fapte, a început să creadă în aparenţe; s-a străduit să se alieze cu dinastiile austriece, cu papalităţile şi cu vechile feudalisme false, de falsitatea

cărora fusese cîndva conştient; a crezut că *el* va fonda „dinastia sa" şi aşa mai departe; că acesta fusese unicul ţel al uriaşei Revoluţii franceze! Omul nostru era „prada unei amăgiri atît de puternice, încît trebuia să creadă într-o minciună"; un lucru extrem de înfricoşător, dar tot atît de sigur. Nu mai deosebea acum adevărul de minciună nici chiar atunci cînd le privea în faţă; este pedeapsa cea mai groaznică pe care o suferă un om atunci cînd se supune neadevărului din propria sa inimă. *Eul* său şi falsa sa ambiţie deveniseră acum zeul său: din moment ce a cedat amăgirii de sine, *toate* celelalte amăgiri vin fireşte unele după altele. În ce jalnică cîrpăceală de mantii de hîrtie, tinichea şi poleială de butaforie îşi înveşmîntase omul acesta propria sa realitate măreaţă, crezînd că o face mai reală! Superficialul său *Concordat*[46], cu Papa pe care îl considera drept o reinstaurare a catolicismului, dar pe care îl simţea el însuşi ca mijlocul de a-l desfiinţa, „*la vaccine de la religion*"; ceremoniile sale de încoronare, consacrările conform vechii himere italiene de la Notre-Dame, „unde nu lipsea nimic pentru ca pompa să fie desăvîrşită", cum spunea Augereau[47], „nimic altceva decît cei o jumătate de milion care muriseră ca să pună capăt tuturor acestora!" Cromwell şi-a făcut apariţia prin sabie şi prin Biblie; este ceea ce trebuie să numim o absolut *adevărată* apariţie. Sabia şi Biblia se născuseră înaintea lui, fără nici o himeră: nu erau acestea *veritabile* embleme ale puritanismului; adevăratele lui podoabe şi însemne? Le folosise pe amîndouă într-o manieră foarte reală şi pretindea acum că se sprijină pe ele! Dar acest biet Napoelon greşea: credea prea mult în *capacitatea de amăgire* a oamenilor; nu vedea în om un fapt mai profund decît acesta şi foamea! Se înşela. Ca un om care ar construi castele în nori; casa lui şi el însuşi se prăbuşesc în ruine şi dispar de pe faţa Pămîntului.

Vai, şarlatanul există în fiecare din noi; şi ar putea să se dezvolte, dacă tentaţia este suficient de puternică. „Şi nu ne duce pe noi în ispită!" Dar cred că este fatal să se *dezvolte*. Lucrul în care se insinuează ca un ingredient cognoscibil este menit să fie cu totul trecător; şi, oricît de uriaş ar putea *părea*, este mic în el însuşi. Astfel încît, ce a realizat Napoelon, cu tot zgomotul pe care l-a făcut? O fulgerare ca de praf de puşcă cu vastă împrăştiere; o vîlvătaie or-

bitoare de buruieni uscate aprinse. Timp de o oră, întregul Univers pare învăluit în fum și flăcări, dar numai timp de o oră. Apoi totul trece: Universul, cu vechii săi munți, cu vechile sale cursuri de apă și vechile lui stele de pe boltă și vechiul său pămînt blajin de dedesubt, se află tot acolo.

Ducele de Weimar le spunea întotdeauna prietenilor săi să aibă curaj; Napoleonismul acesta era *nedrept*, era o minciună și nu putea dura. Acesta este adevărul adevărat. Cu cît călca Napoleon mai apăsat lumea în picioare, ținînd-o tiranic la pămînt, cu atît mai violentă avea să fie într-o zi reacția lumii împotriva lui. Nedreptatea se plătește cu o înspăimîntătoare dobîndă a dobînzilor. Nu sînt sigur, dar ar fi fost mai bine să-și fi pierdut cea mai bună baterie de artilerie sau ca regimentul său cel mai bun să se fi înecat în mare decît să-l fi împușcat pe acel biet librar neamț, Palm! Era o nedreptate concretă, tiranică și criminală pe care nici un om, oricît ar fi căutat să o ascundă sub un strat gros de vopsea, nu o putea face să pară altceva. Ea a pătruns ca un fier înroșit inimile oamenilor, atît ea cît și alte nedreptăți asemănătoare; mînia ținută în frîu ardea în ochii oamenilor cînd se gîndeau la ea, așteptînd să le vină vremea! Și ziua *a venit:* Germania l-a împresurat. Din tot ce *a făcut* Napoelon, va rămîne cu timpul doar ceea ce a făcut *pe drept;* ceea ce va aproba natura și legile ei. Conform realității din el; atît și nimic mai mult. Restul a fost fum și irosire. *La carrière ouverte aux talents:* Mesajul acela măreț și adevărat, care va trebui să se exprime și să se împlinească pretutindeni, a fost lăsat de el într-o stare extrem de confuză. A fost o mare *schiță,* o schemă brută rămasă neterminată; în fond, ce om mare este altceva? O eboșă[48] lăsată, din păcate, într-o stare *prea* necizelată!

Ideile sale asupra lumii, așa cum le exprimă în timp ce era în insula Sfînta Elena, sînt aproape tragice. Pare să simtă cea mai naturală surpriză în fața concluziei că stînca aceea rămînea, în timp ce lumea continua să se rotească în jurul axei sale. Franța e măreață, măreață din toate punctele de vedere și, în fond, el este Franța. Însăși Anglia, spune el, este de la natură doar o anexă a Franței; „o altă Insulă Oléron[49] pentru Franța". Așa era Anglia *de la Natură*, de la natura lui Napoelon. El nu poate înțelege acest lucru: era de neconceput pentru el ca realitatea să nu corespundă programului său; ca

Franța să nu fie măreață din toate punctele de vedere, ca el să nu fie Franța. „Cumplită amăgire" să creadă că un lucru este ceea ce nu *este!* Firea lui italiană dintr-o bucată, clarvăzătoare, hotărîtă, puternică și sinceră pe care o avusese cîndva s-a învăluit și s-a dizolvat pe jumătate în atmosfera tulbure a fanfaronadei franceze. Lumea nu era dispusă să se lase călcată în picioare; să fie adunată în grămezi și asamblată, așa cum ar fi vrut *el,* ca să servească drept piedestal Franței și lui. Lumea avea cu totul alte intenții! Uimirea lui Napoelon depășește orice închipuire. Dar, vai, la ce mai putea ajuta aceasta acum? El mersese pe drumul lui, iar natura pe drumul ei. Din momentul în care s-a separat de realitate se prăbușește fără scăpare în neant. Nimic nu-l mai putea salva. Trebuia să se cufunde acolo în chip jalnic, cum rareori i se întîmplă unui om; să-și zdrobească inima lui mare și să moară. Bietul Napoelon: o unealtă măreață irosită prea curînd, pînă ce a ajuns inutilă: ultimul nostru Om Mare!

Ultimul nostru Om Mare, într-un dublu sens. Căci vastele noastre incursiuni prin atîtea epoci și locuri, în căutarea și studierea eroilor sînt în sfîrșit pe punctul de a se încheia. Îmi pare rău: pentru că era un lucru care-mi făcea o reală plăcere, chiar dacă a implicat și multă trudă. Este un subiect măreț, un subiect deosebit de serios și vast acesta pe care, ca să nu fie prea grav, l-am numit *Cultul Eroilor.* După părerea mea, el pătrunde adînc în căile secrete ale omenirii și în interesele cele mai vitate ale lumii și merită din plin să fie explicat în zilele noastre. Am fi putut s-o facem mai bine în șase luni, nu în șase zile. Am promis să deschid doar unele cărări. Nu știu dacă am reușit să fac măcar atîta lucru. Am fost nevoit să-l sfîșii în modul cel mai brutal ca să-i pătrund miezul. Răbdarea dumneavoastră a fost pusă destul de des la încercare de expresiile acestea abrupte presărate ici și colo, izolate și neexplicate. Îngăduință, răbdare senină, concesii și bunătate pline de speranțe despre care nu vreau să mai pomenesc acum. Cuvintele mele necizelate au fost ascultate cu răbdare de cei desăvîrșiți și distinși, de înțelepții și frumoasele Angliei, de ce are mai bun țara aceasta. Vă mulțumesc din inimă cu adîncă recunoștință tuturor; fie ca Binele să vă însoțească pe toți!

Note

1. *Rege* (în engleză, în original).

2. Joc de cuvinte: *Worship* – cult; *Worth* – valoare.

3. Friedrich von Schiller (1759–1805), celebru reprezentant al iluminismului german (poet, dramaturg, istoric şi umanist), prieten apropiat al lui Goethe.

4. Publicist şi om politic francez (1760–1794), iniţiatorul atacului împotriva Bastiliei.

5. *„Aux armes!"* (în franceză, în original)

6. Barthold Georg Niebuhr (1776–1831), istoric german originar din Danemarca.

7. Jean Racine (1639–1699), poet şi dramaturg clasic francez, autor al dramelor *Andromaca, Britannicus, Fedra* şi *Cidul.*

8. Războiul Celor Două Roze (1455–1485), conflict sîngeros dintre familiile nobile Lancaster şi York, ambele pretendente la tronul Angliei.

9. Simon de Montfort (1208?–1265), duce de Leicester, om de stat englez.

10. William Laud (1573–1645), prelat englez, arhiepiscop de Canterrbury (1633–1645); a fost executat din ordinul lui Charles I Stuart.

11. De la numele oraşului omonim din comitatul Kent, în sud-estul Angliei.

12. Reprezentanţi de frunte ai puritanismului; Sir Henry Vane (1613–1662), om de stat englez, adept al puritanismului, Guvernator colonial al statului Massachusetts, în anii 1636–1637.

13. *Tartufe/Tartuffe,* celebru personaj din nu mai puţin celebra comedie în 5 acte a lui Molière.

14. Luptător îndîrjit, care se avîntă în bătălie cu pieptul gol.

15. Jean Calvin (1509–1564), fondator al calvinismului, reformator religios franco-elveţian, conducător al republicii teocratice din Geneva, autor al cunoscutei lucrări *Instituţia Creştină*, considerată drept monument al limbii franceze.

16. Confesiune protestantă desprinsă în 1555 din anglicanism de către reformatorul scoţian John Knox.

17. *Ironsides*, corp de aramată recrutat de Cromwell din rîndurile puritanilor.

18. Zeu păgîn al bogăţiei şi lăcomiei.

19. Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657–1757), scriitor francez, nepotul celebrului dramaturg clasic Pierre Corneille, rămas în literatură prin cîteva tratate de vulgarizare a ştiinţei.

20. Sediul Guvernului britanic, fost palat regal.

21. Samuel Taylor Coleridge (1772–1834), poet şi critic englez, reprezentant, alături de William Wordsworth, al preromantismului.

22. Jacques Necker (1732–1804), om de stat şi financiar francez, tatăl celebrei scriitoare cunoscută sub numele de Madame de Staël.

23. Edward Gibbon (1734–1794), cunoscut istoric englez.

24. Gigant din mitologia greacă, fiu al Gaiei/Geei şi al lui Poseidon/Neptun.

25. Personaj, crescut de un urs, din romanul popular *Valentina şi Orson.*

26. Caius Aurelius Valerius Diocletianus, împărat al Romei (284–305 e.n.).

27. Material împletit sau ţesut cu model în formă de diamant specific scoţian, preluat de la unul din clanurile din Argyll (localitate din vestul Scoţiei); prin extensie, locuitorii acestui ţinut.

28. James Graham, marchiz de Montrose (1612–1650), general scoţian, partizan al lui Charles I; executat din ordinul Parlamentului.

29. Scoţia este divizată în Highland (ţara de Sus) şi Lowland (ţara de Jos).

30. Parlamentul englez constituit în 1640, gonit de Cromwell în 1653, reabilitat pentru scurtă vreme în 1659 şi dizolvat în 1660.

31. În original, „rump", care are, printre altele, şi sensul de „cap sec".

32. Thomas Pride (?–1658), ofiţer englez care a contribuit, în 1648, la expulzarea a peste o sută de regalişti şi membri ai Parlamentului Presbiterian.

33. William Godwin (1756–1836), filosof, politolog şi scriitor englez.

34. Joc de cuvinte: „barebones" înseamnă „oase goale".

35. *Care depăşeşte orice măsură* (în lat., în original).

36. Sebastiao José de Carvalho e Melo, marchiz de Pombal (1699–1782), om de stat portughez, prim ministru al regelui Joseph I.

37. Etienne François, duce de Choiseul (1719–1785), om de stat francez în timpul lui Ludovic XV.

38. Vastă lucrare encliclopedică, monument al filosofiei iluministe franceze, iniţiată de Diderot şi D'Alembert şi editată în 35 de volume, între 1751 şi 1780.

39. Joc de cuvinte, în original: *no*-thing – nici un lucru; nothing – nimic.

40. Louis Fauvelet de Bourrienne (1769–1834), camarad de arme al lui Bonaparte, autor al unor *Memorii* privind campaniile acestuia.

41. Insulă şi colonie britanică în Atlanticul de Sud, unde a fost exilat Napoleon în 1815 şi unde a şi murit în 1821.

42. Cariera este deschisă celor talentaţi (în franceză, în original).

43. Ziua în care Adunarea Legislativă a abolit monarhia.

44. Oraş situat în centrul Austriei (Stiria) unde au fost semnate, în 1797, preliminariile tratatului de la Campoformio.

45. *Petit Caporal* (în franceză, în original), porecla lui Napoleon datorată staturii sale şi a gradului militar de la care pornise.

46. *Înţelegere, acord.*

47. Pierre Augereau (1757–1816), mareşal şi pair al Franţei, autorul loviturii de stat din 18 fructidor (4 septembrie) 1797.

48. Primul stadiu în vederea realizării unei opere de artă plastică, schiţînd planul general al acesteia.

49. Insulă în departamentul Charente-Maritime, separată de continent prin strîmtoarea Maumusson.

Tabla de materii

Carlyle sau spiritul eroic în istorie . . 5
I Eroul ca divinitate. Odin.
Păgînismul: mitologia scandinavă . 17
II Eroul ca profet. Mahomed: Islamul 59
III Eroul ca poet. Dante. Shakespeare . 95
IV Eroul ca preot. Luther.
Reforma: Knox; puritanismul 134
V Eroul ca Om de Litere.
Johnson, Rousseau, Burns . . 175
VI Eroul ca rege. Cromwell, Napoleon:
revoluționarismul modern . . 218

În colecția
ESEURI DE IERI ŞI DE AZI
au mai apărut:

1. Luca Pițu: *Sentimentul românesc al urii de sine*
2. Vladimir Soloviov: *Povestire despre Antihrist*
3. Vasile Lovinescu: Monarhul ascuns
4. Henri Bergson: *Eseu asupra datelor imediate ale conştiinței*
5. Henri Bergson: *Teoria rîsului*
6. Nikolai Berdiaev: *Filosofia lui Dostoievski*
7. Ştefan Afloroaei: *Întîmplare şi destin*
8. Vasile Lovinescu: *Incantația sîngelui*
9. Léon Bloy: *Mîntuirea prin evrei*
10. Miguel de Unamuno: *Agonia creştinismului*
11. Marcel Mauss: *Eseu despre dar*
12. Henri Bergson: *Cele două surse ale moralei şi religiei*
13. Lev Şestov: *Revelațiile morții*
14. Emile Durkheim: *Despre sinucidere*
15. Vasile Lovinescu: *Mitul sfîşiat*
16. Marian Papahagi: *Fața şi reversul*
17. Lev Şestov: *Începuturi şi sfîrşituri*
18. Jules de Gaultier: *Bovarismul*
19. Herman Keyserling: *Analiza spectrală a Europei*
20. Vasili Rozanov: *Apocalipsa timpului nostru*
21. Al. Zub: *În orizontul istoriei*
22. Georges Bataille: *Partea blestemată*
23. Ştefan Afloroaei: *Lumea ca reprezentare a celuilalt*
24. Luca Pițu: *Eros, Doxa & Logos*
25. Miguel de Unamuno: *Despre sentimentul tragic al vieții*
26. Dan Botta: *Unduire şi moarte*
27. Thomas Carlyle: *Filosofia vestimentației (Sartor Resartus)*
28. Charles Baudelaire: *Paradisuri artificiale*
29. Marcel Petrişor: *N.V. Gogol sau Paradoxurile literaturii moderne*

În pregătire:

Remy de Gourmont: *Fizica dragostei*
Thomas Carlyle: *Semnele timpului*
Otto Rank: *Dublul. Don Juan*
Otto Weininger: *Sex și caracter*
Hermann Keyserling: *Jurnalul de călătorie al unui filosof*
Luca Pițu: *Sentimentul românesc al urii de sine*, ed. a II-a

M-am aventurat a spune aici cîte ceva despre Oamenii Mari, despre cum s-au amestecat ei în treburile lumii noastre, despre cum s-au modelat ei înşişi în acest amestec, despre cum i-au văzut ceilalţi oameni. Mă voi strădui, aşadar, să vorbim despre Eroi şi despre faptele lor strălucite.

Cultul eroilor *e o carte care, o dată citită, reclamă un loc de căpătîi. Te întorci la ea pentru marile figuri ilustrînd diverse domenii ale creaţiei umane, dar şi pentru straniul, fascinantul ei autor. Unică prin duhul profetic ce o străbate, prin forţa evocării, prin stil, ea venea după destule încercări de a pune în lumină destine eroice, ca în literatura rusă (Puşkin, Lermontov) sau franceză (Chateaubriand, Hugo), ca în romantismul german, asiduu frecventat de Thomas Carlyle.*

Al. Zub

INSTITUTUL EUROPEAN

ISBN 973-586-015-5

PREŢ:

Pe copertă: Jean Auguste Dominique Ingres, *Napoleon pe tronul său*